

Suttantapiṭake Khuddakanikāye

Nettipāḷiyā saṁvaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

NETTI-ATṬHAKATHĀ

Buddhavasse 2552

Marammavasse 1370

AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1960

© Buddhasāsana Society

Aṭṭhakathā Series 45

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ည ṇa
ဋ ta	ဌ tha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဘ ha ဠ ḷa ၵ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

-၁ ၵ = ā ၵ = i ၵ = ī ၵ - ၵ = u ၵ - ၵ = ū - = e -၁ ၵ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခု khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ဃ န္ဂha	ဏ န္ဓha	ဈ သ္ဃa	ဠ ပာ	ဣ လာ
ကွ kka	ဣ င္ဂa	ဣ န္ဓa	ဣ သ္ဃa	ဣ ပာ	ဣ လာ
ကျ kya	ဣ င္ဂha	ဣ န္ဓa	ဣ န္ဓa	ဣ ဗ္ဃa	ဣ လာ
ကြ kri	ဣ ဣa	ဣ န္ဓa	ဣ န္ဓa	ဣ ဗ္ဃa	ဣ ဖာ
ကလ kla	ဣ ဣာ	ဣ တာ	ဣ န္ဓha	ဣ ဗာ	ဣ တာ
ကွ kva	ဣ ဣာ	ဣ တာ	ဣ န္ဓa	ဣ မာ	ဣ တာ
ချ khya	ဣ ဣာ	ဣ တာ	ဣ န္ဓra	ဣ မာ	ဣ တာ
ခွ khva	ဣ ဣာ	ဣ တာ	ဣ န္ဓha	ဣ မာ	ဣ တာ
ဂွ gga	ဣ ဣာ	ဣ တာ	ဣ န္ဓa	ဣ မာ	ဣ တာ
ဣွ ggha	ဣ ဣာ	ဣ တာ	ဣ န္ဓa	ဣ မာ	ဣ တာ
ဂျ gya	ဣ ဣာ	ဣ တာ	ဣ န္ဓa	ဣ မာ	ဣ တာ
ဂြ gra	ဣ တာ	ဣ သာ	ဣ ပာ	ဣ မာ	ဣ တာ
ကံ ṅka	ဣ တာ	ဣ သာ	ဣ ပာ	ဣ ယာ	ဣ တာ
နံ ṅkha	ဣ တာ	ဣ သာ	ဣ ပာ	ဣ ယာ	ဣ တာ
ဂံ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Netti-aṭṭhakathā

Mātikā		Piṭṭhānka
Ganthārambhakathā	...	1
1. Saṅgahavāraṇṇanā	...	5
2. Uddesavāraṇṇanā	...	14
3. Niddesavāraṇṇanā	...	19
Hārasaṅkhepa	...	19
Nayasāṅkhepa	...	29
Dvādasapada	...	31
4. Paṭiniddesavāra	...	40
1. Desanāhāravibhaṅgavaṇṇanā	...	40
2. Vicayahāravibhaṅgavaṇṇanā	...	61
3. Yuttihāravibhaṅgavaṇṇanā	...	80
4. Padaṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā	...	91
5. Lakkhaṇahāravibhaṅgavaṇṇanā	...	94
6. Catubyūhahāravibhaṅgavaṇṇanā	...	99
7. Āvaṭṭahāravibhaṅgavaṇṇanā	...	104
8. Vibhattihāravibhaṅgavaṇṇanā	...	110
9. Parivattanahāravibhaṅgavaṇṇanā	...	115
10. Vevacānahāravibhaṅgavaṇṇanā	...	117
11. Paññattihāravibhaṅgavaṇṇanā	...	121
12. Otaraṇahāravibhaṅgavaṇṇanā	...	126
13. Sodhanahāravibhaṅgavaṇṇanā	...	128
14. Adhiṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā	...	129
15. Parikkhārahāravibhaṅgavaṇṇanā	...	136
16. Samāropanahāravibhaṅgavaṇṇanā	...	138

Mātikā	...	...	Piṭṭhaṅka
1. Desanāhārasampātavaṇṇanā	...	...	141
2. Vicayahārasampātavaṇṇanā	...	...	147
3. Yuttihārasampātavaṇṇanā	...	...	175
4. Padaṭṭhānahārasampātavaṇṇanā	...	...	176
5. Lakkhaṇahārasampātavaṇṇanā	...	...	176
6. Catubyūhahārasampātavaṇṇanā	...	...	177
7. Āvaṭṭahārasampātavaṇṇanā	...	...	178
8. Vibhattihārasampātavaṇṇanā	...	...	178
9. Parivattanahārasampātavaṇṇanā	...	...	179
10. Vevacanahārasampātavaṇṇanā	...	...	179
11. Paññattihārasampātavaṇṇanā	...	...	180
14. Adhiṭṭhānahārasampātavaṇṇanā	...	...	180
Missakahārasampātavaṇṇanā	...	...	180
Nayasamuṭṭhānavāraṇṇanā	...	...	192
Sāsanapaṭṭhānavāraṇṇanā	...	...	218
Nigamanakathā	...	...	275

Netti-aṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Khuddakanikāya

Netti-aṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathā

Mahākāruṇikaṃ **Nāthaṃ**, ñeyyasāgarapāraguṃ.

Vande nipuṇagambhīra-vicitranayadesanaṃ.

Vijjācaraṇasampannā, yena niyyanti lokato.

Vande tamuttamaṃ **dhammaṃ**, Sammāsambuddhapūjitaṃ.

Sīlādiguṇasampanno, ṭhito maggaphalesu yo.

Vande **ariyasamghaṃ** taṃ, puññaakkhettaṃ anuttaraṃ.

Vandanājanitaṃ puññaṃ, iti yaṃ ratanattaye.

Hatantarāyo sabbattha, hutvāhaṃ tassa tejasā.

Ṭhitiṃ ākaṅkhamānena, ciraṃ saddhammanettiyā.

Dhammarakkhitanāmena, therena abhiyācito.

Padumuttaranāthassa, pādamūle pavattitaṃ.

Passatā abhinīhāraṃ, sampattaṃ yassa matthakaṃ.

Samkhittaṃ vibhajantānaṃ, eso aggoti tādinā.

Ṭhapito etadaggasmim, yo mahāsāvakuttamo.

Chaḷabhiñño vasipatto, pabhinnapaṭisambhido.

Mahākaccāyano thero, Sambuddhena pasamsito.

Tena yā bhāsītā netti, Satthārā anumoditā.
Sāsanassa sadāyattā, navaṅgassatthavaṇṇanā.

Tassā gambhīrañāṇehi, ogāhetabbabhāvato.
Kiñcāpi dukkarā kātum, atthasaṃvaṇṇanā mayā.

Saha saṃvaṇṇanaṃ yasmā, dharate Satthusāsanam.
Pubbācariyasīhānam, tiṭṭhateva vinicchayo.

Tasmā tamupanissāya, ogāhetvāna pañcapi.
Nikāye peṭakenāpi, saṃsanditvā yathābalaṃ.

Suvisuddhamasamkiṇṇam, nipuṇatthavinicchayam.
Mahāvīhāravāsīnam, samayam avilomayam.

Pamādalekham vajjetvā, Pāḷim sammā niyojayam.
Upadesam vibhāvento, karissāmatthavaṇṇanam.

Iti attham asaṃkiṇṇam, **Nettippakaraṇassa** me.
Vibhajantassa sakkaccam, nisāmayatha sādhavoti.

Tattha kenaṭṭhena netti¹? Saddhammanayanaṭṭhena **netti**. Yathā hi taṇhā satte kāmādibhavam nayatīti “bhavanettī”ti vuccati, evamayampi veneyyasatte ariyadhammam nayatīti saddhammanayanaṭṭhena “netti”ti vuccati. Atha vā nayanti tāyāti **netti**. Nettippakaraṇena hi karaṇabhūtena dhammakathikā veneyyasatte dassanamaggaṃ nayanti sampāpentīti, nīyanti vā ettha etasmim pakaraṇe adhiṭṭhānabhūte patiṭṭhāpetvā veneyyā nibbānam sampāpiyantīti **netti**. Na hi netti-upadesasannissayena vinā aviparītasuttatthāvabodho sambhavati. Tathā hi vuttam “tasmā nibbāyitukāmenā”ti-ādi. Sabbāpi hi suttassa atthasaṃvaṇṇanā netti-upadesāyattā, netti ca suttappabhavā, suttam Sammāsambuddhappabhavanti.

Sā panāyam netti pakaraṇaparicchedato tippabhedā hāranayapaṭṭhānānam vasena. Paṭhamañhi hāravīcāro, tato nayavīcāro, pacchā paṭṭhānavīcāroti. Pāḷivavatthānato pana saṅgahavāravībhāgavāravasena duvidhā, sabbāpi hi netti saṅgahavāro vibhāgavāroti vāradvayameva hoti.

1. Tattha nettīti kenaṭṭhena netti (Sī)

Tattha **saṅgahavāro** ādito pañcahi gāthāhi paricchinnō. Sabbo hi pakaraṇattho “yaṃ loko pūjayate”ti-ādīhi pañcahi gāthāhi apariggahito nāma natthi. Nanu cettha paṭṭhānam asaṅgahitanti? Nayidamevaṃ daṭṭhabbam, mūlapadaggahaṇena paṭṭhānassa saṅgahitattā. Tathā hi vakkhati “aṭṭhārasa mūlapadā kuhiṃ daṭṭhabbā sāsanaṭṭhāne”ti. Mūlapadapaṭṭhānāni hi atthanayasāṅkhārattikā viya aññamaññaṃ saṅgahitāni.

Vibhāgavāro pana uddesaniddesapaṭiniddesavasena tividho. Tesu “tattha katame soḷasa hārā”ti ārabhitvā yāva “bhavanti aṭṭhārasa padāni”ti ayam uddesavāro. “Assādādinavatā”ti ārabhitvā yāva “tettiṃsā ettikā nettī”ti ayam niddesavāro. Paṭiniddesavāro pana hāravibhaṅgavāro hārasampātavāro nayasamuṭṭhānavāro sāsanaṭṭhānavāroti catubbidho. Tesu “tattha katamo desanāhāro”ti ārabhitvā yāva “ayam pahānena samāropanā”ti ayam hāravibhaṅgavāro. Tattha “katamo desanāhārasampāto”ti ārabhitvā yāva “anupādisesā ca nibbānadhātū”ti ayam hārasampātavāro. Etthāha— hāravibhaṅgahārasampātavārānaṃ kiṃ nānākaraṇanti? Vuccate—yattha anekehipi udāharaṇasuttehi eko hāro niddisīyati, ayam hāravibhaṅgavāro. Yattha pana ekasmiṃ sutte aneke hārā sampatanti, ayam hārasampātavāro. **Vuttañhetam Peṭake—**

“Yattha ca sabbe hārā, sampatamānā nayanti suttattham.
Byañjanaividhiputhuttā, sā bhūmī hārasampāto”ti.

Nayasamuṭṭhāna, sāsanaṭṭhānavāravibhāgo pākaṭo eva. Sāsanaṭṭhānavāro pana saṅgahavāre viya uddesaniddesavāresupi na sarūpato uddhaṭoti. Etthāha—“idaṃ nettippakaraṇam mahāsāvaka bhāsitaṃ, Bhagavatā anumoditaṃ”ti ca kathametaṃ viññāyati? Pāḷito eva. Na hi Pāḷito aññaṃ pamāṇataram atthi. Yā hi catūhi mahāpadesehi aviruddhā Pāḷi, sā pamāṇam. Tathā hi agarahitāya ācariyaparamparāya peṭakopadeso viya idaṃ nettippakaraṇam ābhataṃ. Yadi evaṃ kasmāssa nidānam na vuttaṃ. Sāvaka bhāsitaṃ nampi hi **Subhasutta**¹ **Anaṅgaṇasutta**²-

1. Dī 1. 188 piṭṭhādīsu.

2. Ma 1. 29 piṭṭhādīsu.

Kaccāyanasamyuttādīnaṃ nidānaṃ bhāsitaṃ? Nayidaṃ ekantikam.
Sāvaka**bhāsita**naṃ Buddh**bhāsita**naṃpi hi ekaccānaṃ
Paṭisambhidāmagganiddesādīnaṃ Dhammapadabuddhavaṃsādīnaṃca
nidānaṃ na bhāsitaṃ, na ca tāvatā tāni appamaṇaṃ, evamidhāpi
daṭṭhabbam.

Nidānaṃca nāma suttavinayānaṃ Dhammabhaṇḍāgārika-upālittherādīhi
mahāsāvakeveva bhāsitaṃ, idaṃca mahāsāvaka**bhāsita**ṃ, therāṃ muñcitvā
anañña**visaya**tā imissā vicāraṇāyāti kimetena nidānagavesanena,
atthoyevettha gavesita**bb**o, yo Pāḷiyā aviruddhoti. Atha vā Pāḷiyā
atthasaṃvaṇṇa**ābhāvato** na imassa pakaraṇassa visuṃ nidānavacanakkiccam
atthi, Paṭisambhidāmagganiddesādīnaṃ viyāti daṭṭhabbam.

Idāni etasmim pakaraṇe nānappa**kāra**kosallattham ayaṃ vibhāgo
veditab**bo**—sabbameva cetam pakaraṇam sāsanapariyett**hibhāvato**
ekavidham, tathā ariyamaggasampādanato vimuttirasato ca.
Byañjanatthavicāra**bhāvato** duvidham, tathā saṅgahavibhāga**bhāvato**
dhammavinayatthasaṃvaṇṇanato lokiya**lokuttar**atthasaṅgahaṇato
rūpārūpadhammapariggāha**kato** lakkhaṇalakkhiya**bhāvato**
pavattinivattivacanato sabhāga**visabhāganiddesato**
sādhāraṇāsādhāraṇadhammavibhāga**to** ca.

Tividham puggalattayaniddesato tividha**kalyāṇ**vibhāgo
pariññattayakathanato pahānattayūpadesato sikkhattaya**saṅgaha**ṇato
tividhasaṃkilesa**visodhanato** mūlagīti-anugītisaṅgītibhedato
piṭakattayatthasaṃvaṇṇanato hāranayapaṭṭhānappa**bhedato** ca.

Catubbidham catuppaṭisambhidā**visaya**to catunayadesanato
dhammatthadesanāpaṭivedha**gambhīra**bhāvato ca. Pañcavidham
abhiññeyyādidhammavibhāga**to** pañcakkhandhaniddesato
pañcagatiparicchedato pañcanikāyatthavivaraṇato ca. Chabbidham
chaḷārammaṇavibhāga**to** cha-ajjhattikabāhirāyatanavibhāga**to** ca.
Sattavidham sattaviññāṇaṭṭhitiparicchedato. Navavidham
suttādīnavaṅganiddesato. Cuddasavidham suttādhiṭṭhānavibhāga**to**.
Soḷasavidham aṭṭhavīsatividhaṃca sāsanapaṭṭhānappa**bhedato**.
Caturāsītisahassavidham caturāsītisahassadhammak**khandh**avicāra**bhāvato**ti-
ādīnā nayena pakaraṇavibhāgo veditab**bo**.

Tattha sāsanapariyett**hibhāvato**ti sakalam nettippakaraṇam
sikkhattaya**saṅgaha**ssa navaṅgassa Satthusāsanassa atthasaṃvaṇṇa**ābhāvato**.

Ariyamaggasampādanatoti dassanabhūmibhāvanābhūmisampādanato.
Vimuttirasatoti sāsanaṣṣa amatapariyosānattā vuttaṃ.
Byañjanatthavicārabhāvatoti hārabyañjanapadakammanayānaṃ
 byañjanavicāratthā atthapada-atthanayānaṃ atthavicāratthā vuttaṃ.
Saṅgahavibhāgabhāvo parato āvi bhavissati. **Dhammavinayattha-**
samvaṇṇanatoti sakalassāpi pariyattisāsanaṣṣa dhammavinayabhāvato
 vuttaṃ. **Lakkhaṇalakkhiyabhāvatoti** nettivacanaṣṣa lakkhaṇattā
 udāharaṇasuttānaṃca lakkhiyattā vuttaṃ. **Sabhāgavisabhāganiddesatoti**
 samānājātiyā dhammā sabhāgā, paṭipakkhā visabhāgā, taṃvicārabhāvatoti
 attho. **Sādhāraṇāsādhāraṇadhammavibhāgatoti** pahānekaṭṭhasahajekaṭṭha-
 tādisāmaññaṃ ye dhammā yesaṃ dhammānaṃ nāmaṃvatthādinā sādhāraṇā
 tabbidhuratāya asādhāraṇā ca, taṃvibhāgato duvidhanti attho.

Puggalattayaniddesatoti ugghaṭṭitaññu-ādi puggalattaya niddesato.
Tividhakalyāṇavibhāgatoti ādikalyāṇādivibhāgato. **Mūlagīti-**
anugītisaṅgītibhedatoti paṭhamāṃ vacanaṃ mūlagīti, vuttasseva atthassa
 saṅgahagāthā anugīti, taṃtaṃsuttatthayojanavasena vippakiṇṇassa
 pakaraṇassa saṅgāyanaṃ saṅgīti, sā therassa parato pavattitāti veditabbā,
 etāsaṃ tissannaṃ bhedato tividhanti attho. **Pañcakkhandhaniddesatoti**
 rūpādipañcakkhandhasīlādipañcadhammakhandhaniddesato pañcavidhanti
 attho. **Suttādhiṭṭhānavibhāgatoti** lobhadosamohānaṃ alobhādosāsamohānaṃ
 kāyācīmanokammānaṃ saddhādipañcīndriyānaṃca vasena cuddasavidhassa
 suttādhiṭṭhānaṣṣa vibhāgavacanaṃto cuddasavidhanti attho. Sesāṃ
 suviññeyyanti na papañcītaṃ.

1. Saṅgahavāraṇṇā

Evāṃ anekabhedavibhatte nettippakaraṇe yadidaṃ vuttaṃ
 “saṅgahavibhāgavāraṇṇasena duvidhan”ti, tattha saṅgahavāro ādi. Tassāpi
 “yaṃ loko pūjayate”ti ayaṃ gāthā ādi. Tattha yaṃti aniyamato
 upayoganiddeso, tassa “tassā”ti iminā niyamaṃ veditabbāṃ. **Lokoti**
 kattuniddeso. **Pūjayateti** kiriyāniddeso. **Salokapāloti** kattuvisesanaṃ. **Sadāti**
 kālaniddeso. **Namassati cāti** upacayena

kiriyāniddeso. **Tassāti** sāminiddeso. **Etanti** paccattaniddeso. **Sāsanavaranti** paccattaniddesena niddiṭṭhadhammanidassanaṃ. **Vidūhīti** karaṇavacanena kattuniddeso. **Ñeyyanti** kammavācākakiriyāniddeso. **Naravarassāti** “tassā”ti niyametvā dassitassa sarūpato dassanaṃ.

Tattha lokiyanti ettha puññāpuññāni tabbipāko cāti **loko**, pajā, sattanikāyoti attho. Loka-saddo hi jātisaddatāya sāmāññavasena niravasesato satte saṅgaṇhāti. Kiñcāpi hi lokasaddo saṅkhārabhājanesupi diṭṭhappayogo, pūjanakiriyāyogyabhūtātāvasena pana sattalokavacano eva idha gahitoti daṭṭhabbariṃ. **Pūjāyateti** mānāyati, apacāyatīti attho.

Lokaṃ pālentīti lokapālā, cattāro mahārājāno. Lokiyā pana Indayamavarūṇakuverā lokapālāti vadanti. Saha lokapālehīti **salokapālo**, “loko”ti iminā tulyādhipakaraṇaṃ. Atha vā issariyādhipaccena taṃtaṃsattalokassa pālanato rakkhaṇato Khattiyacatumahārājasakkasuyāmasantusitasunimmitaparanimmitavasavatti mahābrahmādayo lokapālā. Tehi saha taṃtaṃsattanikāyo salokapālo lokoti vutto. Atha vā “dveme bhikkhave sukkā dhammā lokaṃ pālentī”ti¹ vacanato hirottappadhammā lokapālā. Tehi samannāgato loko **salokapālo**. Hirottappasampannā hi pāpāgarahino sappurisā dhammacchandavantatāya² Bhagavati pūjānamakkāraparā hontīti.

Sadāti sabbakālaṃ rattiñceva divā ca, **sadāti** vā Bhagavato dharamānakāle tato parañca. Atha vā **sadāti** abhinīhārato paṭṭhāya yāva sāsānantaradhānā, tato parampi vā. Mahābhinihārato paṭṭhāya hi mahābodhisattā bodhiyā niyatatāya Buddhāṅkurabhūtā sadevakassa lokassa pūjanīyā ceva vandanīyā ca honti. Yathāha Bhagavā Sumedhabhūto—

“Dīpaṅkaro lokavidū, āhutiṇaṃ paṭiggaho.

Mama kammaṃ pakittetvā, dakkhiṇaṃ pādamuddhari.

1. Am 1. 53; Khu 1. 219 piṭṭhesu.

2. Sappurisā bodhisattā dhammacchandavantatāya (Sī)

Ye tathāsuṃ Jinaputtā, padakkhiṇamakāṃsu maṃ¹.

Devā manussā asurā ca², abhivādetvāna pakkamun”ti³.

Namassati cāti keci kesañci pūjāsakkārādīni karontāpi tesam apākaṭaḡuṇatāya namakkāraṃ na karonti, na evaṃ Bhagavato, yathābhūta-abbhuggatakittisaddatāya pana Bhagavantaṃ sadevako loko pūjayati ceva namassati cāti attho. “Sadā naramanusso”ti keci paṭhanti, taṃ na sundaraṃ. **Tassāti** yaṃ sadevako loko pūjayati ceva namassati ca, tassa. **Etanti** idāni vattabbaṃ buddhiyaṃ viparivattamaṇaṃ sāmaññena dasseti. **Sāsanavaranti** taṃ sarūpato dasseti. Tatha diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ satte sāsati vineti etenāti sāsanaṃ, tadeva ekantaniyyānaṭṭhena anaññasādhāraṇaḡuṇatāya ca uttamaṭṭhena taṃtaṃ-abhipatthitasamiddhihetutāya paṇḍitehi varitabbato vā varaṃ, sāsanaṃeva varanti **sāsanavaraṃ**. **Vidūhīti** yathāsabhāvato kammakammaphalāni kusalādibhede ca dhamme vidantīti vidū, paṇḍitamanussā, tehi. **Ñātabbaṃ**, ñāṇamarahatīti vā **ñeyyaṃ**. **Naravarassāti** purisavarassa, aggapuggalassāti attho.

Idaṃ vuttaṃ hoti—yo anaññasādhāraṇamahākaraṇāsabbaññutaññāṇādi-ḡuṇavisesayogena sadevakena lokena pūjanīyo namassanīyo ca Bhagavā Arahaṃ Sammāsambuddho, tassa loke uttamapuggalassa etaṃ idāni amhehi vibhajitabbahāraṇayapaṭṭhānavicāraṇavisayabhūtaṃ sāsanaṃ ādikalyāṇatādiguṇasampattiyā varaṃ aggaṃ uttamaṃ nipuṇañāḡogaratāya paṇḍitavedanīyamevāti. Bhagavato hi vacanaṃ ekagāthāmatampi saccapaṭiccasamuppādakhandhāyatanadhātindriyasatipaṭṭhānādisabhāvadham maniddhāraṇakkhamatāya soḷasahārapañcanayasoloḷasa-aṭṭhavīsatividhapaṭṭhānavicārayogyabhāvena ca paramagambhīraṃ atthato agādhapāraṃ saṇhasukhumaññāṇavisayamevāti. Tenevāha “paññavantassāyaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo duppaññassā”ti⁴. Atha vā Bhagavato sāsanaṃ pariññākkamena lakkhaṇāvabodhappaṭipattiyā suññatamukhādīhi ogāhitabbattā aviññūnaṃ supinantenapi na visayo hotīti āha “**Vidūhi ñeyyaṃ**”ti. Tathā ca vuttaṃ “etu viññū puriso”ti-ādi.

1. Sabbe padakkhiṇamakāṃsu (Sī, Ka)

3. Khu 4. 312 piṭṭhe.

2. Narā nāḡā ca gandhabbā (Sī)

4. Dī 3. 250; Am 3. 65 piṭṭhesu.

Apare pana “taṃ tassa sāsavarānaṃ”ti paṭhanti, tesāṃ matena yaṃsaddo sāsana-saddena samānādhikaraṇoti daṭṭhabbo. Idam vuttam hoti yaṃ sāsavarānaṃ salokapālo loko pūjayati namassati ca, taṃ sāsavarānaṃ vidūhi nātābanti. Imasmiṃca naye lokapāla-saddena Bhagavāpi vuccati. Bhagavā hi lokaggatāyakattā¹ nippariyāyena lokapālo, tasmā “tassā”ti lokapālassa Satthunoti attho. Salokapāloti cettha lokapāla-saddo guṇibhūtopi satthuvisayattā sāsana-saddāpekkhatāya sāmibhāvena sambandhīvisesabhūto padhānabhūto² viya paṭiniddesaṃ arahatīti.

Katham pana sayam Dhammassāmī Bhagavā dhammam pūjayatīti? Nāyam virodho. Dhammagaruno hi Buddhā Bhagavanto, te sabbakālam dhammam apacāyamānāva viharantīti. Vuttañhetam “yannūnāham yvāyam dhammo mayā abhisambuddho, tameva dhammam sakkatvā garum katvā upanissāya vihareyyam”ti³.

Api ca Bhagavato dhammapūjanā sattasattāhappaṭipatti-ādīhi dīpetabbā. Dhammassāmīti ca dhammena sadevakassa lokassa sāmīti attho, na dhammassa sāmīti. Evampi namassatīti vacanam na yujjati. Na hi Bhagavā kañci namassatīti, esopi niddoso⁴. Na hi namassatīti padassa namakkāram karotīti ayameva attho, atha kho garukaraṇena tanninno tappono tabbabbhāroti ayampi attho labbhati. Bhagavā ca dhammagarutāya sabbakālam dhammaninnoṇapabbhārahāvena viharatīti. Ayañca attho “Yena sudam svāham niccakappam viharāmī”ti⁵ evamādīhi suttapadehi dīpetabbo. “Vidūhi neyyam”tipi pāṭho, tassa paṇḍitehi saparasantānesu netabam pāpetabbanti attho. Tattha attasantāne pāpanam bujjhanam, parasantāne bodhananti daṭṭhabbam.

Evam Bhagavato sadevakassa lokassa pūjanīyavandanīyabhāvo aggapuggalabhāvo ca vuccamāno guṇavisiṭṭhataṃ dīpeti, sā ca guṇavisiṭṭhatā mahābodhiyā veditabbā. Āsavakkhayañānapadaṭṭhānañhi sabbaññutaññānam sabbaññutaññānapadaṭṭhānañca āsavakkhayañānam “mahābodhi”ti vuccati. Sā aviparītadhammadesanato Tathāgate suppatiṭṭhitīti

1. Lokagganāyakattā (Ka) 2. Paṭṭhānabhūto (Ka) 3. Sam 1. 141; Am 1. 329 piṭṭhesu.

4. Na doso (Sī)

5. Ma 1. 316 piṭṭhe.

viññāyati. Na hi savāsanāniravasesakilesappahānaṃ anāvarenañāṇaṃ vinā tādīsī dhammadesanā sambhavati. Iccassa catuvesārajjayogo. Tena dasabalacha-asādhāraṇāñāṇa-aṭṭhārasāveṇīkabuddhadhammādisakala-sabbaññugunaṇapāripūrī pakāsītā hoti. Etādīsī ca guṇavibhūti mahākaruṇāpubbaṅgamaṃ abhinīhārasampattim purassaraṃ katvā sampāditaṃ samattimsapāramisaṅkhātaṃ puññañāṇasambhāramantarena na upalabbhatīti hetusampadāpi atthato vibhāvītā hotīti evaṃ Bhagavato tīsupi avatthāsu sabbasattānaṃ ekantahitappaṭilābhahetubhūtā ādimajjhapariyosānakalyāṇā niravasesā Buddhaguṇā imāya gāthāya pakāsītāti veditabbaṃ.

Dutiyanaye pana yasmā sikkhattayasaṅgamaṃ saphalaṃ ariyamaggasāsaṇaṃ tassa ārammaṇabhūtaṃ amatadhātuṃ tadadhigamūpāyaṃca pubbabhāgapaṭipattisāsaṇaṃ tadatthaparidīpanaṃca pariyaṭṭhisāsaṇaṃ yathārahaṃ saccābhisamayavasena abhisamento svākkhātātādiguṇavisesayuttataṃ manasikaronto sakkaccaṃ savanadhāraṇaparipucchādīhi paricayaṃ karonto ca sadevako loko pūjayati nāma. Lokanātho ca sammāsambodhippattiyā veneyyānaṃ sakkaccaṃ dhammadesanena “ariyaṃ vo bhikkhave sammāsamādhim desessāmi”¹, “maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho”², “yāvataṃ bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ aggamakkhāyati”³, “khayaṃ virāgaṃ amataṃ paṇītaṃ”⁴, “ekāyano ayaṃ bhikkhave maggo sattānaṃ visuddhiyā”⁵, “dhammaṃ vo bhikkhave desessāmi ādikalyāṇaṃ”⁶ ādīhi vacanehi thomanena ca pūjayati nāma. Tasmā sāsanavarassa pūjanīyabhāvo idha vuccamāno anavasesato dhammaguṇe dīpetīti ye ariyabhāvādayo niyyānādayo khayavirāgādayo madanimmadanādayo asaṅkhatādayo svākkhātātādayo ādikalyāṇatādayo ca anekehi suttapadehi paveditā aneke dhammaguṇā, te niravasesato imāya gāthāya pakāsītāti veditabbā.

1. Ma 3. 116; Saṃ 3. 17; Khu 10. 200 piṭṭhādīsu.

2. Khu 1. 52; Abhi 4. 433; Khu 10. 162, 206 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 254; Am 1. 343 piṭṭhādīsu.

4. Khu 1. 5, 312 piṭṭhesu.

5. Dī 2. 231; Ma 1. 70; Saṃ 3. 123 piṭṭhesu.

6. Ma 3. 327; Khu 10. 5 piṭṭhādīsu.

Yasmā pana ariyasaccappaṭivadhena samugghāṭitasammohāyeva paramatthato paṇḍitā bālyādisamatikkamanato, tasmā bhāvitalokuttaramaggā sacchikatasāmaññaphalā ca ariyapuggalā visesato vidūti vuccanti. Te hi yathāvuttasāsanavaram aviparītato ñātum netuñca sapaṣantāne sakkuṇantīti aṭṭha-ariyapuggalasanghamāssa paramatthasaṅghassāpi idha gahitattā ye suppaṭipannatādayo anekehi suttapadehi samvaṇṇitā ariyasaṅghaguṇā, tepi niravasesato idha pakāsītāti veditabbā.

Evam paṭhamagāthāya sātisayam ratanattayaguṇaparidīpanam katvā idāni—

“Sabbapāpassa akaraṇam, kusalassa upasampadā.
Sacittapariyodapanam, etaṃ Buddhāna sāsanan”ti¹—

vacanato saṅkhepato sikkhattayasaṅgham sāsanam, tam pana sikkhattayam ñāṇavisesavisayabhāvabhedato avatthābhedato ca tividham hoti. Katham? Sutamayañāṇagocarō ca yo “pariyattisaddhammo”ti vuccati. Cintāmayañāṇagocarō ca yo ākāraparivitakkadiṭṭhinijjhānakkhantīhi gahetabbākāro vimuttāyatanaviseso “paṭipattisaddhammo”ti vuccati. Vipassanāñāṇādisahagato bhāvanāmayañāṇagocarō ca yo “paṭivedhasaddhammo”ti vuccati. Evam tividhampi² sāsanam sāsanaavaranti padena saṅgaṇhitvā tattha yam paṭhamam, tam itaresam adhigamūpāyoti sabbasāsanamūlabhūtam attano pakaraṇassa ca visayabhūtam pariyattisāsanameva tāva saṅkhepato vibhajanto “**dvādasa padāni**”ti gāthamāha.

Tattha **dvādasāti** gaṇanaparicchedo. **Padānīti** paricchinnadhammanidassanam. Tesu byañjanapadāni pajjati attho etehīti padāni. Atthapadāni pana pajjanti ñāyantīti padāni. Ubhayampi vā ubhayathā yojetabham byañjanapadānampi aviparītam paṭipajjitabbatā, atthapadānam uttarivisesādhigamassa kāraṇabhāvato, tāni padāni parato Pāḷiyaññeva āvi bhavissantīti tattheva vaṇṇayissāma. Atthasūcanādi-atthato **suttam**. Vuttañhetam saṅgahesu—

“Attānam sūcanato, suvuttato savanatotha sūdanato.
Suttāṇā suttasabhāgato ca ‘suttan’ti³ akkhātan”ti⁴.

1. Dī 2. 42; Khu 1. 41; Khu 10. 37, 68, 148, 161 piṭṭhādīsu.

2. Etaṃ tividhampi (Sī)

3. Suttam suttanti (Sī)

4. Vi-Ṭṭha 1. 15; Dī-Ṭṭha 1. 18; Abhi-Ṭṭha 1. 20 piṭṭhesu.

Tadetaṃ tattha suttapaṭṭakavasena āgataṃ, idha pana paṭṭakattayavasena yojetabbaṃ. “Dvādasa padāni suttan”ti vuttaṃ, yaṃ pariyattisāsananti attho. **Taṃ sabbanti** taṃ “suttan”ti vuttaṃ sakalaṃ Buddhavacanaṃ. **Byañjanañca attho cāti** byañjanañceva tadattho ca. Yato “dvādasa padāni suttan”ti vuttaṃ. Idam vuttaṃ hoti—atthasūcanādito suttam pariyattidhammo, tañca sabbam atthato dvādasa padāni cha byañjanapadāni ceva cha atthapadāni cāti. Atha vā yadetaṃ “sāsanavaran”ti vuttaṃ, taṃ sabbam suttam, pariyattisāsanassa adhippetattā. Atthato pana dvādasa padāni, byañjanatthapadasamudāyabhāvato. Yathāha “byañjanañca attho cā”ti. **Taṃ viññeyyaṃ ubhayanti** yasmim byañjane atthe ca vacanavacanīyabhāvena sambandhe suttavohāro, tadubhayaṃ sarūpato viññātabbaṃ tattha katamaṃ byañjanaṃ katamo atthoti. Tenevāha “**ko attho byañjanaṃ kataman**”ti.

Evam “sāsanavaran”ti vuttassa suttassa pariyattibhāvaṃ tassa ca atthabyañjanapadabhāvena veditabbataṃ dassetvā idāni tassa pavicayupāyaṃ nettippakaraṇaṃ padatthavibhāgena dassetuṃ “**soḷasahārā**”ti gāthamāha.

Tattha soḷasa hārā etissāti **soḷasahārā. Pañcanayā aṭṭhārasamūlapadāti** etthāpi eseva nayo. Atha vā soḷasa hārā soḷasahārā. Evam itaratthāpi. Hāranayamūlapadāni eva hi saṅkhepato vitthārato ca bhāsītāni¹ nettīti. **Sāsanassa pariyetthīti** sāsanassa atthapariyesanā, pariyattisāsanassa atthasaṃvaṇṇanāti attho, sakalasseva vā sāsanassa atthavicāraṇāti attho. Paṭipattipaṭivedhepi hi nettinayānusārena adhigacchantīti. **Mahakaccānenāti** kaccoti purātano isi, tassa vaṃsālaṅkārahūtoyaṃ mahāthero “Kaccāno”ti vuccati. Mahakaccānoti pana pūjāvacaṇaṃ, yathā Mahāmoggallānoti, “Kaccāyanagottaniddiṭṭhā”tipi pāṭho. Ayañca gāthā nettim saṅgāyantehi pakaraṇatthasaṅgaṇhanavasena ṭhapitāti daṭṭhabbā. Yathā cāyaṃ, evam **hāravibhaṅgavāre** taṃtaṃhāraniddesanigamane “tenāha āyasmā”ti-ādivacaṇaṃ, hārādisamudāyabhūtāyaṃ nettīyaṃ byañjanatthasamudāye ca sutte kiṃ kena vicīyatīti vicāraṇāyaṃ āha “**hārā byañjanavicayo**”ti-ādi.

1. Pakāsītāni (Sī)

Tattha soḷasapi hārā mūlapadaniddhāraṇamantarena byañjanamukheneva suttassa saṁvaṇṇanā honti, na nayā viya mūlapadasaṅkhātasabhāvadhammaniddhāraṇamukhenāti te “byañjanavicayo suttassā”ti vuttā. Atthanayā pana yathāvutta-atthamukheneva suttassa atthasampañipattiyā honṭīti āha “**nayā tayo ca suttattho**”ti. Ayañca vicāraṇā paratopi āgamissati. Keci “nayo cā”ti paṭhanti, taṁ na sundaram. **Ubhayaṁ pariggahīti** hārā nayā cāti etaṁ ubhayaṁ suttassa atthaniddhāraṇavasena parisamantato gahitaṁ sabbathā sutte yojitaṁ. **Vuccati suttam** vadati saṁvaṇṇeti. Kathaṁ? **Yathāsuttam** suttānurūpaṁ, yaṁ suttam yathā saṁvaṇṇetabbaṁ, tathā saṁvaṇṇetīti attho. Yaṁ yaṁ suttanti vā **yathāsuttam**, sabbaṁ suttanti attho. Nettinayena hi saṁvaṇṇetum asaṅkuṇeyyaṁ nāma suttam natthīti.

Idāni yaṁ vuttam “sāsanavaram vidūhi ñeyyan”ti, tattha nettisaṁvaṇṇanāya visayabhūtaṁ pariyattidhammameva pakārantarena niyametvā dassetuṁ “**yā ceva**”ti-ādi vuttam.

Tattha atthesu kataparicchedo byañjanappabandho desanā, yo pāṭhoti vuccati. Tadattho desitaṁ tāya desanāya pabodhitattā. Tadubhayañca vimuttāyatanasīsenā paricayaṁ karontānaṁ anupādāparinibbānapariyosānānaṁ sampattīnaṁ hetubhāvato ekantena viññeyyaṁ, tadubhayavinimuttassa vā ñeyyassa abhāvato tadeva dvayaṁ viññeyyanti imamattham dasseti **Yā ceva -pa- viññeyyanti**. **Tatrāti** tasmim vijānane sādhetabbe, nipphādetabbe cetam bhummaṁ. **Ayamānupubbīti** ayaṁ vakkhamānā anupubbi hāranayānaṁ anukkamo, anukkamena vakkhamānā hāranayāti attho. **Navavidhasuttantapariyeṭṭhīti** suttādivasena navaṅgassa sāsanassa pariyesanā, atthavicāraṇāti attho. Sāmi-atthe vā etaṁ paccattaṁ navavidhasuttantapariyeṭṭhiyā anupubbīti. Atha vā **anupubbīti** karaṇatthe paccattaṁ. Idam vuttam hoti—yathāvuttavijānane sādhetabbe vakkhamānāya hāranayānupubbiyā ayaṁ navavidhasuttantassa atthapariyesanāti.

Etthāha—kathaṁ panettha geyyaṅgādīnaṁ suttabhāvo, suttabhāve ca tesam kathaṁ sāsanassa navaṅgabhāvo. Yañca saṅgahesu vuccati “sagāthakaṁ Suttam Geyyaṁ, niggāthakaṁ Suttam Veyyākaraṇam”ti, tathā ca satī suttāṅgameva

na siyā. Athāpi visuṃ suttaṅgaṃ siyā, Maṅgalasuttādīnaṃ¹ suttaṅgasaṅgaho na siyā, gāthābhāvato Dhammapadādīnaṃ viya, geyyaṅgasaṅgaho vā siyā, sagāthakattā Sagāthāvaggassa viya, tathā Ubhatovibhaṅgādīsu Sagāthakappadesānanti? Vuccate—

Suttanti sāmāññavidhi, visesavidhayo pare.

Sanimittā nirulhattā, sahatāññena nāññato.

Sabbassāpi hi Buddhavacanassa suttanti ayaṃ **sāmāññavidhi**. Tathā hi “ettakaṃ tassa Bhagavato suttagataṃ suttapariyāpannaṃ², Sāvattiyā Suttavibhaṅge, sakavāde pañcasuttasatānī³ti-ādivacanato vinayābhiddhammapariyattivisesepi suttavohāro dissati. Tadekadesesu pana geyyādayo **visesavidhayo** tena tena nimittena patiṭṭhitā. Tathā hi geyyassa sagāthakattaṃ tabbhāvanimittam. Lokepi hi sasilokaṃ sagāthakaṃ cuṇṇiyagantham⁴ “Geyyan”ti vadanti. Gāthāvirahe pana sati pucchitvā vissajjanabhāvo veyyākaraṇassa. Pucchāvissajjanañhi “Byākaraṇaṃ”ti vuccati. Byākaraṇameva Veyyākaraṇanti. Evaṃ sante sagāthakādīnampi pañhāvissajjanavasena pavattānaṃ veyyākaraṇabhāvo āpajjati? Nāpajjati, geyyādīsaññānaṃ anokāsabhāvato “gāthāvirahe satī”ti visesitattā ca. Tathā hi dhammapadādīsu kevalaṃ gāthābandhesu sagāthakattepi somanassaññāmayikagāthāyuttesu “vuttañhetan”ti-ādivacanasambandhesu abbhutadhammapāṭisaṃyuttesu ca suttavisesesu yathākkamaṃ gāthā-udānaitivuttaka-abbhutadhammasaṃñā patiṭṭhitā, tathā satipi gāthābandhabhāve Bhagavato atītāsu jātīsu cariyānubhāvappakāsakesu jātakasaññā. Satipi pañhāvissajjanabhāve sagāthakatte ca kesuci suttantesu vedassa labhāpanato vedallasaññā patiṭṭhitāti evaṃ tena tena sagāthakattādīnā nimittena tesu tesu suttavisesesu geyyaṅgādīsaññā patiṭṭhitāti visesavidhayo suttaṅgato pare geyyādayo.

Yaṃ panettha geyyaṅgādīnimittarahitaṃ suttaṃ, taṃ suttaṅgaṃ visesasaññāparihārena sāmāññasaññāya pavattanatoti. Nanu ca sagāthakaṃ

1. Khu 1. 3, 318 piṭṭhādīsu.

3. Abhi-Ṭṭha 4. 105 piṭṭhe.

2. Vi 2. 470 piṭṭhe.

4. Cuṇṇiyavantaṃ (Sī)

Suttaṃ Geyyaṃ, niggāthakaṃ suttaṃ Veyyākaraṇanti suttaṅgaṃ na sambhavaṭṭi codanā tadavatthā evāti? Na tadavatthā, sodhitattā. Sodhitañhi pubbe gāthāvirahe sati pucchāvissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittanti. Yañca vuttaṃ “gāthābhāvato Maṅgalasuttādīnaṃ suttaṅgasāṅgaho na siyā”ti, tampi na niruḷhattā. Niruḷho hi Maṅgalasuttādīsū suttabhāvo, na hi tāni Dhammapadabuddhavaṃsādayo viya gāthābhāvena paññātāni, kintu suttabhāveneva. Teneva hi **Aṭṭhakathāyaṃ** “suttanāmakā”ti nāmaggaṇaṃ kataṃ.

Yaṃ pana vuttaṃ “sagāthakattā geyyaṅgasāṅgaho vā siyā”ti, tadapi natthi, yasmā sahatāññena. Saha gāthāhīti hi sagāthakaṃ. Sahabhāvo ca nāma atthato aññena hoti, na ca Maṅgalasuttādīsū gāthāvinimutto koci suttappadeso atthi. Yo saha gāthāhīti vucceyya, na ca samudāyo nāma koci atthi. Yadapi vuttaṃ “Ubhatovibhaṅgādīsū sagāthakappadesānaṃ geyyaṅgasāṅgaho siyā”ti, tadapi na aññato. Aññā eva hi tā gāthā, jātakādīpariyāpannattā. Ato na tāhi Ubhatovibhaṅgādīnaṃ geyyaṅgabhāvoti evaṃ suttādīnaṃ aṅgānaṃ aññamaññasaṅkarābhāvo veditabbo. Yasmā pana sabbampi Buddhavacanaṃ yathāvuttanayena atthānaṃ sūcanādi-atthena suttantveva vuccati, tasmā vuttaṃ “navavidhasuttantapariyeṭṭhi”ti.

Saṅgahavāraṇṇanā niṭṭhitā.

2. Uddesavāraṇṇanā

1. Evaṃ saṅgahavāreṇa saṅkhepato dassite hārādayo idāni vibhāgena dassetuṃ “**tattha katame soḷasa hārā**”ti-ādidesanā āradhā. Tattha **tatthāti** yaṃ vuttaṃ “soḷasahārā netti”ti, tasmim vacane, tissaṃ vā gāthāyaṃ, yāni hāranayamūlapadāni uddhaṭāni, tesūti attho. **Katameti** pucchāvacanaṃ. Pucchā ca nāmesā pañcavidhā adiṭṭhajotanāpucchā diṭṭhasaṃsandanaṃpucchā vimaticchedanaṃpucchā anumatiṃpucchā kathetukamyatāpucchāti. Tāsu ayaṃ kathetukamyatāpucchā. **Soḷasāti** gaṇanavasena paricchedo. Tena nesam na tato uddham adho cāti

etaparamataṃ dasseti. Sā cetaraparamatā parato āvi bhavissati. **Hārāti** gaṇanavasena paricchinnānaṃ sāmāññato dassanaṃ. **Desanā vicayoti**-ādi sarūpadassanaṃ.

Tattha kenatṭhena hārā? Harīyanti etehi, ettha vā Suttageyyādivisayā aññāṇasaṃsayavipallāsāti **hārā**, haranti vā sayam tāni, haraṇamattameva vāti **hārā** phalūpacārena. Atha vā harīyanti voharīyanti dhammasaṃvaṇṇaka-dhammapaṭiggāhakehi dhammassa dānaggahaṇavasenaṃ **hārā**. Atha vā hārā viyāti **hārā**. Yathā hi anekaratanāvalisamūho hārasaṅkhāto attano avayavabhūtaratanasamphassehi samuppajjanīyamānihilādasukho hutvā tadupabhogījanasarīrasantāpaṃ nidāghapariḷāhupajanitaṃ vūpasameti, evametepi nānāvidhaparamattharatanappabandhā saṃvaṇṇanāvīsesā attano avayavabhūtaparamattharatanādhiḡamena samuppādiyamānanibbutisukhā dhammapaṭiggāhakajanahadayaparitāpaṃ kāmarāḡādikilesahetukaṃ vūpasamentīti. Atha vā hārayanti aññāṇādīnaṃ hāraṃ apagamaṃ karonti ācikkhantīti vā **hārā**. Atha vā sotujanacittassa haraṇato ramaṇato ca **hārā** niruttinayena, yathā “bhavesu vantagamaṇo Bhagavā”ti¹. Ayaṃ tāva hārānaṃ sādharmaṇato attho.

Asādhāraṇato pana desīyati saṃvaṇṇīyati etāya suttatthoti **desanā**, desanāsahacaraṇato vā **desanā**. Nanu ca aññepi hārā desanāsāṅkhātassa suttassa atthasaṃvaṇṇanato desanāsahacārinovāti? Saccametam, ayaṃ pana hāro yebhuyyena yathārutavaseneva viññāyamāno desanāya saha caratīti vattabataṃ arahati, na tathā pare. Na hi assādādīnavanissaraṇādisandassanarahitā suttadesanā atthi. Assādādisandassanavibhāvanalakkhaṇo cāyaṃ hāroti.

Viciyanti etena, ettha vā padapañhādayo, viciṭi eva vā tesanti **vicayo**. Pāḷiyam pana vicinatīti vicayoti ayamattho dassito.

Yuttīti upapattisāadhanayutti, idha pana yuttivicāraṇā yutti uttarapadalopena “rūpabhavo rūpan”ti yathā, yuttisahacaraṇato vā. Idhāpi desanāhāre vuttanayena attho vitthāretabbo.

1. Visuddhi 1. 204, 205; Vi-Ṭṭha 1. 95, 97 piṭṭhādīsu.

Padatṭhānanti āsannakāraṇaṃ, idhāpi padatṭhānavicāraṇāti-ādi vuttanayeneva veditabbaṃ.

Lakkhīyanti etena, ettha vā ekalakkhaṇā dhammā avuttāpi ekavacanenāti **lakkhaṇaṃ**.

Viyūhīyanti vibhāgena piṇḍīyanti etena, ettha vāti byūho. Nibbacanādīnaṃ sutte dassiyamānānaṃ catunnaṃ byūhoti **catubyūho**, catunnaṃ vā byūho etthāti **catubyūho**.

Āvaṭṭīyanti etena, ettha vā sabhāgā visabhāgā ca dhammā, tesam vā āvaṭṭananti **āvaṭṭo**.

Vibhajīyanti etena, ettha vā sādharmaṇāsādharaṇānaṃ saṃkilesavodānadhammānaṃ bhūmiyoti **vibhatti**, vibhajaṇaṃ vā etesaṃ bhūmiyāti **vibhatti**.

Paṭipakkhasena parivattīyanti iminā, ettha vā sutte vuttadhammā, parivattanaṃ vā tesanti **parivattano**.

Vividhaṃ vacanaṃ ekassevatthassa vācakametthāti vivacanaṃ, vivacanameva **vevacanaṃ**, vividhaṃ vuccati etena atthoti vā vivacanaṃ. Sesam vuttanayameva.

Pakārehi pabhedato vā ṇāpīyanti iminā, ettha vā atthoti **paññatti**.

Oṭārīyanti anuppavesīyanti etena, ettha vā suttāgatā dhammā paṭiccasamuppādādisūti **otaraṇo**.

Sodhīyanti samādhīyanti etena, ettha vā sutte padapadatthapañhārambhāti **sodhano**.

Adhiṭṭhīyanti anupavattīyanti etena, ettha vā sāmāññavisesabhūtā dhammā vinā vikappenāti **adhiṭṭhāno**.

Parikaroti abhisankharoti phalanti parikkhāro, hetu paccayo ca, parikkhāraṃ ācikkhatīti **parikkhāro**, hāro, parikkhāraṃ visayattā parikkhārasahacaraṇato vā **parikkhāro**.

Samāropīyanti etena, ettha vā padatṭhānādīmukhena dhammāti **samāropano**. Sabbattha ca bhāvasādhanaṃ vasenāpi attho sambhavatīti tassāpi vasena yojetabbaṃ.

Tassāti yathāvuttassa haruddesassa. **Anugīti** vuttassevatthassa sukhaggahaṇattham anupacchā gāyanagāthā, tāsu osānagāthāya **atthato asaṅkiṇṇāti** padatthena saṅkararahitā, tena yadipi keci hārā aññamaññaṃ avisiṭṭhā viya dissanti, tathāpi tesam atthato saṅkaro natthīti dasseti. So ca nesam asaṅkaro lakkhaṇaniddese supākaṭo hoti. **Etesañcevēti** etesam soḷasannaṃ hārānaṃ. Yathā asaṅkaro, tathā ceva bhavati. Kim bhavati? **Vitthāratayā** vitthārena. **Nayavibhatti** nayena upāyena ñāyena vibhāgo. Etena tam eva asaṅkiṇṇatam vibhāveti. Keci “vitthāranayā”ti paṭhanti, tam na sundaraṃ, ayañca gāthā kesuci potthakesu natthi.

2. Evaṃ hāre uddisitvā idāni naye uddisituṃ “**tattha katame**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha nayanti saṅkilese vodānāni ca vibhāgato ñāpentīti **nayā**, nīyanti vā tāni etehi, ettha vāti **nayā**, nayanamattameva vāti **nayā**, nīyanti vā sayam dhammakathikehi upanīyanti suttassa atthapavicayatthanti **nayā**. Atha vā nayā viyāti **nayā**. Yathā hi ekattādayo nayā sammā paṭivijjhiyamānā paccayapaccayuppannadhammānaṃ yathākkamaṃ sambandhavibhāgabyāpāravirahānurūpaphalabhāvadassanena asaṅkarato sammutisaccaparamatthasaccānaṃ sabhāvaṃ pavedayantā paramatthasaccappaṭivedhāya saṃvattanti, evametepi kaṇhasukkasappaṭibhāgadhammavibhāgadassanena aviparītasuttatthāvabodhāya abhisambhuṇantā veneyyānaṃ catusaccappaṭivedhāya saṃvattanti. Atha vā pariyatti-atthassa nayanato saṅkilesato yamanato ca **nayā** niruttinayena.

Nandiyāvaṭṭoti-ādīsu nandiyāvaṭṭassa viya āvaṭṭo etassāti **nandiyāvaṭṭo**, yathā hi nandiyāvaṭṭo antoṭhitena padhānāvayavena bahiddhā āvaṭṭati, evamayampi nayoti attho. Atha vā nandiyā taṇhāya pamodassa vā āvaṭṭo etthāti **nandiyāvaṭṭo**. Tīhi avayavehi lobhādīhi saṅkilesapakkhe alobhādīhi ca vodānapakkhe pukkhalo sobhanoti **tipukkhalo**. Asantāsanajavaparakkamādivisesayogena siho Bhagavā, tassa vikkīlitaṃ desanāvacaṅkammabhūto vihāroti katvā vipallāsatappaṭipakkhapaṭipānato sihassa vikkīlitaṃ etthāti

sīhavikkīḷito, nayo. Balavisesayogadīpanato vā sīhavikkīḷitasadisattā nayo **sīhavikkīḷito**. Balaviseso cettha saddhādibalaṃ, dasabalāni eva vā. Atthanayattayadisābhāvena kusalādiddhammānaṃ ālocanaṃ **disālocanaṃ**. Tathā ālocitānaṃ tesaṃ dhammānaṃ atthanayattayayojane samānayanato aṅkuso viya **aṅkuso**. Gāthāsu lañjeti pakāseti suttatthanti lañjako, nayo ca so lañjako cāti **nayalañjako**. **Gatāti** ñātā, matāti attho. So eva vā pāṭho. Sesaṃ vuttanayena veditabbaṃ.

3. Evaṃ nayepi uddisitvā idāni mūlapadāni uddisituṃ “**tattha katamāni**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha mūlāni ca tāni nayānaṃ paṭṭhānabhāgānañca paṭṭhābhāvato padāni ca adhigamūpāyabhāvato koṭṭhāsabhāvato cāti **mūlapadāni**. Kosallasambhūtaṭṭhena, kucchitānaṃ vā pāpadhammānaṃ salanato viddhaṃsanato, kusānaṃ vā rāgādīnaṃ lavanato, kusā viya vā lavanato, kusena vā ñāṇena lātabbato pavattetabbato **kusalāni**, tappaṭipakkhato **akusalāni**ti padattho veditabbo.

Evaṃ gaṇanaparicchato jātibhedato ca mūlapadāni dassetvā idāni sarūpato dassento saṃkilesapakkhamyeva paṭhamānaṃ uddisati “**taṇhā**”ti-ādinā. Tattha tasati paritasatīti **taṇhā**. Avindiyānaṃ vindati, vindiyānaṃ na vindatīti **avijjā**, vijjāpaṭipakkhāti vā **avijjā**. Lubbhanti tena, sayānaṃ vā lubbhati, lubbhanamattameva vā soti **lobho**. **Dosamohesupi** eseva nayo. Asubhe “subhan”ti pavattā saññā **subhasaññā**. **Sukhasaññā**dīsupi imināva nayena attho veditabbo. **Saṅghanti** gaṇanaṃ. **Samosaraṇanti** samoropanaṃ.

Paccanīkadhamme sametīti **samatho**. Aniccādihi vividhehi ākārehi passatīti **vipassanā**. **Alobhā**dayo lobhādipaṭipakkhato veditabbā. Asubhe “asubhan”ti pavattā saññā **asubhasaññā**, kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ. Saññāsīsena hi desanā. **Dukkhasaññā**dīsupi eseva nayo.

Idaṃ uddānanti idaṃ vuttasseva atthassa vippakīṇabhāvena nassituṃ adatvā uddhaṃ dānaṃ rakkhaṇaṃ uddānaṃ, saṅghavacanaṃ attho. “Cattāro

vipallāsā”tipi pāṭho. **Kilesabhūmī**ti saṅkilesabhūmi sabbesaṃ akusaladhammānaṃ samosaraṇaṭṭhānattā. Kusalānaṃ yāni tīṇi mūlāni. “Kusalāni”tipi paṭhanti. **Satipaṭṭhānā**ti asubhasaññādayo sandhāyāha. **Indriyabhūmī**ti saddhādīnaṃ vimuttiparipācanindriyānaṃ samosaraṇaṭṭhānattā vuttaṃ. **Yujjantī**ti yojjanti. **Khoti** padapūraṇe, avadhāraṇatthe vā nipāto. Tena ete evāti dasseti. Aṭṭhārasevāti vā. **Mūlapadā**ti mūlapadāni, liṅgavipallāso vā.

Uddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

3. Niddesavāraṇṇanā

4. Evaṃ uddiṭṭhe hārādayo niddisituṃ “**tattha saṅkhepato**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **tatthā**ti tasmim̐ uddesapāṭhe. **Saṅkhepato netti kittitā**ti samāsato nettippakaraṇaṃ kathitaṃ. Hāranayamūlapadānañhi sarūpadassanaṃ uddesapāṭhena katanti. Ettha ca hāranayānaṃ—

Sāmaññato visesena, padattho lakkhaṇaṃ kamo.

Ettāvata ca hetvādī, veditabbā hi viññunā.

Tesu avisesato visesato ca hāranayānaṃ attho dassito. Lakkhaṇādīsu pana avisesato sabbepi hārā nayā ca yathākkamaṃ byañjanatthamukhena navaṅgassa sāsanaṃ atthasaṃvaṇṇanalakkhaṇā. Visesato pana tassa tassa hārassa nayassa ca lakkhaṇaṃ niddese eva kathayissāma. Kamādīni ca yasmā nesaṃ lakkhaṇesu ñātesu viññeyyāni honti, tasmā tānipi niddesato parato pakāsayissāma.

Hārasaṅkhepa

1. Yā pana **assādādīnavatā**ti-ādikā niddesagāthā, tāsu **assādādīnavatā**ti assādo ādīnavatāti padavibhāgo. Ādīnavatāti ca ādīnavo eva. Keci “assādādīnavato”ti paṭhanti, taṃ na sundaraṃ. Tattha assādīyatīti assādo, sukhaṃ somanassaṃca. Vuttañhetam̐ “yaṃ bhikkhave pañcupādānakkhandhe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ pañcasu

upādānakkhandhesu assādo”ti¹. Yathā cetam sukham somanassam, evam itthārammaṇampi. Vuttampi cetam “so tadassādeti tam nikāmetī”ti², “rūpam assādeti abhinandati tam ārabba rāgo uppajjati”ti,³ “saṃyojanīyesu bhikkhave dhammesu assādānupassino”ti⁴ ca. Assādeti etāyāti vā assādo, taṇhā. Taṇhāya hi kāraṇabhūtāya puggalo sukhampi sukhārammaṇampi assādeti. Yathā ca taṇhā, evam vipallāsāpi. Vipallāsavasena hi sattā anitthampi ārammaṇam itthākārena assādeti, evam vedanāya sabbesam tebhūmakasaṅkhārānam taṇhāya vipallāsānañca assādavicāro veditabbo.

Katham pana dukkhādukkhamasukhavedanānam assādānīyatāti?
Vipallāsato sukhaṇīyāyāsabbhāvato ca. Tathā hi vuttaṃ “sukhā kho āvuso visākha vedanā tthitidukkhā vipariṇāmadukkhā. Dukkha vedanā tthitidukkhā vipariṇāmasukhā, adukkhamasukhā vedanā nāṇasukhā aññānadukkhā”ti⁵. Tattha vedanāya aṭṭhasataparīyāyavasena, tebhūmakasaṅkhārānam nikkhepakaṇḍarūpakaṇḍavasena, taṇhāya Saṃkilesavatthuvibhaṅge **Nikkhepakaṇḍe** ca taṇhānidhesavasena, vipallāsānam sukhasaññādivasena⁶ dvāsatthiditthigatavasena ca vibhāgo veditabbo.

Ādīnavo dukkhā vedanā tissopi vā dukkhatā. Atha vā sabbepi tebhūmakā saṅkhārā ādīnavo. Ādīnam ativiya kapaṇam vāti pavattatīti hi ādīnavo, kapaṇamanusso, evaṃsabhāvā ca tebhūmakā dhammā aniccatādiyogena. Yato tattha ādīnavānupassanā āraddhaviṇṇasakānam yathābhūtanayoti vuccati. Tathā ca vuttaṃ “yaṃ bhikkhave pañcupādānakkhandhā-aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, yaṃ pañcasu upādānakkhandhesu ādīnavo”ti. Tasmā ādīnavo dukkhasaccanidhesabhūtānam jātiyādīnam aniccatādīnam dvācattālīsāya ākārañca vasena vibhajitvā niddisitaṃ.

Nissarati etenāti **nissaraṇam**, ariyamaggo. Nissaratīti vā **nissaraṇam**, nibbānam. Ubhayampi sāmāññanidhesena ekasesena vā

1. Ma 1. 120; Saṃ 2. 23, 24 piṭṭhādīsu atthato samānam.

3. Abhi 8. 153 piṭṭhe.

5. Ma 1. 377 piṭṭhe.

2. Abhi 8. 133 piṭṭhādīsu.

4. Saṃ 1. 312 piṭṭhe.

6. Subhasaññādivasena (Sī)

“nissaraṇaṇ”ti vuttaṃ. Pi-saddo purimānaṃ pacchimānaṃ sampiṇḍanatto. Tatha ariyamaggapakke satipaṭṭhānādīnaṃ sattattimsabodhipakkhiyadhammānaṃ kāyānupassanādīnaṃ tadantogadhabhedānaṃ vasena nissaraṇaṃ vibhajtvā niddisitabbaṃ.

Nibbānapakkhe pana kiñcāpi asaṅkhatāya dhātuyā nippariyāyena vibhāgo natthi. Pariyāyena pana sopādisesanirupādisesabhedena. Yato vā taṃ nissaṭaṃ, tesāṃ **Paṭisambhidāmagge**¹ dassitappabhedānaṃ cakkhādīnaṃ channa dvārānaṃ rūpādīnaṃ channaṃ ārammaṇānaṃ taṃtaṃdvārappavattānaṃ channaṃ channaṃ viññāṇaphassavedanāsaññācetanātaṇhāvitakkavicārānaṃ pathavīdhātu-ādīnaṃ channaṃ dhātūnaṃ dasannaṃ kasiṇāyatanānaṃ asubhānaṃ kesādīnaṃ dvattimsāya ākārānaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ dvādasannaṃ āyatanānaṃ aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ lokiyānaṃ indriyānaṃ kāmadhātu-ādīnaṃ tissannaṃ dhātūnaṃ kāmabhavādīnaṃ tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ bhavānaṃ catunnaṃ jhānānaṃ appamaññānaṃ āruppānaṃ dvādasannaṃ paṭiccasamuppādaṅgānaṃcāti evamādīnaṃ saṅkhatadhammānaṃ nissaraṇabhāvena ca vibhajtvā niddisitabbaṃ.

Phalanti desanāphalaṃ. Kiṃ pana tanti? Yaṃ desanāya nipphādīyati. Nanu ca nibbānādhigamo Bhagavato desanāya nipphādīyati. Nibbānaṃca “nissaraṇaṇ”ti iminā vuttamevāti? Saccametāṃ, taṃca kho paramparāya. Idha pana paccakkhato desanāphalaṃ adhippetāṃ. Taṃ pana sutamayaññānaṃ. Atthadhammavedādi-ariyamaggassa pubbabhāgappaṭipattibhūtā chabbisuddhiyo. Yaṃca tasmim̃ khaṇe maggaṃ anabhisambhuṇṭantassa kālantare tadadhigamakāraṇabhūtaṃ sampattibhavahetu ca siyā. Tathā hi vakkhati “attānudiṭṭhiṃ ūhacca, evaṃ maccutaro siyāti² idaṃ phalaṇ”ti, “dhammo have rakkhati dhammacarinti idaṃ phalaṇ”ti³ ca. Etena nayena devesu ca mānusesu ca āyuvaṇṇabalasukhayasaparivāra-ādhipateyyasampattiyo upadhisampattiyo cakkavattisiri devarajjasiri cattāri sampatticakkāni silasampadā samādhisampadā tisso vijjā cha abhiññā catasso paṭisambhidā sāvaka bodhi paccakabodhi sammāsambodhīti sabbāpi sampattiyo puññasambhārahetaṃca Bhagavato desanāya sādhetabbatāya phalanti veditabbā.

1. Khu 9. 6, 7 piṭṭhādīsu.

2. Khu 1. 448; Abhi 4. 56; Khu 8. 19, 180; Khu 10. 7 piṭṭhādīsu.

3. Khu 5. 215, 357 piṭṭhesu.

Upāyoti ariyamaggapadaṭṭhānabhūtā pubbabhāgappaṭipadā. Sā hi purimā purimā pacchimāya pacchimāya adhigamūpāyabhāvato paramparāya magganibbānādhigamassa ca hetubhāvato upāyo. Yā ca pubbe vuttaphalādhigamassa upāyapaṭipatti. Keci pana “saha vipassanāya maggo upāyo”ti vadanti, tesam matena nissaraṇanti nibbānameva vuttaṃ siyā. Phalaṃ viya upāyopi pubbabhāgoti vuttaṃ siyā, yaṃ pana vakkhati “sabbe dhammā -pa- visuddhiyāti¹ ayaṃ upāyo”ti. Etthāpi pubbabhāgappaṭipadā eva udāhaṭāti sakkā viññātuṃ. Yasmā pana “te pahāya tare oghanti² idaṃ nissaraṇaṃ”ti ariyamaggassa nissaraṇabhāvaṃ vakkhati. Ariyamaggo hi oghataraṇanti.

Āṇattīti āṇārahassa Bhagavato veneyyajanassa hitasiddhiyā “evaṃ paṭipajjāhī”ti vidhānaṃ. Tathā hi vakkhati “suññato lokam avekkhassu, mogharājāti³ āṇattī”ti.

Yoginanti catusaccakammaṭṭhānabhāvanāya yuttappayuttānaṃ veneyyānaṃ, atthāyāti vacanaseso. **Desanāhāro**ti etesaṃ yathāvuttānaṃ assādādīnaṃ vibhajanalakkhaṇo samvaṇṇanāviseso desanāhāro nāmāti attho. Etthāha—kiṃ panetesam assādādīnaṃ anavasesānaṃ vacanaṃ desanāhāro, udāhu ekaccānanti? Niravasesānaṃyeva. Yasmiñhi sutte assādādīnavanissaraṇāni sarūpato āgatāni, tattha vattabbameva natthi. Yattha pana ekadesena āgatāni, na vā sarūpena. Tattha anāgataṃ atthavasena niddhāretvā hāro yojetabbo. Ayañca attho Desanāhāravibhaṅge āgamissatīti idha na papañcīto.

2. **Yaṃ pucchanti** yā pucchā, viciyamānāti vacanaseso. **Vissajjitaṃ anugītīti** etthāpi eseva nayo. Tattha **vissajjanti** vissajjanā, sā ekamsabyākaraṇādivasena catubbidham byākaraṇaṃ. **Ca**-saddo sampiṇḍanattho. tena gāthāyaṃ avuttaṃ padādiṃ saṅgaṇhāti. Tā pana pucchāvissajjanā kassāti āha “**suttassā**”ti. Etena sutte āgataṃ pucchāvissajjanaṃ vicetabbanti dasseti. **Ya ca anugītīti** vuttasseva atthassa yā anu pucchā gīti anugīti, saṅgahagāthā, pucchāya vā anurūpā gīti. Etena

1. Khu 1. 53; Khu 2. 317 piṭṭhādīsu.

2. Khu 1. 399; Khu 7. 14 piṭṭhādīsu.

3. Khu 1. 448; Abhi 4. 56; Khu 10. 7, 198 piṭṭhādīsu.

pubbāparam gahitaṃ. Byākaraṇassa hi pucchānurūpatā idha pubbāparam adhippetam¹. Yā “pucchānusandhī”ti vuccati. Purimaṃ “suttassā”ti padaṃ pubbāpekkhanti puna “suttassā”ti vuttam. Tena suttassa nissayabhūte assādādike pariggaṇhāti. Ettāvata vicayahārassa visayo niravasesena dassito hoti. Tathā ca vakkhati Vicayahāravibhaṅge “padaṃ vicināti -pa- anugītiṃ vicināti”ti.

Tattha sutte sabbesaṃ padānaṃ anupubbena atthaso byañjanaso ca vicayo **padavicayo**. “Ayaṃ pucchā adiṭṭhajotanā diṭṭhasaṃsandanā vimaticchedanā anumati-pucchā kathetukamyatāpucchā sattādhiṭṭhānā dhammādhiṭṭhānā ekādhiṭṭhānā anekādhiṭṭhānā sammutivisayā paramatthavisayā atītavisayā anāgatavisayā paccuppannavisayā”ti-ādinā **pucchāvicayo** veditabbo. “Idaṃ vissajjanaṃ ekasabyākaraṇaṃ vibhajjabyākaraṇaṃ paṭipucchābyākaraṇaṃ ṭhapanāṃ sāvasesaṃ niravasesaṃ sa-uttaraṃ anuttaraṃ lokiyaṃ lokuttaraṃ”ti-ādinā **vissajjanavicayo**.

“Ayaṃ pucchā iminā sameti, etena na sameti”ti pucchi tatthaṃ ānetvā vicayo pubbenāparaṃ saṃsanditvā ca² vicayo **pubbāparavicayo**. “Ayaṃ anugīti vuttatthasaṅgahā avuttatthasaṅgahā tadubhayatthasaṅgahā kusalatthasaṅgahā akusalatthasaṅgahā”ti-ādinā **anugītivicayo**. Assādādīsu sukhavedanāya “iṭṭhāramaṇānubhavanalakkhaṇā”ti-ādinā, taṇhāya “āramaṇaggaṇalakkhaṇā”ti-ādinā, vipallāsānaṃ “viparītaggaṇalakkhaṇā”ti-ādinā, avasiṭṭhānaṃ tebhūmakadhammānaṃ “yathāsakalakkhaṇā”ti-ādinā sabbesaṅca dvāvīsatiyā tikesu dvācattālīsādhike ca dukasate labbhamānapadavasena taṃtaṃassādatthavisesaniddhāraṇaṃ **assādvicayo**.

Dukkhavedanāya “aniṭṭhānubhavanalakkhaṇā”ti-ādinā, dukkhasaccānaṃ “paṭisandhilakkhaṇā”ti-ādinā, aniccatādīnaṃ ādi-antavantatāya aniccantikātāya ca “aniccā”ti-ādinā sabbesaṅca lokiyadhammānaṃ saṃkilesabhāgiyahānabhāgiyatādivasena ādīnavavuttiyā okāraniddhāraṇena **ādīnavavicayo**. Nissaraṇapade ariyamaggassa

1. Nāma (Sī)

2. Pubbāparaṃ saṃsandetvāva (Sī)

āgamanato kāyānupassanādipubbabhāgappaṭipadāvibhāgavisesaniddhāraṇa-vasena nibbānassa yathāvuttapariyāyavibhāgavisesaniddhāraṇavasenāti evaṃ **nissaraṇavicayo**. **Phalādīnaṃ** taṃtaṃsuttadesanāya sādhetabbaphalassa tadupāyassa tattha tattha suttavidhivacanassa ca vibhāganiddhāraṇavasena **vicayo** veditabbo. Evaṃ padapucchāvissajjanapubbāparānugītīnaṃ assādādīnañca visesaniddhāraṇavaseneva vicayalakkhaṇo “vicayo hāro”ti veditabbo.

3. **Sabbesanti** soḷasannaṃ. **Bhūmīti** byañjanaṃ sandhāyāha. Byañjanañhi mūlapadāni viya nayānaṃ hārānaṃ bhūmi pavattiṭṭhānaṃ, tesāṃ byañjanavicārabhāvato. Vuttañhi “hārā byañjanavicayo”ti. Peṭakepi hi vuttaṃ “yattha ca sabbe hārā, sampatamānā nayanti suttatthaṃ. Byañjanavidhiputhuttā”ti. **Gocaroti** suttattho. Suttassa hi padatthuddhāraṇamukhena hārayojanā. Tesāṃ byañjanatthānaṃ. **Yuttāyuttaparikkhāti** yuttassa ca ayuttassa ca upaparikkhā. “Yuttāyuttaparikkhā”tipi pāṭho, yutti-ayuttīnaṃ vicāraṇāti attho. Kathaṃ pana tesāṃ yuttāyuttajānanā? Catūhi mahāpadesehi avirujjhanena. Tattha byañjanassa tāva sabhāvaniruttibhāvo adhippetatthavācakahāvo ca yuttabhāvo. Atthassa pana suttavinayadhammatāhi avilomanāṃ. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana parato āvi bhavissati. **Hāro yuttīti niddiṭṭhoti** evaṃ sutte byañjanatthānaṃ yuttāyuttabhāvavibhāvanalakkhaṇo yuttihāroti veditabbo.

4. **Dhammanti** yaṃ kiñci suttāgataṃ kusalādidhammamāha. **Tassa dhammassāti** tassa yathāvuttassa kusalādidhammassa. **Yaṃ padaṭṭhānanti** yaṃ kāraṇaṃ, yonisomanasikārādi sutte āgataṃ vā anāgataṃ vā sambhavato niddhāretvā kathetabbanti adhippāyo. **Itīti** evaṃ, vuttanayenāti attho. **Yāva sabbadhammāti** yattakā tasmim sutte āgatā dhammā, tesāṃ sabbesampi yathānurūpaṃ padaṭṭhānaṃ niddhāretvā kathetabbanti adhippāyo. Atha vā **yāva sabbadhammāti** suttāgatassa dhammassa yaṃ padaṭṭhānaṃ, tassapi yaṃ padaṭṭhānanti sambhavato yāva sabbadhammā padaṭṭhānavicāraṇā kātabbāti attho. **Eso hāro padaṭṭhānoti** evaṃ sutte āgatadhammānaṃ padaṭṭhānabhūtā dhammā tesañca padaṭṭhānabhūtāti sambhavato padaṭṭhānabhūtadhammaniddhāraṇalakkhaṇo padaṭṭhāno nāma hāroti attho.

5. **Vuttamhi ekadhammeti** kusalādīsu khandhādīsu vā yasmiṃ kismiñci ekadhamme, sutte sarūpato niddhāraṇavasena vā kathite. **Ye dhammā ekalakkhaṇā kecīti** ye keci dhammā kusalādibhāvena rūpakkhandhādibhāvena vā tena dhammena samānalakkhaṇā. **Vuttā bhavanti sabbeti** te sabbepi kusalādisabhāvā, khandhādisabhāvā vā dhammā sutte avuttāpi tāya samānalakkhaṇatāya vuttā bhavanti ānetvā samvaṇṇanāvassenāti adhippāyo. Ettha ca **ekalakkhaṇāti** samānalakkhaṇā vuttā. Tena saha cāritā samānakiccatā samānahetutā samānaphalatā samānārammaṇatāti evamādihi avuttānampi vuttānaṃ viya niddhāraṇaṃ veditabbaṃ. **So hāro lakkhaṇo nāmāti** evaṃ sutte anāgatepi dhamme vuttappakārena āgate viya niddhāretvā yā samvaṇṇanā, so lakkhaṇo nāma hāroti attho.

6. **Neruttanti** niruttaṃ, padanibbacananti attho. **Adhippāyoti** Buddhānaṃ sāvakānaṃ vā tassa suttassa desakānaṃ adhippāyo. **Byañjananti** byañjanena, karaṇe hi etaṃ paccattaṃ. Kāmañca sabbe hārā byañjanavicayā, ayaṃ pana visesato byañjanadvāreneva atthapariyesanāti katvā “byañjanan”ti vuttam. Tathā hi vakkhati “byañjanena suttassa neruttañca adhippāyo ca nidānañca pubbāparānusandhi ca gavesitabbā”ti. **Athāti** padapūraṇamattaṃ. **Desanānidānanti** nidadāti phalanti nidānaṃ, kāraṇaṃ, yena kāraṇena desanā pavattā, taṃ desanāya pavattinimittanti attho. **Pubbāparānusandhīti** pubbena ca aparena ca anusandhi. “Pubbāparena sandhī”tipi pāṭho, suttassa pubbabhāgena aparabhāgaṃ saṃsanditvā kathananti attho. Saṅgītivasena vā pubbāparabhūtehi suttantarehi samvaṇṇīyamānassa suttassa saṃsandanaṃ pubbāparānusandhi. Yañca pubbapadena parapadassa sambandhanaṃ, ayampi pubbāparānusandhi. **Eso hāro catubyūhoti** evaṃ nibbacanādhippāyādīnaṃ catunnaṃ vibhāvanalakkhaṇo catubyūho hāro nāmāti attho.

7. **Ekamhipadaṭṭhāneti** ekasmiṃ ārambhadhātu-ādike parakkamadhātu-ādīnaṃ padaṭṭhānabhūte dhamme desanāruḷhe sati. **Pariyesati sesakaṃ padaṭṭhānanti** tassa visabhāgatāya aggahaṇena vā sesakaṃ pamādādīnaṃ āsanna kāraṇatā padaṭṭhānabhūtaṃ kosajjādikaṃ dhammantaraṃ pariyesati paññāya gavesati, pariyesitvā ca samvaṇṇanāya yojento

desanam āvaṭṭati paṭipakkheti vīriyārambhādīmukhena āradhasuttam vuttanayena pamādādivasena niddisanto desanam paṭipakkhato āvaṭṭeti nāma. **Āvaṭṭo nāma so hāro**ti desanāya gahitadhammānam sabhāgavisabhāgadhammavasena āvaṭṭanalakkhaṇo āvaṭṭo hāro nāmāti attho.

8. **Dhammanti** sabhāvadhammam, tam kusalādivasena anekavidham. **Padatṭhānanti** yasmiṃ patiṭṭhite uttari guṇavisese adhigacchati, tam viśesādhigamakāraṇam. **Bhūminti** puthujjanabhūmi dassanabhūmīti evamādikam bhūmiṃ. **Vibhajjati** vibhāgena katheti. **Sādhāraṇeti** dassanapahātabbādīnāmavasena vā puthujjanasotāpannādivatthivasena vā sādhāraṇe avasiṭṭhe samāneti attho. Vuttavipariyāyena **asādhāraṇā** veditabbā. **Neyyo vibhattīti** yathāvuttadhammādīnam vibhajano ayaṃ hāro vibhattīti nātabboti attho. Tasmā saṃkilesadhamme vodānadhamme ca sādhāraṇasādhāraṇato padaṭṭhānato bhūmito ca vibhajanalakkhaṇo “vibhattihāro”ti daṭṭhabbam.

9. **Niddiṭṭheti** kathite sutte āgate, samvaṇṇite vā. **Bhāveti** yathā uppannasadisā uppannāti vuccanti, evaṃ bhāvitasadise bhāvetabbeti attho. **Pahīneti** etthāpi eseva nayo. **Parivattati paṭipakkheti** vuttānam dhammānam ye paṭipakkhā, tesam vasena parivattetīti attho. Evaṃ niddiṭṭhānam dhammānam paṭipakkhato parivattanalakkhaṇo “parivattano hāro”ti veditabbo.

10. Vividhāni ekasmiṃyeva atthe vacanāni vivacanāni, vivacanāni eva **vevacanāni**, pariyāyasaddāti attho. Tāni vevacanāni. **Bahūnīti** anekāni. **Tu-**saddo avadhāraṇe. Tena bahū eva pariyāyasaddā vevacanaḥārayo janāyam kathetabbā, na katipayāti dasseti. **Sutte vuttānīti** navavidhasuttantasaṅkhāte tepiṭake Buddhavacane bhāsītāni. Etthāpi tu-saddassa attho ānetvā yojetabbo, tena Pāḷiyam āgatāniyeva vevacanāni gahetabbānīti vuttam hoti. **Ekadhammassāti** ekassa padatthassa. **Yo jānāti suttavidūti** yathā “sappissa jānāhi”ti vutte “sappinā vicārehi, sappim dehi, dethā”ti vā āṇāpetīti attho, evaṃ yo suttakovidō dhammakathiko

ekassa atthassa bahūpi pariyāyasadde vicāreti vibhāveti yojetīti attho. **Vevacano nāma so hāroti** tassa atthassa vuttappakārapariyāyasadda-
yojanālakkaṇaṇo vevacanaḥāro nāma. Tasmā ekasmiṃ atthe
anekapariyāyasaddayojanālakkaṇaṇo “vevacanaḥāro”ti veditabbaṃ.

11. **Dhammanti** khandhādiddhammaṃ. **Paññattihīti** paññāpanehi pakārehi
ñāpanehi, asaṅkarato vā ṭhapanehi. **Vividhāhīti** nikkhepappabhavādivasena
anekavidhāhi. **So ākāroti** yo ekassevatthassa nikkhepappabhavapaññatti-
ādivasena anekāhi paññattihi paññāpanākāro. **Ñeyyo paññatti nāma hāroti**
paññattihāro nāmāti ñātabbo. Tasmā ekekassa dhammassa anekāhi
paññattihi paññāpetabbākāravibhāvanalakkhaṇaṇo “paññattihāro”ti
veditabbaṃ.

12. **Paṭiccuppādoti** paṭiccasamuppādo. **Indriyakhandhāti** indriyāni ca
khandhā ca. **Dhātu-āyatanāti** dhātuyo ca āyatanāni ca. **Etehīti** yo
dvādasapadiko paccayākāro yāni ca dvāvīsatiindriyāni ye ca pañcakkhandhā
yā ca aṭṭhārassa dhātuyo yāni ca dvādasāyatanāni, etehi sutte
āgatapadatthamukhena niddhāriyamānehi. **Otarati yoti** yo saṃvaṇṇanānayo
ogāhati, paṭiccasamuppādādike anupavisatīti attho. **Oturaṇo nāma so hāroti**
yo yathāvutto saṃvaṇṇanāviseso, so otaraṇaḥāro nāma. **Ca-saddena** cettha
suññatamukhādīnaṃ gāthāyaṃ avuttānampi saṅgaho daṭṭhabbo. Evaṃ
paṭiccasamuppādādīmukhehi suttatthassa otaraṇalakkhaṇaṇo otaraṇo hāro
nāmāti veditabbaṃ.

13. **Vissajjitambhīti** Buddhādīhi byākate. **Pañheti** ñātum icchite atthe.
Gāthāyanti gāthāruḷhe. Idañca pucchantā yebhuyyena gāthābandhavasena
pucchantīti katvā vuttaṃ. **Yamārabbhāti** sā pana gāthā yaṃ atthaṃ ārabba
adhikicca pucchitā, tassa atthassa. **Suddhāsuddhaparikkhāti** padaṃ sodhitam,
ārambho na sodhito, padañca sodhitam ārambho ca sodhitoti evaṃ
padādīnaṃ sodhitāsodhitabhāvavicāro. **Hāro so sodhano nāmāti**
yathāvuttavicāro sodhano hāro nāma. Evaṃ sutte
padapadatthapañhārambhānaṃ sodhanalakkhaṇaṇo “sodhano hāro”ti
veditabbaṃ.

14. **Ekattatāyā**ti ekassa bhāvo ekattaṃ, ekattameva ekattatā, tāya ekattatāya. **Eka**-saddo cettha samānasaddapariyāyo, tasmā sāmāññenāti attho. Viṣiṭṭhā mattā vimattā, vimattāva vemattaṃ, tassa bhāvo vemattatā, tāya **vemattatāya**, visesenāti attho. **Tena vikappayitabbā**ti ye dhammā “dukkhaṃ samudayo”ti-ādīnā sāmāññena, “jāti jarā kāmataṇhā bhavataṇhā”ti-ādīnā visesena ca sutte desitā, te “kimettha sāmāññaṃ, ko vā viseso”ti evaṃ sāmāññavisesavikappanavasena na vikappayitabbā. Kasmā? Sāmāññavisesakappanāya vohārabhāvena anavaṭṭhānato kāladisāvisesādīnaṃ viya apekkhāsiddhito ca. Yathā hi “ajja hiyyo sve”ti vuccamānā kālavisēsā anavaṭṭhitasabhāvā “purimā disā pacchimā disā”ti vuccamānā disāvisesā ca, evaṃ sāmāñnavisesāpi. Tathā hi “idaṃ dukkhaṃ”ti vuccamānaṃ jāti-ādī-apekkhāya sāmāññaṃpi samānaṃ saccāpekkhāya viseso hoti. Esa nayo samudayādīsupi. **Eso hāro adhiṭṭhānoti** evaṃ suttāgatānaṃ dhammānaṃ avikappanavasena sāmāñnavisesaniddhāraṇalakkhaṇo adhiṭṭhāno hāro nāmāti attho.

15. **Ye dhammāti** ye avijjādikā paccayadhammā. **Yaṃ dhammanti** yaṃ saṅkhārādikaṃ paccayuppannadhammaṃ. **Janayantīti** nibbattenti. **Paccayāti** saha-jātapaccayabhāvena. **Paramparatoti** paramparapaccayabhāvena, anurūpasantānaghaṭanavasena paccayo hutvāti attho. Upanissayakoṭi hi idhādhippetā. Purimasmiṃ avasiṭṭho paccayabhāvo. **Hetumavakaḍḍhayitvāti** taṃ yathāvuttapaccayasaṅkhātāṃ janakadibhedabhinnaṃ hetuṃ ākaḍḍhitvā suttato niddhāretvā yo saṃvaṇṇanāsaṅkhāto, **eso hāro parikkhāroti** evaṃ sutte āgatadhammānaṃ parikkhārasaṅkhāte hetupaccaye niddhāretvā saṃvaṇṇanalakkhaṇo parikkhāro hāroti attho.

16. **Ye dhammāti** ye sīlādīdhammā. **Yaṃ mūlāti** yesaṃ samādhi-ādīnaṃ mūlabhūtā, te tesāṃ samādhi-ādīnaṃ padaṭṭhānabhāvena samāropayitabbāti sambandho. **Ye cekatthā pakāsītā Munināti** ye ca rāgavirāgāceto vimuttisekkhaphalākāmadhātusamatikkamanādisaddā anāgāmi-phalattatāya ekatthā Buddhamuninā paridīpitā, te aññaṃañña-avevacanabhāvena samāropayitabbāti sambandho. Samāropanañjettha sutte

yathārutavasena niddhāraṇavasena vā gayhamānassa sikkhattayasaṅkhātassa sīlādikkhandhattayassa pariyāyantaravibhāvanamukhena bhāvanāpāripūrikathanāṃ, bhāvanāpāripūrī ca pahātabbassa pahānenāti pahānasamāropanāpi atthato dassitā eva hoti. **Esa samāropano hāroti** esa sutte āgatadhammānaṃ padaṭṭhānavevacanabhāvanāpahānasamāropana-vicāraṇalakkhaṇo samāropano nāma hāroti attho.

Nayasāṅkhepa

17. Evaṃ gāthābandhavasena soḷasapi hāre niddisitvā idāni naye niddisituṃ “**taṇhañcā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **taṇhañca avijjampi cāti** sutte āgataṃ atthato niddhāraṇavasena vā gahitaṃ taṇhaṃ avijjañca yo netīti sambandho. Yo saṃvaṇṇanāviseso, taṃ neti saṅkilesapakkhaṃ pāpeti, saṅkilesavasena suttatthaṃ yojetīti adhippāyo. **Samathenāti** samādhinā. **Vipassanāyāti** paññāya, yo neti vodānapakkhaṃ pāpeti, tathā suttatthaṃ yojetīti adhippāyo. **Sacchehi yojayitvāti** nayanto ca taṇhā ca avijjā ca bhavamūlakattā samudayasaccaṃ, avasesā tebhūmakadhammā dukkhasaccaṃ, samathavipassanā maggasaccaṃ, tena pattabbā asaṅkhatadhātu nirodhasaccanti evaṃ imehi catūhi sacchehi yojetvā. **Ayaṃ nayo nandiyāvaṭṭoti** yo taṇhāvijjāhi saṅkilesapakkhassa suttatthassa samathavipassanāhi vodānapakkhassa catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso, ayaṃ nandiyāvaṭṭo nayo nāmāti attho. Ettha ca nayassa bhūmi gāthāyaṃ “nayo”ti vuttā, tasmā saṃvaṇṇanāvisesoti vuttaṃ. Na hi atthanayo saṃvaṇṇanā, catusaccapaṭivedhassa anurūpo pubbabhāge anugāhaṇanayo atthanayo. Tassa pana yā ugghaṭitaññu-ādīnaṃ vasena taṇhādimukhena nayabhūmiracanā, tattha nayavohāro.

18. **Akusaleti** dvādasacittuppādasaṅgahite sabbepi akusale dhamme. **Samūlehi**ti attano mūlehi, lobhadosaṃohēhīti attho. **Kusaleti** sabbepi catubhūmake kusale dhamme. **Kusalamūlehi**ti kusalehi alobhādimūlehi **yo neti**. Nayanto ca kusalākusalāṃ māyāmarīci-ādayo viya abhūtaṃ na hotīti **bhūtaṃ**.

abahi”tipi pāṭho. Tattha **teti** te yathāvuttadhamme. **Abahi**ti abbhantaram, citte evāti attho. **Tam khu disālocanam āhūti** olokayateti ettha yadetam olokanam, tam disālocanam nāma nayam vadanti. **Khu**-ti ca nipāto avadhāraṇe. Tena olokanameva ayam nayo, na koci atthavisesoti dasseti.

21. **Oloketvāti** paṭhamādidisābhāvena upaparikkhitvā. **Disālocanenāti** disālocananayena karaṇabhūtena. Yena hi vidhinā tassa tassa atthanayassa yojanāya disā olokīyanti, so vidhi disālocananti evam vā ettha attho daṭṭhabbo. **Ukkhipiyāti** uddharitvā, disābhūtadhamme suddato niddhāretvāti attho. “Ukkhipiya yo samāneti”tipi paṭhanti, tassattho “yo tesam disābhūtadhammānam samānayanam karoti”ti. **Yanti** vā kiriyāparāmasanam. **Samānetīti** samam, sammā vā āneti tassa tassa nayassa yojanāvasena. Ke pana āneti? Sabbe kusalākusale tamtamnayadisābhūte. **Ayam nayoti** samānetīti ettha yadetam tamtamnayadisābhūtadhammānam samānayanam, ayam **ānkuso** nāma nayoti attho. Etañca dvayam “vohāranayo, kammanayo”ti ca vuccati.

22. Evam hāre naye ca niddisitvā idāni nesam yojanakkamam dassento “**soḷasa hārā paṭhamam**”ti-ādimāha. Tattha paṭhamam soḷasa hārā “yojetabbā”ti vacanaseso. Hārasamvaṇṇanā paṭhamam kātabbā byañjanapariyeyṭṭhibhāvatoti adhippāyo. **Disalocanatoti** disālocanena, ayameva vā pāṭho. **Ānkusena hīti hi**-saddo nipātamattam. Sesam uttānameva.

Dvādasapada

23. Idāni yesam byañjanapadānam atthapadānañca vasena dvādasapadāni suddanti vuttam, tāni padāni niddisitum “**akkharam padam**”ti-ādimāha. Tattha apariyosite pade vaṇṇo **akkharam** pariyāyavasena akkharāṇato asaṅcaraṇato. Na hi vaṇṇassa pariyāyo vijjati, atha vaṇṇoti kenatṭhena vaṇṇo? Atthasamvaṇṇanaṭṭhena. Vaṇṇo eva hi ittarakhaṇatāya aparāparabhāvena pavatto padādibhāvena gayhamāno yathāsambandham tam tam attham.

vadati. Ekakkharam vā padam **akkharam**, keci pana “manasā desanāvācāya akkharaṇato akkharan”ti vadanti.

Padanti pajjati attho etenāti padam, tam nāmapadam ākhyātapadam upasaggapadam nipātapadanti catubbidham. Tattha “phasso vedanā cittan”ti evamādikam satvappadhānam nāmapadam. “Phusati vedayati vijānāti”ti evamādikam kiriyāpadhānam ākhyātapadam. Kiriyāvisesaggahaṇanimittam “pa” iti evamādikam upasaggapadam. Kiriyāya satvassa ca sarūpavisesappakāsanahetubhūtam “evan”ti evamādikam nipātapadam.

Byañjananti saṅkhepato vuttam padābhihitam attham byañjayatīti byañjanam, vākyam. Tam pana atthato padasamudāyoti daṭṭhabbam. Padamattasavanepi hi adhiḅkārādivasena labbhamānehi padantarehi anusandhānam katvāva atthasampañipatti hotīti vākyameva attham byañjayati. **Nirutṭīti** ākārābhihitam nibbacanam nirutti.

Niddesoti nibbacanavithāro niravasesadesanattā niddeso. Padehi vākyassa vibhāgo ākāro. Yadi evam padato ākāressa ko visesoti? Apariyosite vākye avibhajjamāne vā tadavayavo padam. Uccāraṇavasena pariyosite vākye vibhajjamāne vā tadavayavo ākāroti ayametesam viseso. Chaṭṭham vacanam chaṭṭhavacanam. Ākāro chaṭṭhavacanam etassāti **ākārachaṭṭhavacanam**, byañjanapadam. Ettha ca byañjananti imassa padassa anantaram vattabham ākārapadam niddesapadānantaram vadantena “ākārachaṭṭhavacanan”ti vuttam, padānupubbikam pana icchantehi tam byañjanapadānantarameva kātabbam. Tathā hi vakkhati “aparimāṇā byañjanā aparimāṇā ākāraṭi, byañjanehi vivarati ākārehi vibhajati”ti ca. Keci pana “ākārapadabyañjananirutṭīyo ca niddeso”ti paṭhanti. **Ettāva byañjanam sabbanti** yānimāni akkharādāni niddiṭṭhāni, ettakameva sabbam byañjanam, etehi asaṅgahitam byañjanam nāma natthīti attho.

24. **Saṅkāsanā**ti saṅkhittena kāsanā. **Pakāsanā**ti paṭhamam kāsanā, kāsiyati dīpiyatīti attho. Iminā hi atthapadadvayena akkharapadehi vibhāviyamāno atthākāro gahito. Yasmā akkharehi suyyamānehi suṇantānam visesavidhānassa katattā

padapariyosāne padatthasampañjāpatti hoti. Tathā hi vakkhati “tatha Bhagavā akkharehi saṅkāseti padehi pakāsetīti, akkharehi padehi ca ugghāṭetī”ti ca.

Vivaraṇāti vitthāraṇā. Vibhajanā ca uttānikammaṅca paññatti ca **vibhajanuttānikammaṇṇatti**. Tattha **vibhajanā**ti vibhāgakaṇṇam, ubhayenāpi niddisaṇṇamāha. Idha purimanayeneva byañjanākārehi niddisiyamāno atthākāro dassitoti daṭṭhabbāṇam. **Uttānikammaṇṇam** pākāṭakaṇṇam. Pakārehi nāpanam **paññatti**. Dvayenāpi paṇiniddisaṇṇam katheti. Etthāpi niruttiniddesaṅkhātehi byañjanapadehi niddisiyamāno atthākāro vutto, yo paṇiniddisiyāṭīti vuccati. **Etehī** etehi eva saṅkāsanādivinimuttassa desanāṭṭhassa abhāvato. **Atthoti** suttattho. **Kammanti** ugghaṭaṇṇadikammaṇṇam. Suttatthena hi desanāya pavattiyamānena ugghaṭitaṇṇu-ādiveneyyānam cittasāntānassa pabodhanakiriyānibbatti. So ca suttattho saṅkāsanādi-ākāroti. Tena vuttaṇṇam “attho kammaṅca niddiṭṭhan”ti.

25. **Tiṇī**ti liṅgavipallāsenā vuttaṇṇam, tayoti vuttaṇṇam hoti. **Navahi padehī**ti navahi koṭṭhāsehi. **Attho samāyuttoti** attho sammā yutto na vinā vattati. Sabbassa hi Buddhavacanassa catusaccappakāsanato atthanayānaṅca catusaccayojanavasena pavattanato sabbo Pāḷi-attho atthanayattayasāṅgahito saṅkāsanādi-ākāravisesavutti cāti.

26. Idāni yathāniddiṭṭhe desanāhārādike nettippakaraṇṇassa padatthe sukhaḅḅhaḅḅattham gaṇanavasena paricchinditvā dassento “**atthassā**”ti-ādimāha. Tattha **catubbīsā**ti soḷasa hārā cha byañjanapadāni dve kammanayāti evaṇṇam catubbīsā. **Ubhayanti** cha atthapadāni tayo atthanayāti idaṇṇam navavidham yathāvuttaṇṇam catubbīsavidhaṅcāti etaṇṇam ubhayaṇṇam. **Saṅkalayitvā**ti sampiṇḅetvā. “Saṅkhepayato”tipi pāḷho, ekato karontassāti attho. **Ettikā**ti etappamāṇā, ito vinimutto koci nettipadattho natthīti attho.

Evaṇṇam tettiṇṇasapadatthāya nettiyā suttassa atthapariyēsanāya yo “soḷasa hārā paṭhaman”ti nayehi paṭhamam hārā samvaṇṇetabbāti hāranayānam samvaṇṇanākkamo dassito, svāyam hāranayānam

desanākkameneva siddho. Evaṃ siddhe sati ayaṃ ārambho imamattaṃ dīpeti—sabbepime hārā nayā ca iminā dassitakkameneva suttesu saṃvaṇṇanāvasena yojetabbā, na uppaṭipāṭiyāti.

Kim panettha kāraṇaṃ, yadete hārā nayā ca imināva kamena desitāti? Yadipi nāyamanuyogo katthaci anukkame nivisati, api ca dhammadesanāya nissayaphalatadupāyasarīrabhūtānaṃ assādādīnaṃ vibhāvanasabhāvattā pakatiyā sabbasuttānurūpāti suviññeyyabhāvato paresaṅca saṃvaṇṇanāvīsesānaṃ vicayahārādīnaṃ paṭiṭṭhābhāvato paṭhamāṃ desanāhāro dassito.

Padapucchāvissajjanapubbāparānugītihi saddhim desanāhārapadatthānaṃ pavicyasabhāvātāya tassa anantaraṃ vicayo. Tathā hi vakkhati “padaṃ vicinati -pa- āṇattim vicinati anugītim vicinati”ti.

Vicayena hārena pavicitānaṃ atthānaṃ yuttāyuttivicāraṇā yuttāti yuttivicāraṇabhāvato vicayānantaraṃ yuttihāro vutto. Tathā hi vakkhati “vicayena hārena vicinitvā yuttihārena yojetabban”ti.

Yuttāyuttānaṃyeva atthānaṃ upapatti-anurūpaṃ kāraṇaparamparāya niddhāraṇalakkhaṇaṃ padaṭṭhānacintanaṃ kattabbanti yuttihārānantaraṃ padaṭṭhānahāro dassito. Tathā hi vakkhati “yo koci upanissayo yo koci paccayo ca, sabbo so padaṭṭhānan”ti.

Yuttāyuttānaṃ kāraṇaparamparāya pariggahitasabhāvānaṃyeva ca dhammānaṃ avuttānampi ekalakkhaṇātāya gahaṇaṃ kātābanti dassanattaṃ padaṭṭhānānantaraṃ lakkhaṇo hāro vutto. Tathā hi Lakkhaṇahāravibhaṅge “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti-ādinaṃ paṭiccasamuppādaṃ dassetvā “evaṃ ye dhammā ekalakkhaṇā”ti-ādi vuttaṃ.

Atthato niddhāritānampi dhammānaṃ nibbacanādīni vattabbāni, na sutte sarūpato āgatānamevāti dassanattaṃ lakkhaṇānantaraṃ catubyūho vutto. Evañhi niravasesato atthāvabodho hoti, evañca katvā “yadā hi bhikkhu atthassa ca nāmaṃ jānāti dhammassa ca nāmaṃ jānāti tathā tathā naṃ abhinropeti”ti anavasesapariyādānaṃ vakkhati. Tathā “punappunaṃ gabbhamupeti”ti ettha “ye jarāmaṇaṇena aṭṭiyitukāmā

bhavissanti, te bhavissanti bhojane mattaññuno indriyesu guttadvārā”ti-
ādinā sammāpaṭipattiṃ adhippāyabhāvena vakkhati.

Nibbacanādhippāyanidānavacanehi saddhiṃ sutte padatthānaṃ
suttantarasaṃsandanasankhāte pubbāparavicāre dassite tesāṃ
sabhāgavisabhāgadhammantarāvaṭṭanaṃ sukhena sakkā dassetunti
catubyūhānantaraṃ āvaṭṭo vutto. Teneva hi “ārambhatha¹ nikkamathā”ti
gāthāyaṃ ārambhanikkamanabuddhasāsanayogadhunanehi
vīriyasamādhipaññindriyāni niddhāretvā tadanuyogassa mūlaṃ “pamādo”ti
suttantare dassito pamādo āvaṭṭito.

Sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭane niyojite sādharmaṇāsādhāraṇavasena
saṃkilesavodānadhammānaṃ padaṭṭhānato bhūmito ca vibhāgo sakkā
sukhena yojitunti āvaṭṭānantaraṃ vibhattihāro vutto. Yato
Vibhattihāravibhaṅge “katame dhammā sādharmaṇā. Dve dhammā sādharmaṇā
nāmasādhāraṇā vatthusādhāraṇā cā”ti ārabhitvā “micchattaniyatānaṃ
sattānaṃ aniyatānaṃca sattānaṃ dassanappahātabbā² kilesā sādharmaṇā,
puthujjanassa sotāpannassa ca kāmarāgabyāpādā sādharmaṇā”ti-ādinā
sabhāgavisabhāgapariyāyavanteyeva dhamme vibhajissati.

Sāvajjānavajjadhammānaṃ sappaṭibhāgābhāvato tesāṃ vibhāge kate
suttāgate dhamme akasirena paṭipakkhato parivattetuṃ sakkāti vibhatti-
anantaraṃ parivattanahāro vutto. Tathā hi “sammādiṭṭhissa purisapuggalassa
micchādiṭṭhi nijjiṇṇā bhavati”ti paṭivibhattasabhāve eva dhamme
Parivattanahāravibhaṅge udāharissati.

Paṭipakkhato parivattitāpi dhammā pariyāyavacanehi bodhetabbā, na
sutte āgatāyevāti dassanattamaṃ parivattanānantaraṃ vevacanahāro vutto.

Evamaṃ te dhammā pariyāyasaddatopi vibhāvitā hontīti pariyāyato
pakāsītānaṃ dhammānaṃ pabhedato paññattivasena vibhajanaṃ sukhena
sakkā nātuntī vevacanahārānantaraṃ paññattihāro vutto. Tathā hi sutte
āgatadhammānaṃ pariyāyapaññattivibhāgaṃ subodhanaṃca³
Paññattihāravibhaṅge vakkhati.

1. Ārabhatha (Sī)

2. Dassanena pahātabbā (Sī)

3. Subodhaṅca(Sī)

Pabhavapariññādipaññattivibhāgamukhena
 paṭiccasamuppādasaccādidhammavibhāge kate sutte āgatadhammānaṃ
 paṭiccasamuppādādikumhena avadhāraṇaṃ sakkā dassentūti paññatti-
 anantaraṃ otaraṇo hāro vutto. Tathā hi “uddhaṃ adho”ti gāthaṃ uddisitvā
 “vippamutto”ti padena asekkhaṃ vijjaṃ niddhāretvā “vijjuppādā
 avijjānirodho”ti-ādinaṃ paṭiccasamuppādaṃ udāharissati.

Dhātāyatanādīsu otāritānaṃ sutte padatthānaṃ
 pucchārambhavisodhanaṃ sakkā sukhena sampādetuntī otaraṇānantaraṃ
 sodhano hāro vutto. Tathā hi vakkhati “yattha evaṃ suddho ārambho, so
 pañho vissajjito bhavati”ti-ādi.

Visodhitesu sutte padapadatthesu tattha
 labbhamānasāmaññāvisesabhāvo sukaro hotīti dassetuṃ sodhanānantaraṃ
 adhiṭṭhāno hāro dassito. Sodhano hi adhiṭṭhānassa bahūpakāro, tato eva hi
 “yathā yathā vā pana pucchitaṃ, tathā tathā vissajjayitabban”ti¹ vakkhati.

Sāmaññāvisesabhūtesu sādharmaṇāsādhāraṇesu dhammesu paveditesu
 parikkhārasaṅkhātassa sādharmaṇāsādhāraṇarūpassa paccayaheturāsissa
 pabhedo suviññeyyoti adhiṭṭhānānantaraṃ parikkhāro vutto. Tathā hi
 vakkhati “asādhāraṇalakkhaṇo hetu, sādharmaṇalakkhaṇo paccayo. Yathā kiṃ
 bhava, yathā aṅkurassa nibbattiyā bijaṃ asādhāraṇaṃ pathavī āpo ca
 sādharmaṇā”ti-ādi.

Asādhāraṇe sādharmaṇe ca kāraṇe dassite tassa attano phalesu
 kāraṇākāro tesāṃ hetuphalānaṃ pabhedato desanākāro
 bhāvetabbapahātabbadhammānaṃ bhāvanāpahānāni ca niddhāretvā
 vuccamānāni sammā suttassa atthaṃ tathattāvabodhāya samvattantīti
 parikkhārānantaraṃ samāropano hāro dassitoti. Idaṃ hārānaṃ
 anukkamakāraṇaṃ.

Nayānaṃ pana veneyyattayappayojitattā atthanayattayūpadesassa
 tadanukkameneva nandiyāvaṭṭādīnaṃ tiṇṇaṃ atthanayānaṃ kamo veditabbo.
 Ugghaṭitaññu-ādayo hi tayo veneyyā nandiyāvaṭṭādayo payojenti. Tasmā te
 uddesaniddesaṭṭāniddesā viya yathākkamaṃ tesāṃ

1. ... pucchati, yadi ekattatāya yadi vemattatāya ... (Si)

upakārāya saṁvattantīti. Tathā hi nesam cattāro cha aṭṭha ca mūlapadā niddiṭṭhā. Itarassa pana nayadvayassa atthanayattayassa bhūmiyā ālocanam tassa tattha samānayanañcāti iminā kāraṇena uddesakkamo veditabbo. Na hi sakkā anoloketvā samānetunti.

Etaparamatā ca hārānam ettakehi pakāravisesehi atthanayattayasahitehi suttassa attho niddhāriyamāno veneyyānam alamanuttarāya paṭhamāya bhūmiyā samadhigamāyāti veditabbo. Dassanabhūmisamanuppatti-atthā hi nettippakaraṇadesanāti. Atha vā etadantogadhattā sabbesam suttassa saṁvaṇṇanāvisesānam ettāvata hārānam daṭṭhabbā. Yattakā hi suttassa saṁvaṇṇanāvisesā, sabbe te netti-upadesāyattāti vuttovāyamattho.

Tathā hi ye keci suttassa saṁvaṇṇanāpakārā niddisīyanti. Seyyathidam? Suttassa samuṭṭhānam vattabbanam, adhippāyo vibhāvetabbo, anekadhā padattho saṁvaṇṇetabbo, vidhi anuvādo ca veditabbo, virodho samādhātabbo, anusandhiyā¹ anurūpam nigametabbanti. Tathā suttassa payojanam piṇḍattho padattho anusandhi codanā parihāro ca attham vadantena vattabbāti. Tathā upogghāṭapadaviggahapadatthacālanā-paccupaṭṭhānāni vattabbānti.

Tathā tisso kathā ekanālikā caturassā nisinnavattikā. Tattha Pāḷim vatvā ekekapadassa atthakathanam **ekanaḷikā** nāma.

Paṭipakkham dassetvā paṭipakkhassa upamam dassetvā sapakkham dassetvā sapakkhassa upamam dassetvā kathanam **caturassā** nāma.

Visabhāgadhammaseneva pariyosānam gantvā puna sabhāgadhammaseneva pariyosānagamanam **nisinnavattikā** nāma.

Bhedakathāya tatvakathāya pariyāyavacanehi ca suttam saṁvaṇṇetabbanti ca evamādayo. Tesampi ettheva avarodho, yasmā te idha katipayahārasaṅgahitāti.

Nayānam pana yasmā ugghaṭitaññu-ādayo tayo eva veneyyā saccābhisamayabhāgino tadatthāya ca atthanayadesanā, tasmā satipi

samkilesavodānadhammānaṃ yathāvuttamūlapadabhedato vaḍḍhetvā vibhajitabbappakāre tathā mūlapadāni avadḍhetvā veneyyattayavaseneva etaparamatā vuttā. Navasu navasu eva hi mūlapadesu sabbesaṃ samkilesavodānadhammānaṃ antogadhabhāvato na tāni vaḍḍhetabbāni veneyyattayādhikārato na hāpetabbānīti nayānaṃ etaparamatā daṭṭhabbā.

Kammānayānaṃ pana ālocanasamānayanato aññassa pakārantarassa asambhavato etaparamatā. **Hetvādīti** ettha ādisaddena phalabhūmi-upanisāsabhāgavisabhāgalakkhaṇanayādayo pariggahitā. Tesu **hetūti** kāraṇaṃ, yo dhammotipi vuccati, so pana paccayabhāvena ekavidho. Kārako sampāpakoti duvidho. Puna kārako nāpako sampāpakoti tividho. Hetuhetu paccayahetu uttamahetu sādharmaṇahetūti catubbidho. Paccayadhammo kusalo akusalo saddo ariyamaggoti pañcavidho. Tathā sabhāgahetu asabhāgahetu ajjhattikahetu bāhirahetu janakahetu pariggāhakahetu sādharmaṇahetu asādharmaṇahetu samanantarahetu paramparahetu sahajātahetu asahajātahetu sāsavahetu anāsavahetūti-ādinaṃ anekavidho cāti veditabbo.

Phalampi paccayuppanabhāvena ekavidhaṃ. Adhigantabbatopi sampāpakahetuvaseṇa phalapariyāyo labbhatīti nibbattetabba-adhigantabbabhāvato duvidhaṃ. Nāpetabbanibbattetabbapattabbato tividhaṃ. Paccayuppanavipākakiriyāvacaṇatthanibbānavaseṇa pañcavidhaṃ. Sabhāgahetunibbattaṃ asabhāgahetunibbattanti evamādivaseṇa anekavidhañcāti veditabbaṃ. Tathā lokiyaṃ lokuttaranti. Tattha lokuttaraṃ cattāri sāmāññaphalāni. Lokiyaphalaṃ duvidhaṃ kāyikaṃ mānasañca. Tattha kāyikaṃ pañcadvārikaṃ, avasiṭṭhaṃ mānaṃ. Yañca tāya tāya suttadesanāya sādhetabbaṃ, tadapi phalanti.

Bhūmīpi sāsavabhūmi anāsavabhūmi saṅkhatabhūmi asaṅkhatabhūmi dassanabhūmi bhāvanābhūmi puthujjanabhūmi sekkhabhūmi asekkhabhūmi sāvakaḥbhūmi Paccekabuddhabhūmi Sammāsambuddhabhūmi jhānabhūmi asamāhitabhūmi paṭipajjamānabhūmi paṭipannabhūmi paṭhamābhūmi yāva catutthībhūmi kāmāvacarabhūmi yāva lokuttarabhūmīti bahuvidhā. Tattha sāsavabhūmi parittamahaggatā dhammā. Anāsavabhūmi appamāṇā dhammā. Saṅkhatabhūmi nibbānavajjā sabbe sabhāvadhammā. Asaṅkhatabhūmi

appaccayā dhammā. Dassanabhūmi paṭhamamaggaphaladhammā. Bhāvanābhūmi avasiṭṭhamaggaphaladhammā. Puthujjanabhūmi hīnamajjhīmā dhammā. Sekkhabhūmi cattāro ariyamaggadhammā heṭṭhimā ca tayo phaladhammā. Asekkhabhūmi aggaphaladhammā. Sāvakaṭṭhābhūmi sāvakādibhūmiyo. Jhānabhūmi jhānadhammā. Asamāhitabhūmi jhānavajjitā dhammā. Paṭipajjamānabhūmi maggadhammā. Paṭipannabhūmi phaladhammā. Paṭhamādibhūmiyo saha phalena cattāro maggā apariyāpanno dhammā “paṭhamāya bhūmiyā pattiyā”ti-ādivacanato. Kāmāvacarādibhūmiyo kāmāvacarādiddhammā. Ye ca dhammā tesam tesam hāranayānam patiṭṭhānabhāvena suttesu niddhāriyanti, tepi bhūmiyoti viññātabbā.

Upanisāti balavakāraṇam, yo upanissayapaccayoti vuccati. Yañca sandhāya sutte “dukkhūpanisā saddhā saddhūpanisam silan”ti yāva vimuttūpanisam vimuttiñāṇadassanan”ti vuttaṃ. Api ca upanisāti tasmim tasmim samaye siddhante hadayabhūtam abbhantaram vuccati. Idhāpi nettihadayam, yaṃ sammā pariggaṇhantā dhammakathikā tasmim tasmim sutte āgatadhammamukhena sabbahāranayayojanāya samatthā honti. Kim panetaṃ nettihadayam? Yadidaṃ etasseva tettiṃsavidhassa pakaraṇapadatthasoḷasassa aṭṭhavīsatividhapaṭṭhānavibhaṅgasahitassa visayo saha nimittavibhāgena asaṅkarato vavatthito.

Seyyathidaṃ? Desanāhārassa assādādayo visayo, tassa assādādivibhāvanalakkhaṇattā. Tassa assādo sukham somanassanti evamādivibhāgo, tassa nimittam iṭṭhārammaṇādi, ayañca attho desanāhāravicayahāraniddesavaṇṇanāyam vitthārato pakāsito eva. Sutte āgatadhammassa sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanavisayo āvaṭṭahāro, tadubhaya-āvaṭṭanalakkhaṇattā. Sutte āgatadhammānam paccanīkadhammavisayo parivattanahāro, paṭipakkhadhamma-parivattanalakkhaṇattā. Padaṭṭhānaparikkhāresu āsannakāraṇam upanissayakāraṇaṅca padaṭṭhānam, hetu parikkhāroti ayametesam viseso.

Sabhāgavisabhāgadhammā ca tesam tesam dhammānam anukūlapaṭikūladhammā yathākkamaṃ veditabbā. Yathā? Sammādiṭṭhiyā sammāsaṅkappo sabhāgo, micchāsaṅkappo visabhāgoti iminā nayena sabbam sabhāgavisabhāgato veditabbam.

Lakkhaṇanti sabhāvo. So hāranayānaṃ niddese vibhāvito eva.

Yaṃ panetaṃ hetu-ādivisesavinimuttaṃ hāranayānaṃ yojanānibandhanaṃ, so nayo. Yathāha **lakkhaṇahāre** “evaṃ ye dhammā ekalakkhaṇā ()¹ kiccatō ca lakkhaṇato ca sāmāññato cā”ti-ādi. Tathā vicayena hārena vicinitvā yuttihārena yojetabbāti. Tathā sodhanahārādīsu suddho ārambho hoti, so paṇho vissajjito bhavātī² evamādi. Ekattādayopi nayā idha nayoti gahetabbā.

Evaṃ hetuphalādīni upadhāretvā nesaṃ vasena tattha tattha sutte labbhamānapadatthaniddhāraṇamukhena yathālakkaṇaṃ ete hārā nayā ca yojetabbā. Visesato pana padaṭṭhānaparikkhārā hetuvasena. Desanāvīcayacatubyūhasamāropanā hetuphalavasena. Tathā vevacanapaññatti-otaraṇasodhanā phalavasenevāti keci. Vibhatti hetubhūmivasena. Parivatto visabhāgavasena. Āvaṭṭo sabhāgavisabhāgavasena. Lakkhaṇayutti-adhiṭṭhānā nayavasena yojetabbāti. Ettāvata ca yaṃ vuttaṃ—

“Sāmāññato visesena, padattho lakkhaṇaṃ kamo.
Ettāvata ca hetvādī, veditabbā hi viññunā”ti.

Ayaṃ gāthā vuttatthā hoti.

Niddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭiniddesavāra

1. Desanāhāravibhaṅgavaṇṇanā

5. Evaṃ hārādayo sukhaggahaṇatthaṃ gāthābandhavasena sarūpato niddisitvā idāni tesu hāre tāva paṭiniddesavasena vibhajitum “**tattha katamo desanāhāro**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **katamoti** kathetukamyatāpucchā. **Desanāhāro**ti pucchitabbadhammanidassanaṃ. Kiñcāpi desanāhāro niddesavāre sarūpato dassito, paṭiniddesassa pana

1. (Te kiccatova vuttā) (Sī)

2. Hotīti (Sī)

visayaṃ dassento “**assādādīnavatā**”ti gātham ekadesena paccāmasati. Ayaṃ desanāhāro pubbāparāpekkhā. Tattha pubbāpekkhatte “katamo desanāhāro”ti vucchitvā “assādādīnavatā”ti sarūpato dassitassa nigamanam hoti. Parāpekkhatte pana “ayaṃ desanāhāro kim desayati”ti desanākiriyaṃ kattuniddeso hoti. Tena desanāhārassa anvatthasaññatam dasseti. **Desayati**ti samvaṇṇeti, vitthāretīti attho.

Idāni anena desetabbadhamme sarūpato dassento “**assādan**”ti-ādīmāha, tam pubbe vuttanayattā uttānameva. Tasmā ito parampi avuttameva vaṇṇayissāma. “Kattha pana āgate assādādīke ayaṃ hāro samvaṇṇeti”ti anuyogaṃ manasikatvā desanāhārena samvaṇṇetabbadhammam dassento “**dhammam vo bhikkhave desessāmi**”ti-ādikaṃ sabbapariyattidhammasaṅgāhakaṃ Bhagavato chachakkadesanam ekadesena dasseti.

Tattha **dhammanti** ayaṃ **dhamma**-saddo pariyattisaccasamādhipaññāpakatipuññāpattiñeyyādīsu bahūsu diṭṭhappayogo. Tathā hi “idha bhikkhu dhammam pariyāpuṇāti”ti-ādīsu¹ pariyattidhamme dissati. “Diṭṭhadhammo pattadhammo”ti-ādīsu² sacce. “Evamdhammā te Bhagavanto ahesun”ti-ādīsu³ samādhimhi. “Saccam dhammo dhiti cāgo”ti evamādīsu⁴ paññāyam. “Jātidhammānam bhikkhave sattānam”ti evamādīsu⁵ pakatīyam. “Dhammo have rakkhati dhammacārin”ti-ādīsu⁶ puññe. “Cattāro pārājikā dhammā”ti evamādīsu⁷ āpattīyam. “Kusalā dhammā akusalā”ti-ādīsu⁸ ñeyye. Idha pana pariyattīyam daṭṭhabboti⁹.

Voti pana ayaṃ **vo**-saddo “handā dāni bhikkhave pavāremi vo”ti¹⁰ ettha upayogathe āgato. “Sannipatitānam vo bhikkhave dvayam karaṇīyam”ti-ādīsu¹¹ karaṇatthe. “Ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā”ti-ādīsu¹² padapūraṇe. “Ārocayāmi vo bhikkhave”ti-ādīsu¹³ sampadānatthe. Idhāpi sampadānatthe evāti daṭṭhabbo.

-
1. Am 2. 76 piṭṭhe.	2. Dī 1. 102; Vi 3. 17 piṭṭhādīsu.	3. Dī 2. 7, 70 piṭṭhādīsu.
4. Khu 5. 14, 61 piṭṭhesu.	5. Dī 2. 245; Ma 1. 84 piṭṭhesu.	6. Khu 5. 218 piṭṭhādīsu.
7. Vi 1. 150 piṭṭhe.	8. Abhi 1. 1 piṭṭhe.	
9. Ma-Ṭṭha 1. 18; Abhi-Ṭṭha 1. 81; Buddhavaṃsa-Ṭṭha 15 piṭṭhādīsūpi passitabban.		
10. Sam 1. 192 piṭṭhe.		11. Ma 1. 217 piṭṭhādīsu.
12. Gavesitabbo.		13. Am 2. 495 piṭṭhādīsu.

Bhikkhanasīlatādiguṇayogena bhikkhū, bhinnakilesatādiguṇayogena vā. Atha vā saṃsāre bhayaṃ ikkhaṇṭhīti bhikkhū. **Bhikkhaveli** tesāṃ ālapanāṃ. Tena te dhammassavane niyojento attano mukhābhimukhaṃ karoti. **Desessāmī**ti kathessāmi. Tena nāhaṃ dhammissaratāya tumhe aññaṃ kiñci kāreyyāmi¹, anāvaraṇaññaṇena sabbaṃ ñe yyadhammaṃ paccakkhakāritāya pana dhammaṃ desessāmīti idāni pavattiyamānaṃ dhammadesanaṃ paṭijānāti. **Ādikalyāṇanti**-ādīsu ādimhi kalyāṇaṃ **ādikalyāṇaṃ**, ādikalyāṇametassāti vā **ādikalyāṇaṃ**. Sesapadadvayepi eseva nayo. “Tattha sīlena ādikalyāṇaṃ. Saṃādhinā majjhekalyāṇaṃ. Paññāya pariyoṣānakalyāṇaṃ. Buddhasubuddhatāya vā ādikalyāṇaṃ. Dhammasudhammatāya majjhekalyāṇaṃ. Saṅghasuppaṭṭipattiyā pariyoṣānakalyāṇaṃ. Atha vā ugghaṭṭitaññuvīnāyanaṃ ādikalyāṇaṃ. Vipāñcitaññuvīnāyanaṃ majjhekalyāṇaṃ. Neyyapuggalavīnāyanaṃ pariyoṣānakalyāṇaṃ. Ayamevattho idhāhippeto.

Atthasampattiyā **sāttamaṃ**. Byañcanasampattiyā **sabyañjanaṃ**. Saṅkāsānādīcha-atthapadasamāyogato vā **sāttamaṃ**. Akkharādīchabyañjanapadasamāyogato **sabyañjanaṃ**. Ayamevattho idhāhippeto. Upanetabbābhāvato ekantena paripuṇṇanti **kevalaparipuṇṇaṃ**. Apanetabbābhāvato **parisuddhaṃ**. Sīlādīpañcadhammakhandhapāripūriyā vā **paripuṇṇaṃ**. Caturōghanittharaṇāya pavattiyā lokāmisānirapekkhatāya ca **parisuddhaṃ**. Brahmaṃ seṭṭhaṃ uttamaṃ, brahmūnaṃ vā seṭṭhānaṃ ariyānaṃ cariyāṃ sikkhattayasaṅgahaṃ sāsanaṃ **brahmacariyaṃ pakāsayissāmi** paridīpayissāmīti attho.

Evam Bhagavatā desito pakāsito ca sāsanaḍhammo yesaṃ assādādīnaṃ dassanavasena pavatto, te assādādayo desanāhārassa visayabhūtā yattha yattha pāṭhe savisesaṃ vuttā, tato tato niddhāretvā udāharaṇavasena idhānetvā dassetuṃ “**tattha katamo assādo**”ti-ādī āraddhaṃ. Tattha **kāmaṇti** manāpiyarūpādīmaṃ tebhūmakadhammasaṅkhātamaṃ vatthukāmaṃ. **Kāmayamānassāti** icchantassa. **Tassa cetamaṃ samijjhatīti** tassa kāmayamānassa sattassa taṃ kāmasaṅkhātamaṃ vatthu samijjhati ce, sace so taṃ labhatīti vuttamaṃ hoti. **Addhā**

1. Kāressāmi (Si)

pītimano hotīti ekaṃsena tuṭṭhacitto hoti. **Laddhāti** labhitvā. **Maccoti** satto. **Yadicchatīti** yaṃ icchati. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **niddese**¹ vuttanayena veditabbo. **Ayaṃ assādoti** yāyaṃ adhippāyasamijjhanā icchitalābhe pītimanato somanassaṃ, ayaṃ assādetabbato assādo.

Tassa ce kāmayānassāti tassa puggalassa kāme icchamānassa, kāmena vā kāyamānassa. **Chandajātassāti** jātataṇhassa. **Jantunoti** sattassa. **Te kāmāparihāyantīti** tevatthukāmā kenaci antarāyena vinassanti ce. **Sallaviddhova ruppatīti** atha ayomayādinā sallena viddho viya pīḷiyatīti attho. **Ayaṃ ādīnavoti** yāyaṃ kāmānaṃ vipariṇāmaññathābhāvā kāmayānassa sattassa ruppanā domanassuppatti, ayaṃ ādīnavo.

Yo kāme parivajjetīti yo bhikkhu yathāvutte kāme tattha chandarāgassa vikkhambhanena vā samucchindanena vā sabbabhāgena vajjeti. Yathā kiṃ? **Sappasseva padā siroti**, yathā koci puriso jīvitukāmo kaṇhasappaṃ paṭipathe passitvā attano pādena tassa siraṃ parivajjeti, **Somaṃ -pa- samativattatīti** so bhikkhu sabbam lokam visarivā ṭhitattā loke visattikāsaṅkhātāṃ imam taṇhaṃ satimā hutvā samatikkamatīti. **Idam nissaraṇanti** yadidaṃ visattikāsaṅkhātāya taṇhāya nibbānārammaṇena ariyamaggena samativattanaṃ, idaṃ nissaraṇaṃ.

Khettanti kedārādikhetaṃ. **Vatthunti** gharavatthu-ādivatthum. **Hiraññaṃ vāti** kahāpaṇasaṅkhātāṃ suvaṇṇasaṅkhātāṃca hiraññaṃ. **Vā-**saddo vikappanatto, so sabbapadesu yojetabbo. **Gavāssanti** gāvo ca asse cāti gavāssaṃ. **Dāsaporisanti** dāse ca porise cāti dāsaporisaṃ. **Thiyoti** itthiyo. **Bandhūti** ñātibandhavo. **Puthū kāmeti** aññepi vā manāpiyarūpādike bahū kāmaguṇe. **Yo naro anugijjhatīti** yo satto anu anu abhikaṅkhati patthetīti attho. **Ayaṃ assādoti** yadidaṃ khettādīnaṃ anugijjhanaṃ, ayaṃ assādeti vatthukāme etenāti assādo.

1. Khu 7. 1 piṭṭhādīsu.

Abalā nam baliyantīti khettādibhede kāme anuvijjhantaṃ taṃ puggalaṃ kusalehi pahātabbattā abalasaṅkhātā kilesā baliyanti abhibhavanti, saddhābalādivirahena vā abalaṃ taṃ puggalaṃ abalā kilesā baliyanti, abalattā abhibhavantīti attho. **Maddantenam parissayāti** enaṃ kāmagiddhaṃ kāme pariyesantaṃ rakkhantañca sīhādayo ca pākaṭaparissayā kāyaduccaritādayo ca apākaṭaparissayā maddanti. **Tato nam -pa- dakanti** tato tehi pākaṭāpākaṭaparissayehi abhibhūtaṃ taṃ puggalaṃ jāti-ādidukkhāṃ samudde bhinnanāvāṃ udakaṃ viya anveti anugacchatīti attho. **Ayam ādīnavoti** yvāyaṃ taṇhāduccaritasamkilesahetuko jāti-ādidukkhānubandho, ayam ādīnavo.

Tasmāti yasmā kāmagiddhassa vuttanayena dukkhānubandho vijjati, tasmā. **Jantūti** satto. **Sadā satoti** pubbarattāpararattaṃ jāgarīyānuyogena sato hutvā. **Kāmāni parivajjeyeti** vikkhambhanavasena samucchadavasena ca rūpādīsu vatthukāmesu sabbappakāraṃ kilesakāmaṃ anuppādentō kāmāni parivajjaye pajaheyya. **Te pahāya tare oghanti** evaṃ te kāme pahāya tappahānakara-ariyamaggeneva catubbidhampi oghaṃ tareyya, taritūṃ sakkuṇeyyāti attho. **Nāvaṃ sitvāva pāragūti** yathā puriso udakaggahaṇena garubhāraṃ nāvāṃ udakaṃ bahi siṅcitvā lahukāya nāvāya appakasireneva pāragū bhavēyya, pāraṃ gaccheyya, evameva attabhāvanāvāṃ kilesūdakagarukaṃ siṅcitvā lahukena attabhāvena pāragū bhavēyya, pāraṃ nibbānaṃ arahattappattiyā gaccheyya anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānenāti attho. **Idaṃ nissaraṇanti** yaṃ kāmappahānamukhena caturōdhaṃ taritvā anupādisesāya nibbānadhātuyā nibbānaṃ, idaṃ sabbasaṅkhatarissaraṇato nissaraṇanti.

Dhammoti dānādīpuññadhammo. **Haveti** nipātamattaṃ. **Rakkhati dhammacārinti** yo taṃ dhammaṃ appamatto carati, taṃ dhammacāriṃ dīṭṭhadhammikasamparāyīkabhedena duvidhatopi anattatho rakkhati pāleti. **Chattaṃ mahantaṃ yatha vassakāleti** vassakāle deve vassante yathā mahantaṃ chattaṃ kusaleṇa purisena dhāritaṃ taṃ vassatemanato rakkhati. Tattha yathā taṃ chattaṃ appamatto hutvā attānaṃ rakkhantaṃ chādentañca vassādito rakkhati, evaṃ dhammopi attasammāpaṇidhāneṇa appamatto hutvā dhammacariyāya attānaṃ

rakkhantaṃyeva rakkhatīti adhippāyo. **Esā -pa- cārīti** etena vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ karoti, taṃ suviññeyyameva. **Idaṃ phalanti** diṭṭhadhammikehi samparāyikehi ca anathehi yadidaṃ dhammassa rakkhaṇaṃ vuttaṃ rakkhāvasānassa ca abbhudayassa nippādanaṃ, idaṃ nissaraṇaṃ anāmasitvā desanāya nibbattetabbatāya phalanti.

Sabbe dhammāti sabbe saṅkhatā dhammā. **Anattāti** natthi etesaṃ attā kārakavedakasabhāvo, sayam vā na attāti anattāti. **Itīti** evaṃ. **Yadā paññāya passatīti** yasmim kāle vipassanaṃ ussukkāpento anattānupassanāsāṅkhatāya paññāya passati. **Atha nibbindati dukkheti** atha anattānupassanāya pubbe eva aniccatādukkhatānaṃ superidiṭṭhattā nibbidānupassanāvasena vipassanāgocarabhūte pañcakkhandhadukkhe nibbindati nibbedam āpajjati. **Esa maggo visuddhiyāti** yā vuttalakkhaṇā nibbidānupassanā sabbakilesavisujjanato visuddhisāṅkhātassa ariyamaggassa accantavisuddhiyā vā amatadhātuyā maggo upāyo. **Ayam upāyoti** yadidaṃ anattānupassanāmukhena sabbasmim vaṭṭasmim nibbindanaṃ vuttaṃ, taṃ visuddhiyā adhiḡamahetubhāvato upāyo.

“**Cakkhumā -pa- parivajjaye**”ti imissā gāthāya ayam saṅkhepattho— yathā cakkhumā puriso sarīre vahante visamāni bhūmippadesāni caṇḍatāya vā visame hatthi-ādayo parivajjeti, evaṃ loke sappañño puriso sappaññatāya hitāhitaṃ jānanto pāpāni lāmakāni duccharitāni parivajjeyyāti. **Ayam āṇattīti** yā ayam “pāpāni parivajjetabbānī”ti Dhammarājassa Bhagavato āṇā, ayam āṇattīti.

Evaṃ visum visum suttesu āgatā phalūpāyāṇattiyo udāharaṇabhāvena dassetvā idāni tā ekato āgatā dassetuṃ “**suññato**”ti gāthamāha.

Tattha **suññato lokam avekkhassu, Mogharājāti āṇattīti** “Mogharāja sabbampi saṅkhāralokam avasavattitāsallakkhaṇavasena vā tucchabhāvasamanupassanavasena vā suññoti passā”ti idaṃ Dhammarājassa vacanaṃ vidhānabhāvato āṇatti. Sabbadā satikiriyaṃ taṃsuññatādassanaṃ sampajjatīti “**yadā satoti upāyo**”ti vuttaṃ. **Attānudiṭṭhiṃ ūhaccāti**

vīsativatthukam̄ sakkāyadassanam̄ uddharitvā samucchinditvā. **Evam̄ maccutaro siyāti. Idam̄ phalanti** yaṁ evam̄ vuttena vidhinā maccutaraṇam̄ maccuno visayātikkamanaṁ tassa yaṁ pubbabhāgapaṭipadāpaṭipajjanam̄, idam̄ desanāya phalanti attho. Yathā pana assādādayo sutte katthaci sarūpato katthaci niddhāretabbatāya katthaci visum̄ visum̄ katthaci ekato dassitā, na evam̄ phalādayo. Phalādayo pana sabbattha sutte gāthāsu vā ekato dassetabbāti imassa nayassa dassanattham̄ visum̄ visum̄ udāharitvāpi puna “suññato lokan̄”ti-ādīnā ekato udāharaṇam̄ katanti daṭṭhabbam̄.

6. Evam̄ assādādayo udāharaṇavasena sarūpato dassetvā idāni tattha puggalavibhāgena desanāvibhāgam̄ dassetuṁ “**tattha Bhagavā**”ti-ādi vuttam̄.

Tattha ugghaṭitam̄ ghaṭitamattam̄ uddiṭṭhamattam̄ yassa niddesapaṭiniddesā na katā, tam̄ jānātīti ugghaṭitaññū. Uddesamattena sappabhedam̄ savitthāramattham̄ paṭivijjhatīti attho, ugghaṭitam̄ vā uccalitam̄ uṭṭhapitanti attho, tam̄ jānātīti ugghaṭitaññū. Dhammo hi desiyamāno desakato desanābhājanam̄ saṅkamanto viya hoti, tamesa uccilitameva jānātīti attho, calitameva vā ugghaṭitam̄. Sassatādi-ākārassa hi veneyyānam̄ āsayassa Buddhāveṇikā dhammadesanā taṅkhaṇapatitā eva calanāya hoti, tato paramparānuvattiyā, tatthāyam̄ ugghaṭite calitamattēyeva āsaye dhammam̄ jānāti avabujjhatīti ugghaṭitaññū, tassa **ugghaṭitaññussa nissaraṇam̄ desayati**, tattakeneva tassa atthasiddhito. Vipañcitam̄ vitthāritam̄ niddiṭṭham̄ jānātīti vipañcitaññū, vipañcitam̄ vā mandam̄ saṅikam̄ dhammam̄ jānātīti vipañcitaññū, tassa **vipañcitaññussa ādīnavañca nissaraṇaṅca desayati**, nāti saṅkhepavitthārāya desanāya tassa atthasiddhito. Netabbo dhammassa paṭiniddisena attham̄ pāpetabboti neyyo, mudindriyatāya vā paṭilomaggahaṇato netabbo anunetabboti neyyo, tassa **neyyassa assādam̄ ādīnavam̄ nissaraṇaṅca desayati**, anavasesetvāva desanena tassa atthasiddhito. Tatthāyam̄ Pāli—

“Katamo ca puggalo ugghaṭitaññū? Yassa puggalassa saha udāhaṭavelāya dhammābhisamayo hoti. Ayam̄ vuccati puggalo ugghaṭitaññū.

Katamo ca puggalo vipaṅcitaññū? Yassa puggalassa saṅkhittena bhāsitassa vitthārena atthe vibhajiyamāne dhammābhisamayo hoti. Ayaṃ vuccati puggalo vipaṅcitaññū.

Katamo ca puggalo neyyo? Yassa puggalassa uddesato paripucchato yonisomanasikaroto kalyāṇamitte sevato bhajato payirupāsato evaṃ anupubbena dhammābhisamayo hoti. Ayaṃ vuccati puggalo neyyo”ti¹.

Padaparamo panettha nettiyaṃ paṭivedhassa abhājananti na gahitoti daṭṭhabbāṃ. Ettha ca assādo, ādīnavo, nissaraṇaṃ, assādo ca ādīnavo ca, assādo ca nissaraṇaṅca, ādīnavo ca nissaraṇaṅca, assādo ca ādīnavo ca nissaraṇaṅcāti ete satta paṭṭhānanayā.

Tesu tatiyachaṭṭhasattamā veneyyattayavinayane samatthatāya gahitā, itare cattāro na gahitā. Na hi kevalena assādena ādīnavena tadubhayena vā kathitena veneyyavinayanaṃ sambhavati, kilesānaṃ pahānāvācanato. Pañcamopi ādīnavāvācanato nissaraṇassa anupāyo eva. Na hi vimuttirasā Bhagavato desanā vimuttiṃ tadupāyaṅca anāmasantī pavattati. Tasmā ete cattāro nayā anuddhaṅgā. Sace pana padaparamassa puggalassa vasena pavattaṃ saṅkilesabhāgiyaṃ vāsanābhāgiyaṃ tadubhayabhāge ṭhitam desanaṃ suttekadesaṃ gāthaṃ vā tādisaṃ etesaṃ nayānaṃ udāharaṇabhāvena uddharati, evaṃ sati sattannampi nayānaṃ gahaṇaṃ bhaveyya. Veneyyavinayanaṃ pana tesāṃ santāne ariyamaggassa uppādanaṃ. Taṃ yathāvuttehi eva nayehi, nāvasesehīti itare idha na vuttā. Yasmā pana **Peṭake**²

“Tattha katamo assādo ca ādīnavo ca?

Yāni karoti puriso, tāni attani passati.

Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakanti.

Tattha yaṃ kalyāṇakārī kalyāṇaṃ paccanubhoti, yaṃ assādo. Yaṃ pāpakārī pāpaṃ paccanubhoti, yaṃ ādīnavo.

1. Abhi 3. 147 piṭṭhe.

2. Khu 10. 199 piṭṭhe.

Aṭṭhime bhikkhave lokadhammā. Katame aṭṭha? Lābhoti-ādi¹. Tattha lābho yaso sukhaṃ pasamsā, ayaṃ assādo. Alābho ayaso dukkhaṃ nindā, ayaṃ ādīnavo.

Tattha katamo assādo ca nissaraṇaṅca?

Sukho vipāko puññānaṃ, adhippāyo ca ijjhati.

Khippaṅca paramaṃ santim, nibbānamadhigacchatī².

Ayaṃ assādo ca nissaraṇaṅca.

Dvattimsimāni bhikkhave mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇāni, yehi samannāgatassa mahāpurisassa dveva gatiyo bhavanti anaññā -pa-vivaṭacchadoti sabbaṃ **Lakkhaṇasuttaṃ**³, ayaṃ assādo ca nissaraṇaṅca.

Tattha katamo ādīnavo ca nissaraṇaṅca?

Bhārā have pañcakkhandhā, bhārahāro ca puggalo.

Bhārādānaṃ dukhaṃ loke, bhāranikkhepanaṃ sukhaṃ.

Nikkhipitvā garuṃ bhāraṃ, aññaṃ bhāraṃ anādiya.

Samūlaṃ taṇhamabbuyha, nicchāto parinibbutoti⁴.

Ayaṃ ādīnavo ca nissaraṇaṅca.

Tattha katamo assādo ca ādīnavo ca nissaraṇaṅca?

Kāmā hi citrā madhurā manoramā,

Viruparūpena mathenti cittaṃ.

Tasmā ahaṃ pabbajitomi rāja,

Apaṇṇakaṃ sāmāññaṃeva seyyoti⁵.

Ayaṃ assādo ca ādīnavo ca nissaraṇaṅcā”ti vuttaṃ. Tasmā tepi nayā idha niddhāretvā veditabbā. Phalādīsupi ayaṃ nayo labbhati eva. Yasmā **Petake**⁶ “tattha katamaṃ phalaṅca upāyo ca? Sīle patiṭṭhāya naro sapaññoti gāthā⁷, idaṃ phalaṅca upāyo ca.

1. Am 3. 7 piṭṭhe.

3. Dī 3. 117 piṭṭhe.

5. Ma 2. 261; Khu 2. 327; Khu 10. 200 piṭṭhādīsū thokaṃ visadisaṃ.

6. Khu 10. 197 piṭṭhādīsū.

2. Khu 10. 199 piṭṭhe.

4. Saṃ 2. 22 piṭṭhe.

7. Saṃ 1. 13 piṭṭhe.

Tattha katamaṃ phalañca āṇatti ca?

Sace bhāyatha dukkhassa, sace vo dukkhamappiyaṃ.
Mākattha pāpakaṃ kammaṃ, āvi vā yadi vā rahoti¹.

Idaṃ phalañca āṇatti ca.

Tattha katamo upāyo ca āṇatti ca?

Kumbhūpamaṃ kāyamimaṃ viditvā,
Nagarūpamaṃ cittamidaṃ ṭhapetvā.
Yodhetha māraṃ paññāvudhena,
Jitañca rakkhe anivesano siyāti².

Ayaṃ upāyo ca āṇatti ca. Evaṃ phalādīnaṃ dukvasasenapi udāharaṇaṃ veditabbaṃ. Ettha ca yo nissaraṇadesanāya vinetabbo, so ugghaṭitaññūti-ādinā yathā desanāvibhāgena puggalavibhāgasiddhi hoti, evaṃ ugghaṭitaññussa Bhagavā nissaraṇaṃ desetīti-ādinā puggalavibhāgena desanāvibhāgo sambhavatīti so tathā dassito.

Evaṃ yesaṃ puggalānaṃ vasena desanāvibhāgo dassito, te puggale paṭipadāvibhāgena vibhajivā dassetuṃ “**catasso paṭipadā**”ti-ādi vuttam. Tattha paṭipadābhiññākato vibhāgo paṭipadākato hotīti āha “catasso paṭipadā”ti. Tā panetā ca samathavipassanāpaṭipattivasena duvidhā honti. Kathaṃ? Samathapakkhe tāva paṭhamasamannāhārato paṭṭhāya yāva tassa tassa jhānassa upacāraṃ uppajjati, tāva pavattā samathabhāvanā “paṭipadā”ti vuccati. Upacārato pana paṭṭhāya yāva appanā tāva pavattā paññā “abhiññā”ti vuccati.

Sā panāyaṃ paṭipadā ekaccassa dukkhā hoti nīvaraṇādipaccanīkadhammasamudācāragahaṇatāya kicchā asukhasevanāti attho, ekaccassa tadabhāvena sukhā. Abhiññāpi ekaccassa dandhā hoti mandā asīghappavatti, ekaccassa khippā amandā sīghappavatti. Tasmā yo ādito kilese vikkhambhento dukkhena sasaṅkhārena sappayogena kilamanto vikkhambheti, tassa dukkhā paṭipadā hoti. Yo pana vikkhambhitakileso

1. Khu 1. 137 piṭṭhe.

2. Khu 1. 18 piṭṭhe.

appanāparivāsaṃ vasanto cirena aṅgapātubhāvaṃ pāpuṇāti, tassa dandhābhiññā nāma hoti. Yo khippaṃ aṅgapātubhāvaṃ pāpuṇāti, tassa khippābhiññā nāma hoti. Yo kilese vikkhambhento sukhena akilamanto vikkhambheti, tassa sukhā paṭipadā nāma hoti.

Vipassanāpakkhe pana yo rūpārūpamukhena vipassanaṃ abhinivisanto cattāri mahābhūtāni pariggahetvā upādārūpaṃ pariggaṇhāti arūpaṃ pariggaṇhāti, rūpārūpaṃ pana pariggaṇhanto dukkhena kasirena kilamanto pariggahetuṃ sakkoti, tassa dukkhā paṭipadā nāma hoti. Pariggahitarūpārūpassa pana vipassanāparivāse maggapātubhāvadandhatāya dandhābhiññā nāma hoti. Yopi rūpārūpaṃ pariggahetvā nāmarūpaṃ vavatthapento dukkhena kasirena kilamanto vavatthapeti, vavatthapite ca nāmarūpe vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādetuṃ sakkoti. Tassāpi dukkhā paṭipadā dandhābhiññā nāma hoti.

Aparo nāmarūpampi vavatthapetvā paccaye pariggaṇhanto dukkhena kasirena kilamanto pariggaṇhāti, paccaye ca pariggahetvā vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādeti. Evampi **dukkhā paṭipadā dandhābhiññā** nāma hoti.

Aparo paccayepi pariggahetvā lakkhaṇāni paṭivijjhanto dukkhena kasirena kilamanto paṭivijjhāti, paṭividdhalakkhaṇo ca vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādeti. Evampi **dukkhā paṭipadā dandhābhiññā** nāma hoti.

Aparo lakkhaṇānipi paṭivijjhivā vipassanāñāṇe tikkhe sūre suppasanne vahante uppannaṃ vipassanānikantiṃ pariyādiyamāno dukkhena kasirena kilamanto pariyādiyati, nikantiṃca pariyādiyivā vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādeti. Evampi **dukkhā paṭipadā dandhābhiññā** nāma hoti. Imināvupāyena itarāpi tisso paṭipadā veditabbā. Vipassanāpakkhikā eva panettha catasso paṭipadā daṭṭhabbā.

Cattāro puggalāti yathāvuttapaṭipadāvibhāgena cattāro paṭipannakapuggalā. Tam pana paṭipadāvibhāgaṃ saddhim hetupāyaphalehi dassetuṃ “**taṇhācarito**”ti-ādi vuttaṃ.

Tattha **caritanti** cariyā, vuttīti attho. Taṇhāya nibbattitaṃ caritaṃ etassāti **taṇhācarito**, taṇhāya vā pavattito carito

taṇhācarito, lobhajjhāsayoti attho. **Diṭṭhicaritoti** etthāpi eseva nayo. **Mandoti** mandiyam vuccati avijjā, tāya samannāgato mando, mohādhikoti attho.

Satindriyenāti satiyā ādhipaccam kurumānāya. Satindriyameva hissa visadam hoti. Yasmā taṇhācaritatāya pubbabhāge kosajjābhivhavena na vīriyam balavam hoti, mohādhikatāya na paññā balavatī. Tadubhayenāpi na samādhi balavā hoti, tasmā “satindriyameva hissa visadam hoti”ti vuttam. Tenevāha “satipaṭṭhānehi nissayehi”ti. Taṇhācaritatāya cassa kilesavikkhambhanam na sukaranti dukkhā paṭipadā, avisadañāṇatāya dandhābhiññāti pubbe vuttanayam ānetvā yojetabbam. **Niyyāṭīti** ariyamaggena vaṭṭadukkhato niggacchati.

Udatthoti uda-attho, uḷārapaññoti attho. Paññāsahāyapaṭilābhena cassa samādhi tikkho hoti sampayuttesu ādhipaccam pavatteti. Tenevāha “samādhindriyenā”ti. Visadañāṇatā **“khippābhiññāyā”**ti vuttam. Samādhipadhānatā jhānānam jhānehi nissayehīti ayam viseso. Sesam purimasadisameva. Diṭṭhicarito aniyyānikamaggampi niyyānikanti maññamāno tattha ussāhabahulattā vīriyādhiko hoti. Vīriyādhikatāyeva cassa kilesavikkhambhanam sukaranti sukhā paṭipadā, avisadañāṇatāya pana dandhābhiññāti imamattam dasseti **“diṭṭhicarito mando”**ti-ādinā. Sesam vuttanayameva.

Sacchēti ariyasacchehi. Ariyasaccāni hi lokiyāni pubbabhāgañāṇassa sammasanaṭṭhānatāya lokuttarāni adhimuccanatāya maggañāṇassa abhisamayaṭṭhānatāya ca nissayāni hontīti. Sesam vuttanayameva. Ettha ca diṭṭhicarito udattho ugghaṭitaññū. Taṇhācarito mando neyyo. Itare dvepi vipaṇcitaññūti evam yena veneyyattayena pubbe desanāvibhāgo dassito, tadeva veneyyattayam iminā paṭipadāvibhāgena dassitanti daṭṭhabbam.

Idāni tam veneyyapuggalavibhāgam atthanayayojanāya visayam katvā dassetuṃ **“ubho taṇhācaritā”**ti-ādi vuttam. Taṇhāya samādhipaṭipakkhattā taṇhācarito visujjhamāno samādhimukhena visujjhatīti

āha “**samathapubbaṅgamāyā**”ti. “Samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti”ti¹ vacanato pana sammādiṭṭhisahiteneva sammāsamādhinā niyyānaṃ, na sammāsamādhinā evāti āha “samathapubbaṅgamāyā vipassanāyā”ti. “Rāgavirāgā cetovimuttīti arahattaphalasangamaṃ”ti saṅgahesu vuttaṃ. Idha pana anāgāmiphalasamādhīti vakkhati. So hi samādhismim paripūrakārīti. Tatha rañjanaṭṭhena rāgo. So virajjati etāyāti rāgavirāgā, tāya **rāgavirāgāya**, rāgappahāyikāyāti attho.

Cetovimuttiyāti cetoti cittaṃ, tadapadesena cetha samādhī vuccati “yathā cittaṃ paññaṅca bhāvayan”ti². Paṭippassaddhivasena paṭipakkhato vimuccatīti vimutti, tena vā vimutto, tato vimuccananti vā vimutti, samādhīyeva. Yathā hi lokiyakathāyaṃ saññā cittaṅca desanāsisaṃ. Yathāha “nānattakāyā nānattasaññino”ti³ “kiṃ citto tvaṃ bhikkhū”ti⁴ ca, evaṃ lokuttarakathāyaṃ paññā samādhī ca. Yathāha “paññaṅāṅiko sammāsamādhī”ti⁵ ca “samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti”ti¹ ca. Tesu idha rāgassa ujuvipaccanīkato samathapubbaṅgamatāvacaṇato ca cetoggahaṇena samādhī vutto. Tathā vimuttivacaṇena. Tena vuttaṃ “samādhīyevā”ti. Ceto ca taṃ⁶ vimutti cāti cetovimutti. Atha vā vuttappakārasseva cetaso paṭipakkhato vimutti vimokkhoti cetovimutti, cetasi vā phalaviññāṇe vuttappakāraṇa vimuttīti cetovimutti, cetaso vā phalaviññāṇassa paṭipakkhato vimutti vimokkho etasminti cetovimutti, samādhīyeva. **Paññāvimuttiyāti** etthāpi ayaṃ nayo yathāsambhavaṃ yojetabbo.

Diṭṭhiyā savisaye paññāsadisī pavattīti diṭṭhicarito visujjhamāno paññāmukhena⁷ visujjhatīti āha “**ubho diṭṭhicaritā vipassanā**”ti-ādi. **Avijjāvirāgā paññāvimuttīti** arahattaphalapaññā. Samathaggahaṇena tappaṭipakkhato taṇhaṃ vipassanāggahaṇena avijjaṅca niddhāretvā paṭhamanayassa bhūmim sakkā sukhena dassetunti āha “**ye samatha -pa-hātabbā**”ti.

1. Am 1. 475; Khu 9. 283, 288 piṭṭhādīsu.

2. Saṃ 1. 13, 167 piṭṭhādīsu.

3. Dī 3. 209, 218, 241; Am 2. 427; Am 3. 201 piṭṭhādīsu.

4. Vi 1. 72 piṭṭhādīsu.

5. Abhi 2. 347 piṭṭhe.

6. So (?)

7. Paññādhurena (Ka)

Tattha **samathapubbaṅgamā paṭipadā**ti purimā dve paṭipadā, itarā **vipassanāpubbaṅgamā**ti daṭṭhabbā. **Hātabbā**ti gametabbā, netabbāti attho. Vipassanāya aniccadukkhanattasaññābhāvato dukkhasaññāparivārattā ca asubhasaññāya imā catasso saññā dassitā honti. Tappaṭipakkhena ca cattāro vipallāsāti sakalassa sīhavikkīḷitanayassa bhūmim sukkena sakkā dassetunti āha “**ye vipassanā -pa- hātabbā**”ti.

7. Evaṃ paṭipadāvibhāgena veneyyapuggalavibhāgam dassetvā idāni taṃ ṇāvibhāgena dassento yasmā Bhagavato desanā yāvadeva veneyyavinayanatthā, vinayanañca nesam sutamayādīnam tissannaṃ paññānam anukkamena nibbattanaṃ, yathā Bhagavato desanāya pavattibhāvavibhāvanañca hāranayabyāpāro, tasmā imassa hārassa samuṭṭhitappakāram tāva pucchitvā yena puggalavibhāgadassanena desanābhājanam vibhajitvā tattha desanāyam desanāhāram niyojetukāmo taṃ dassetuṃ “**svāyam hāro kattha sambhavatī**”ti-ādimāha.

Tattha **yassāti** yo so aṭṭhahi akkhaṇehi vimutto sotāvadhānapariyosānāhi ca sampattīhi samannāgato yassa. **Satthāti** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ anusāsanato satthā. **Dhammanti** yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyesu apatamāne dhāretīti dhammo, taṃ dhammaṃ. **Desayatīti** saṅkhepavitthāranayehi bhāsati katheti. **Aññataroti** Bhagavato sāvakesu aññataro. **Garuṭṭhānīyoti** sīlasutādiguṇavisesayogena garukaraṇīyo. **Sabrahmacārīti** brahmaṃ vuccati seṭṭhaṭṭhena sakalam Satthusāsanam. Samam saha vā brahmaṃ carati paṭipajjatīti sabrahmacārī. **Saddham paṭilabhatīti** “Sammāsambuddho vata so Bhagavā yo evarūpassa dhammassa desetā”ti Tathāgate, “svākkhāto vatāyam dhammo yo evam ekantaparipuṇṇo ekantaparisuddho”ti-ādinā dhamme ca saddham labhati uppādetīti attho.

Tatthāti tasmim yathāsute yathāpariyatte dhamme. **Vīmaṃsāti** Pāḷiyā Pāḷi-atthassa ca vīmaṃsanapaññā. Sesam tassā eva vevacanaṃ. Sā hi yathāvuttavīmaṃsane saṅkocaṃ anāpajjitvā ussahanavasena **ussāhanā**, tulanavasena **tulanā**, upaparikkhaṇavasena **upaparikkhāti** ca vuttā. Atha

vā vīmaṃsatīti **vīmaṃsā**, sā padapadatthavicāraṇā paññā. **Ussāhanā**ti vīriyena upatthambhitā dhammassa dhāraṇaparicayasādhikā paññā. **Tulanā**ti padena padantaram, desanāya vā desanantaram¹ tulayitvā² saṃsanditvā gahaṇapaññā. **Upaparikkhā**ti mahāpadese otāretvā Pāḷiyā Pāḷi-atthassa ca upaparikkhaṇapaññā. Attahitaṃ parahitaṃca ākaṅkhanthehi suyyatīti sutam, kālavacanicchāya abhāvato, yathā duddhanti. Kim pana tanti? Adhikārato sāmattiyato vā pariyattidhammoti viññāyati. Atha vā savanam sutam, sotadvārānusārena pariyattidhammassa upadhāraṇanti attho. Sutena hetunā nibbattā **sutamayī**. Pakārena jānātīti **paññā**. Yā vīmaṃsā, ayaṃ sutamayī paññāti paccekampi yojetabbaṃ. **Tathā**ti yathā sutamayī paññā vīmaṃsādipariyāyavatī vīmaṃsādivibhāgavatī ca, tathā **cintāmayī** cāti attho. Yathā vā sutamayī oramattikā anavaṭṭhitā ca, evaṃ cintāmayī cāti dasseti.

Sutena nissayenāti sutena pariyattidhammena pariyattidhammassavanena vā upanissayena, itthambhūtalakkaṇe karaṇavacanam, yathāvuttam sutam upanissāyāti attho. **Vīmaṃsā**ti-ādīsu “idaṃ silam, ayaṃ samādhi, ime rūpārūpadhammā, ime pañcakkhandhā”ti tesam tesam dhammānam sabhāvavīmaṃsanabhūtā paññā **vīmaṃsā**. Tesamyeva dhammānam vacanattham muñcitvā sabhāvasarasalakkhaṇassa tulayitvā viya gahaṇapaññā **tulanā**. Tesamyeva dhammānam salakkhaṇam avijahitvā aniccatādiruppanasappaccayādi-ākāre ca takketvā vitakketvā ca upaparikkhaṇapaññā **upaparikkhā**. Tathā upaparikkhite dhamme saviggahe viya upaṭṭhahante evameteti nijjhānakkhame katvā cittaṇa anu anu pekkhaṇā **manasānupekkhaṇā**. Ettha ca yathā sutamayī paññā yathāsutassa dhammassa dhāraṇaparicayavasena pavattanato ussāhajātā “ussāhanā”ti vattabbatam arahati, na evaṃ cintāmayīti idha “ussāhanā”ti padaṃ na vuttam. Cintanam cintā, nijjhānanti attho. Sesam vuttanayameva.

Imāhi dvīhi paññāhīti yathāvuttāhi dvīhi paññāhi karaṇabhūtāhi. Sutacintāmayāññāṇesu hi patiṭṭhito vipassanam ārabhatīti. “Imāsu dvīsu paññāsū”tipi paṭṭhanti. “Tehi jātāsu uppanāsū”ti vā

1. Desanānantaram (Ka)

2. Tuletvā (Ka)

vacanaseso yojetabbo. **Manasikārasampayuttassāti** rūpārūpariḡgahādīmanasikāre yuttappayuttassa. **Yaṃ nāṇaṃ uppajjātīti** vuttanayena manasikārappayogena diṭṭhivisuddhikāṅkhāvitarāṇavisuddhi-maggāmaggañāṇadassanavisuddhipaṭipadāñāṇadassanavisuddhīnaṃ sampādanena vipassanaṃ ussukkantassa yaṃ nāṇadassanavisuddhi-saṅkhātaṃ ariyamaggañāṇaṃ uppajjati, yaṃ **bhāvanāmayī paññāti** sambandho. Taṃ pana dassanaṃ bhāvanāti duvidhanti āha **“dassanabhūmiyaṃ vā bhāvanābhūmiyaṃ vā”**ti. Yadi dassananti vuccati, kathaṃ tattha paññā bhāvanāmayīti? Bhāvanāmayameva hi taṃ nāṇaṃ, paṭhamāṃ nibbānadassanato pana “dassanaṃ”ti vuttanti saphalo paṭhamamaggo dassanabhūmi. Sesā sekkhāsekkhadhammā bhāvanābhūmi.

8. Idāni imā tisso paññā pariyāyāntarena dassetuṃ **“paratoghosā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **paratoti** na attato, aññato Satthuto sāvakato vāti attho. **Ghosāti** tesāṃ desanāghosato, desanāpaccayāti attho. Atha vā parato ghoso etissāti **paratoghosā**, yā paññā, sā sutamayīti yojetabbaṃ. **Paccattasamuttḡhitāti** paccattaṃ tassa tassa attani sambhūtā. **Yonisomanasikārāti** tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ sabhāvapariggaṇhanādinā yathāvuttena upāyena pavattamanasikārā. **Parato ca ghosenāti** paratoghosena hetubhūtena. Sesāṃ vuttanayameva

Idāni yadatthaṃ imā paññā uddhaṭā, tameva veneyyapuggalavibhāgaṃ yojetvā dassetuṃ **“yassā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **imā dveti** gaṇanavasena vatvā puna tā **sutamayīcintāmayī cāti** sarūpato dasseti. **Ayaṃ ugghaṭitaññūti** yaṃ sutamayacintāmayañāṇehi āsayapayogapabodhassa nipphāditattā uddesamatteneva jānāto “ugghaṭitaññū”ti vuccati. **Ayaṃ vipaṅcitaññūti** cintāmayaṇena āsayassa aparikkhatattā uddesaniddesehi jānāto vipaṅcitaññū. **Ayaṃ neyyoti** sutamayañāṇassāpi abhāvato niravasesāṃ vitthāradesanāya netabbato neyyo.

9. Evaṃ desanāpaṭipadāñāṇavibhāgehi desanābhājanaṃ veneyyattayaṃ vibhajitvā idāni tattha pavattitāya Bhagavato dhammadesanāya desanāhāraṃ niddhāretvā yojetuṃ **“sāyaṃ dhammadesanā”**ti-ādi āradhāṃ.

Tatthasāyanti sā ayam. Yā pubbe “dhammaṃ vo bhikkhave desessāmi”¹ti-ādinā¹ paṇiniddesavārassa ādito desanāhārassa vasayabhāvena nikkhattā Pāḷi, tamevettha desanāhāraṃ niyojetuṃ “sāyaṃ dhammadesanā”²ti paccāmasati. **Kim desayatī**ti kathetukamyatāvasena desanāya piṇḍatthaṃ pucchitvā taṃ gaṇanāya paricchinditvā sāmāññato dasseti **“cattāri saccāni”**ti. Saccavinimuttā hi Bhagavato desanā natthīti. Tassā ca cattāri saccāni piṇḍattho. Papattipavattakanivattitadupāyavimuttassa neyyassa² abhāvato cattāri aviparītabhāvena saccānīti daṭṭhabbaṃ. Tāni **“dukkhaṃ samudayaṃ nirodhaṃ maggaṃ”**ti sarūpato dasseti.

Tattha anekupaddavādhiṭṭhānabhāvena kucchitattā bālajanaparikkappitadhuvasubhasukhattabhāvavirahena tucchattā ca **dukkhaṃ**. Avasesapaccayasamavāye dukkhassa upattikāraṇattā **samudayo**. Sabbagatisuññattā natthi ettha saṃsāracārasaṅkhāto dukkharodho, etasmim vā adhigate saṃsāracārasaṅkhātassa dukkharodhassa abhāvotipi **nirodho**, anuppādanirodhapaccayattā vā. Mārento gacchati, nibbānatthikehi maggiyatīti vā **maggo**. Tattha samudayena assādo, dukkhena ādīnavo, magganirodhehi nissaraṇaṃ. Evaṃ yasmim sutte cattāri saccāni sarūpato āgatāni, tattha yathārutavasena. Yattha pana sutte cattāri saccāni sarūpato na āgatāni, tattha atthato cattāri saccāni uddharitvā tesam vasena assādādayo niddhāretabbā. Yattha ca assādādayo sarūpato āgatā, tattha vattabbameva natthi. Yattha pana na āgatā, tattha atthato uddharitvā tesam vasena cattāri saccāni niddhāretabbāni. Idha pana assādādayo udāharaṇavasena sarūpato dassitāti tehi saccāni niddhāretuṃ **“ādīnavo cā”**ti-ādi vuttaṃ.

Tattha “saṃkhittena pañcupādānakkhandhā”³ti³ vacanato taṇhāvajjā tebhūmakadhammā dukkhasaccaṃ, te ca aniccādisabhāvattā ādīnavo, phalañca desanāya sādhetabbā. Tattha yaṃ lokiyaṃ, taṃ sandhāya vuttaṃ **“phalañca dukkhaṃ”**ti. Assādoti taṇhāvīpallāsānampi icchitattā te sandhāya **“assādo samudayo”**ti vuttaṃ. Saha vipassanāya ariyamaggo desanā

1. Khu 10. 5 piṭṭhe.

2. Ñeyyassa (Sī)

3. Dī 2. 243; Ma 1. 82; Ma 3. 292; Abhi 2. 105 piṭṭhādīsu.

ca desanāphalādhigamassa upāyoti katvā “**upāyo āṇatti ca maggo**”ti vuttaṃ. Nissaraṇapade cāpi ariyamaggo niddhāretabbo, na cāyaṃ saccavibhāgo ākuloti daṭṭhabbo. Yathā hi **Saccavibhaṅge**¹ “taṇhā avasiṭṭhā kilesā avasiṭṭhā akusalā dhammā sāsavāni kusalamūlāni sāsavā ca kusalā dhammā samudayasaccabhāvena vibhattā”ti tasmim̄ tasmim̄ naye taṃtaṃnavasiṭṭhā tebhūmakadhammā dukkhasaccabhāvena vibhattā, evamidhāpi daṭṭhabbanti. **Imāni cattāri saccānī**ti nigamaṇaṃ. **Idaṃ dhammacakkanti** yāyaṃ Bhagavato catusaccavasena sāmukkamsikā dhammadesanā, idaṃ dhammacakkaṃ.

Idāni tassā dhammadesanāya dhammacakkabhāvaṃ **Saccavibhaṅgasuttavasena**² dassetuṃ “**yathāha Bhagavā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **idaṃ dukkhanti** idaṃ jāti-ādivibhāgaṃ saṅkhepato pañcupādānakkhandhasaṅghaṃ taṇhāvajjaṃ tebhūmakadhammajātaṃ dukkhassa adhiṭṭhānabhāvena dukkhadukkhādibhāvena ca dukkhaṃ ariyasaccanti attho. **Meti** Bhagavā attānaṃ niddisati. **Bārāṇasiyanti** Bārāṇasīnāmakassa nagarassa avidūre. Paccekabuddha-isīnaṃ ākāsatō otaraṇaṭṭhānatāya **Isipatanaṃ**. Migānaṃ tattha abhayassa dinnattā **Migadāyanti** ca laddhanāme assame. Uttarati atikkamati, abhibhavatīti vā uttaraṃ, natthi etassa uttaranti **anuttaraṃ**. Anatisayaṃ appaṭibhāgaṃ vā. Kiñcāpi Bhagavato dhammadesanā anekāsu devamanussaparīsāsu anekasatakkhattuṃ tesaṃ ariyasaccappaṭivedhasampādanavasena pavattitā, tathāpi sabbapaṭhamāṃ Aññāsikoṇḍañña³ppamukhāya aṭṭhārasaparimāṇāya brahmakoṭiyā catusaccappaṭivedhavibhāvanīyā dhammadesanā, tassā sātisayā dhammacakkasamaññāti “**dhammacakkaṃ pavattitaṃ**”ti vuttaṃ.

Tattha satipaṭṭhānādiddhammo eva pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṃ**, cakkanti vā āṇā. Dhammato anapetattā dhammañca taṃ cakkañcāti **dhammacakkaṃ**. Dhammena ñāyena cakkantipi **dhammacakkaṃ**. Yathāha “dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṃ, cakkañca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavattetīti dhammacakkaṃ”ti-ādi⁴. **Appaṭivattiyanti** Dhammisārassa Bhagavato Sammāsambuddhabhāvato dhammacakkassa ca anuttarabhāvato appaṭisedhanīyaṃ. Kena pana appaṭivattiyanti āha “**samaṇena vā**”ti-ādi. Tattha **samaṇenāti** pabbajjaṃ upagatena.

1. Abhi 2. 114 piṭṭhe.

3. Aññākoṇḍañña... (Sī), Aññātaḥkoṇḍañña... (Ka)

2. Ma 3. 291 piṭṭhe.

4. Khu 9. 346, 348 piṭṭhesu.

Brāhmaṇenāti jātibrāhmaṇena. Paramatthasamaṇabrāhmaṇānañhi paṭilomanacittāmyeva natthi. **Devenā**ti kāmāvacaradevena. **Kenacī**ti yena kenaci avasiṭṭhapārisajjena. Ettāvatā aṭṭhannampi parisānaṃ anavasesapariyādānaṃ daṭṭhabbaṃ. **Lokasminti** sattaloke.

Tatthāti tissaṃ catusaccadhammadesanāyaṃ. **Aparimāṇā padā**, **aparimāṇā akkharā**ti uppaṭipāṭivacanaṃ yebhuyyena padasaṅgahitāni akkharānīti dassanattamaṃ. Padā akkharā byañjanāti liṅgavipallāso katoti daṭṭhabbaṃ. **Atthassā**ti catusaccasaṅkhātassa atthassa. **Saṅkāsanā**ti saṅkāsitabbākāro. Esa nayo sesesupi. Atthassāti ca sambandhe sāmivacanaṃ. **Itipidanti itī**ti pakārattho, **pi**-saddo sampiṇḍanatto, imināpi imināpi pakārena idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ veditabbanti attho. Tena jāti-ātibhedena yathāvuttassa dukkhasaccassa anekabhedataṃ taṃdīpakānaṃ akkharapadādīnaṃ vuttappakāraṃ aparimāṇatañca samattheti.

Ayaṃ dukkhasamudayoti ayaṃ kāmataṇhādibhedā taṇhāvaṭṭassa mūlabhūtā yathāvuttassa dukkhassa nibbattihetubhāvato dukkhasamudayo. **Ayaṃ dukkhanirodhoti** ayaṃ sabbasaṅkhatanissaṭā asaṅkhatadhātu yathāvuttassa dukkhassa anuppādanirodhapaccayattā dukkhanirodho. **Ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā**ti ayaṃ sammādiṭṭhi-ādi-aṭṭhaṅgasamūho dukkhanirodhasaṅkhātānaṃ nibbānaṃ gacchati ārammaṇavasena tadabhimukhībhūtattā paṭipadā ca hoti dukkhanirodhappattiyāti dukkhanirodhagāminī paṭipadā. **Itipidanti** padassa pana samudayasacce aṭṭhasatataṇhāvicaritehi, nirodhasacce madanimmadanaṃdīpariyāyehi, maggasacce sattattimsabodhipakkhiyadhammehi attho vibhajitvā veditabbo. Sesāṃ vuttanayameva.

Evam “dvādasa padāni suttan”ti gāthāya sakalassa sāsanaṃ channaṃ atthapadānaṃ channaṃ byañjanapadānaṃ vasena yā dvādasapadatā vuttā, tameva “dhammaṃ vo bhikkhave desessāmi”ti-ādinā desanāhārassa visayadassanavasena **chachakkapariyāyaṃ**¹ ekadesena uddisitvā **Dhammacakkappavattanasuttana**² tadatthassa saṅgahitabhāvadassanamukhena sabbassāpi Bhagavato vacanassa catusaccadesanābhāvaṃ tadatthassa ca catusaccabhāvaṃ vibhāvento “idaṃ

1. Ma 3. 327 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 368; Vi 3. 14; Khu 9. 329 piṭṭhādīsu.

dukkhanti me bhikkhave Bārāṇasiyaṇ”ti-ādinā **Saccavibhaṅgasuttaṃ**¹ uddesato dassetvā “tattha aparimāṇā padā”ti-ādinā byañjanatthapadāni vibhajanto dvādasapadabhāvaṃ dīpetvā idāni tesam aññamaññavisayivisayabhāvena sambandhabhāvaṃ dassetuṃ “**tattha Bhagavā akkharehi saṅkāseti**”ti-ādi vuttaṃ.

Tattha padāvayavaggahaṇamukhena padaggahaṇaṃ, gahite ca pade padatthāvabodho gahitapubbasaṅketassa hoti. Tattha ca padāvayavaggahaṇena viya padaggahaṇassa, padatthāvayavaggahaṇenāpi padatthaggaṇassa visesādhānaṃ jāyatīti āha “**akkharehi saṅkāseti**”ti. Yasmā pana akkharehi saṅkhittena dīpiyamāno attho padapariyosāne vākyassa apariyositattā padeneva pakāsito dīpito hoti, tasmā “**padehi pakāseti**”ti vuttaṃ. Vākyapariyosāne pana so attho vivarito vivaṭo kato hotīti vuttaṃ “**byañjanehi vivarati**”ti. Yasmā ca pakārehi vākyabhede kate tadattho vibhatto nāma hoti, tasmā “**ākārehi vibhajati**”ti vuttaṃ. Tathā vākyāvayavānaṃ paccekam nibbacanavibhāge kate so attho pākaṭo hotīti vuttaṃ “**niruttihi uttānikaroti**”ti. Katanibbacanehi vākyāvayavehi vitthārasena niravasesato desitehi² veneyyānaṃ cittaparitosanaṃ buddhinisānaṅka kataṃ hotīti āha “**niddesehi paññapeti**”ti. Ettha ca akkharehi eva saṅkāsetīti avadhāraṇaṃ akatvā akkharehi saṅkāsetiyevāti evaṃ avadhāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Evañhi sati atthapadānaṃ nānāvākyavisayatāpi siddhā hoti. Tena ekānusandhike sutte chaḷeva atthapadāni, nānānusandhike pana anusandhimhi anusandhimhi cha cha atthapadāni niddhāretabbāni.

“**Akkharehi ca padehi ca ugghaṭeti**”ti-ādinā byañjanapadānaṃ kiccasādhanaṃ dasseti. Veneyyattayavinayanameva hi tesam byāpāro. Aṭṭhānabhāvato pana saccappaṭivedhassa padaparamo na idha vutto. Neyyaggahaṇeneva vā tassāpi idha gahaṇaṃ sekkhaggahaṇena viya kalyāṇaputhujjanassāti daṭṭhabbaṃ. Akkharehīti-ādīsu karaṇasādhane karaṇavacanaṃ, na hetumhi. Akkharādīni hi ugghaṭanādi-atthāni, na ugghaṭanādi-akkharādi-atthaṃ. Yadatthā ca

1. Ma 3. 291 piṭṭhe.

2. Desite (Ka)

kiriya so hetu, yathā “annena vasatī”ti. Ugghaṭetīti sotāvadhānaṃ katvā samāhitacittānaṃ veneyyānaṃ saṅkāsanavasena akkharehi visesaṃ ādahanto yathā padapariyosāne āsayappaṭibodho hoti, tathā yathādhippetam attham saṅkhepena katheti uddisatīti attho. **Vipañcayatīti** yathā-uddiṭṭham attham niddisati. **Vitthāretīti** vitthāram karoti, vitthāram katvā ācikkhati vā, paṭiniddisatīti attho. Yasmā cettha ugghaṭetīti uddisanaṃ adhippetam. Uddeso ca desanāya ādi, tasmā vuttam “**ugghaṭanā ādī**”ti. Tathā vipañcanaṃ niddisanaṃ, vittharaṇaṃ paṭiniddisanaṃ, niddesapaṭiniddesā ca desanāya majjhapariyosānāti. Tena vuttam “**vipañcanā majjhe, vitthāraṇā pariyosānan**”ti.

Evam “akkharehi saṅkāsetī”ti-ādinā channaṃ byañjanapadānaṃ byāpāraṃ dassetvā idāni atthapadānaṃ byāpāraṃ dassetuṃ “**soyaṃ dhammavinayo**”ti-ādi vuttam. Tattha sīlādidhammo eva pariyatti-atthabhūto veneyyavinayanato **dhammavinayo**. **Ugghaṭiyantoti** uddisiyamāno. **Tenāti** ugghaṭitaññūvinayanena. **Vipañciyantoti** niddisiyamāno. **Vitthāriyantoti** paṭiniddisiyamāno.

10. Ettāvata “dhammaṃ vo bhikkhave desessāmi”ti uddiṭṭhāya Pāliya tividhakalyāṇataṃ dassetvā idāni atthabyañjanasampattiṃ dassetuṃ “**cha padāni attho**”ti-ādi vuttam. Tam suviññeyyam. “**Tenāha Bhagavā**”ti-ādinā desanāhārassa visayabhāvena uddiṭṭham Pāliṃ nigamanavasena dasseti. **Lokuttaranti**-ādi “kevalaparipuṇṇam parisuddhan”ti padānaṃ atthavivaraṇam. Tattha **upaṭṭhitaṃ sabbavisesānanti** sabbesaṃ uttarimanussadhammasaṅkhātānaṃ visesaṃ adhisīlasikkhādivisesānaṃ vā upatiṭṭhanaṭṭhānaṃ. “Idam nesaṃ padakkantaṃ”ti-ādinam viya etassa saddasiddhi veditabbā. “**Idam vuccati Tathāgatapadamitipi**”ti-ādīsu idam sikkhattayasaṅgahaṃ sāsanabrahmacariyam Tathāgatagandhahatthino paṭipattidesanāgamaṇehi kilesagahaṇam ottharivā gatamaggotipi. Tena gocarabhāvanāsevanāhi **nisevitaṃ** bhajitanti. Tassa mahāvajiraññāpasabbaññūtaññāpadantehi **ārañjitaṃ** tebhūmakadhammānaṃ ārañjanaṭṭhānantipi vuccatīti attho. **Ata cetanti** yato Tathāgatapadādibhāvena vuccati, ato aneva kāraṇena brahmuno sabbasattuttamassa Bhagavato, brahmaṃ vā sabbasetṭham cariyanti **paññāyati**

yāvadeva manussehi suppakāsitattā yathāvuttappakārehi ñāyati. **Tenāha Bhagavāti** yathāvuttattham Pāḷim nigamanavasena dasseti.

Anupādāparinibbānatthatāya Bhagavato desanāya yāvadeva ariyamaggasampāpanattho desanāhāroti dassetuṃ “**kesaṃ ayaṃ dhammadesanā**”ti pucchitvā “**yogīnaṃ**”ti āha. Catusaccakammaṭṭhānabhāvanāya yuttappayuttāti yogino. Te hi imaṃ desanāhāraṃ payojentīti. Idaṃ vacanaṃ Desanāhāravibhaṅgassa yathānusandhinā sammā ṭhapitabhāvaṃ dassetuṃ pakaraṇaṃ saṅgāyantehi ṭhapitanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vuttaṃ “**tenāha āyasmā Mahākaccāyano**”ti. **Niyuttoti** Pāḷito assādānipadatthe niddhāretvā yojitoti attho.

Desanāhāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vicayahāravibhaṅgavaṇṇanā

11. **Tattha katamo vicayo hāroti**-ādi Vicayahāravibhaṅgo. Tatthāyaṃ apubbapadavaṇṇanā—**kiṃ vicinatīti** ettha “vicinatī”ti etena vicayasaddasa kattuniddesatam dasseti. **Kinti** panatthassa hārassa visayo pucchitoti tam tassa visayaṃ dassetuṃ “**padam vicinatī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **padam vicinatīti**-ādito paṭṭhāya yāva nigamanā suttassa sabbaṃ padam vicinatī. Ayañca vicayo duvidho saddato atthato ca. Tesu “idaṃ nāmapadam, idaṃ ākhyātapadam, idaṃ upasaggapadam, idaṃ nipātapadam, idaṃ itthiliṅgam, idaṃ purisaliṅgam, idaṃ napumsakaliṅgam, idaṃ atītakālam, idaṃ anāgatakālam, idaṃ vattamānakālam, idaṃ kattusādhanam, idaṃ karaṇasādhanam, idaṃ kammāsādhanam, idaṃ adhikaraṇasādhanam, idaṃ paccattavacanam, idaṃ upayogavacanam, yāva idaṃ bhummavacanam, idaṃ ekavacanam, idaṃ anekavacanam”ti evamādivibhāgavacanam, ayaṃ saddato padavicayo. So panāyaṃ padavicayo aviparītasabhāvaniruttisallakkhaṇeneva sampajjatīti daṭṭhabbaṃ. Atthato pana vicayo tena tena padena vattabba-atthasaṃvaṇṇanā. Sace pana padam pucchādivasena pavattaṃ, tassa tadatthassa ca pucchādivhāvo vicetabboti imamattham dassento “**pañham vicinatī**”ti-ādimāha.

Yasmā ca sabbo desanāhāro vicayahārassa visayo suttassa vicayoti katvā, tasmā vuttam **“assādam vicināti”**ti-ādi. Yasmā pana **anugītī**ti ettha anurūpā gīti anugītīti ayampi attho icchito, tasmā viciyamānassa suttapadassa anurūpato suttantarapadānipi atthuddhāravasena vā paduddhāravasena vā ānetvā vicetabbānīti dassento **“sabbe nava suttante vicināti”**ti āha. **Nava suttanteti** suttageyyādike nava sutte, yathāsambhavatoti adhippāyo. Ayam vicayahārassa padatthaniddeso.

Evam niddesavāre vicayahāro saṅkhepato niddiṭṭhoti tam vibhāgena niddisitvā paṭiniddesavasena vibhajanto yasmā padavicayo suttassa anupadam pavattetabbatāya atibhāriko na sukaro cāti tam anāmasitvā pañhavissajjanavicaye tāva dassento **“yathā kim bhave”**ti-ādimāha. Tattha **yathā kim bhaveti** yena pakārena so vicayo pavattetabbo, tam pakārajātam kim bhave, kīdisam bhaveyyāti attho. “Yathā kim bhaveyyā”tipi pāṭho. Puna **yathāti** nipātamattam. **Āyasmāti** piyavacanam. **Ajitoti** Bāvarībrāhmaṇassa paricārakabhūtānam soḷasannam aññataro. **Pārāyaneti** pāram vuccati nibbānam, tassa adhigamūpāyadesanattā kiñcāpi sabbam Bhagavato vacanam “pārāyanam”ti vattabbatam arahati, saṅgītikārehi pana vatthugāthānugītigāthādīhi saddhim **Ajitasuttādīnam**¹ soḷasannam suttānam idam nāmam katanti tesaññeva pārāyanasamaññāti āha “pārāyane”ti. Keci “pārāyaniko”ti paṭhanti. Te kira tāpasapabbajjūpagamanato pubbe pārāyanam adhīyantā vicariṃsu. Tasmā ayampi pārāyanam vatteti pārāyanikoti vutto. **Pucchatī**ti kasmā vuttam, nanu pucchānibbattatā atītāti? Saccametam, pucchanākāram pana buddhiyam viparivattamānam katvā evamāha.

Pucchā ca nāmesā adiṭṭhajotanāpucchā diṭṭhasamsandanā vimaticchedanā anumatipucchā kathetukamyatāpucchā ekaṃsabyākaraṇīyā vibhajjabyākaraṇīyā paṭipucchābyākaraṇīyā ṭhapanīyā dhammādhiṭṭhānā sattādhiṭṭhānāti anekavidhā. Tasmā “kimayam pucchā adiṭṭhajotanā”ti-ādinā yathāsambhavam pucchā vicetabbā. Yathā cettha pucchāvibhāgo, evam

1. Khu 1. 434; Khu 8. 6, 24 piṭṭhādīsu.

vissajjanavibhāgopi vissajjanavicaye yathāsambhavaṃ vattabbo.
Pucchāsabhāgena hi vissajjananti. Idha pana vimaticchedanaṃ
sattādhiṭṭhānaṃ pucchāṃ udāharitvā tattha vicayanākāraṃ dassetuṃ
“**kenassu nivuto loko**”ti-ādimāha.

Tattha **kenā**ti kattari karaṇavacanaṃ. **Sū**ti nipātamattaṃ, **sū**ti vā
saṃsaye nipāto, tenassa pañhassa vimaticchedanapucchābhāvaṃ dasseti.
Nivutoti paṭicchādito. **Lok**oti sattaloko. **Iccāyasmā Ajit**oti
saṅgītikāravacanaṃ. **Nappakāsa**ti na paññāyati. **Kissābhilepanaṃ brū**sīti
kiṃ assa lokassa abhilepanaṃ vadasi. “Kiṃ svābhilepanan”tipi pāṭho, tassa
kiṃ su abhilepananti padavibhāgo.

Padānīti pajjati etehi atthoti padāni, vākyāni. **Puc**chitānīti
pucchābhāvena vuttānīti attho. **Eko pañ**hoti yadipi cattāri padāni
pucchanavasena vuttāni, ñātum icchito pana attho eko evāti “eko pañho”ti
vuttaṃ. Tattha kāraṇamāya “**ekavatt**hupariggahā”ti. Idaṃ vuttaṃ hoti—
kiñcāpi nivāraṇa-appakāsana-abhilepanamahābhayaśaṅkhātā pucchāya
gahitā cattāro ete attho, te panekaṃ lokaṃ patiguṇabhūtā, loko
padhānabhāvena gahitoti tabbasena ekovāyaṃ pañhoti. Tenevāha
“**lokādhi**ṭṭhānan”ti-ādi. Ko pana so lokoti? Āha “**loko tiv**idho”ti-ādi.

Tattha rāgādikilesabahulatāya kāmāvacarasattā **kilesaloko**.
Jhānābhinnāparibuddhiyā rūpāvacarasattā **bhavaloko**.
Āneñjasamādhibahulatāya visadindriyattā arūpāvacarasattā **indriyaloko**.
Atha vā kilissanaṃ kilesa, vipākadukkhanti attho. Tasmā dukkhabahulatāya
apāyesu sattā **kilesaloko**. Tadaññe sattā sampattibhavabhāvato **bhāvaloko**.
Tattha ye vimuttiparipācakehi indriyehi samannāgatā sattā, so **indriyalok**oti
veditabbaṃ. Pariyāpannadhammasena lokasamaññāti ariyapuggalā idha
na saṅgayhanti.

Avijjāya nivuto lokoti caturaṅgasamannāgatena andhakārena viya
rathaghaṭṭadidhammasabhāvappaṭicchādanalakkhaṇāya avijjāya nivuto

paṭicchādito loko. **Vivicchāti** vicikicchāhetu. “Vivicchāmacchariyan”ti saṅgahe vuttaṃ. **Pamādāti** pamādahetu. **Jappābhilepananti** jappā taṅhā assa lokassa makkaṭālepo viya makkaṭassa abhilepanaṃ silesoti brūmi. **Dukkhanti** jāti-ādikaṃ vaṭṭadukkhanti ayaṃ padattho. Sesāṃ Pāḷiyā eva viññāyati. **Imāni cattāri padāni** pucchāgāthāyaṃ vuttāni “**imehi**”ti vissajjanagāthāyaṃ vuttehi imehi catūhi padehi vissajjitāni. Kathanti āha “**paṭhaman**”ti-ādiṃ. Tena yathākkamaṃ pucchāvissajjanāni veditabbānīti dasseti.

Idāni taṃ yathākkamaṃ pucchaṃ vissajjanañca sarūpato dassetuṃ gāthāya ca atthaṃ vivarituṃ “**kenassū**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha “nīvaraṇehī”ti padena vuttamevatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassetuṃ “**avijjānīvaraṇā hi sabbe satta**”ti-ādi vuttaṃ. Ettha ca “**yathāhā**”ti-ādinā suttantaradassanena imasmim pañhavissajjanavicaye anugītivicayaṃ dassetīti daṭṭhabbaṃ. Tattha **pariyāyatoti** kāraṇato. Nīvaraṇasaṅkhātānaṃ kāmaccchandādīnampi kāraṇabhāvato paṭicchādanabhāvato ca ekaṃyeva nīvaraṇaṃ vadāmi, na pana aññesaṃ nīvaraṇasabhāvānaṃ abhāvāti attho. Yathā ca avijjāya sati nīvaraṇānaṃ bhāvo, evaṃ avijjāya asati na santi nīvaraṇānīti dassetuṃ “**sabbaso**”ti-ādi vuttaṃ.

Tenāti “avijjāya nivuto loko”ti padena. **Paṭhamassa padassāti** “kenassu nivuto loko”ti padassa. **Yuttāti** yojitā, anurūpāti vā attho. Etena pucchānurūpatā vissajjanassa dassitīti pubbāparavicayo vuttoti veditabbāṃ. “Yo puggalo nīvaraṇehi nivuto”ti-ādinā vivicchāpamādānaṃ avijjāya paccayabhāvaṃ dasseti. Nivuto eva hi nappakāsati. **Vivicchāti** vicikicchā. Tenevāha “**vivicchā nāma vuccati vicikicchā**”ti. Tatrāyaṃ padasiddhi—yathā micchādiṭṭhisammādiṭṭhiyo “niccaṃ aniccaṃ”ti-ādinā ekaṃsaggāhabhāvena pavattanti, na evamayaṃ. Ayaṃ pana anekāmsaggāhabhāvato “niccaṃ nu kho aniccaṃ nu kho”ti-ādinā vividhaṃ viruddhaṃ vā icchati esatīti vivicchāti. “**So vicikicchanto**”ti-ādinā appakāsanassa vivicchāpamādānaṃ kāraṇabhāvaṃ vivarati. **Sukke dhamme na uppādiyātīti** na samādāya vattati. **Nappakāsantīti** te attano santāne anuppādiyamānā kusalā dhammā taṃ puggalaṃ

pakāsaṃ loke abhiññātaṃ na karontīti attho. **Abhilimpatī**ti makkaṭālepo viya makkaṭaṃ dārusilādīsu purisaṃ rūpādivisaye allīyāpetīti attho. **Āsattibahulassā**ti āsaṅgabahulassa. **Evam abhijappā**ti karitvāti evaṃ pariyuṭṭhānaṭṭhāyinīti iminā kāraṇena. **Tatthā**ti tāya taṇhāya. **Loko abhilitto** silesena makkhito viya hotīti attho.

Bhāyati etasmāti bhayaṃ. Mahantaṃ bhayaṃ **mahabbhayaṃ**. Tenevāha “**dukkhamassa mahabbhayan**”ti. Dukkhaṃ domanassanti dukkhameva vibhattanti sabbaṃ dukkhaṃ vibhajitvā dassetuṃ “**tisso dukkhatā**”ti-ādi vuttaṃ. **Odhasoti**¹ kadāci attūpakkamamūlāya kadāci parūpakkamamūlāyāti-ādinā vibhāgena dukkhadukkhatāya muccanakā visesena rūpāvacarā. **Tatā**ti odhaso kadāci karahacīti evaṃ ākaḍḍhati. **Vipariṇāmadukkhatāya** muccanakā upekkhāsamāpattibahulā visesena arūpāvacarasattā. **Appābādhā**ti padaṃ² dukkhadukkhatāya muccanassa kāraṇavacanāṃ. **Dīghāyukā**ti vipariṇāmadukkhatāya. Arūpadevā hi loke visesato dīghāyukāti. Idañca muccanamaccantikaṃ. Yasmā ca dukkhā vedanāpi saṅkhatattā aniccatādisaṅkhāradukkhasabhāvā eva, tasmā yato muccanamaccantikaṃ, taṃ anavaśesapariyādānavasena saṅgaṇhitvā dassetuṃ “**saṅkhāradukkhatāya panā**”ti-ādimāha.

Tattha upādiyatīti upādi, vipākakkhandhā kaṭattā ca rūpaṃ. Upādissa sesaṃ upādisesaṃ, taṃ natthi etissāti anupādisesā, nibbānadhātu, tāya **anupādisesāya nibbānadhātuyā**, itthambhūtalakkhaṇe cāyaṃ karaṇaniddeso. Nibbānadhātūti ca nibbāyanamattaṃ. **Tasmā**ti yasmā sakalalokabyāpinī sabbasaṅgāhinī ca saṅkhāradukkhatā, tasmā. **Lokassā**ti sambandhe sāmivacanāṃ. Tena “dukkhamassa”ti padassa atthaṃ dasseti. Evamettha lokassa nīvaraṇādīni ajānantena, samayanantarapariyāyena vā tattha saṃsayapakkhandena ekaṃseneva byākātabbattā sattādhīṭṭhānā pucchā katā, sā ca ajānanassa, saṃsayassa vā nīvaraṇādivisayatāya catubbidhā. Pāḷiyaṃ pana nīvaraṇādīnaṃ loko ādhārabhāvena gāthāyaṃ vuttoti eko pañhoti dassitanti. Ayamettha pucchāvicayo. Vissajjanavicayopi adīṭṭhajotiniṃ vissajjanā vimaticchedinī cāti-ādinā pucchāvicaye vuttanayānusārena veditabbo.

1. Omisoti (Sī)

2. Appābādhāti idaṃ (Sī)

Evam ekādhāraṃ puccaṃ dassetvā idāni anekādhāraṃ dassetuṃ “**savantī sabbadhī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **savantī**ti sandanti. **Sabbadhī**ti sabbesu rūpādīsu āyatanesu. **Sotā**ti taṇhādisotā. **Kim nivāraṇanti** tesam kim āvaraṇaṃ kā rakkhā. **Samvaram brūhī**ti taṃ nesaṃ nīvaraṇasaṅkhātāṃ samvaram kathehi. **Kena sotā pidhīyareti** kena dhammena taṇhādisotā vidhiyyanti¹ pacchijjantīti ayamettha padattho. Sesam Pāḷivaseneva āvi bhavissati.

Te dve pañhāti yadipi imissā gāthāya puccāvasena pavattāya cattāri padāni cattāri vākyāni. Ñātuṃ icchitassa pana atthassa duvidhattā te dve pañhā. Kasmāti ce? “**Imehi bahvādhivacanena puccitā**”ti āha. Tatthāyaṃ saṅkhepattho—ime etāya gāthāya gahitā atthā yasmā bahūni adhikicca pavattavacanena puccitā, tasmā te dve pañhāti. Ekato upari bahūti hi sāsanaṃvohāro, tameva puccāya duvidhatthavisayataṃ vivarituṃ “**evan**”ti-ādi vuttaṃ. Tassattho—yāhi nātibyasaṅkhatāhi paṇavadhādīhi eva vā duggatīhetubhūtāhi āpadāhi **samaṃ** saha, sabbathā vā ayaṃ loko āpanno ajjhotthāto. Taṃnimittehi dasahi kilesavattūhi saṅkiliṭṭho ca, tassa taṃ āpannākāraṃ saṅkiliṭṭhākāraṇca buddhiyaṃ katvā āha “**evam samāpannassa evam saṅkiliṭṭhassā**”ti. Vodāyati sujjhati etenāti **vodānaṃ**, samathavipassanā. Vuṭṭhāti etena nimittato pavattato cāti **vuṭṭhānaṃ**, ariyamaggo.

Asamāhitassāti nānārammaṇesu vikkhittacittassa. **Savantī**ti pavattanti. **Abhijjhāti**-ādi asamādhānahetudassanaṃ. Tenevāha “**evam asamāhitassā**”ti. “**Yathāha Bhagavā**”ti-ādinā idhāpi anugītivicayaṃ dasseti. Sotānaṃ savanaṃ yebhuyyena anurodhavasenevāti āha “**savati manāpikesu rūpesū**”ti. Ettha ca cakkhādayo sotānaṃ dvārabhāvena pavattamānā upacārasena sayam savantā viya vuttā. **Itī**ti evam. **Sabbāti** sabbasmā. **Sabbathāti** sabbappakārena. **Idam vodānanti** idam “pariyuṭṭhānavighātan”ti vuttaṃ pariyuṭṭhānappahānaṃ vodānaṃ.

1. Pithiyanti (Si)

Vissajjanagāthāya **sati tesarū nivāraṇanti** vipassanāsampayuttā sati kusalākusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesamānā tesarū sotānaṃ nivāraṇanti. **Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmīti** tameva satim sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi. **Paññāyete pidhīyareti** rūpādīsu aniccatādipaṭivedhasādhikāya maggapaññāya ete sotā sabbaso vidhiyyanti, uppajjitum appadānavasena samucchijjantīti attho.

Nāviñchatīti abhijjhāpavattidvārabhāvena cittasantānaṃ, puggalaṃ vā nākaḍḍhati. Anusayappahānaṃ idha pidhānaṃ adhippetanti āha “**paññāya anusayā pahīyanti**”ti. Yasmā anusayanimittaṃ pariyuṭṭhānaṃ anusayābhāve na hotīti āha “**anusayesū**”ti-ādi. Idāni tamevatthaṃ upamāya vibhāvento “**taṃ yathā khandhavantassā**”ti-ādimāha. Etthāpi sotānaṃ nivāraṇasaṅkhātāṃ saṃvaraṃ pidhānaṃca ajānanta tattha vā saṃsayitena ekamsikkatā dhammādhiṭṭhānā pucchā katāti idha pucchāvicayo vuttanayeneva vissajjanavicayo ca veditabbo.

Ettha ca yena adhippāyena “kenassu nivuto loko”ti gāthāya¹ satipi nivāraṇādīnaṃ catunnaṃ pucchitabbabhāve eko pañhoti vuttaṃ. Tena tāva sotānaṃyeva saṃvaro pidhānaṃca pucchitanti sote ekatthavasena gahetvā pucchāya ekādhiṭṭhānabhāvato eko pañhoti vattabbaṃ siyā. Sotānaṃ vā bahubhāvato bahūti yattakā sotā, tattakā pañhāti. Yena pana adhippāyena “savanti sabbadhi sotā”ti gāthāya² sote anāmasitvā saṃvarapidhānaṃ vasena “dve pañhā”ti vuttaṃ. Tena paṭhamagāthāyaṃ satipi nivāraṇādīnaṃ lokādhārabhāve lokaṃ anāmasitvā nivāraṇādīnaṃ vibhāgena cattāro pañhāti vattabbanti ayaṃ nayo dassitoti daṭṭhabbaṃ.

Idāni yasmā pucchanto na kevalaṃ pubbe attanā racitanīyāmeneva pucchati, atha kho desanākāle vuttadhammassa anusandhiṃ gahetvāpi pucchati, tasmā tassa anusandhiṃ pucchāya vicetabbākāraṃ dassento “yāni sotāni”ti gāthāya anantaraṃ “**paññā ceva sati cā**”ti gāthamāha. Tassāyaṃ saṅkhepattho—yāyaṃ Bhagavatā vuttā paññā, yā

1. Khu 1. 434; Khu 8. 6, 24; Khu 10. 60 piṭṭhādīsu.

2. Khu 1. 434; Khu 8. 6, 29; Khu 10. 61 piṭṭhādīsu.

ca sati yañca tadavasesaṃ nāmarūpaṃ, etaṃ sabbampi kattha nirujjhati, etaṃ me puṭṭho pabrūhīti.

Vissajjanagāthāyaṃ panassa yasmā paññāsatiyo nāmeneva saṅgahaṃ gacchanti, tasmā tā visuṃ na vuttā. Ayañcetha saṅkhepattho—yaṃ maṃ tvaṃ Ajita etaṃ pañhaṃ apucchi “katthetaṃ uparujjhati”ti anantaragāthāyaṃ¹, yattha taṃ asesāṃ uparujjhati, taṃ te vadāmi. Tassa tassa hi viññāṇassa nirodhena saheva apubbaṃ acarimaṃ etthetaṃ uparujjhati, ettheva viññāṇassa nirodhena nirujjhati, etaṃ viññāṇanirodhaṃ tassa nirodho nātivattatīti vuttaṃ hotīti². **Ayaṃ pañhe³ anusandhiṃ pucchatīti** anantaragāthāyaṃ sotānaṃ pariyuṭṭhānānusayappahānakiccena saddhiṃ sati paññā ca vuttā, taṃ sutvā tappahāne paññāsatisu tiṭṭhantīsu tāsāṃ sannissayena nāmarūpena bhavitabbaṃ, tathā ca sati vaṭṭati eva. Kattha nu kho imāsaṃ sanissayānaṃ paññāsatināṃ asesanirodhoti iminā adhippāyena ayaṃ pucchā katāti āha “**Ayaṃ pañhe -pa- dhātun**”ti. Tattha anusandhīyati desanā etāyāti anusandhi.

Yāya paṭipadāya anupādisesaṃ nibbānadhātuṃ adhigacchanti, taṃ catusaccakammaṭṭhānabhāvanāsaṅkhātāṃ paṭipadaṃ saha visayena dassetuṃ “**tīṇi ca saccāni**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **saṅkhatānīti** samecca sambhūya paccayehi katānīti saṅkhatāni. **Nirodhadhammānīti** nirujjhanasabhāvāni. **Dukkhaṃ samudayo maggoti** tesaṃ sarūpadassanaṃ. Nirodho pana kathanti āha “**nirodho asaṅkhato**”ti. So hi kenaci paccayena na saṅkhatoti **asaṅkhato**. Saha visayena pahātabbapahāyakasabhāvesu ariyasaccesu pahāyavibhāgamukhena pahātabbavibhāgaṃ dassetuṃ “**tattha samudayo**”ti-ādi vuttaṃ.

Tattha **avijjāvasesāti** dassanamaggena pahīnāvasesā avijjāti attho. Ayañca sesa-saddo kāmacchando byāpādo māno uddhaccanti etthāpi yojetabbo. Yathā hi avijjā, evaṃ etepi dhammā apāyagamanīyasabhāvā paṭhamamaggena pahīyanti evāti. “Avijjāniravasesā”tipi pāṭho, etthāpi yathāvuttesu kāmacchandādīpadesupi niravasesa-saddo

1. Khu 1. 434; Khu 8. 6, 32; Khu 10. 14, 61 piṭṭhādīsu.

2. Dī-Ṭṭha 1. 325 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

3. Pañho (Sī, Ka)

yojetabbo. Sāvasesaṇhi purimamaggadvayena kāmacchandādayo pahīyanti, itarehi pana niravasesanti. **Tedhātuke imāni dasa saṃyojanānī**ti ettha **tedhātuketi** saṃyojanānaṃ visayadassanaṃ. Tattha hi tāni saṃyojanavasena pavattanti.

12. **Anaññātaññassāmītindriyaṃ adhiṭṭhāyāti** taṃ pahāyakaṃ patvā. **Yaṃ panāti** ettha **yanti** hetu-atthe nipāto. **Idaṃ khaye ñāṇanti** yena ñāṇena hetubhūtena “khīṇā me jāti”ti attano jātiyā khīṇabhāvaṃ jānāti, idaṃ evaṃ paccavekkhaṇassa nimittabhūtaṃ arahattaphalañāṇaṃ khaye ñāṇaṃ nāma. **Nāparaṃ itthattāyāti pajānāti**ti etthāpi **yanti** ānetabbaṃ “yaṃ nāparaṃ itthattāyāti pajānāti”ti. **Idaṃ anuppāde ñāṇanti** idhāpi pubbe vuttanayeneva arahattaphalañāṇavasena attho yojetabbo. **Aṭṭhasālīniyaṃ**¹ pana “khaye ñāṇaṃ kilesakkhayakare ariyamagge ñāṇanti vuttaṃ. Anuppāde ñāṇaṃ paṭisandhivasena anuppādabhūte taṃtaṃmaggavajjhakilesānaṃ anuppādapariyosāne uppane ariyaphale ñāṇaṃ”ti vuttaṃ. Idha pana ubhayampi arahattaphalañāṇavaseneva vibhattaṃ. Tenevāha “**imāni dve ñāṇāni aññātāvindriyaṃ**”ti, “**ārammaṇasaṅketena dve nāmāni labbhanti**”ti ca.

Aññindriyaṃ heṭṭhimesu tīsu phalesu, uparimesu ca tīsu maggesu uppattiyā punappunaṃ uppannamānampi anaññātaññassāmītindriyaṃ viya paṭhamaphaluppattiyā aggaphaluppattiyā anuppādanirodhena nirujjhatīti āha “**yañca anaññātaññassāmītindriyaṃ**”ti-ādi. Etena pahātabbadhammā viya dassanabhāvanāhi aggaphaluppattiyā tadavasesaphaladhammāpi anuppādanirodhena nirujjhanti. Ko pana vādo tebhūmakadhammānanti dasseti, ekā paññā aññātāvindriyattā. Yadi ekā, kathaṃ dvidhā vuttāti āha “**api cā**”ti-ādi. **Ārammaṇasaṅketenāti** khaye anuppādeti imāya ārammaṇasamaññāya. **Sā pajānanatṭhena paññāti** yā pubbe sotānaṃ pidhānakiccā vuttā paññā, sā pajānanasabhāvena paññā. Itarā pana **yathādiṭṭhaṃ** yathāgahitaṃ ārammaṇaṃ **apilāpanatṭhena** ogāhanatṭhena satīti.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 96 piṭṭhe.

13. Evaṃ “paññā ceva sati cā”ti padassa atthaṃ vivarivā idāni “nāmarūpan”ti padassa atthaṃ vivaranto **“tattha ye pañcupādānakkhandhā, idaṃ nāmarūpan”**ti āha. Nāmarūpañca vibhāgena dassento sukhaggahaṇatthaṃ pākaṭanāmarūpameva vibhāvetum **“tattha ye”**ti-ādimāha. Taggahaṇeneva hi sahacaraṇādinā tadaññe cittacetāsikā rūpadhammā ca gahitā hontīti. Nāmaggahaṇena cettha khandhattayameva gahitanti **“nāmarūpaṃ viññāṇasampayuttan”**ti vuttaṃ. Taṃ pana rūpaṃ sampayuttanti? Nayidaṃ sampayuttapaccayavasena vuttaṃ. Pacurajanassa pana avibhāgena gahaṇīyasabhāvaṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbam.

Gāthāya anupādisesā nibbānadhātu pucchitāti taṃ caturiddhipādāmukhena ariyamaggādhigamena pattabbanti dassento iddhipādabhāvanāmūlabhūtāni indriyāni satipaññāhi niddhāretum **“tattha sati ca paññā ca cattāri indriyāni”**ti āha. Kusalākusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesamānā sati sijjhantī ekantena samādhiṃ nipphādeti. Satiggahaṇena cettha pariyuṭṭhānappahānaṃ idhādhippetanti āha **“sati dve indriyāni, satindriyañca samādhindriyañcā”**ti. Tathā anusayasamugghātavidhāyinī paññā sijjhamānā na vinā catubbidhasammappadhānavīriyaṃ sijjhatīti vuttaṃ **“paññā dve indriyāni paññindriyañca vīriyindriyañcā”**ti.

Yā imesu catūsu indriyesūti imesu sati-ādīsu catūsu indriyesu nissayapaccayatāya adhiṭṭhānabhūtesu taṃsahajātā eva yā saddahanā. “Imehi catūhi indriyehī”tipi Pāḷi, tassā imehi catūhi indriyehi sampayuttāti vacanaseso, ārammaṇe abhippasādalakkaṇā saddhā kattukāmatāsabhāvassa chandassa visesapaccayo hotīti āha **“yā saddhādhipateyyā cittekaggatā, ayaṃ chandasamādhi”**ti. **Samāhite citteti vipassanāsamādhinā samāhite cितte. Idaṃ pahānanti vikkhambhanappahānasādhako samādhi pahānanti vutto pajahati etenāti katvā.** “Padhānan”tipi pāṭho, aggoti attho. Tathā hi “samādhi ekodī”ti vuccati.

“Assāsapassāsā”ti-ādinā kāyavacīcittasaṅkhārasīsenā taṃsamuṭṭhāpakā vīriyasaṅkhāraṃ gahitā. Tehi yāva bhāvanānipphatti tāva ekarasena saraṇato saṅkappetabbato ca **“sarasaṅkappā”**ti vuttā

“evaṃ me bhāvanā hotū”ti yathā icchitā, tathā pavattiyā hetubhāvato. **Tadubhayanti** chandasamādhisaṅkhātāñca padhānasāṅkhārasāṅkhātāñca vīriyanti taṃ ubhayam. Ubhayameva hi upacāravasena aññaṃ viya katvā “**chandasamādhippadhānasāṅkhārasamannāgataṃ iddhipādan**”ti vuttaṃ. Abhinnaṃpi hi upacāravasena bhinnaṃ viya katvā voharanti, yathā “silāputtakassa sarīraṃ”ti.

Tattha ijjhatīti iddhi, samijjhati nipphajjatīti attho. Ijjhanti vā tāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iddhi, pajjati etenāti pādo, paṭhamena atthena iddhi eva pādo **iddhipādo**, iddhikoṭṭhāsoti attho. Dutiyena atthena iddhiyā pādo patiṭṭhā adhigamūpāyoti **iddhipādo**. Tena hi uparūparivisesasāṅkhātāṃ iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti. **Vivekanissitanti** tadaṅgavivekanissitaṃ samucchadavivekanissitaṃ nissaraṇavivekanissitañca iddhipādaṃ bhāvetīti attho. Tathā hi ayaṃ iddhipādabhāvanānuyutto yogī vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitaṃ ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṃ. Maggakkhaṇe pana kiccato samucchadavivekanissitaṃ ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṃ iddhipādaṃ bhāvetīti. Esa nayo **virāganissitanti**-ādīsu.

Vivekattā¹ eva hi virāgādayo, kevalañcetta vossaggo duvidho pariccāgavossaggo ca pakkhandanavossaggo cāti. Tattha pariccāgavossaggo vipassanākkhaṇe tadaṅgavasena, maggakkhaṇe samucchadavasena kilesappahānaṃ. Pakkhandanavossaggo vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe ārammaṇakaraṇavasena nibbānapakkhandanaṃ. Tadubhayampi imasmiṃ lokiyalokuttaramissake atthasaṃvaṇṇanānaye yujjati. Tathā hi ayaṃ paṭhamiddhipādo yathāvuttena pakārena kilese pariccajati nibbānañca pakkhandati. **Vossaggapariṇāminti** iminā pana vacanena vossaggatthaṃ pariṇamantaṃ pariṇatañca paripaccantaṃ paripakkañcāti attho. Ayañhi iddhipādabhāvanānuyutto yogī yathā paṭhamo iddhipādo kilesapariccāgavossaggatthaṃ nibbānapakkhandanavossaggatthañca paripaccati, yathā ca paripakko hoti, tathā naṃ bhāvetīti. Sesiddhipādesupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso—yathā chandaṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattito samādhī **chandasamādhī**. Evaṃ vīriyaṃ cittaṃ vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattito samādhī **vīmaṃsāsamādhī**.

1. Vivekatthā (Sī)

14. Na kevalam catuttha-iddhipādo eva samādhiñāṇamūlako, atha kho sabbopīti dassetuṃ “**sabbo samādhi ñāṇamūlako ñāṇapubbaṅgamo ñāṇānuparivattī**”ti vuttaṃ. Yadi evaṃ kasmā so eva vīmaṃsāsamādhīti vuttoti? Vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattitattāti vuttovāyamatto. Tattha pubbhāgapaññāya **ñāṇamūlako**. Adhigamapaññāya **ñāṇapubbaṅgamo**. Paccavekkhaṇapaññāya **ñāṇānuparivattī**. Atha vā pubbhāgapaññāya **ñāṇamūlako**. Upacārapaññāya **ñāṇapubbaṅgamo**. Appanāpaññāya **ñāṇānuparivattī**. Upacārapaññāya vā **ñāṇamūlako**. Appanāpaññāya **ñāṇapubbaṅgamo**. Abhiññāpaññāya **ñāṇānuparivattī**ti veditabbaṃ.

Yathā pureti yathā samādhissa pubbenivāsānussatiñāṇānuparivattibhāvena pure pubbe atītasu jātisū asaṅkhyeyyesupī saṃvaṭṭavivaṭṭesu attano paresaṅca khandhaṃ khandhūpanibaddhaṅca duppaṭivijjhaṃ nāma natthī, tathā pacchā samādhissa anāgataṃsaññānuparivattibhāvena anāgatāsū jātisū asaṅkhyeyyesupī saṃvaṭṭavivaṭṭesu attano paresaṅca khandhaṃ khandhūpanibaddhaṅca duppaṭivijjhaṃ nāma natthīti attho.

Yathā pacchāti yathā samādhissa cetopariyañāṇānuparivattibhāvena anāgatesū sattasū divasesū parasattānaṃ cittaṃ duppaṭivijjhaṃ nāma natthī, tathā pure atītesū sattasū divasesū parasattānaṃ cittaṃ duppaṭivijjhaṃ nāma natthīti attho. **Yathā divāti yathā** divasabhāge sūriyālokena andhakārassa vidhamitattā cakkhumantānaṃ sattānaṃ āpāthagataṃ cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃ suviññeyyaṃ. **Tathā rattinti** tathā rattibhāge caturaṅgasamannāgatepī andhakāre vattamāne samādhissa dibbacakkhuñāṇānuparivattitāya duppaṭivijjhaṃ rūpāyatanaṃ natthī.

Yathā rattim tathā divāti yathā ca rattiyaṃ tathā divāti atisukhumaṃ kenaci tirohitaṃ yaṅca atidūre, taṃ sabbarūpaṃ duppaṭivijjhaṃ nāma natthī. Yathā ca rūpāyatane vuttaṃ, tathā samādhissa dibbasotañāṇānuparivattitāya saddāyatane ca netabbaṃ. Tenevāha “**iti vivaṭṭena cetasā**”ti-ādi. Tattha **apariyonaddhenāti** abhiññāñāṇassa pāribandhakakilesehi anajjhotthaṭena, apariyonaddhattā eva sappabhāsaṃ cittaṃ. Eteneva samādhissa iddhividhañāṇānuparivattitāpī vuttā evāti daṭṭhabbaṃ. **Pañcindriyānīti** iddhipādasampayuttānī sekkhassa pañcindriyānī adhippetānīti

āha “**kusalānī**”ti. **Cittasahabhūnī**-ādi tesam viññāṇanirodhena nirodhadassanattham āraddham. Tathā “**nāmarūpañcā**”ti-ādi. Tenetaṃ dasseti “na kevalam pañcendriyāni eva, atha kho nāmarūpañca viññāṇahetukam viññāṇassa nirodhā nirujjhati”ti.

Tassāti viññāṇassa. **Hetū**ti taṇhā-avijjādiko. **Anāhāra**nti padassa atthavivaraṇam. **Anabhinandita**nti abhinandanabhūtāya taṇhāya pahīnattā eva apatthitam. Tato eva **appaṭisandhika**m viññāṇam tam nirujjhati. Yathā ca viññāṇam, evam nāmarūpampi viññāṇasankhātassa hetuno paccayassa ca abhāvā tappaccayānam saṅkhārādīnam abhāvā **ahetu appaccaya**m. Sesam pākaṭameva. Pucchāvissajjanavicayopi vuttanayānusārena veditabbo.

Evam anusandhipucchampi dassetvā heṭṭhā sattādhiṭṭhānā dhammādhiṭṭhānā ca pucchā visum visum dassitāti idāni tā saha dassetum “**ye ca saṅkhātadhammāse**”ti-ādi āraddham. Tatthāyaṃ padattho— **saṅkhātadhammā**ti aniccādivasena parivīmaṃsitadhammā, arahatam etaṃ adhivacanam. **Sekkhā**ti silādīni sikkhamānā avasesā ariyapuggalā. **Puthū**ti bahū satta janā. **Tesam me nipako iriyam, puṭṭho pabrūhī**ti tesam sekhāsekhānam nipako paṇḍito tvaṃ Bhagavā paṭipattim puṭṭho me brūhīti. Sesam Pāḷivaseneva viññāyati.

15. **Kissā**ti kissa hetu, kena kāraṇenāti attho. **Sekhāsekhavipassanā pubbaṅgamappahānayo**genāti sekhe asekkhe vipassanāpubbaṅgamappahāne ca pucchāyogena, pucchāvidhināti attho.

Vissajjanagāthāyaṃ **kāmesu nābhigijjheyyā**ti vatthukāmesu kilesakāmena na abhigijjheyya. **Manasā’nāvilo siyā**ti byāpādavittakkādayo kāyaduccaritādayo ca manaso āvilabhāvākare dhamme pajahanto cittena anāvilo bhavēyya. Yasmā pana asekkho aniccatādivasena sabbadhammānam paritullittā kusalo sabbadhammesu kāyānupassanāsati-ādīhi ca sato sabbakilesānam bhinnattā uttamabhikkhubhāvaṃ patto ca hutvā sabba-iriyāpathesu pavattati, tasmā “**Kusalo -pa- paribbaje**”ti āhāti ayam saṅkhepattho.

Tattha yaṃ pucchāgāthāyaṃ “nipako”ti padaṃ vuttaṃ, taṃ Bhagavantaṃ sandhāya vuttaṃ, Bhagavato ca nepakkaṃ ukkaṃsapāramippattaṃ anāvarenañāṇadassanena dīpetabbanti anāvarenañāṇaṃ tāva kammaadvārabhedehi vibhajitvā sekhāsekhapaṭipadaṃ dassetuṃ “**Bhagavato sabbam kāyakammaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Tena sabbattha appaṭihatañāṇadassanena Tathāgatassa sekhāsekhapaṭipatti-desanākosallameva vibhāveti. Tattha **ko cā**ti kva ca, kasmim̐ visayeti attho. Taṃ visayaṃ dasseti “**yaṃ anicce dukkhe anattani cā**”ti. Idaṃ vuttaṃ hoti—ñāṇadassanaṃ nāma uppajjamānaṃ “sabbam saṅkhataṃ aniccaṃ dukkhaṃ sabbe dhammā anattā”ti uppajjati, tassa pana tasmim̐ visaye yena appavatti, so paṭighātoti, etena lakkhaṇattayappaṭivedhassa durabhisambhavataṃ anaññasādhāraṇatañca dasseti. Lakkhaṇattayavibhāvanena hi Bhagavato catusaccappaṭivedham̐ sammāsambodhiñca paṇḍitā paṭijānanti.

Aññāṇaṃ adassananti taṃ paṭighātaṃ sarūpato dasseti. Chaḷārammaṇasabhāvappaṭicchādako hi sammoho ñāṇadassanassa paṭighātoti. Yasim̐ visaye ñāṇadassanaṃ uppattirahaṃ, tattheva tassa paṭighātena bhavitabbanti āha “yaṃ anicce dukkhe anattani cā”ti. **Yathā idha purisoti**-ādi upamādassanaṃ. Tatridaṃ opammaṣaṃsandanaṃ—puriso viya sabbo loko, tāraḷarūpāni viya cha ārammaṇāni, tassa purisassa tāraḷarūpānaṃ dassanaṃ viya lokassa cakkhuvīññāṇādīhi yathārahaṃ chaḷārammaṇajānaṃ, tassa purisassa tāraḷarūpāni passantassāpi “ettakāni satāni, ettakāni sahaṣṣāni”ti-ādinā gaṇanasāṅketena ajānaṃ viya lokassa rūpādi-ārammaṇaṃ kathañci jānantassāpi aniccādilakkhaṇattayānavabodhoti. Sesam̐ pākaṭameva.

Idāni yehi padehi Bhagavatā āyasmato Ajitassa sekhāsekhapaṭipadā vuttā, tesam̐ padānaṃ atthaṃ vibhajitum̐ “**tattha sekhenā**”ti-ādimāha. Tattha **tatthā**ti nipātamattaṃ, tasmim̐ vā vissajjane. **Sekhenā**ti sikkhā etassa silanti sekho, tena sekkena. **Dvīsu dhammesū**ti duvidhesu dhammesūti adhippāyo. **Pariyuṭṭhānīyesū**ti dosena pariyuṭṭhitena yattha parivattitabbaṃ, tesu āghātavatthūsūti attho. “Paṭighaṭṭhānīyesū”tipi pāṭho, soyevattho.

Ettha ca gedhapaṭisedhacodanāyaṃ gedhanimitto doso gedhe sati hotīti tatopi cittassa rakkhitabbatā niddhāretvā vuttā. Yasmā pana Bhagavatā “kāmesu nābhigijjheyā”¹ti¹ vuttam, tasmā “tattha yā icchā”ti-ādinā gedhavasena niddeeso kato. Atha vā dosato cittassa rakkhitabbatā gāthāya dutiyapādena vuttāyevāti daṭṭhabbā. Dutiyapādena hi sesakilesavodānadhammā dassitā. Tathā hi uppannānuppannabhedato sammāvāyāmassa visayabhāvena sabbe saṅkilesavodānadhamme catudhā vibhajitvā sammappadhānamukhena sekhaṭṭipadaṃ matthakaṃ pāpetvā dassetuṃ “**sekhā abhigijjhanto**”ti-ādi vuttam. Tattha **anāvilasaṅkappoti** āvilānaṃ kāmasaṅkappādīnaṃ abhāvena anāvilasaṅkappo. Tato eva ca **anabhigijjhanto vāyamati**, vīriyaṃ pavatteti. Kathaṃ vāyamatīti āha “**so anuppannānaṃ**”ti-ādi.

Tattha **soti** uttarivisesatthāya paṭipajjamāno sekkho. **Anuppannānanti** anibbattānaṃ. **Pāpakānanti** lāmakānaṃ. **Akusalānaṃ dhammānanti** akosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. **Anuppādāyāti** na uppādanatthāya. **Chandaṃ janetīti** kattukamyatāsaṅkhātāṃ kusalacchandaṃ uppādeti. **Vāyamati**ti payogaparakkamaṃ karoti. **Vāriyaṃ ārabhatīti** kāyikacetasikavīriyaṃ karoti. **Cittaṃ paggaṇhātīti** teneva sahaṅgāvirīyena cittaṃ ukkhipati. **Padahatīti** padhānavīriyaṃ karoti. Vāyamati-ādīni pana cattāri padāni āsevanābhāvanābahulīkammaṣācaccakiriyāhi yojetabbāni. **Uppannānaṃ pāpakānanti** anuppannāti avattabbataṃ āpannānaṃ pāpadhammānaṃ. **Pahānāyāti** pajahanatthāya. **Anuppannānaṃ kusalānanti** anibbattānaṃ kosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. **Uppādāyāti** uppādanatthāya. **Uppannānanti** nibbattānaṃ. **Ṭhitiyāti** ṭhitattham. **Asammosāyāti** anassanattham. **Bhiyyobhāvāyāti** punappunaṃ bhāvāya. **Vepullāyāti** vipulabhāvāya. **Bhāvanāyāti** vaḍḍhiyā. **Pāripūriyāti** paripūraṇatthāyāti ayaṃ tāva padattho.

16. “**Katame anuppannā**”ti-ādi akusaladhammā kusaladhammā ca yādisā anuppannā yādisā ca uppannā, te dassetuṃ āradham. Tattha **ime anuppannāti** ime kāmavitakkādayo asamudācāravasena vā

1. Khu 1. 434; Khu 8. 6, 36, 40; Khu 10. 16, 19 piṭṭhādīsu.

ananubhūtārammaṇavasena vā anuppannā nāma. Aññathā hi anamatagge saṃsāre anuppannā nāma akusalā dhammā natthi.

Vitakkattayaggahaṇaṅcetha¹ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. **Akusalamūlānīti** anusayā eva sabbesaṃ akusalānaṃ mūlabhāvato evaṃ vuttā, na lobhādayo eva. Ime uppannā anusayā bhūmiladdhuppannā asamugghāṭituppannāti-ādi uppannapariyāyasabbhāvato nāmasena uppannā nāma, na vattamānabhāvenāti attho. **Ime anuppannā kusalā dhammāti** ime sotāpannassa saddhādayo sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannassa anuppannā kusalā dhammā nāma, ko pana vādo puthujjanānanti dasseti. **Kusalasaddo cetha bāhitikasutte²** viya anavajjapariyāyo daṭṭhabbo. **Ime uppannā kusalā dhammāti** ime paṭhamamagge saddhādayo sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannassa uppannā kusalā dhammā nāma.

Satipaṭṭhānabhāvanāya suniggahito kāmavitakkoti āha “**yena kāmavitakkaṃ vāreti, idaṃ satindriyaṃ**”ti. Anavajjasukhapadaṭṭhānena avikkhepena cetodukkhasannissayo vikkhepapaccayo byāpādavitakko suniggahitoti vuttaṃ “**yena byāpādavitakkaṃ vāreti, idaṃ samādhindriyaṃ**”ti. Kusalesu dhammesu āraddhavīriyo parāparādhaṃ sukhena sahatīti vīriyena vihiṃsāvitakko suniggahitoti³ āha “**yena vihiṃsāvitakkaṃ vāreti, idaṃ vīriyindriyaṃ**”ti. Samādhi-ādīnampi yathāsakaṃ paṭipakkhappahānaṃ paññavantasēva ijjatīti imamatthaṃ dassento āha “**yena uppannuppane**”ti-ādi.

Etesaṃ yathānidhāritānaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ savisaye jeṭṭhakabhāvaṃ dassetuṃ “**saddhindriyaṃ kattha daṭṭhabban**”ti-ādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva. Imesaṅca saddhādīnaṃ sekhānaṃ indriyānaṃ nibbattiyā sabbepi sekhā dhammā matthakappattā hontīti dassento “**evaṃ sekho**”ti-ādīnā sekhapaṭipadaṃ nigameti.

17. Evaṃ sekhapaṭipadaṃ vibhajitvā idāni asekhapaṭipadaṃ vibhajitum “**kusalo sabbadhammānan**”ti-ādīmāha. Tattha **sabbadhammānanti** iminā padena vuttadhamme tāva vibhajitvā tattha asekkhassa kosallaṃ dassetuṃ “**loko**

1. Vitakkattayapahānaṅcetha (Sī) 2. Ma 2. 314 piṭṭhādīsu. 3. Suniggahoti (Sī, Ka)

nāmā”ti-ādi vuttaṃ. Taṃ vuttatthameva. **Kilesalokena bhavaloko samudāgacchatī**ti kāmāvacaradhammaṃ nissāya rūpārūpāvacaradhamme samudāgacetīti attho. **Soti** so mahaggaṭṭhadhammesu, parittamahaggaṭṭhadhammesu vā ṭhito. **Indriyāni nibbattetī**ti silasamādhayo nibbedhabhāgiye katvā vimuttiparipācanīyāni saddhādīni indriyāni uppādeti. **Indriyesu bhāviyamānesūti** yathāvutta-indriyesu vaḍḍhiyamānesu rūpārūpapariggahādivasena neyyassa pariññā bhavati.

Dassanapariññāti nātapariññā. **Bhāvanāpariññāti** tīraṇapariññāpahānapariññā ca. **“Sā duvidhena”**ti-ādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ **“yadā hi sekho”**ti-ādinā vivarati. Tattha **“nibbidāsahagātehi saññāmanasikārehi”**ti iminā balavavipassanaṃ dasseti. Yadā hi sekhoti cettha sikkhanasīlatāya kalyāṇaputhujjanopi sekhapadena saṅgahitoti katvā **“dve dhammā kosallaṃ gacchanti dassanakosallañcā”**ti-ādi vuttaṃ. Ayamettha adhippāyo—yadā kalyāṇaputhujjano pubbabhāgasikkhaṃ sikkhanto nibbidāsahagātehi saññāmanasikārehi ñe yyaṃ parijānāti, tadā tassa te vipassanādhammā dassanakosallaṃ paṭhamamaggañāṇaṃ gacchanti sampāpuṇanti tena saddhiṃ ghaṭenti. Yadā pana sotāpannādisekho vuttanayena neyyaṃ parijānāti, tadā tassa te vipassanādhammā bhāvanākosallaṃ gacchantīti.

Taṃ ñāṇanti yā pubbe neyyassa pariññā vuttā, taṃ neyyaparijānanañāṇaṃ. **Pañcavidhena veditabbanti** visayabhedena tassa bhedaṃ dasseti. **Dhammānaṃ salakkhaṇe ñāṇanti** rūpārūpadhammānaṃ kakkhaḷaphusaṇādisalakkhaṇe ñāṇaṃ. Taṃ pana yasmā sabbaṃ neyyaṃ¹ hetuhetuphalabhedato duvidhameva hoti, tasmā **“dhammapaṭṭisambhidā ca atthapaṭṭisambhidā cā”**ti niddiṭṭhaṃ.

Pariññāti tīraṇapariññā adhippetā. Yasmā panassa rūpārūpadhamme salakkhaṇato paccayato ca abhijānitvā kusalādivibhāgehi te pariggahetvā aniccādivasena jānanaṃ hoti, tasmā **“evaṃ abhijānitvā yā parijānanaṃ, idaṃ kusalan”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **evaṃgahitāti** evaṃ aniccādīti kalāpasammasanādivasena gahitā sammasitā. **Idaṃ phalaṃ nibbattenti**ti idaṃ udayabbayañāṇādikaṃ phalaṃ paṭipāṭiyā

1. Ñe yyaṃ (Sī)

uppādentī, nimittassa kattubhāvena upacaraṇato yathā ariyabhāvakarāni saccāni ariyasaccānīti. **Tesanti** udayabbayañāṇādīnaṃ. **Evamgahitānanti** evampavattitānaṃ. **Ayaṃ atthoti** ayaṃ saccānaṃ anubodhapaṭivedho attho. Yathā hi pariññāpaññā sammāsītābaddhamme sammāsanadhamme tattha sammāsanākāraṃ parijānāti, evaṃ sammāsanaphalampi parijānātīti katvā ayaṃ nayo dassito.

Ye akusalāti samudayasaccamāha. Sabbe hi akusalā samudayapakkihiyāti. **Ye kusalā**ti maggadhammā sammādiṭṭhi-ādayo. Yadi pi phaladhammāpi sacchikātabbā, catusaccappaṭivedhassa pana adhippetattā “**katame dhammā sacchikātabbā, yaṃ asaṅkhatan**”ti vuttaṃ. **Atthakusaloti** paccayuppannesu atthesu kusalo. **Dhammakusaloti** paccayadhammesu kusalo. Pāḷi-atthapāḷidhammā vā atthadhammā. **Kalyāṇatākusaloti** yuttatākusalō, catunayakovidoti attho, desanāyuttikusalo vā. **Phalatākusaloti** khīṇāsavaphalakusalō. “**Āyakusalō**”ti-ādīsu āyoti vaḍḍhi. Sā anattahānito aṭṭhuppattito ca duvidhā. **Apāyāti** avaddhi. Sāpi atthahānito anaṭṭhuppattito ca duvidhā. **Upāyoti** sattānaṃ accāyike kicce vā bhaye vā uppanne tassa tikicchanasamatthaṃ ṭhānuppattikāraṇaṃ, tattha kusaloti attho. Khīṇāsavo hi sabbaso avijjāya pahīnattā paññāvepullappatto etesu āyādīsu kusaloti. Evaṃ asekhassa kosallaṃ ekadesena vibhāvetvā puna anavasesato dassento “**mahatā kosallena samannāgato**”ti āha.

Pariniṭṭhitasikkhassa asekhassa satokāritāya aññaṃ payojanaṃ natthīti vuttaṃ “**diṭṭhadhammasukhavihāratthan**”ti. Idāni yathānidḍiṭṭhaṃ sekkhāsekhapāṭipadaṃ nigamento “**imā dve cariyā**”ti-ādīmāha. Tattha **bojjhanti** bujjhitabbaṃ. **Taṃ catubbidhanti** taṃ bojjhaṃ catubbidhaṃ, catusaccabhāvato. **Evaṃ jānātīti** evaṃ pariññābhisamayādivasena yo jānāti. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ asekho sativepullappatto nippariyāyena “**sato abhikkamatī**”ti-ādīnā vuccatīti. Sesāṃ uttānatthameva. Idhāpi pucchāvissajjanavicayā pubbe vuttanayānusārena veditabbā.

Ettāvata ca mahāthero vicayahāraṃ vibhajanto **Ajitasuttavasena**¹ pucchāvicayaṃ vissajjanavicayaṇca dassetvā idāni suttantaresupi pucchāvissajjanavicayaṇaṃ nayaṃ dassento “**evaṃ pucchitabbam, evaṃ vissajjitabbam**”ti āha. Tattha **evanti** iminā nayaena. **Pucchitabbanti** pucchā kātābā, ācikkhitābā vā, vivecetābāti attho. **Evaṃ vissajjitanti** etthāpi eseva nayo. **Suttassa cāti-ādi** anugītivicayanidassanaṃ. **Anugīti atthato ca byañjanato ca samānetabbāti** suttantaradesanāsāṅkhātā anugīti atthato byañjanato ca samvaṇṇiyamānena suttana samānā sadisī kātābā, tasmim vā sutte sammā ānetābā. **Atthāpagatanti** atthato apetaṃ, asambandhatthaṃ vā dasadāḷimādivacanaṃ viya. Tenevāha “**samphappalāpaṃ bhavati**”ti. Etena atthassa samānetabbatāya kāraṇamāha. **Dunnikkhitassāti** asammāvuttassa. **Dunnayoti** dukkhena netabbo, netuṃ vā asakkuṇeyyo. **Byañjanupetanti** sabhāvaniruttisamupetaṃ.

Evaṃ anugītivicayaṃ dassetvā niddesavāre “suttassa yo pavicayo”ti saṅkhittena vuttamatthaṃ vibhajitum “**suttaṇca pavicinittabbam**”ti vatvā tassa vicinanākāraṃ dassento “**kiṃ idaṃ suttaṃ āhacca vacanaṃ**”ti-ādimāha. Tattha **āhacca vacananti** Bhagavato ṭhānakaraṇāni² āhacca abhiantvā pavattavacanaṃ, Sammāsambuddhena sāmaṃ desitasuttanti attho. **Anusandhivacananti** sāvakabhāsitaṃ. Tañhi Bhagavato vacanaṃ anusandhetvā pavattanato “anusandhivacanaṃ”ti vuttanti. **Nītatthanti** yathārutavasena nītabbatthaṃ. **Neyyatthanti** niddhāretvā gahetabbatthaṃ. **Saṅkilesabhāgiyanti-ādīnaṃ padānaṃ** attho paṭṭhānavāravaṇṇanāyaṃ āvi bhavissati. Yasmā pana Bhagavato desanā soḷasavidhe sāsanapaṭṭhāne ekaṃ bhāgaṃ abhajanī nāma natthi, tasmā sopi nayo vicetabbabhāvena idha nikkhitto.

Kuḥim imassa suttassāti imassa suttassa kasmim padese ādimajjhapariyosānesu. **Sabbāni saccāni passitabbānīti** dukkhasaccaṃ suttassa “kuḥim kasmim padese kasmim vā pade passitabbam niddhāretvā vicetuṃ, samudayasaccaṃ nirodhasaccaṃ maggasaccaṃ kuḥim passitabbam daṭṭhabbam niddhāretvā vicetun”ti evaṃ sabbāni saccāni uddharitvā vicetabbānīti adhippāyo. **Ādimajjhapariyosāneti** evaṃ suttaṃ pavicetabbanti-ādīto majjhato

1. Khu 1. 434; Khu 8. 6, 24 piṭṭhesu.

2. Karaṇādīm (Sī)

pariyosānato ca evaṃ iminā pucchāvicayādinayena suttam pavicitabbanti attho. Ettha ca pucchāvissajjanapubbāparānugītivicayā Pāliyaṃ sarūpeneva dassitā. Assādādivicayo pana saccaniddhāraṇamukhena nayato dassito, so niddesavāre vuttanayeneva veditabbo, tabbicayeneva ca padavicayo siddhoti.

Vicayahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Yuttihāravibhaṅgavaṇṇanā

18. **Tattha katamo yuttihāro**ti-ādi Yuttihāravibhaṅgo. Tattha **kiṃ yojayatī**ti yuttihārassa visayaṃ pucchati. Ko panetassa visayo? Atathākārena gayhamānā suttatthā visayo, tehi tena sātisayaṃ yāthāvato yuttiniddhāraṇena yojetabbā. Itaresupi ayaṃ hāro icchito eva. Taṃ pana bhūtakathanamattam hoti. Yasmā panāyaṃ yuttigavesanā nāma na mahāpadesena vinā, tasmā yuttihāraṃ vibhajanto tassa lakkhaṇaṃ tāva upadisitum “**cattāro mahāpadesā**”ti-ādimāha.

Tattha **mahāpadesā**ti mahā-apadesā, Buddhādayo mahante apadisitvā vuttāni mahākāraṇānīti attho. Atha vā **mahāpadesā**ti mahā-okāsā, mahantāni dhammassa paṭiṭṭhānānīti vuttam hoti. Tatrāyaṃ vacanattho—apadissatīti apadeso, Buddho apadeso etassāti **Buddhāpadeso**. Esa nayo sesesupi. “Sammukhā metam Bhagavato sutan”ti-ādinā kenaci ābhatassa ganthassa dhammoti vā adhammoti vā vinicchayane kāraṇam. Kiṃ pana tanti? Tassa tathā ābhatassa suttotaraṇādi eva. Yadi evaṃ katham cattāroti? Apadisitabbabhedato. Dhammassa hi dve sampadāyo Bhagavā sāvakā ca. Tesu sāvakā saṃghaṇapuggalavasena tividhā. “Evamamumhā mayāyaṃ dhammo paṭiggahito”ti apadisitabbānaṃ bhedenā cattāro. Tenāha “Buddhāpadeso -pa- ekattherāpadeso”ti. **Tāni padabyañjanānī**ti kenaci ābhatasuttassa padāni byañjanāni ca, atthapadāni ceva byañjanapadāni cāti attho. Saṃvaṇṇakena vā saṃvaṇṇanāvasena

āhariyamānāni padabyañjanāni. **Sutte otārayitabbānī**ti sutte anuppavesitabbāni. **Sandassayitabbānī**ti saṃsandetabbāni. **Upanikkhipitabbānī**ti pakkhitabbāni.

Suttādīni dassetuṃ “**katamasmin**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha yasmā Bhagavato vacanaṃ ekagāthāhattampi saccavinimuttaṃ natthi, tasmā sutteti padassa atthaṃ dassetuṃ “**catūsu ariyasaccesu**”ti vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana tīṇi piṭakāni suttanti vuttaṃ, taṃ iminā nettivacanena aññadatthu saṃsandati ceva sameti cāti daṭṭhabbaṃ. Yāvadeva anupādāparinibbānatthā Bhagavato desanā, sā ekantena rāgādikilesavūpasamaṃ vadatīti **vinayetipadassa** atthaṃ dassento “**rāgavinaye**”ti-ādimāha. Vinayoti hi kāraṇaṃ rāgādivūpasamanimittaṃ idhādhippetāṃ. Yathāha—

“Ye kho tvaṃ Gotami dhamme jāneyyāsi, ime dhammā sarāgāya saṃvattanti no virāgāya, saññogāya saṃvattanti no visaññogāya, ācayāya saṃvattanti no apacayāya, mahicchatāya saṃvattanti no appicchatāya, asantuṭṭhiyā saṃvattanti no santuṭṭhiyā, saṅgaṇikāya saṃvattanti no pavivekāya, kosajjāya saṃvattanti no vīriyārambhāya, dubbharatāya saṃvattanti no subharatāya, ekaṃsena Gotami dhāreyyāsi ‘neso dhammo, neso vinayo, netaṃ Satthusāsanā’ti. Ye ca kho tvaṃ Gotami dhamme jāneyyāsi ime dhammā virāgāya saṃvattanti no sarāgāya, visaññogāya saṃvattanti no saññogāya, apacayāya saṃvattanti no ācayāya, appicchatāya saṃvattanti no mahicchatāya, santuṭṭhiyā saṃvattanti no asantuṭṭhiyā, pavivekāya saṃvattanti no saṅgaṇikāya, vīriyārambhāya saṃvattanti no kosajjāya, subharatāya saṃvattanti no dubbharatāya, ekaṃsena Gotami dhāreyyāsi ‘eso dhammo, eso vinayo, etaṃ Satthusāsanā’ti”¹.

Dhammatāyantipadassa atthaṃ dassetuṃ “**paṭiccasamuppāde**”ti vuttaṃ. Paṭiccasamuppādo hi ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatāti² vutto.

1. Vi 4. 449, 450 piṭṭhesu.

2. Am 1. 289 piṭṭhe.

“Dhammatāyaṃ upanikkhipitabbānī”ti idaṃ **Pāḷiyaṃ** natthi, atthadassanavasena pana idha vuttanti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca pavattim nivattim tadupāyañca bādhakādibhāve niyataṃ paridīpento sutte otarati nāma. Ekantena rāgādikilesavinayaṃ vadanto vinaye sandissati nāma. Tathā sassataṃ ucchedaṅca vajjetvā ekattanayādiparidīpanena sabhāvadhammānaṃ paccayapaccayuppanabhāvaṃ vibhāvento dhammataṃ na vilometi nāma.

Evaṃvidho ca kāmāsavādikaṃ āsavaṃ na uppādetīti imamatthaṃ dassento “**yadi catūsu ariyasaccesu**”ti-ādimāha. Nanu ca anulomato paṭiccasamuppādo pavatti, paṭilomato nivattīti so cattāri ariyasaccāni anupaviṭṭho kasmā idha visum gahitoti? Saccametam. Idha pana visum gahaṇaṃ dhammānaṃ paccayāyattavuttidassanena aniccapaccayalakkhaṇaṃ asamatthapaccayalakkhaṇaṃ nirīhapaccayalakkhaṇaṃca vibhāvetvā tesam udayavantatā tato eva vayavantatā tadubhayena aniccata udayabbayapaṭipīḷanena dukkhatā anattatāti tilakkhaṇasamāyogaparidīpanī sabbadiṭṭhigatakumatividhamsanī anaññasādhāraṇā sāsanasampatti pakāsītā hotīti dassanatthaṃ.

Ettha ca suttam suttānulomaṃ ācariyavādo attanomatīti idaṃ catukkaṃ veditabbaṃ—tatha **suttam** nāma tisso saṅgītiyo āruḷhāni tīṇi piṭakāni. **Suttānulomaṃ** nāma mahāpadesā, yaṃ “anulomakappiyan”ti vuccati. **Ācariyavādo** nāma Aṭṭhakathā. **Attanomati** nāma nayaggāhena anubuddhiyā attano paṭibhānaṃ. Tatha suttam appaṭibāhiyaṃ, taṃ paṭibāhantena satthāva paṭibāhito hoti. Anulomakappiyan pana suttana samentameva gahetabbaṃ, na itaram. Ācariyavādopi suttana samento eva gahetabbo, na itaro. Tathā attanomati, sā pana sabbadubbalāti.

Idāni yadatthaṃ idha cattāro mahāpadeso ābhatā, taṃ dassetuṃ “**catūhi mahāpadesehi**”ti-ādi vuttam. Tatha **yaṃ yanti** yaṃ yaṃ atthajātañca dhammajātañca. **Yujjati**ti yathāvuttehi catūhi mahāpadesehi yujjati. **Yena yenāti** yena yena kāraṇena. **Yathā yathāti** yena yena pakārena. **Tam tam gahetabanti** samvaṇṇiyamāne sutte ābhatena kāraṇena pasaṅgena pakārena ca suttato uddharitvā samvaṇṇanāvasena

gahetabbanti attho. Tena catumahāpadesāvīruddhāya yuttiyā suttato atthe middhāretvā yuttihārayojanā kātabbāti dasseti.

19. Idāni taṃ yuttiniddhāraṇaṃ dassetuṃ “**pañham pucchitenā**”ti-ādi āradham. Tattha **kati padānīti** kittakāni padāni. **Pariyogāhitabbanti** padassa attham dassetuṃ “**vicetabban**”ti vuttam. Yattakāni padāni yathādhippetam attham abhivadanti, tattakāni padāni tadatthassekassa nātuṃ icchitattā “eko pañho”ti vuccati, tāni pana ekagāthāyaṃ yadi vā sabbāni padāni yāva yadi vā ekaṃ padaṃ ekaṃ attham abhivadati, ekoyeva so pañhoti imamattham dasseti “**yadi sabbānī**”ti-ādinā. **Tanti** taṃ pañham. **Aññātabbanti** ājānitabbaṃ. **Kim ime dhammāti**-ādi ājānanākāradassanaṃ. Tattha **dhammāti** pariyattidhammā. **Nānatthāti** nānā atthā.

Pucchāgāthāyaṃ ayaṃ padattho—**kenassubbhāhato lokoti** ayaṃ sattaloko coro viya coraghātakena kena abhīhato vadhīyatīti attho. **Kenassu parivāritoti** māluvalatāya viya nissitarukkho kena loko ajjhotthaṇo. **Kena sallena otiṇṇoti** kena visapītadhurappena viya sarīrabbhantaranimuggena sallena anupaviṭṭho. **Kissa dhūpāyitoti** kissa kena kāraṇena dhūpāyito santāpito loko. **Sadāti** padaṃ sabbattha yojetabbaṃ. **Teti** cattāri padāni. Pañhasaddāpekkhāya pullīnganiddeso. “Vissajjeti”ti etena vissajjanato tayo pañhāti nāyatīti dasseti.

20. **Tatthāti** vissajjanagāthāyaṃ dutiyapāde vuttā **jarā ca** paṭhamapāde vuttam **maraṇañcāti imāni dve saṅkhatassa** pañcakkhandhassa “saṅkhato”ti lakkhīyati etehīti **saṅkhatalakkhaṇāni**. Vuttañhetam Bhagavatā “tīṇimāni bhikkhave saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi? Uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattam paññāyatī”ti¹. Tena vuttam “**jarāyaṃ ṭhitassa aññathattam, maraṇam vayo**”ti. Ettha ca “ṭhitassa aññathattam”ti etena khandhappabandhassa pubbāparaviseso idha jarā, na khaṇaṭṭhitīti dasseti. “Maraṇam vayo”ti iminā ca “Tisso mato,

1. Am 1. 150; Abhi 4. 54 piṭṭhesu.

Phusso mato”ti evaṃ loko vuttaṃ sammutimaraṇaṃ dasseti, na khaṇikamaraṇaṃ, samucchadamaraṇaṃ vā.

Idāni “te tayo pañhā”ti vuttamatthaṃ yuttivasena dassetuṃ **“jarāya cā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha yebhuyyena jīṇṇassa maraṇadassanato jarāmaraṇānaṃ nānattaṃ asampaṭicchamānaṃ pati tesāṃ nānattadassanattaṃ **“gabbhagatāpi hi mīyanti”**ti vuttaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—yathādhippetarāviraḥitassa maraṇassa dassanato aññā jarā aññaṃ maraṇanti. Tenevāha **“na ca te jīṇṇā bhavanti”**ti. Kiñca bhiyyo? Kevalassa maraṇassa diṭṭhattā aññāva jarā aññaṃ maraṇaṃ, yathā taṃ devānanti imamatthaṃ dasseti “atthi ca devānaṃ”ti-ādinā. Anuttarimanussadhammena ca tikicchana sakkā jarāya paṭikāraṃ kātuṃ, na tathā maraṇassāti evampi jarāmaraṇānaṃ atthato nānattaṃ sampāṭicchitabbanti dassetuṃ **“sakkatevā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sakkateti** sakyate, sakkāti attho. **Paṭikammanti** paṭikaraṇaṃ. Nanu ca maraṇassāpi paṭikāraṃ kātuṃ sakkā iddhipādabhāvanāya vasibhāve satīti codanaṃ manasi katvā āha **“aññatreva iddhimantānaṃ iddhivisayā”**ti. Vuttañhetāṃ Bhagavatā—

“Yassa kassaci Ānanda cattāro iddhipādā bhāvitā bahulikatā yānikatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāradhā, so ākaṅkhamāno kappāṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā”ti¹.

Ko panettha kappo, ko vā kappāvasesoti? Kappoti āyukappo, yasmim̃ tasmim̃hi kāle² yaṃ manussānaṃ āyuppamāṇaṃ, taṃ paripuṇṇaṃ karonto kappāṃ tiṭṭhati nāma. “Appāṃ vā bhiyyo”ti³ vuttaṃ pana vassasatādito atirekaṃ tiṭṭhanto kappāvasesaṃ tiṭṭhati nāma. Yadi evaṃ kasmā iddhimanto cetovasippattā khīṇāsavā lokahitattaṃ tathā na tiṭṭhantīti? Khandhasaṅkhātassa dukkhabhārasa pariññātattā anussukkatāya ca. Paṭippassaddhasabbussukkā hi te uttamapurisāti. Vuttañhetāṃ Dhammasenāpatinā—

“Nābhinandāmi maraṇaṃ, nābhikaṅkhāmi jīvitaṃ.
Kālañca paṭikaṅkhāmi, vetanaṃ bhatako yathā”ti⁴.

1. Dī 2. 86, 99; Saṃ 3. 227; Abhi 4. 331; Khu 1. 151, 152 piṭṭhādīsu.

2. Tasmim̃ tasmim̃hi kāle (Ka)

3. Dī 2. 3; Am̃ 2. 503 piṭṭhesu.

4. Khu 2. 314; Khu 11. 45 piṭṭhādīsu.

Yathā jarāmarañānaṃ aññamaññaṃ atthato nānattaṃ, evaṃ tehi taṇhāya ca nānatte dassite “tayo pañhā”ti idaṃ sijjhatīti taṃ dassetuṃ “**yaṃ panā**”ti-ādimāha.

Tattha yasmā taṇhāya abhāvepi sati jarāmarañānaṃ labbhati khīṇāsavasantāne, tasmā aññaṃ jarāmarañānaṃ aññā taṇhāti imamatthamāha “**dissanti vītarāgā jīrantāpi mīyantāpi**”ti. Nanu ca taṇhāpi jīraṇabhijjanasabhāvāti? Saccam, na idaṃ jarāmarañānaṃ idhādhippetanti vuttovāyamattho. “Yadi cā”ti-ādinā jarāmarañāto taṇhāya anaññatte dosam dasseti. Yobbanatṭhāpi vigatataṇhā siyūṃ, na idaṃ yuttanti adhippāyo. Jarāmarañāmpi siyā dukkhassa samudayo taṇhāya anaññatte satīti adhippāyo. Na ca siyā taṇhā dukkhassa samudayo jarāmarañāto anaññatte satīti bhāvo. Na hi jarāmarañānaṃ dukkhassa samudayo taṇhā dukkhassa samudayo, tasmā veditabbaṃ etesamatthato nānattanti adhippāyo. Yathā ca taṇhā maggavajjhā, evaṃ jarāmarañāmpi siyā maggavajjhaṃ taṇhāya anaññatte sati. Yathā ca jarāmarañānaṃ na maggavajjhaṃ, tathā taṇhāpi siyāti ayampi nayo vutto evāti daṭṭhabbaṃ. **Imāya yuttiyāti** imāya yathāvuttāya upapattiyā. **Aññamaññehīti** aññāhi aññāhi kārāṇūpapattīhi atthato ce aññattaṃ tadaññāmpi byañjanato gavesitabbanti attho.

Imesaṃ dhammānaṃ atthato ekattanti imamevatthaṃ “**na hi yujjati**”ti-ādinā vivarati. **Taṇhāya adhippāye aparipūramāneti** icchitālābhamāha. Tena icchātaṇhānaṃ atthato ekattaṃ vuttaṃ hotīti. Etena na hi yujjati icchāya ca taṇhāya ca atthato aññattanti. Yathā idaṃ vacanaṃ samatthanaṃ hoti, evaṃ icchāvipariyāye āghātavattūsu kodho ca upanāho ca uppajjatīti idampi samatthanaṃ hoti, na tathā jarāmarañānavipariyāyeta jarāmarañātaṇhānaṃ atthato aññattampi samatthitaṃ hotīti etamatthaṃ dasseti “imāya yuttiyā”ti-ādinā.

Yadi icchātaṇhānaṃ atthato anaññattaṃ, atha kasmā Bhagavatā imissā gāthāya dvidhā vuttāti? Tattha parihāramāha “**yaṃ panidan**”ti-ādinā. Tattha **yanti** kiriyāparamasanaṃ. **Abhilapitanti** vuttaṃ yaṃ idaṃ

abhilapanam, idam bāhirānam rūpādīnam vatthūnam ārammaṇavasena, ārammaṇakaraṇavasena vā yojetabbam. **Dvīhi dhammehīti**¹ dvīhi pakatīti. Kā pana tā pakatīyoti? Appattassa visayassa esanavacasena icchā, pattassa appattassa vā pātukāmatāvasena taṇhā, ayametāsam viseso. Yadi pi evam, tathāpi sabbā taṇhā rūpādivisayam gilivā pariniṭṭhapetvā gahaṇena ekasabhāvā evāti dassento “**sabbā hi taṇhā ajjhosānalakkhaṇena ekalakkhaṇā**”²ti āha. Idāni tamattham upamāya pakāsento “**sabbo aggi**”³ti-ādimāha, tam suviññeyyameva.

Yam pana na kevalam taṇhā ārammaṇe pavattivisesena dvīhi eva nāmeti vuttā, atha kho anekehipi pariyāyehīti dassanattham “**icchā-itipī**”⁴ti-ādi vuttam.

Tattha icchanti tāya ārammaṇānīti **icchā**. Taṇhāyanatthena **taṇhā**. Piḷājananato duruddhāraṇato ca visapītam sallam viyāti **sallam**. Santāpanatthena **dhūpāyanā**. Ākaḍḍhanatthena sīghasotā saritā viyāti **saritā**, allaṭṭhena vā **saritā**, “saritāni sinehitāni ca, somanassāni bhavanti jantuno”²ti hi vuttam. Allāni ceva siniddhāni cāti ayamettha attho. **Visattikā**ti visatāti visattikā. Visaṭāti visattikā. Visamāti visattikā. Visālāti visattikā. Visakkatīti visattikā. Visamvādikāti visattikā. Visamharatīti visattikā. Visamūlāti visattikā. Visaphalāti visattikā. Visaparibhogāti visattikā. Visatā vā pana sā taṇhā rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme kule gaṇe visatā vitthatāti visattikā.

Sinehanavasena **sineho**. Nānāgatīsu kilamathuppādanena **kilamatho**. Paliveṭhanatthena latā viyāti **latā**. “Latā uppajja³ tiṭṭhatī”⁴ti hi vuttam. Mamanti maññanavasena **maññanā**. Dūragatampi ākaḍḍhitvā bandhanatthena **bandho**. Āsīsanatthena **āsā**. Ārammaṇarasam pātukāmatāvasenena **pipāsā**. Abhinandanatthena **abhinandanā**. Itīti evam ārammaṇe pavattivisesena anekehi nāmehi gayhamānāpi sabbā taṇhā ajjhosānalakkhaṇena ekalakkhaṇāti yathāvuttamattham nigameti.

1. Dvīhi nāmeḥīti (Ka)

3. Ubbhijja (Sī, Ka)

2. Khu 1. 62 piṭṭhe Dhammapade.

4. Khu 1. 62 piṭṭhe Dhammapade.

Puna taṇhāya anekehi nāmehi gahitabhāvameva “**yathā cā**”ti-ādinā upacayena dasseti. Tattha **vevacaneti** Vevacanahāravibhaṅge. “Āsā ca pihā”ti gāthāya¹ attham tattheva vaṇṇayissāma. **Avigatarāgassāti**-ādīsu rañjanaṭṭhena **rāgo**, chandanaṭṭhena **chando**, piyāyanaṭṭhena **pemaṃ**, paridhanaṭṭhena **paridāhoti** taṇhāva vuttā. Tenevāha “**taṇhāyetam vevacanan**”ti. **Evam yujjati**ti evam icchātaṇhānaṃ atthato anaññattā “tayo pañhā”ti yaṃ vuttaṃ, taṃ yujjati yuttiyā saṃgacchatīti attho.

21. Evam “kenassubbhāhato loko”ti² gāthāya “tayo pañhā”ti pañhattayabhāve yuttim dassetvā idāni aññehi pakārehi yuttigavesanam dasseto “**sabbo dukkhūpacāro**”ti-ādimāha. Tattha **dukkhūpacāro**ti dukkhappavatti. **Kāmatāṇhāsaṅkhāramūlakoti** kāmatāṇhāpaccayaṣaṅkhārahetukoti yujjati adhippāyo. **Nibbidūpacāro**ti nibbidāpavatti kāmānaṃ vipariṇāmaññathābhāvā uppajjamānā anabhirati ṇāṇanibbidā ca. **Kāmatāṇhāparikkhāramūlakoti** kāmatāṇhāya parikkhārabhūtavatthukāmahetuko. Tattha anabhiratisaṅkhātā nibbidā kāmatāṇhāparikkhāramūlikā, na ṇāṇanibbidāti sabbo nibbidūpacāro kāmatāṇhāparikkhāramūlakoti na pana yujjati vuttaṃ. **Imāya yuttiyāti** nayaṃ dasseti. Idaṃ vuttaṃ hoti—yathā pañhattayabhāve yutti vuttā, yathā ca dukkhūpacāranibbidūpacāresu, evam imāya yuttiyā iminā yogena nayena aññamaññehi kāraṇehi taṃtaṃpālīppadese anurūpehi aññathā aññehi hetūhi yutti gavesitabbāti.

Idāni taṃ nayadassanaṃ saṃkhittanti vitthārato vibhajivā dassetum “**yathā hi Bhagavā**”ti-ādi āraddham. Tatthāyaṃ saṅkhepattho—rāgadosamohacaritānaṃ yathākkamaṃ asubhamettāpaccayākāraṇakathā rāgādivinayanato sappāyāti ayaṃ sāsanaṃyutti. Evamavaṭṭhite yadi rāgacaritassa mettācetovimuttim deseṃya, sā desanā na yujjati asappāyabhāvato. Tathā sukhāpaṭipadādayoti. Nanu ca sukhāpaṭipadādayo paṭipattiyā sambhavanti, na desanāyāti? Saccametam, idha pana rāgacaritoti tikkhāleso rāgacaritoti adhippeto. Tassa dukkhāya paṭipadāya

1. Khu 10. 45, 180 piṭṭhesu.

2. Saṃ 1. 37 piṭṭhe.

bhāvanā samijjhati. Yassa ca dukkhāya paṭipadāya bhāvanā samijjhati, tassa garutarā asubhadesanā sappāyā, yassa garutarā asubhadesanā sappāyā, na tassa mandakilesassa viya lahukatarāti imamattham dassento āha “**Sukham vā paṭipadam -pa- deseyya na yujjati desanā**”ti. Iminā nayena sesapadesupi yathāsambhavam attho vattabbo. Ettha ca ayuttaparihārena yuttisamadhigamoti yuttivicāraṇāya ayuttipi gavesitabbāti vuttam “**Yadi hi -pa- na yujjati desanā**”ti. Sesesupi eseva nayo. **Evam yam kiñcīti**-ādi yuttihārayojanāya nayadassanameva.

Tattha **evanti** iminā nayena. **Yam kiñcīti** aññampi yam kiñci. **Anulomappahānanti** pahānassa anurūpam, pahānasamatthanti attho. Sutte anavasesānam padatthānam anupadavicāraṇā vicayo hāro vicayahārasamvaṇṇanāya niddhāritesu atthesu yuttigavesanam sukaranti āha “**sabham tam vicayena hārena vicinitvā yuttihārena yojetabban**”ti. **Yāvatikā nānassa bhūmīti** samvaṇṇentassa ācariyassa yam nānam yam paṭibhānam, tassa yattako visayo, tattako yuttihāravīcāroti attho. Tam kissa hetu? Anantanayo samantabhaddako vimaddakkhamo vicittadesano ca saddhammoti.

Evam nayadassanavaseneva yuttihārayojanā dassitāti tam brahmavihāraphalasangāhāpatti navānupubbasingāhāpattivasibhāvehi vibhajitvā dassetuṃ “**mettāvihārissa sato**”ti-ādi āradham. Tattha **mettāvihārissāti** mettāvihāralābhino. **Satoti** samānassa, tathābhūtassāti attho. **Byāpādoti** padoso. **Cittam pariyādāya ṭhassatīti** cittam abhibhavissati. Yasmā pana kusalākusalānam dhammānam apubbam acarimam pavatti nāma natthi, tasmā samāpattito vuṭṭhānassa aparabhāgeti dassanattham “**ṭhassatī**”ti vuttam. **Na yujjati desanāti** byāpādapaṭipakkhattā mettāya tādisī kathā na yuttāti attho. **Byāpādo pahānam abbattham gacchatīti yujjati desanāti** yathāvuttakāraṇato eva ayam kathā yuttāti. Sesavāresupi imināva nayena attho veditabbo. Anuttānam eva vaṇṇayissāma.

Animittāvihārissāti aniccānupassanāmukhena paṭiladdhaphalasangāhāpattivihārassa. **Nimittānusārīti** saṅkhāranimittānusārī. **Tena tenevāti**

niccādīsu yaṃ yaṃ pahīnaṃ, tena teneva nimittena. **Asmīti vigatanti** pañcasu upādānakkhandhesu diṭṭhimānavasena yaṃ asmīti maññitaṃ, taṃ vigataṃ. Tamevatthaṃ vivarati “**ayamahamasmīti na samanupassamī**”ti. **Vicikicchā kathamkathāsallanti** vinayakukkuccassāpi kathaṃ kathanti pavattisabbhāvato vicikicchāpadena visesitaṃ. **Na yujjati desanāti** vicikicchāya pahānekaṭṭhabhāvato na yuttāyaṃ kathā.

Paṭhamāṃ jhānaṃ samāpannassāti paṭhamajjhānasamaṅgino. **Kāmarāgabyāpādā visesāya saṃvattantīti na yujjati** yasmā nīvaraṇesu appahīnesu paṭhamajjhānassa upacārampi na sampajjati, pageva jhānaṃ, tasmā kāmarāgabyāpādā visesāya dutiyajjhānāya saṃvattantīti na yuttāyaṃ kathā. Yathāladhassa pana paṭhamajjhānassa kāmarāgabyāpādā pariyaṭṭhānappattā hānāya saṃvattantīti yujjati desanā yuttā kathāti, evaṃ sabbattha yojetabbaṃ. Avitakkasahagatā saññāmanasikārā nāma saha upacārena dutiyajjhānadhammā, ārammaṇakaraṇattho hettha sahadagata-saddo. **Hānāyati** paṭhamajjhānato parihānāya. **Visesāyati** dutiyajjhānāya. Iminā nayena tattha tattha hānanti, visesoti ca vuttadhammā veditabbā. **Vitakkavicārasahagatāti** paṭhamajjhānadhammā, kāmāvacaradhammā eva vā. **Upekkhāsukhasahagatāti** upacārena saddhīm dutiyajjhānadhammā, tatramajjhattupekkhā hi idha upekkhāti adhippetā. **Pītisukhasahagatāti** saha upacārena tatiyajjhānadhammā. **Upekkhāsatipārisuddhisahagatāti** catutthajjhānadhammā.

Saññūpacārāti paṭusaññākiccaṃ karontā eva ye keci cittuppādā, “ākiñcaññāyatanadhammā”tipi vadanti. **Saññāvedayitanirodhasahagatāti** “saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharissāmī”ti tassa parikammavasena pavattadhammā. Te pana yasmā nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyāṃ ṭhiteneva sakkā saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharitum, na tato parihīnena, tasmā nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā hānāya saṃvattantīti na yuttā kathā. Visesāya saṃvattantīti pana yuttā kathāti āha “**hānāya -pa-desanā**”ti. **Kallatāparicīti** samatthabhāvena paricītiṃ, yathāvuttasamāpattīsu vasibhāvena paricītiṃ attho. Tenevāha “**abhinīhāraṃ khamatī**”ti. Sesāṃ sabbaṃ uttānameva.

Api cettha appaṭikkūlasaññāmukhena kāmacchando vañcetīti yujjati.
 Paṭikkūlasaññāpatirūpatāya byāpādo vañcetīti yujjati. Samādhimukhena
 thinamiddham vañcetīti yujjati. Vīriyārambhamukhena uddhaccaṃ vañcetīti
 yujjati. Sikkhākāmatāmukhena kukkucçaṃ vañcetīti yujjati.
 Ubhayapakkhasantīraṇamukhena vicikicchā vañcetīti yujjati.
 Itthāniṭṭhasamupekkhanamukhena sammoho vañcetīti yujjati.
 Attaññūtāmukhena attani aparibhavena māno vañcetīti yujjati.
 Vīmaṃsāmukhena hetupatirūpakapariggahena micchādīṭṭhi vañcetīti yujjati.
 Virattatāpatirūpakena sattesu adayāpannatā vañcetīti yujjati.
 Anuññātapāṭisevanapatirūpatāya kāmasukhallikānuyogo vañcetīti yujjati.
 Ājīvapārisuddhipatirūpatāya asaṃvibhāgasīlatā vañcetīti yujjati.
 Saṃvibhāgasīlatāpatirūpatāya micchājīvo vañcetīti yujjati.
 Asaṃsaggavīhāritāpatirūpatāya asaṅgahasīlatā vañcetīti yujjati.
 Saṅgahasīlatāpatirūpatāya ananulomikasāmsaggo vañcetīti yujjati.
 Saccavāditāpatirūpatāya pisuṇavācā vañcetīti yujjati.
 Apisuṇavāditāpatirūpatāya anattakāmatā vañcetīti yujjati.
 Piyavāditāpatirūpatāya cāṭukamyatā vañcetīti yujjati.
 Mitabhānitāpatirūpatāya asaṃmodanasīlatā vañcetīti yujjati.
 Saṃmodanasīlatāpatirūpatāya māyā sāṭheyyaṅca vañcetīti yujjati.
 Niggayhavāditāpatirūpatāya pharusavācatā vañcetīti yujjati.
 Pāpagarahitāpatirūpatāya paravajjānupassitā vañcetīti yujjati.
 Kulānuddayatāpatirūpatāya kulamacchariyaṃ vañcetīti yujjati.
 Āvāsaciraṭṭhitikāmatāmukhena āvāsamacchariyaṃ vañcetīti yujjati.
 Dhammaparibandhapariharaṇamukhena dhammacchariyaṃ vañcetīti
 yujjati. Dhammadesanābhīratimukhena bhassārāmatā vañcetīti yujjati.
 Aphaṇusavācatāgaṇānuggahakaraṇamukhena saṅgaṇikārāmatā vañcetīti
 yujjati. Puññakāmatāpatirūpatāya kammārāmatā vañcetīti yujjati.
 Saṃvegapatirūpena cittasantāpo vañcetīti yujjati. Saddhālūtāpatirūpatāya
 aparikkhatā vañcetīti yujjati. Vīmaṃsanāpatirūpena assaddhiyaṃ vañcetīti
 yujjati. Attādhīpateyyapatirūpena garūnaṃ anusāsanīyā
 appadakkhiṇaggāhitā vañcetīti yujjati. Dhammādhīpateyyaparirūpena
 sabrahmacārīsu agāraṇaṃ vañcetīti yujjati. Lokādhīpateyyapatirūpena attani
 dhamme ca paribhavo vañcetīti yujjati. Mettāyanāmukhena rāgo vañcetīti
 yujjati. Karuṇāyanāpatirūpena soko vañcetīti yujjati.
 Muditāvīhārapatirūpena

pahāso vañcetīti yujjati. Upekkhāvihārapatirūpena kusalesu dhammesu nikkhattachandatā vañcetīti yujjati. Evaṃ āgamatirūpaka-adhigamapatirūpakādīnampi tathā tathā vañcanasabhāvo yuttito veditabbo. Evaṃ āgamānusārena yuttigavesanā kātābbāti.

Yuttihāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Padaṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā

22. **Tattha katamo padaṭṭhāno hāroti-**ādi Padaṭṭhānahāravibhaṅgo. Tattha yasmā “idaṃ imassa padaṭṭhānaṃ, idaṃ imassa padaṭṭhānaṃ”ti tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ padaṭṭhānabhūta-dhammavibhāvanalakkhaṇo padaṭṭhāno hāro, tasmā pavattiyā mūlabhūtaṃ avijjāṃ ādiṃ katvā sabhāvadhammānaṃ padaṭṭhānaṃ āsannakāraṇaṃ niddhārento avijjāya sabhāvaṃ niddisati “**sabbadhammayāthāva-asampañivedhalakkhaṇā avijjā**”ti. Tassattho— sabbesaṃ dhammānaṃ aviparītasabhāvo na sampañivijjhīyati etenāti sabbadhammayāthāva-asampañivedho. So lakkhaṇaṃ etissāti sā tathā vuttā. Etena dhammasabhāvappaṭicchādanalakkhaṇā avijjāti vuttamā hoti. Atha vā sammā paṭivedho sampañivedho. Tassa paṭipakkho asampañivedho. Kattha pana so sampañivedhassa paṭipakkhoti āha “sabba -pa- lakkhaṇā”ti. Yasmā pana asubhe subhanti-ādi vipallāse sati tattha sammoho uparūpari jāyatiyeva na hāyati, tasmā “**tassā vipallāsā padaṭṭhānaṃ**”ti vuttamā.

Piyarūpaṃ sātārūpanti piyāyitabbajātiyaṃ iṭṭhajātiyaṃca padaṭṭhānaṃ. “Yaṃ loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati”ti¹ hi vuttamā. **Adinnādānanti** adinnādānacetanā. Sā hi ekavāraṃ uppannāpi anādīnavadassitāya lobhassa uppattikāraṇaṃ hotīti tassa padaṭṭhānaṃ vuttamā. Dosassa pāṇātipāto padaṭṭhānaṃ, mohassa micchāpaṭipadā padaṭṭhānanti etthāpi imināva nayena attho veditabbo.

Vaṇṇasaṅghānabyañjanaggahaṇalakkhaṇāti

niṃmittānubyañjanaggahaṇalakkhaṇā. Sukhasāññāya phassassa upagamanalakkhaṇatā phassapaccayatāva vuttā. “Phuṭṭho sañjānāti”ti² hi

1. Dī 2. 246; Ma 1. 85; Abhi 2. 106 piṭṭhesu.

2. Saṃ 2. 292 piṭṭhe.

vuttaṃ. **Assādoti** taṇhā. Saṅkhatalakkhaṇāni uppādavayaññathattāni yebhuyyena niccaggahaṇaṃ viññāṇadhīnanti niccasaññāya viññāṇapadaṭṭhānatā vuttā. Tathā hi so bhikkhu taṃyevaṃ viññāṇaṃ sandhāvati saṃsaratīti viññāṇavisayameva attano niccaggāhaṃ pavedesi. Pañcannaṃ khandhānaṃ yadi aniccatā dukkhatā ca sudiṭṭhā, attasaññā sukhasaññā anavakāsāti āha “**aniccasaññādukkhasaññā-asamanupassanalakkhaṇā attasaññā**”ti. “Yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā”ti¹ hi vuttaṃ.

Yebhuyyena attābhiniveso arūpadhammesūti āha “**tassā nāmakāyo padaṭṭhānan**”ti. **Sabbaṃ neyyanti**² cattāri saccāni catusaccavinimuttassa ñeyyassa abhāvato. **Cittavikkhepaṭisaṃharaṇaṃ** uddhaccavikkhambhanaṃ. **Asubhāti** asubhānupassanā, paṭibhāganimittabhūtā asubhā eva vā, taṇhāpaṭipakkhattā samathassa asubhā padaṭṭhānanti vuttaṃ. Abhiḥhāya tanukaraṇato adinnādānāveramaṇi alobhassa padaṭṭhānanti vuttā. Tathā byāpādassa tanukaraṇato pāṇātipātāveramaṇi adosassa padaṭṭhānanti vuttā. **Vatthu-avippaṭipatti** visayasabhāvapaṭivedho, **sammāpaṭipatti** sīlasamādhisampadānaṃ nibbidāñāṇena anabhiratiñāṇameva vā tathā pavattaṃ. Sabbāpi vedanā dukkhadukkhatādibhāvato dukkhanti katvā vuttaṃ “dukkhasaññāya vedanā padaṭṭhānan”ti. **Dhammasaññāti** dhammamattanti saññā.

Sattānaṃ kāye avītarāgatā pañcannaṃ ajjhattikāyatanānaṃ vasena hotīti āha “**pañcindriyāni rūpīni rūparāgassa padaṭṭhānan**”ti. Kāyo hi idha rūpanti adhippeto. Visesato jhānanissayabhūte manāyatane ca nikanti hotīti āha “**chaṭṭhāyatanāni bhavarāgassa padaṭṭhānan**”ti. Edisaṃ mā rūpaṃ nibbattatu, mā edisī vedanāti evaṃ pavattā rūpādi-abhinandanā **nibbattabhavānupassitā**. **Ñāṇadassanassāti** kammassakataññāṇadassanassa. Yonisomanasikāravato hi pubbenivāsānussati kammassakataññāṇassa kāraṇaṃ hoti, na ayoniso ummujjantassa. Imassa ca atthassa vibhāvanatthaṃ **Mahānārada-kassapa-jātakāṃ**,³ **Brahmajāle**⁴ ekaccasassatavādo ca udāharitabbo. “**Okappanalakkhaṇā**”ti-ādinaṃ saddhāpasādānaṃ visesaṃ dasseti. So pana saddhāyayeva avatthāviseso daṭṭhabbo. Tattha **okappanaṃ** saddahanavasena ārammaṇassa ogāhaṇaṃ nicchayo.

1. Saṃ 2. 19 piṭṭhe. 2. Ñeyyanti (Sī) 3. Khu 6. 257 piṭṭhe. 4. Dī 1. 16 piṭṭhe.

Anāvilatā assaddhiyāpagamena cittassa akālussiyatā. **Abhipatthiyanā** saddahanameva. **Aveccapasādo** paññāsahito āyatanagato abhippasādo. **Apilāpanam** asammoso¹ nimujjitvā viya ārammaṇassa ogāhaṇam vā, ettha ca saddhādīnam pasādasaddhāsammappadhānasatipaṭṭhānaḥhānaṅgāni yathākkamaṁ padaṭṭhānanti vadantena avatthāvisesavasena padaṭṭhānabhāvo vuttoti daṭṭhabbam. Satisamādhīnam vā kāyādayo satipaṭṭhānāti. Vitakkādayo ca ḥhānānīti padaṭṭhānabhāvena vuttā.

Assādamanasikāro saṁyojanīyesu dhammesu assādānupassitā. **Punabbhavavirohaṇāti** punabbhavāya virohaṇā, punabbhavanibbattanārahataṁ vipākadhammatāti attho. **Opapaccayikanibbattilakkaṇanti** upapattibhavabhāvena nibbattanasabhāvaṁ. **Nāmakāya rūpakāyasaṅghātalakkaṇanti** arūparūpakāyānam samūhiyabhāvaṁ. **Indriyavavatthānanti** cakkhādīnam channam indriyānam vavatthitabhāvo. **Opapaccayikanti** upapattikkhandhanibbattakam. **Upadhīti** attabhāvo. Attano piyassa maraṇam cintentassa bālassa yebhuyyena soko uppajjatīti maraṇam sokassa padaṭṭhānanti vuttam. **Ussukkam** cetaso santāpo. **Odahananti** avadahanam. Attano nissayassa santapanameva bhavassāti vuttam bhavam dassetum “**imāni**”ti-ādi vuttam. Tattha bhavassa aṅgāni bhavasankhātāni ca aṅgāni bhavaṅgāni. Tesu kilesā bhavassa aṅgāni. Kammavipākavattam bhavasankhātāni aṅgāni. **Samaggānīti** sabbāni. Khandhāyatanādīnam aparāparuppattisaṁsaraṇam saṁsaro. Tassa purimapurimajātinipphannam kilesādivattam kāraṇanti āha “**bhavo saṁsārassa padaṭṭhānan**”ti. Sampāpakahetubhāvaṁ sandhāya “maggo nirodhassa padaṭṭhānan”ti vuttam.

Kammaṭṭhānogāhakassa otaraṇaṭṭhānatāya bahussuto tittam nāma, tassa sammāpayirupāsanaṁ **tittaññutā**. Dhammūpasaṅhitam pāmojjam pītam nāma, sappāyadhammassavanena tam uppādetvā kammaṭṭhānassa brūhanā **pītaññutā**, bhāvanāya thokampi layāpattiyā uddhampattiyā ca jānanā **pattaññutā**. Attano pañcahi padhāniyaṅgehi samannāgatassa jānanā **attaññutā**, tesu purimānam purimānam pacchimassa pacchimassa padaṭṭhānabhāvo suviññeyyo eva. Katapuññasseva patirūpadesavāso

1. Asammoho (Sī)

sambhavati, na itarassāti “**pubbekatapuññatā patirūpadesavāsassa padaṭṭhānan**”ti vuttaṃ. **Yathābhūtaññadassanaṃ** saha adhiṭṭhānena taruṇavipassanā. **Nibbadāti** balavavipassanā. **Virāgoti** maggo. **Vimuttīti** phalaṃ. **Evanti** yadidaṃ “tassā vipallāsā padaṭṭhānan”ti-ādinā avijjādīnaṃ padaṭṭhānaṃ dassitaṃ, iminā nayena athāpi yo koci upanissayo balavapaccayoti yo koci avasesapaccayo, **sabbo so padaṭṭhānaṃ** kāraṇanti veditabbaṃ. “Evaṃ yā kāci upanisā yogato ca paccayato cā”ti pi paṭhanti. Tattha **upanisāti** kāraṇaṃ, **yogatoti** yuttito **paccayatoti** paccayabhāvamattatoti attho veditabbo. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Padaṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Lakkhaṇahāravibhaṅgavaṇṇanā

23. **Tattha katamo lakkhaṇo hāroti**-ādi Lakkhaṇahāravibhaṅgo. Tattha **kiṃ lakkhayatīti** lakkhaṇahārassa visayaṃ pucchati. “**Ye dhammā**”ti-ādinā lakkhaṇahāraṃ saṅkhepato dassetvā taṃ udāharaṇehi vibhajitum “**cakkhun**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha “**vadhakaṭṭhena ekalakkhaṇāni**”ti iminā anavaṭṭhitabhāvādināpi ekalakkhaṇatā vuttā evāti daṭṭhabbaṃ.

Evaṃ āyatanavasena ekalakkhaṇataṃ dassetvā idāni khandhādivasena dassetum “**atīte rādha rūpe anapekkho hohi**”ti-ādi suttaṃ ābhattaṃ. **Yamakovādasutte**¹ **vadhakaṭṭhena ekalakkhaṇā vuttāti** tasmim sutte “vadhakaṃ rūpaṃ vadhakaṃ rūpanti yathābhūtaṃ nappajānāti”ti-ādinā āgatattā vuttaṃ. **Itīti** evaṃ, imissaṃ gāthāyaṃ kāyagatāya satiyā vuttāya sati vedanāgatā sati cittagatā sati dhammagatā ca sati vuttā bhavati satipaṭṭhānabhāvena ekalakkhaṇattāti adhippāyo. **Diṭṭhanti**-ādināṃ atthaṃ parato vaṇṇayissāma.

1. Saṃ 2. 89 piṭṭhe.

Kāye kāyānupassī viharāhīti ettha **kāyeti** rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnañca samūhaṭṭhena kāyoti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena, evaṃ kucchitānaṃ āyaṭṭhena. Kucchitānañhi paramajjegucchānaṃ so āyotipi **kāyo**, **āyoti** uppattideso. Tatrāyaṃ vacanattho—āyanti tatoti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo, iti kucchitānaṃ āyoti kāyo.

Kāyānupassīti kāyaṃ anupassanasīlo, kāyaṃ vā anupassamāno. “Kāye”ti ca vatvā puna “kāyānupassī”ti dutiyaṃ kāyaggahaṇaṃ asammissato vavatthānaghanavinibbhogādīdassanatthaṃ. Tena na kāye vedanānupassī cittadhammānupassī vā, atha kho kāyānupassī evāti kāyasaṅkhāte vatthusmiṃ kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā na kāye aṅgapaccaṅgavinimutta-ekadhammānupassī, nāpi kesalomādivinimutta-itthipurisānupassī.

Yopi cettha kesalomādiko bhūtopādāyasamūhasaṅkhāto kāyo, tatthapi na bhūtopādāyavinimutta-ekadhammānupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya aṅgapaccaṅgasamūhānupassī, nagarāvayavānupassako viya kesalomādisamūhānupassī, kadalikkhandhapattavaṭṭivinibbhujjako viya rittamuṭṭhiviniveṭhako viya ca bhūtopādāyasamūhānupassī evāti nānappakārato samūhavaseneṅga kāyasaṅkhātassa vatthuno dassanena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā añño vā koci dhammo dissati, yathāvuttadhammasamūhamatte eva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṃ karonti. Tenāhu porāṇā—

“Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passati.
Apassaṃ bajjhate mūḷho, bajjhamāno na muccati”ti¹.

Ghanavinibbhogādīdassanatthanti-ādisaddena ayamattho veditabbo. Ayañhi etasmim kāye kāyānupassīyeva, na aññadhānupassī.

Idaṃ vuttaṃ hoti—yathā anudakabhūtāyapi marīciyā udakānupassino honti, na evaṃ aniccadukkhānatta-asubhabhūte eva imasmim kāye

1. Dī-Ṭṭha 2. 347; Ma-Ṭṭha 1. 247; Abhi-Ṭṭha 2. 207; Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 161; Mahāniddeśa-Ṭṭha 39 piṭṭhādīsu.

niccasukha-attasubhabbhāvānupassī, atha kho kāyānupassī aniccadukkha-anatta-asubhākārasamūhānupassīti attho. Atha vā yvāyaṃ

Mahāsatipaññāne¹ assāsapassāsādicuṇṇikajāta-aṭṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca “idhekacco pathavīkāyaṃ aniccato anupassati, āpokāyaṃ tejokāyaṃ vāyokāyaṃ kesakāyaṃ -pa- aṭṭhimiñjakāyaṃ”ti **paṭisambhidāyaṃ**² kāyo vutto, tassa sabbassa imasmim yeva kāye anupassanato kāye kāyānupassīti evampettha attho daṭṭhabbo.

Atha vā kāye ahanti vā mamanti vā gahetabbassa kassaci ananupassanato, tassa pana kesalomādikassa nānādharmasamūhassa anupassanato kāye kesādidhammasanūhasaṅkhāte kāyānupassīti attho daṭṭhabbo. Api ca “imasmim kāye aniccato anupassati no niccato”ti-ādinā anukkamena **paṭisambhidāyaṃ**² āgatanayassa sabbasseva aniccalakkhaṇādikassa ākārasamūhasaṅkhātassa kāyassa anupassanato kāye kāyānupassīti attho.

Viharāhīti vattāhi. **Ātāpīti** tīsu bhavesu kilese ātāpetīti ātāpo, so assa atthīti ātāpī. **Sampajānoti** sampajāññasāṅkhātena ñāṇena samannāgato. **Satimāti** kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato. Ayaṃ pana yasmā satiyā ārammaṇaṃ pariggahetvā paññāya anupassati, na hi sativirahitā anupassanā atthi, tenevāha “satim ca khvāhaṃ bhikkhave sabbatthikaṃ vadāmi”ti³. Anātāpino ca anto saṅkoco antarāyakaro hoti, kammaṭṭhānaṃ na sampajjati. Tasmā yesaṃ dhammānaṃ ānubhāvena taṃ sampajjati, taṃ dassanatthaṃ “ātāpī”ti-ādi vuttaṃ.

Tattha **vineyyāti** tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. **Loketi** tasmimyeva kāye. Kāyo hi idha lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti adhippeto. Abhijjhāggahaṇena cettha kāmaccando, domanassaggahaṇena byāpādo gahitoti nīvaraṇesu balavadhammadvayappahānadassanena nīvaraṇappahānaṃ vuttanti kāyānupassanāsatipaññānassa

1. Dī 2. 231 piṭṭhādīsu.

2. Khu 9. 406 piṭṭhādīsu.

3. Saṃ 3. 100 piṭṭhe.

pahānaṅgaṃ dassitaṃ. “Ātāpī”ti-ādinā pana sampayogaṅgaṃ dassitanti imamatthaṃ dassetuṃ “ātāpī”ti-ādi vuttaṃ. Tattha abhijjhādomanassānaṃ samatho ujupaṭipakkkhoti abhijjhādomanassavinayo vuccamāno samādhindriyaṃ dīpetīti āha “**vineyya loke abhijjhādomanassanti samādhindriyaṃ**”ti¹. **Ekalakkaṇattā catunnaṃ indriyānanti** yathā vīriyapaññāsamaḍhindhriyehi kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ ijjhati, evaṃ vedanācittadhammānupassanāsatiṭṭhānānīpi tehi ijjhantīti catusatiṭṭhānasādhane imesaṃ indriyānaṃ sabhāvabhedābhāvato samānalakkaṇattā itarāni satipaṭṭhānānīpi vuttāni eva hontīti attho.

24. Idāni satipaṭṭhānesu gahitesu sabbesaṃ bodhipakkiyadhammānaṃ gahitabhāvaṃ dassetuṃ “**catūsu satipaṭṭhānesū**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **bodhaṅgamāti** bodhaṃ ariyamaggañāṇaṃ gacchantīti bodhaṅgamā. Yathāvuttassa bodhassa pakkhe bhavāti **bodhipakkiyā**. **Neyyānikalakkaṇenāti** ettha nimittato pavattato ca vuṭṭhānaṃ niyyānaṃ, niyyāne niyuttāti neyyānikā, yathā dovārikoti. Niyyānasāṅkhātāṃ vā phalaṃ arahantīti neyyānikā. Niyyānaṃ payojanaṃ etesanti vā neyyānikā. “Niyānikā”tipi pāṭho, tattha niyyānaṃ etesaṃ atthīti niyyānikāti attho. “Niyāniyā”tipi pāṭho, tassa niyyantīti niyyāniyāti attho daṭṭhabbo. Niyyānikalakkaṇenāti niyyānikasabhāvena.

Evaṃ akusalāpi dhammāti yathā kusalā dhammā ekalakkaṇabhāvena niddhāritā, evaṃ akusalāpi dhammā ekalakkaṇaṭṭhena niddhāretabbā. Kathaṃ? Pahānekaṭṭhatāvaseṇāti dassento “**pahānaṃ abbattham gacchantī**”ti āha. Idāni taṃ pahānaṃ dassetuṃ “**catūsu satipaṭṭhānesū**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha kāyānupassanādīsū catūsu satipaṭṭhānesu bhāviyamānesu asubhe subhanti-ādayo cattāro vipallāsā pahīyanti, kabaḷikārāhārādayo cattāro āhārā cassa pariññaṃ gacchanti, tesāṃ pariṇānassa paribandhino kāmarāgādayo byantīkatā hontīti attho, kasmā? Tehi pahātabbabhāvena ekalakkaṇattāti. Evaṃ sabbattha attho yojetabbo. Tenevāha “eva akusalāpi dhammā ekalakkaṇattā pahānaṃ abbattham gacchantī”ti.

1. Saṃ-Ṭṭha 3. 215 piṭṭhādīsūpi passitabbaṃ.

Idāni aññenapi pariyāyena lakkhaṇahārassa udāharaṇāni dassetuṃ “**yattha vā panā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **yatthāti** yassaṃ desanāyaṃ. **Vā**-saddo vikappattho. **Panāti** padapūraṇo. **Rūpindriyanti** ruppanasabhāvaṃ aṭṭhavidhaṃ indriyaṃ. **Tatthāti** tassaṃ desanāyaṃ. **Rūpadhātūti** ruppanasabhāvā dasa dhātuyo. **Rūpāyatananti** ruppanasabhāvaṃ dasāyatanāṃ, rūpīni dasāyatanānīti attho. Ruppanalakkhaṇena ekalakkhaṇattā imāni desitānīti adhippāyo. Desitaṃ tattha sukhindriyaṃ somanassindriyaṃ sukhavedanābhāvena ekalakkhaṇattāti adhippāyo.

Dukkhasamudayo ca ariyasaccanti idaṃ akusalassa somanassassa vasena vuttaṃ, sāsavakusalassāpi vasena yujjati eva. Sabbo ca paṭiccasamuppādo desitoti sambandho. Avijjānusayitattā adukkhamasukhāya vedanāya. Vuttañhetā “adukkhamasukhāya vedanāya avijjānusayo anuseti”ti¹. Tathā ca vuttaṃ “**adukkhamasukhāya hi vedanāya avijjā anuseti**”ti. Etena adukkhamasukhāvedanāggahaṇena avijjā gahitāti dasseti. Sati ca avijjāggahaṇe sabbo paṭiccasamuppādo desitoti dassetuṃ “**avijjāpaccayā saṅkhārā**”ti-ādi vuttaṃ. **So cāti** ettha **ca**-saddo byatirekattho, tena so paṭiccasamuppādo anulomapaṭilomavasena duvidhoti imaṃ vakkhamānavisesaṃ joteti. Tesu anulomato paṭiccasamuppādo yathādassito sarāgasadosasamohasaṃkilesapakkhena hātabboti vutto, paṭilomato pana paṭiccasamuppādo yo “avijjāya tveva asesavirāganirodhā”ti-ādinā **Pāliyam**² vutto, taṃ sandhāya “**vītarāgavītaḍḍhosavītamoha-ariyadhammehi hātabbo**”ti vuttaṃ.

Idāni ekalakkhaṇatāvibhāvanena lakkhaṇahārayojanāya nayaṃ dassetuṃ “**evaṃ ye dhammā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **kiccatoti** pathavī-ādīnaṃ phassādīnañca rūpārūpadhammānaṃ sandhāraṇasaṅghaṭṭanādikiccatto, tesaṃ tesaṃ vā paccayadhammānaṃ taṃtaṃpaccayuppannadhammassa paccayabhāvasaṅkhātakiccatto. **Lakkhaṇatoti** kakkhaḷaphusanādisabhāvato. **Sāmaññatoti** rūppanāmanādito aniccatādito khandhāyatanādito ca. **Cutūpapātati** saṅkhatadhammānaṃ bhaṅgato uppādato ca, samānanirodhato samānuppādato

1. Ma 1. 377 piṭṭhe.

2. Ma 3. 109; Vi 3. 1 piṭṭhādīsu.

cāti attho. Ettha ca saḥacaraṇaṃ samānahetutā samānaphalatā samānabhūmitā samānavisayatā samānārammaṇatāti evamādayopi ca-saddena saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ. Sesam uttānatthameva.

Lakkhaṇahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Catubyūhahāravibhaṅgavaṇṇanā

25. **Tattha katamo catubyūho hāroti** Catubyūhahāravibhaṅgo. **Tattha byañjanena suttassa neruttañca adhippāyo ca nidānañca pubbāparasandhi ca gavesitabboti** saṅkhepena tāva catubyūhaṃ dasseti. **“Byañjanenā”**ti iminā hārānaṃ suttassa byañjanavicayabhāvato byañjanamukheneva ete catubyūhahārapadatthā niddhāretabbāti dasseti. **Neruttanti** niruttaṃ nibbacaṇanti attho. Niruttameva neruttaṃ. Tenevāha **yā niruttipadasamhitā**”ti. Tassattho—yā nirutti, idaṃ neruttaṃ. Kā pana sā nirutti? Padasamhitāti padesu samhitā yuttā, liṅgavacanakālasādhanapurisādi visesayogena yo yo attho yathā yathā vattabbo, tathā tathā pavattasabhāvaniruttīti attho. Tathā hi vuttaṃ **“yaṃ dhammānaṃ nāmaso ñāṇaṃ”**ti.

Tattha **yanti** hetu-atthe nipāto, yāya kāraṇabhūtāyāti attho. **Dhammānanti** ñeyya dhammānaṃ. **Nāmasoti** pathavī phasso khandhā dhātu Tisso Phussoti evamādināmavisesena ñāṇaṃ pavattati, yaṃ sabhāvanirutti nāma. Pathavīti hi evamādikaṃ saddaṃ gahetvā tato paraṃ saṅketadvārena tadatthapaṭipatti taṃtaṃmaniyatanāmapaññattiggahaṇavaseneva hotīti. Atha vā padasamhitāti padena samhitā. Padato hi padatthāvabodho. So panassa atthe pavattinimittabhūtāya paññattiyā gahitāya eva hotīti sā pana paññatti niruttisaṅkhātapadena samhitā padatthaṃ bodhetīti padasamhitāti vuttaṃ. **“Yadā hi bhikkhū”**ti-ādinā **“dhammānaṃ nāmaso ñāṇaṃ”**ti padassa atthaṃ vivarati.

Tattha **atthassāti** saddābhidheyassa atthassa. **Nāmaṃ jānātīti** nāmapaññattivāsena yaṃ nāmāti nāmaṃ jānāti. **Dhammassāti** sabhāvadhammassa.

Tathā tathā nam abhiniropetīti yo yo attho dhammo ca yathā yathā ca voharitambo, tathā tathā nam nāmaṃ vohāraṃ abhiniropeti desetīti attho. Etthāvatā ca ayaṃ bhikkhu atthakusalo yāva anekādhivacanakusaloti vuccatīti sambandhitabbaṃ.

Tattha **atthakusaloti** Pāli-atthe kusalo. **Dhammakusaloti** Pāliyaṃ kusalo. **Byañjanakusaloti** akkharesu ca vākyesu ca kusalo. **Niruttikusaloti** nibbacane kusalo. **Pubbāparakusaloti** desanāya pubbāparakusalo. **Desanākusaloti** dhammassa desanāya kusalo. **Atītādhivacanakusaloti** atītapaññattikusalo. Esa nayo sesesupi. **Evaṃ sabbāni kātābbāni. Janapadaniruttānīti** yattakāni sattavohārapadāni, tāni sabbāni yathāsambhavaṃ sutte nibbacanavasena kātābbāni vattābbānīti attho. **Sabbā ca janapadaniruttiyoti** sabbā ca lokasamaññāyo yathārahaṃ kātābbā. “Samaññaṃ nātidhāveyyā”ti hi vuttaṃ. Tathā hi sammutisaccamukheneva paramatthasaccādhigamo hotīti.

26. Adhippāyakaṇḍe anuttānaṃ nāma natthi.

27. Nidānakaṇḍe **iminā vatthunāti** iminā puttagavādikittanasāṅkhātena kāraṇena. Kāraṇañhettha vatthu nidānanti ca vuttaṃ. Iminā nayena sabbattha nidānaniddhāraṇaṃ veditabbaṃ.

Kāmandhāti kilesakāmena andhā. **Jālasañchannāti** taṇhājālapaliguṇṭhitā. **Taṇhāchadanachādītāti** taṇhāsāṅkhātena andhakārena pihitā. **Bandhanābaddhāti** kāmaguṇasaṅkhātena bandhanena baddhā. “Pamattabandhanā”tipi pāṭho, pamādenāti attho. **Pubbāparenāti** pubbena vā aparena vā desanantarenāti adhippāyo. **Yujjatīti** yogam upeti, sametīti attho. **Imehi padehi pariyuṭṭhānehīti** imehi yathāvuttehi gāthāpadehi taṇhāpariyuṭṭhānadīpakehi. **Sāyeva taṇhāti** yā purimagāthāya vuttā, sāyeva taṇhā. “**Yañcāhāti**”-ādinā dvinnampi gāthānaṃ atthasaṃsandanaena pubbāparaṃ vibhāveti. **Payogenāti** samudācārena. **Tasmāti** yattha sayam uppannā, taṃ santānaṃ nissarituṃ adentī

nānārammaṇehi palobhayamānā kilesehi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati. Tasmā kilesavasena ca pariyuṭṭhānavasena ca taṇhābandhanaṃ vuttā.

Papañcenti saṃsāre ciraṃ ṭhapentīti **papañcā**. Tiṭṭhanti etāhīti **ṭhiti**. Bandhanaṭṭhena sandānaṃ viyāti **sandānaṃ**. Nibbānanagarappavesassa paṭisedhanato paṇiṅhaṃ viyāti **paṇiṅhaṃ**. Anavaśesataṇhāpahānena **nittaṇho**. Attahitaparāhitānaṃ idhalokaparalokānañca munanato **munīti** evaṃ gāthāya padattho veditabbo. Papañcādi-attho pana **Pāliyaṃ** vibhattā evāti. Tattha yassete papañcādayo abbatthamā gatā, tassa taṇhāya lesopi na bhavati. Tena vuttaṃ “**yo etaṃ sabbaṃ samatikkanto ayaṃ vuccati nittaṇho**”ti.

28. **Pariyuṭṭhānanti** “taṇhāya pariyuṭṭhānān”ti vuttāni taṇhāvicarītāni. **Saṅkhārāti** “tadabhisāṅkhatā saṅkhārā”ti vuttā taṇhādiṭṭhimānāhetukā saṅkhārā. Te pana yasmā sattasu javanacetanāsu paṭhamacetanā sati paccayasamavāye imasmiṃyeva attabhāve phalaṃ deti. Pacchimacetanā anantare attabhāve. Ubhinnaṃ vemajjhacetanā yattha katthaci phalaṃ deti, tasmā vipaccanokāśavasena vibhajivā dassetuṃ “**diṭṭhadhammavedanīyā vā**”ti-ādi vuttaṃ. Yasmā pana taṃtaṃcetanāśampayuttā taṇhāpi cetanā viya diṭṭhadhammavedanīyādivasena tidhā hoti, tasmā vuttaṃ “**evaṃ taṇhā tividham phalaṃ deti**”ti. **Pubbāparena yujjati**ti yaṃ pubbaṃ purimaṃ saṅkhārānaṃ diṭṭhadhammavedanīyatādivacanāṃ vuttaṃ, taṃ iminā aparena kammaṃ diṭṭhadhammavedanīyabhādivacanena yujjati, Gaṅgodakaṃ viya Yamunodakena saṃsandati sametīti attho.

Saṅkhārā dāsanabalenāti catūsu diṭṭhigatasampayuttesu vicikicchāsampayutte cāti pañcasu cittuppādesu saṅkhārā paṭhamamaggapaññābalena. **Chattimsa taṇhāvicarītāni bhāvanābalenāti** paṭhamamaggena pahīnāśavasena vuttaṃ, na sabbesaṃ vasena.

Anubandhoti taṇhādīnaṃ anuppabandhena pavatti. **Yo cāpi papañcoti-** ādinā “papañcetī”ti-ādinā vuttaṃ **Rādhasuttañca**¹ saṃsandati. Tenevāha “**idaṃ ekatthān**”ti. Yadi pi atthato ekaṃ, desanāya pana

1. Rāmasuttañca (Ka)

viseso vijjatīti dassetuṃ “**api cā**”ti-ādi vuttaṃ. **Evanti** iminā vuttappakārena. **Suttanā**ti samvaṇṇiyamānena suttana. **Suttanti** suttantaraṃ. **Samśandayitvā**ti vimissitvā atthato abhinnaṃ katvā. **Pubbāparena saddhiṃ yojayitvā**ti pubbena vā aparena vā suttana saddhiṃ atthato sambandhaṃ yojetvā. Vuttamevatthaṃ pākaṭaṃ karoti tena suttassa attho niddiṭṭho hoti vitthārito suttantaradassanena.

Na kevalaṃ suttantarasaṃsandanaṃ eva pubbāparasandhi, atha kho aññopi atthīti dassetuṃ “**so cāyan**”ti-ādi vuttaṃ. Tatha **atthasandhī**ti kiriyākāra-kādivasena atthassa sambandho. So pana yasmā saṅkāsānādīnaṃ channaṃ atthapadānaṃ yeveva hoti, sabbassāpi padatthassa tadavarodhato.

Sambandho ca nāma na koci attho. Tasmā “**atthasandhi chappadānī**”ti-ādi vuttaṃ. **Byañjanasandhī**ti padassa padantarena sambandho. Yasmā pana sabbampi nāmādipadaṃ chahi byañjanapadehi asaṅgahitaṃ nāma natthi, tasmā “**byañjanasandhi chappadānī**”ti-ādi vuttaṃ.

Desanāsandhīti yathāvuttadesanantarena desanāya saṃsandanaṃ. **Na ca pathaviṃ nissāyā**ti pathaviṃ visayasaṅkhātāṃ nissayaṃ katvā, pathaviṃ ālambhitvāti attho. **Jhāyī**ti phalasaṃpattijhānena jhāyī. So hi sabbasaṅkhāraṇissaṭṭaṃ nibbānaṃ ālambitvā saṃpajjanavasena jhāyati, na pathaviṃ nissāya jhāyatīti vutto. Sesapadesupi eseve nayo. Ettha ca catūhi mahābhūtehi rūpappaṭibaddhavuttitāya sabbo kāma bhavo rūpa bhavo ca gahitā. Arūpa bhavo pana sarūpeneva gahitoti sabbaṃ lokaṃ pariyādiyitvā puna aññenapi pariyāyena taṃ dassetuṃ “**na ca imaṃ lokaṃ**”ti-ādimāha. Sabbo hi loko idhaloko paraloko cāti dveva koṭṭhāsā honti. Yasmā pana “idhaloko”ti visesato diṭṭhadhamabhūto sattasantāno vuccati. “Paraloko”ti bhavantarasaṅkhepagato sattasantāno tadubhayavinimutto anindriyabaddho rūpasantāno. Tasmā taṃ sandhāya “**yamidaṃ ubhayamantarenā**”ti-ādi vuttaṃ.

Ye pana “ubhayamantarenā”ti vacanaṃ gahetvā antarābhavaṃ icchanti, tesāṃ taṃ micchā. Antarābhavo hi abhidhamme paṭikkhittoti. **Diṭṭhanti**

rūpāyatanam. **Sutanti** saddāyatanam. **Mutanti** patvā gahetabbato gandhāyatanam rasāyatanam phoṭṭhabbāyatanañca. **Viññānti** avasiṭṭham dhammāraṇapariyāpannarūpaṃ. **Pattanti** pariyesitvā vā apariyesitvā vā pattam. **Pariyesitanti** pattam vā appattam vā pariyesitam. **Vitakkitam vicāritanti** vitakkanavasena anumajjanavasena ca ālambitam. **Manasānucintitanti** cittena anu anu cintitam. **Ayam sadevake -pa- anissitena cittena na ñāyati jhāyantoti** ayam khīṇāsavo phalasaṃpattijhānena jhāyanto pubbeva taṇhādiṭṭhinissayānam suṭṭhu pahīnattā sadevake loke -pa-manussāya yattha katthacipi anissitena cittena jhāyati nāma. Tato eva loke kenacipi na ñāyati “ayam idam nāma nissāya jhāyati”ti. Vuttañhetam—

“Namo te purisajāñña, namo te purisuttama.

Yassa te nābhijānāma, kim tvaṃ nissāya jhāyasi”ti¹.

Idāni khīṇāsavacittassa katthacipi anissitabhāvaṃ **Godhikasuttena**² **Vakkalisuttena**³ ca vibhāvetuṃ “yathā māro”ti-ādi vuttam. **Viññānam samanvesantoti** parinibbānato uddham viññānam pariyesanto. “**Papañcātīto**”ti-ādinā adassanassa āraṇamāha. **Anissitacittā na ñāyanti jhāyamānāti** na kevalam anupādisesāya nibbānadhātuyā khīṇāsavassa cittagatim mārādayo na jānanti, api ca kho sa-upādisesāyapi nibbānadhātuyā tassa taṃ na jhānantīti attho. **Ayam desanāsandhīti Godhikasuttavakkalisuttānam** viya suttantānam aññamañña-atthasaṃsandanaṃ desanāsandhi nāma.

Niddesasandhīti niddesassa sandhi niddesasandhi, niddesena vā sandhi niddesasandhi. Purimena suttassa niddesena tasseva pacchimassa niddesassa, pacchimena vā purimassa sambandhananti attho. Taṃ dassetuṃ yasmā Bhagavā yebhuyyena paṭhamam vaṭṭam dassetvā pacchā vivaṭṭam dasseti, tasmā “**nissitacittā**”ti-ādi vuttam. Tattha nissitam cittam etesanti **nissitacittā**, puggalā, niddisitabbā puggalādiṭṭhānāya desanāyāti adhippāyo. Dhammādiṭṭhānāya pana nissitam cittam etthāti **nissitacittā**, nissitacittavanto taṇhādiṭṭhinissayavasena pavattā suttapadesā. Sesamettha sabbam pākaṭameva.

Catubyūhahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 10. 130 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 121 piṭṭhe.

3. Saṃ 2. 97 piṭṭhe.

7. Āvaṭṭahāravibhaṅgavaṇṇanā

29. **Tattha katamo āvaṭṭo hāroti** Āvaṭṭahāravibhaṅgo. Tattha **ārambhathāti** ārambhādhātusaṅkhātāṃ vīriyaṃ karotha. **Nikkamathāti** kosajjapakkhato nikkhantattā nikkamadhātusaṅkhātāṃ taduttarivīriyaṃ karotha. **Yuñjatha Buddhasāsaneti** yasmā silasaṃvaro indriyesu guttadvāratā bhojane mattaññutā satisampajaññanti imesu dhammesu paṭiṭṭhitānaṃ jāgariyānuyogavasena ārambhanikkamadhātuyo sampajjanti, tasmā tathābhūtasamathavipassanāsāṅkhāte Bhagavato sāsane yuttappayuttā hotha. **Dhunātha maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaroti** evaṃ paṭipajjantā ca tedhātu-issarassa maccurājassa vasaṃ satte netīti tassa senāsāṅkhātāṃ abalaṃ dubbalaṃ yathā nāma balūpapanno kuñjaro naḷehi kataṃ agāraṃ khaṇeneva viddhamseti, evameva kilesagaṇaṃ dhunātha vidhamatha viddhamsethāti attho¹.

Idāni yadatthaṃ ayaṃ gāthā nikkhittā, taṃ yojetvā dassetuṃ “**ārambhatha nikkamathāti vīriyassa padaṭṭhānan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ārambhatha nikkamathāti** idaṃ vacanaṃ **vīriyassa padaṭṭhānaṃ** vīriyapayogassa kāraṇaṃ vīriyārambhe niyojanato, “yogā ve jāyatī bhūrī”ti² vacanato yogo bhāvanā. Tattha vipassanābhāvanāya vakkhamānattā samādhībhāvanā idhādhippetāti vuttaṃ “**yuñjatha Buddhasāsaneti samādhissa padaṭṭhānan**”ti. “Maccuno senaṃ”ti vuttāya kilesasenāya sammā dhunanaṃ ñāṇeneva hotīti āha “**Dhunātha -pa- padaṭṭhānan**”ti. Puna yathāvuttavīriyasamādhīpaññāsampayuttesu ādhipaccakiccatāya papañcappahānasamatthā vaṭṭamūlaṃ chinditvā vivaṭṭaṃ pāpenti cāti dassanatthaṃ “**ārambhatha nikkamathāti vīriyindriyassa padaṭṭhānan**”ti-ādi vuttaṃ. **Imāni padaṭṭhānāni desanāti** “yānimāni vīriyassa padaṭṭhānan”ti-ādīnā vīriyādīnaṃ padaṭṭhānāni vuttāni, sā ārambhatha nikkamathāti-ādīdesanā, na vīriyārambhavatthu-ādīnīti attho. Tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ.

Evaṃ yathānikkhittāya desanāya padaṭṭhānavasena atthaṃ niddhāretvā idāni taṃ sabhāgavisabhāgadhāmmavasena āvaṭṭetukāmo tassa bhūmiṃ

1. Saṃ-Ṭṭha 1. 203 piṭṭhādīsūpi passitabbaṃ.

2. Khu 1. 53 piṭṭhe Dhammapade.

dassetum “**ayuñjantānaṃ vā sattānaṃ yoge yuñjantānaṃ vā ārambho**”ti-ādimāha. Tassattho—yoge bhāvanāyaṃ taṃ ayuñjantānaṃ vā sattānaṃ aparipakkañāṇānaṃ vāsanābhāgena āyatim vijānanatthaṃ ayaṃ desanārambho yuñjantānaṃ vā paripakkañāṇanti.

So pamādo duvidhoti yena pamādena bhāvanam nānuyuñjanti, so pamādo attano kāraṇabhedena duvidho. **Aññāṇenāti** pañcannaṃ khandhānaṃ salakkhaṇasāmaññalakkhaṇapaṭicchādakena sammohena. **Nivutoti chādito. Ñe yyaṭṭhānanti** ñeyyañca taṃ “iti rūpaṃ, iti rūpassa samudayo”ti-ādinā ñāṇassa pavattanaṭṭhānañcāti ñe yyaṭṭhānaṃ. Anekabhedattā pāpadhammānaṃ tabbasena anekabhedopi pamādo mūlabhūtāya avijjāya vasena eko evāti āha “**ekavidho avijjāyā**”ti. Lābhavinicchayapariggahamacchariyāni pariyesanā-ārakkhāparibhogesu antogadhāni. Chandarāgajhosānā taṇhā evāti taṇhāmūlakepi dhamme ettheva pakkhipitvā “**tividho taṇhāyā**”ti vuttam.

Rūpīsu bhavesūti rūpadhammesu. Ajjhosānanti taṇhābhiniveso. Etena “**taṇhāya rūpakāyo padaṭṭhānan**”ti padassa atthaṃ vivarati. Anādimati hi saṃsāre itthipurisā aññamaññarūpābhirāmā, ayañcattho **Cittapariyādānasuttena**¹ dīpetabbo. **Arūpīsu sammohoti** phassādīnaṃ atisukhumasabhāvattā santatisamūhakkiccārammaṇaḥanavinibbhogassa dukkarattā ca arūpadhammesu sammoho, sattānaṃ patiṭṭhitoti vacanaseso. Evaṃ niddhārite rūpakāyanāmakāyasaṅkhāte upādānakkhandhapañcake ārammaṇakaraṇavasena pavattam taṇhañca avijjañca avisesena vuttam catupādānānaṃ vasena vibhajitvā tesam khandhānaṃ upādānānañca dukkhasamudayabhāvena sahapariññeyyapahātabbabhāvaṃ dasseti “**tattha rūpakāyo**”ti-ādinā.

30. Evaṃ pamādamukhena purimasaccadvayaṃ niddhāretvā pamādamukheneva aparampi saccadvayaṃ niddhāretum “**tattha yo**”ti-ādi vuttam. Tattha **tassāti** tassa pamādassa. **Sampaṭivedhenāti** sammā pari jānanaena assādādīnaṃ jānanaena. **Rakkhaṇā paṭisamharaṇāti** attano cittassa rakkhaṇasaṅkhātā pamādassa paṭisamharaṇā, tappaṭipakkhena saṅkocanā appamādānuyogena

1. Am 1. 1 piṭṭhādīsu.

yā khepanā. **Ayaṃ samatho**ti kiccena samādhiṃ dasseti. Ayaṃ vodānapakkhavisabhāgadhammavasena āvaṭṭanā. “**Yadā jānāti kāmānaṃ -pa- ānisaṃsan**”ti iminā samathādhiḡamaṣṣa upāyaṃ dasseti.

Tattha **kāmānanti** vatthukāmānaṅca kilesakāmānaṅca. **Assādaṅca assādatoti** kāme paṭicca uppajjamānaṃ sukhasonanassasaṅkhātaṃ assādaṃ assādatāya assādamattato. **Ādīnavanti** “appassādā kāmā bahudukkhā”ti-ādinā¹ vuttaṃ ādīnavāṃ dosaṃ. **Nissaraṇanti** paṭhamajjhānaṃ. Vuttaṅhetāṃ “kāmānametaṃ nissaraṇaṃ yadidaṃ nekkhammaṃ”ti². **Okāraṇti** lāmakabhāvaṃ. **Samkilesanti** samkilissaṇaṃ. Kāmahetu hi sattā samkilissanti. **Vodānanti** visujjhaṇaṃ. **Nekkhamme ca ānisaṃsanti** nīvaraṇappahānādiguṇavisesayogaṃ. **Tatthāti** tasmiṃ yathāvutte samathe sati. **Yā vīmaṃsāti** yā paṅṅā. “Samāhito bhikkhave bhikkhu yathābhūtaṃ pajānāti”ti³ hi vuttaṃ. Yathā taṅhāsaṅhitāva avijjā saṅkhārānaṃ paccayo, evaṃ avijjāsaṅhitāva taṅhā upādānaṇaṃ paccayo. Tāsu niruddhāsu upādānādīnaṃ abhāvo evāti taṅhā-avijjāpahānena sakalavaṭṭadukkhanirodhaṃ dassento “**imesu dvīsu dhammesu pahīnesū**”ti-ādimāha. Imāni cattāri saccāni visabhāgasabhāgadhammāvaṭṭanavasena niddhāritānīti adhippāyo.

Evaṃ vodānapakkhaṃ nikkhipitvā tassa visabhāgadhammavasena sabhāgadhammavasena ca āvaṭṭanaṃ dassetvā idāni samkilesapakkhaṃ nikkhipitvā tassa visabhāgadhammavasena sabhāgadhammavasena ca āvaṭṭanaṃ dassetuṃ “**yathāpi mūle**”ti gāthamāha. Tassattho—yathā nāma paṭiṭṭhāhetubhāvena mūlanti laddhavohāre bhūmigate rūkkhassa avayave pharasuchedādi-antarāyābhāvena anupaddave tato eva daḷhe thire sati khandhe chinnepi assatthādirukkho ruhati, evameva taṅhānusayasaṅkhāte attabhāvarukkhaṣṣa mūle maggaṅṅapharasunā anupacchinne tayidaṃ dukkhaṃ punappunaṃ aparāparabhāvena nibbattati na nirujjhatīti. Kāmataṅhādīnivaṭṭanaṭṭhaṃ “**bhavataṅhāyā**”ti vuttaṃ. **Etassa dhammassa paccayoti** etassa bhavataṅhāsaṅkhātassa dhammassa bhavesu ādīnavappaṭicchādanādivasena assādaggaḡaḡassa paccayo. Vuttaṅhetāṃ “saṃyojanaīyesu bhikkhave dhammesu

1. Ma 1. 184 piṭṭhādīsu.

2. Khu 1. 237 piṭṭhe.

3. Saṃ 3. 363 piṭṭhe.

assādānupassino taṇhā pavaḍḍhati”¹ti. Tenevāha “**avijjāpaccayā hi bhavataṇhā**”ti. Idha samatho vipassanā ca maggasamādhī maggapaññā ca adhippetāti āha “**yena taṇhā nusayam samūhanati**”ti-ādi. **Imāni cattāri saccānī**ti visabhāgasabhāgadhammāvaṭṭanavasena niddhāritānīti. Sesam vuttanayameva.

Idāni na kevalam niddhāriteheva visabhāgasabhāgadhammehi āvaṭṭanam, atha kho Pāḷi-āgatehipi tehi āvaṭṭanam āvaṭṭahāroti dassanattham “**sabbapāpassa akaraṇam**”ti gāthamāha. Tattha **sabbapāpassāti** sabbākusalassa. **Akaraṇanti** anuppādanam. **Kusalassāti** catubhūmakakusalassa. **Upasampadāti** paṭilābho. **Sacittapariyodāpananti** attano cittavodānam, tam pana arahattena hoti. Iti sīlasamvarena sabbapāpam pahāya samathavipassanāhi kusalam sampādetvā arahattaphalena cittaṃ pariyodapetabbanti **etaṃ Buddhāna sāsanam** ovādo anusiṭṭhīti ayam saṅkhepattho, vitthārato pana attho Pāḷito eva viññāyati.

Tattha “**sabbapāpam nāmā**”ti-ādīsu **dosasamuṭṭhānanti** doso samuṭṭhānameva etassāti dosasamuṭṭhānam, na doso eva samuṭṭhānanti. Lobhasamuṭṭhānāyapi piṣuṇavācāya sambhavato. Kāyaduccaritanti padaṃ apekkhitvā “dosasamuṭṭhānam”ti napumsakaniddeso. **Lobhasamuṭṭhānam mohasamuṭṭhānanti** etthāpi eseva nayo. Samphappalāpo uddhaccacittena pavattayatīti adhippāyena tassa mohasamuṭṭhānatā vuttā.

Evam duccharita-akusalakammam pathakammavibhāgena “sabbapāpan”ti ettha vuttapāpam vibhajitvā idānissa akusalamūlavasena agatigamanavibhāgampi dassetuṃ “**akusalamūlan**”ti-ādi vuttam. Tattha **akusalamūlam payogaṃ gacchantanti** lobhādi-akusalāni kāyavacīpayogaṃ gacchantāni, kāyavacīpayogaṃ samuṭṭhāpentānīti attho. **Chandāti** chanda hetu. **Yam chandā agatiṃ gacchati, idaṃ lobhasamuṭṭhānanti** chandā agatiṃ gacchatīti yadetam agatigamanam, idaṃ lobhasamuṭṭhānanti. Evam sesesupi attho daṭṭhabbo. Ettāvata “sabbapāpassa akaraṇam”ti ettha pāpam dassetvā idāni tassa akaraṇam dassento “**lobho -pa- paññāyā**”ti tīhi

1. Sam 1. 316 piṭṭhe.

kusalamūlehi tiṇṇaṃ akusalamūlānaṃ pahānavasena sabbapāpassa akaraṇaṃ anuppādanamāha. Tathā **lobho upekkhāyāti**-ādinaṃ brahmavihārehi. Tattha aratiṃ vūpasamentiṃ muditā tassā mūlabhūtaṃ moham pajahatīti katvā vuttaṃ “**moho muditāya pahānaṃ abbattham gacchati**”ti.

31. Idāni aññenapi pariyāyena pāpaṃ tassa akaraṇaṃca dassetvā sesapadānaṃca atthavibhāvanamukhena sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanaṃ dassetuṃ “**sabbapāpaṃ nāma attha micchattāni**”ti-ādi vuttaṃ. **Akiriya akaraṇaṃ anajjhācāroti** tīhipi padehi micchattānaṃ anuppādanameva vadati. Tathā **kiriya karaṇaṃ ajjhācāroti** tīhipi padehi uppādanameva vadati. **Ajjhācāroti** adhiṭṭhahitvā ācaraṇaṃ. **Atītassāti** cirakālapavattivasena purāṇassa. **Maggassāti** ariyamaggassa. Vuttañhetam “purāṇamaggam purāṇaṃ añjasanti kho ariyassetam atthaṅgikassa maggassa adhivacanan”ti¹. Atītena vā vipassinā Bhagavatā yathādhiyataṃ desitabhāvaṃ sandhāya “atītassa maggassā”ti vuttaṃ. Vipassino hi ayaṃ Bhagavato Sammāsambuddhassa pātimokkhuḍdesagāthāti.

Yaṃ paṭivedhenāti yassa pariññābhisamayena. **Yaṃ pariyodāpitaṃ, ayaṃ nirodhoti** yadipi asaṅkhatā dhātu kenaci saṅkilesena na saṅkilissati, adhigacchantassa pana puggalassa vasena evaṃ vuttaṃ. Tassa hi yāva saṅkilesā na vigacchanti, tāva asaṅkhatā dhātu apariyodāpitāti vuccati. Yathā nibbānādhiyamena ye khandhā vūpasametabbā, tesam sesabhāvena asesabhāvena ca “sa-upādisesā”ti ca, “anupādisesā”ti ca vuccati, evaṃsappadamidaṃ daṭṭhabbam.

Imāni Pāli-āgatadhammānaṃ sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanavasena niddhāritāni cattāri saccāni punapi Pāli-āgatadhammānaṃ sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanena āvaṭṭahāraṃ dassetuṃ “**dhammo have rakkhati**”ti gāthamāha. Tassā padattho pubbe vutto eva. **Dhammoti** puññadharmo idhādhippeto. Tam vibhajitvā dassento “**dhammo nāma duvidho indriyaṃvaro maggo cā**”ti āha. Indriyaṃvarasīsenā cettha sabbampi sīlaṃ gahitanti

1. Saṃ 1. 329 piṭṭhe atthato samānaṃ.

daṭṭhabbāṃ. Sabbā upapattiyo **duggati** dukkhadukkhatādiyogena dukkhā gatiyoti katvā. Yathāvutte duvidhe dhamme paṭhamo dhammo yathā suciṇṇo hoti, yato ca so rakkhati, yattha ca paṭiṭṭhāpeti, taṃ sabbāṃ dassetuṃ “**tattha yā saṃvarasīle akhaṇḍakāritā**”ti-ādi vuttaṃ. Idāni tassa dhammassa apāyato rakkhaṇe ekantikabhāvaṃ vibhāvetuṃ Gāmaṇisaṃyutte¹ **Asibandhakaputtasuttaṃ** ābhataṃ.

Tattha **evanti** pakārena. **Ca**-saddo sampiṇḍane, imināpi pakārena ayamatto veditabboti adhippāyo. **Asibandhakaputtoti** Asibandhakassa nāma putto. Gāme jeṭṭhakatāya **gāmaṇi**. **Pacchābhūmakāti** pacchābhūmivāsino. **Kāmaṇḍalukāti** sakamaṇḍaluno. **Sevālamālikāti** pātova udakato sevālañceva uppalādīni ca gahetvā udakasuddhibhāvajānanatthaṃ mālaṃ katvā piḷandhanakā. **Udakorohakāti** sāyaṃ pātāṃ udakaṃ orohaṇakā. **Uyyāpentīti** upariyāpenti. **Saññāpentīti** sammā yāpenti. **Saggaṃ nāma okkāmentīti** parivāretvā ṭhitāva “gaccha bho brahmalokaṃ, gaccha bho brahmalokaṃ”ti vadantā saggaṃ pavesenti.

Anuparisakkeyyāti anuparigaccheyya. **Ummujjāti** uṭṭhaha. **Uplavāti** jalassa upari plava. **Thalamuplavāti** thalaṃ abhiruha. **Tatra yāssāti** tatra yaṃ assa, yaṃ bhaveyya. **Sakkharaḱaṭhalanti** sakkharā vā kaṭhalā vā. **Sā adhogāmī assāti** sā adho gaccheyya, heṭṭhāgāmī bhaveyya. **Adho gaccheyyāti** heṭṭhā gaccheyya. **Maggassāti** ariyamaggassa. **Tikkhatāti** tikhiṇatā. Sā ca kho na satthakassa viya nisitakaraṇatā, atha kho indriyānaṃ paṭubhāvoti dassetuṃ “**adhimattatā**”ti āha. Nanu ca ariyamaggo attanā pahātabbakilese anavasesaṃ samucchindatīti atikhiṇo nāma natthīti? Saccametaṃ, tathāpi no ca kho “yathā diṭṭhippattassā”ti vacanato saddhāvimuttadiṭṭhippattānaṃ kilesappahānaṃ pati atthi kāci visesamattāti sakkā vattuṃ. Ayaṃ pana viseso na idhādhippeto, sabbupapattisamatikkamanassa adhippetattā. Yasmā pana ariyamaggena odhiso kilesā pahiyanti, tañca nesaṃ tathāpahānaṃ maggadhammesu

1. Saṃ 2. 498 piṭṭhe.

indriyānaṃ apāṭavapāṭavatarapāṭavatamabhāvena hotīti yo vajirūpamadhammesu matthakappattānaṃ aggamaggadhammānaṃ paṭutamabhāvo. Ayaṃ idha maggassa tikkhatāti adhippetā. Tenevāha “**ayaṃ dhammo suciṇṇo sabbāhi upapattīhi rakkhatī**”ti. “**Tasmā rakkhitacittassā**”ti-ādinā **suttantarena**¹ sugatisaññitānampi upapattīnaṃ duggatibhāvaṃ sādheti.

32. Idāni yathāvuttassa dhammassa visabhāgadhammānaṃ taṇhāvijjādīnaṃ sabhāgadhammānaṃca samathavipassanādīnaṃ niddhāraṇavasena āvaṭṭahāraṃ yojetvā dassetuṃ “**tattha duggatīnaṃ hetu taṇhā ca avijjā cā**”ti-ādimāha. Taṃ pubbe vuttanayattā suviññeyyameva. **Idaṃ vuccati brahmacariyanti** idaṃ ariyaṃ samathavipassanāsaṅkhātaṃ maggabrahmacariyanti vuccati. **Yaṃ rakkhatīti** sabbāhi duggatīhi rakkhantassa ariyamaggassa ārammaṇabhūto nirodho rakkhanto viya vutto, nimittassa kattubhāvena upacaritattā. Imāni cattāri saccāni visabhāgasabhāgadhammāvaṭṭanavasena niddhāritānīti adhippāyo.

Āvaṭṭahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vibhattihāravibhaṅgavaṇṇanā

33. **Tattha katamo vibhattihāro**ti Vibhattihāravibhaṅgo. Tattha dhammavibhattibhūmivibhattipadaṭṭhānavibhattīti tividhā vibhatti. Tāsu yasmā dhammesu vibhāgato niddiṭṭhesu tattha labbhamāno bhūmivibhāgo padaṭṭhānavibhāgo ca niddisiyamāno suviññeyyo hoti, tasmā dhammavibhattim tāva niddisanto soḷasavidhe paṭṭhāne yesaṃ suttānaṃ vasena visesato vibhajitabbā, tāni suttāni dassetuṃ “**dve suttāni vāsanābhāgiyaṃca nibbedhabhāgiyaṃcā**”ti vuttam. Tattha vāsanā puññabhāvanā, tassā bhāgo koṭṭhāso vāsanābhāgo, tassa hitanti **vāsanābhāgiyaṃ**, suttam. Nibbijjhanam lobhakkhandhādīnaṃ padālanam nibbedho, tassa bhāgoti sesaṃ purimasadisameva. Yasmiṃ sutte tīṇi puññakiriyavatthūni desitāni, taṃ suttam vāsanābhāgiyaṃ. Yasmiṃ pana sekkhāsekkhā desitā, taṃ nibbedhabhāgiyaṃ. Ayaṃca attho **Pāḷiyam**veva āgamissati.

1. Khu 1. 121 piṭṭhe.

Puññabhāgiyāti puññabhāge bhavā. Tathā **phalabhāgiyā** veditabbā. **Phalanti** pana sāmāññaphalaṃ. **Samvarasīlanti** pātimokkhasamvaro satisamvaro ñāṇasamvaro khantisamvaro vīriyasamvaroti pañca samvarā samvarasīlaṃ. **Pahānasīlanti** tadaṅgappahānaṃ vikkhambhanappahānaṃ samucchedappahānaṃ paṭippassaddhippahānaṃ nissaraṇappahānanti pañcappahānāni. Tesu nissaraṇappahānavajjāna pahānānaṃ vasena pahānasīlaṃ veditabbaṃ. **Soti** yo vāsanābhāgiyasuttasamapaṭiggāhako, so. **Tena brahmacariyenā**ti tena samvarasīlasaṅkhātena seṭṭhacariyena kāraṇabhūtena brahmacārī bhavati. Ettha ca aṭṭhasamāpattibrahmacariyassa na paṭikkhepo, keci pana “teneva brahmacariyenā”ti paṭhanti, tesam matena siyā tassa paṭikkhepo.

Pahānasīle ṭhitoti samucchedapaṭippassaddhippahānānaṃ vasena pahānasīle ṭhito. **Tena brahmacariyenā**ti tena pahānasīlena visesabhūtena maggabrahmacariyena. Ye pana “teneva brahmacariyenā”ti paṭhanti, tesam ayaṃ pāṭho “vāsanābhāgiyaṃ nāma suttaṃ dānakathā sīlakathā saggakathā puññavipākakathā”ti. Ye pana “tena brahmacariyenā”ti paṭhanti, tesam ayaṃ pāṭho¹ “vāsanābhāgiyaṃ nāma suttaṃ dānakathā sīlakathā saggakathā kāmānaṃ ādīnavo nekkhamme ānisaṃso”ti. Tattha katamo pāṭho yuttataroti? Pacchimo pāṭhoti niṭṭhaṃ gantabbaṃ. Yasmā “nibbedhabhāgiyaṃ nāma suttaṃ yā catusaccappakāsanā”ti vakkhati, na hi mahāthero sāvasesaṃ katvā dhammaṃ desesīti.

“**Natthi pajānanā**”ti-ādinā ubhinnaṃ suttānaṃ sātisayaṃ asaṅkarakāraṇaṃ dasseti. Tattha **pajānanā**ti ariyamaggassa padaṭṭhānabhūtā vuṭṭhānagāminī vipassanāpaññā. **Imāni cattāri suttāni**ti imesaṃ suttānaṃ vāsanābhāgiyanibbedhabhāgiyānaṃ vakkhamānānañca saṃkilesabhāgiya-asekkhabhāgiyānaṃ vasena cattāri suttāni. **Desanāyā**ti desanāyena. **Sabbato vicayena hārena vicinitvā**ti sabbatobhāgena ekādasasu ṭhānesu pakkhipitvā vicayena hārena vicinitvā. “**Yuttihārena yojetabbāni**”ti etena vicayahārayuttihārā vibhattihārassa parikammaṭṭhānanti dasseti. “**Yāvatikā ñāṇassa bhūmī**”ti iminā vibhattihārassa mahāvisayataṃ dasseti.

1. Tesañcayam paṭho (Sī)

34. Evaṃ vāsanābhāgiyanibbedhabhāgiyabhāvehi dhamme ekadesena vibhajitvā idāni tesam kilesabhāgiya-asekkhabhāgiyabhāvehi sādharmaṇāsādhāraṇabhāvehi vibhajitum “**tattha katame dhammā sādharmaṇā**”ti-ādi āradham. Tattha **katame dhammāti** katame sabhāvadhammā. **Sādhāraṇāti** avariṭṭhā, samānāti attho. **Dve dhammāti** duve pakatiyo. Pakati-attho hi ayaṃ dhamma-saddo “jātidhammānaṃ sattānaṃ”ti-ādisu¹ viya. **Nāmasādhāraṇāti** nāmena sādharmaṇā, kusalākusalāti samānanāmāti attho. **Vatthusādhāraṇāti** vatthunā nissayena sādharmaṇā, ekasantatipatitāya samānavatthukāti attho. Visesato saṃkilesapakkhe pahānekaṭṭhā nāmasādhāraṇā, sahaṇeṇaṭṭhā vatthusādhāraṇā. **Aññampi evaṃ jātiyanti** kiccappaccayapaṭipakkhādīhi samānaṃ saṅgaṇhāti. **Micchattaniyatānaṃ aniyatānanti** idaṃ puthujjanānaṃ upalakkhaṇaṃ. Tasmā sassatavādā ucchedavādāti-ādiko sabbo puthujjanabhedo āharitvā vattabbo. Dasanappahātābā kilesāsādhāraṇā micchattaniyatānaṃ aniyatānaṃ eva ca sambhavato sammattaniyatānaṃ asambhavato ca. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo.

Ariyasāvakoti sekkham sandhāya vadati. **Sabbā sā avītarāgehi sādharmaṇāti** lokiyasamāpatti rūpāvacarā arūpāvacarā dibbavihāro brahmavihāro paṭhamajjhānasamāpattīti evamādīhi pariyāyehi sādharmaṇā. Kusalasamāpatti pana iminā pariyāyena siyā asādhāraṇā, imaṃ pana dosaṃ passantā keci “yaṃ kiñci -pa- sabbā sā avītarāgehi sādharmaṇā”ti paṭhanti. Kathaṃ te odhiso gahitā, atha odhiso gahetabbā, kathaṃ sādharmaṇāti? Anuyogaṃ manasikatvā taṃ visodhento āha “**sādhāraṇā hi dhammā evaṃ aññamaññaṃ**”ti-ādi. Tassattho—yathā micchattaniyatānaṃ aniyatānaṃca sādharmaṇāti vuttam, evaṃ sādharmaṇā dhammā na sabbasattānaṃ sādharmaṇatāya sādharmaṇā, kasmā? Yasmā **aññamaññaṃ param param sakam sakam visayam nātivattanti**. Paṇiniyatañhi tesam pavattiṭṭhānaṃ, itarathā tathā vohāro eva na siyāti adhippāyo. Yasmā ca ete eva dhammā

1. Khu 9. 38 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

evaṃ niyatā visayā, tasmā **“yopi imehi dhammehi samannāgato na so taṃ dhammaṃ upātivattati”**ti āha. Na hi micchattaniyatānaṃ aniyatānañca dassanena pahātabbā kilesā na santi, aññesaṃ vā santīti evaṃ sesepi vattabbaṃ.

Asādhāraṇo nāma dhammo tassa tassa puggalassa paccattaniyato ariyesu sekkhāsekkhadhammasena anariyesu bhabbātabbapahātabbavasena gavesitabbo, itarassa tathā niddisittabbabhāvābhāvato. So ca kho sādharmaṇavidhuratāya taṃ taṃ upādāya tathāvuttadesanānusārenāti imamattaṃ dasseti **“katame dhammā asādhāraṇā yāva desanaṃ upādāya gavesitabbā sekkhāsekkhā bhabbābhabbā”**ti iminā. **Aṭṭhamakassā**ti sotāpatti phalāsacchikiriyāya paṭipannaṃ. **Dhammatāti** dhammasabhāvo paṭhamassa maggaṭṭhatā dutiyassa phalaṭṭhatā. Paṭhamassa vā pahīyamānakilesatā. Dutiyassa pahīnakilesatā. Puna **aṭṭhamakassā**ti anāgāmi maggaṭṭhassa. **Nāmaṃ**ti sekkhāti nāmaṃ. **Dhammatāti** taṃtaṃ maggaṭṭhatā heṭṭhimaphalaṭṭhatā ca. **Paṭipannakānaṃ**ti maggasamaṅgīnaṃ. **Nāmaṃ**ti paṭipannaṃ. Evam **“aṭṭhamakassā”**ti-ādinaṃ ariyapuggalesu asādhāraṇadhamaṃ dassetvā itaresu nayadassanattaṃ **“evaṃ visesānupassinā”**ti-ādi vuttaṃ. Lokiyadhammesu eva hīnādi bhāvo. Tattha **visesānupassināti** asādhāraṇadhamaṃ upassinā. Micchattaniyatānaṃ aniyatā dhammā sādharmaṇā micchattaniyatā dhammā asādhāraṇā. Micchattaniyatesu niyatamicchādiṭṭhikānaṃ aniyatā dhammā sādharmaṇā. Niyatamicchādiṭṭhi asādhāraṇāti iminā nayena visesānupassinā veditabbā.

Evaṃ nānāyehi dhammavibhattiṃ dassetvā idāni bhūmivibhattiṃ padaṭṭhānavibhattiñca vibhajitvā dassetuṃ **“dassanabhūmi”**ti-ādimāha. Tattha **dassanabhūmi**ti paṭhamamaggo. Yasmā pana paṭhamamaggakkhaṇe ariyasāvako sammattaniyāmaṃ okkamanto nāma hoti, tato paraṃ okkanto, tasmā **“dassanabhūmi niyāmaṃ vakkantiyā padaṭṭhānaṃ”**ti vuttaṃ. Kiñcāpi heṭṭhimo heṭṭhimo maggo upari-uparimaggādhigamassa kāraṇaṃ hoti, sakkāyādiṭṭhi-ādīni appahāya kāmarāgabyāpādādiṭṭhi pahānassa asakkuṇeyyattā. Tathāpi ariyamaggo attano phalassa visesakāraṇaṃ āsanna kāraṇāñcāti dassetuṃ

“**bhāvanābhūmi uttarikānaṃ phalānaṃ pattiyaṃ padaṭṭhānaṃ**”ti vuttaṃ. Sukhā paṭipadā khippābhīṇṇā nāṇuttarassa tathāvidhapaccayasamāyoge ca hotīti sā vipassanāya padaṭṭhānanti vuttā. Itarā pana tissopi paṭipadā samatham āvahanti eva. Tāsu sabbamudutāya sesāpi dassitā evāti āha “**dukkhā paṭipadā dandhābhīṇṇā samathassa padaṭṭhānaṃ**”ti.

Dānamayaṃ puññakiriyavattūti dānameva dānamayaṃ, pujjaphalanibbattanaṭṭhena¹ puññaṃ, tadeva kattabbato kiriyā, payogasampattiyaḍḍānaṃ adhiṭṭhānabhāvato vattu cāti dānamayapuññakiriyavattu. **Paratoghosassā**ti dhammassavanassa. **Sādhāraṇanti** na bījaṃ viya aṅkurassa, dassanabhūmi-ādayo viya vā niyamāvakkanti-āḍḍānaṃ āveṇikaṃ, atha kho sādhāraṇaṃ, tadaññākāraṇehipi paratoghosassa pavattanatoti adhippāyo. Tattha keci dāyakaṃ dānānumodanaṃ āciṇṇanti dānaṃ paratoghosassa kāraṇanti vadanti. Dāyako pana dakkhiṇāvisuddhiṃ ākaṅkhanto dānasīlādiguṇavisesānaṃ savane yuttappayutto hotīti dānaṃ dhammassavanassa kāraṇaṃ vuttaṃ.

Sīlasampanno vippaṭisārābhāvena samāhito dhammacintāsamatto hotīti sīlaṃ cintāmayānāṇassa kāraṇanti āha “**sīlamayaṃ**”ti-ādi. **Bhāvanāmayanti** samathasaṅkhātāṃ bhāvanāmayāṃ. **Bhāvanāmayiyāti** uparijānasāṅkhātāya vipassanāsaṅkhātāya ca bhāvanāmayiyā. Purimaṃ purimaṃ hi pacchimassa pacchimassa padaṭṭhānaṃ. Idāni yasmā dānaṃ sīlaṃ lokiyabhāvanā ca na kevalaṃ yathāvuttaparatoghosāḍḍānaṃyeva, atha kho yathākkamaṃ pariyaṭṭibāhusaccakammaṭṭhānānuyogamaggasammādiṭṭhīnampi paccayā honti, tasmā tampi nayaṃ dassetuṃ puna “**dānamayaṃ**”ti-āḍḍānaṃ desanaṃ vaḍḍhesi. Tathā patirūpadesavāsādayo kāyavivekacittavivekāḍḍānaṃ kāraṇaṃ hotīti imaṃ nayaṃ dassetuṃ “**patirūpadesavāso**”ti-āḍḍānaṃ. Tattha **kusalavīmaṃsāyāti** paṭisaṅkhānupassanāya. **Akusalapariccāgoti** iminā pahānapariñṇā vuttāti. **Samādhindriyassā**ti maggasamādhindriyassa. Sesāṃ suviññeyyameva.

Vibhattihāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Puññaphalanibbattanaṭṭhena (Sī)

9. Parivattanahāravibhaṅgavaṇṇanā

35. **Tattha katamo parivattano hāroti** Parivattanahāravibhaṅgo. Tattha yasmā saṁvaṇṇiyamāne sutte yathānidhiṭṭhānaṁ kusalākusaladhammānaṁ paṭipakkhabhūte akusalakusaladhamme pahātabbabhāvādivasena niddhāraṇaṁ paṭipakkhato parivattanaṁ, tasmā “**sammādiṭṭhissa purisapuggalassa micchādiṭṭhi nijjiṇṇā bhavati**”ti-ādi āraddham. Tattha sammā pasatthā, sundarā diṭṭhi etassāti sammādiṭṭhi, tassa. Sā panassa sammādiṭṭhitā pubbabhāgasammādiṭṭhiyā vā lokuttarasammādiṭṭhiyā vā veditabbā. **Micchādiṭṭhi nijjiṇṇā bhavatīti** purimanaye vipassanāsammādiṭṭhiyā pahīnā hoti, vikkhambhi tāti attho. Pacchimanaye paṭhamamaggasammādiṭṭhiyā pahīnā samucchinnāti attho.

Ye cassa micchādiṭṭhipaccayāti micchābhinivesahetu ye ariyānaṁ adassanakāmatādayo lobhādayo paṇātipātādayo ca **aneke** lāmakatṭhena **pāpakā** akosallasambhūtatṭhena **akusalā** dhammā uppajjeyyūṁ. Imassa āraddhavipassakassa ariyassa ca. **Dhammāti** samathavipassanādhammā, sattattiṁsabodhipakkhiyadhammā vā anuppannā vā sambhavanti uppannā bhāvanāpāripūriṁ gacchanti. **Sammāsaṅkappassāti**-ādīnampi imināva nayena attho veditabbo. Ayaṁ pana viseso—sammāvimutti-ādīnaṁ micchāvimutti avimuttāva samānā “vimuttā mayā”ti evaṁsaññino avimuttiyaṁ vā vimuttisaññino. Tatrāyaṁ vacanatto—micchā pāpikā vimutti vimokkho etassāti **micchāvimutti**. Aṭṭhaṅgā ca micchāvimutti yathāvuttenākārena micchābhinivesavasena ca pavattā antadvayalakkhaṇā. **Sammāvimutti** pana phaladhammā, micchādiṭṭhike samāsevato micchāvimokkho vā micchāvimutti. **Micchāvimuttiñānadassanaṁ** pana micchāvimokkhe micchādiṭṭhiyā ca sāranti gahaṇavasena pavatto akusalacittuppādo antamaso pāpaṁ katvā “sukatāṁ mayā”ti paccavekkhato uppannamoho ca. **Sammāvimuttiñānadassanassāti** ettha sekkhānaṁ paccavekkhaṇañānaṁ sammāvimuttiñānadassananti adhippetāṁ. Tañhi uttaribhāvanāpāripūriyā saṁvattati.

36. Evaṁ sammādiṭṭhi-ādīmukhena micchādiṭṭhi-ādīm dassetvā puna paṇātipāta-adinnādānakāmesumicchācārādito veramaṇiyādīhi paṇātipātādīnaṁ parivattanaṁ dassetuṁ “**yassā**”ti-ādi āraddham. Tattha

kālavādissāti lakkhaṇavacanaṃ. Kālena sāpadesaṃ pariyantavatiṃ atthasañhitanti so samphappalāpassa pahānāya paṭipanno hotīti vuttaṃ.

Puna “**ye ca kho kecī**”ti-ādinā sammādiṭṭhi-ādimukheneva micchādiṭṭhi-ādihi eva parivattanaṃ pakārantarena dasseti. Tattha **sandiṭṭhikā**ti paccakkhā. **Sahadhammikā**ti sakāraṇā. **Gārayhā**ti garahitabbayuttā. **Vādānuvādā**ti vādā ceva anuvādā ca. “Vādānupātā”tipi paṭho, vādānupavattiyoti attho. **Pujjā**ti pūjanīyā. **Pāsaṃsā**ti pasaṃsitabbā.

Puna “**ye ca kho kecī**”ti-ādinā majjhimāya paṭipattiyā antadvayaparivattanaṃ dasseti. Tattha **bhuñjitabbā**ti-ādīni cattāri padāni vatthukāmasena yojetabbāni. **Bhāvayitabbā bahulīkātabbā**ti padadvayam kilesakāmasena. **Tesaṃ adhammoti** bhāvetabbo nāma dhammo siyā, kāma ca tesaṃ bhāvetabbā icchitā, kāmehi ca veramaṇī kāmaṇaṃ paṭipakkho¹, iti sā tesaṃ adhammo āpajjatīti adhippāyo.

Niyyāniko dhammoti saha vipassanāya ariyamaggo. **Dukkhoti** pāpaṃ nijjarāpessāmāti pavattitaṃ sarīratāpanaṃ vadati. **Sukhoti** anavajjapaccayaparibhogasukhaṃ. Etesupi vāresu vuttanayeneva adhammabhāvāpatti vattabbā. Idāni asubhasaññādimukhena subhasaññādi-parivattanaṃ dassetuṃ “**yathā vā panā**”ti-ādi vuttaṃ. Āraddhavi-passakassa kilesāsucipaggharaṇavasena tebhūmakasañkhārā asubhato upaṭṭhahantīti katvā vuttaṃ “**sabbasañkhāresu asubhānupassino viharato**”ti. “**Yam yaṃ vā panā**”ti-ādinā paṭipakkhassa lakkhaṇaṃ vibhāveti. Tattha **ajjhāpannoti** adhi-āpanno, abhi-upagato pariññātoti attho.

Parivattanaḥāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Paṭipakkhā (Sī)

10. Vevacanaḥāravibhaṅgavaṇṇanā

37. **Tattha katamo vevacano hāroti** Vevacanaḥāravibhaṅgo. Tattha yathā vevacananiddeso hoti, taṃ dassetuṃ “**ekaṃ Bhagavā dhammaṃ aññamaññehi vevacanehi niddisati**”¹ti vuttaṃ. **Vevacanehīti** pariyāyasaddehīti attho. Padattho pubbe vutto eva. Kasmā pana Bhagavā ekaṃ dhammaṃ anekapariyāyehi niddisatīti? Vuccate—desanākāle āyatiñca kassaci kathañci tadatthapaṭibodho siyāti pariyāyavacanaṃ, tasmim̃ khaṇe vikkhittacittānaṃ aññavihitānaṃ aññena pariyāyena tadatthāvabodhanattham̃ pariyāyavacanaṃ. Teneva padena puna vacane¹ tadaññesaṃ tattha adhigatatā¹ siyāti mandabuddhīnaṃ punappunaṃ tadatthasallakkhaṇe asammosanattham̃² pariyāyavacanaṃ. Anekepi attho samānabyañjanaṃ honṭīti yā atthantaraparikkappaṇā siyā, tassā parivaḷḷanattampi pariyāyavacanaṃ anaññassa vacane anekāhi tāhi tāhi saññāhi tesam̃ tesam̃ atthānaṃ ñāpanattampi pariyāyavacanaṃ seyyathāpi nighaṇṭusatthe. Dhammakathikānaṃ tanti-atthupanibandhanaparāvabodhanānaṃ sukhasikkhiyāpi pariyāyavacanaṃ. Attano dhammaniruttipaṭisambhidāppattiyā vibhāvanattam̃, veneyyānaṃ tattha bījāvāpanattam̃ vā pariyāyavacanaṃ Bhagavā niddisati.

Kim bahunā yassā dhammadhātuyā suppaṭividdhattā Sammāsambuddhā yathā sabbasmim̃ atthe appaṭihataññācārā, tathā sabbasmim̃ saddavohāreti ekampi attham̃ anekehi pariyāyehi bodheti, na tattha dandhāyitattam̃ vitthāyitattam̃ atthassa. Nāpi dhammadeśanāhāni, āveṇikovāyaṃ Buddhadhammoti pariyāyadesanaṃ dassento “**āsā**”¹ti-ādimāha. Tattha attham̃ dassento “**āsā nāma vuccati yā bhavissassa atthassā**”¹ti-ādimāha. Tattha **bhavissassa atthassā**ti anāgatassa icchitabbassa atthassa. “**Avassaṃ āgamissati**”¹ti-ādinā tassā pavattiyākāraṃ dasseti. Anāgatattavisayā taṇhā **āsā**. Anāgatapaccuppannatthavisayā taṇhā **pihā**ti ayametāsaṃ viseso.

Atthanipphattipaṭipālanāti yāya icchitassa atthassa nipphattim̃ paṭipāleti āgameti, yāya vā nipphannaṃ attham̃ paṭipāleti rakkhati. Ayam̃

1-1. Tattha tadaññesaṃ adhigatatā (Sī)

2. Asammohanattam̃ (Sī)

abhinandanā nāma, yathā laddhassa atthassa kelāyanā nāmāti attho. Tam atthanipphattim sattasaṅkhāravasena vibhajitvā dassento “**piyaṃ vā nītin**”ti-ādimāha. Tattha **dhammanti** rūpādi-ārammaṇadhammaṃ, ati-itthārammaṇaṃ abhinandati, anitthārammaṇehipi tam dassetuṃ “**appaṭikkūlato vā abhinandati**”ti vuttaṃ. Paṭikkūlepi hi vipallāsavasena sattaṃ, saṅkhāraṃ vā appaṭikkūlato abhinandati.

Yāsu anekadhātūsu pavattiyā taṇhā “anekadhātūsu sarā”ti vuttā, tā dhātuyo vibhāgena dassetuṃ “**cakkhudhātū**”ti-ādi vuttaṃ. Kiñcāpi **Dhātuvibhaṅgā**dīsu¹ kāmadhātu-ādayo aññāpi anekadhātuyo āgatā, tāsampi ettheva samavarodhoti dassanatthaṃ aṭṭhārasevettha dassitā. **Keci rūpādhimuttā**ti-ādi tāsu dhātūsu taṇhāya pavattidassanaṃ. Tattha yasmā pañca ajjhattikā dhātuyo satta ca viññāṇadhātuyo dhammadhātu ca dhammārammaṇeneva saṅgahitā, tasmā aṭṭhārasa dhātuyo uddisitvā chaḷeva taṇhāya pavattiitthānāni vibhattānīti daṭṭhabbaṃ. Taṇhāpakkhā nekkhammassitāpi domanassupavicārā tassa anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato uppajjati “pihapaccayā domanassan”ti vacanato, ko pana vādo gehassitesu domanassupavicāresūti imāni catuvīsati padāni “**taṇhāpakkho**”ti vuttaṃ. Gehassitā pana upekkhā aññāṇupekkhatāya yathābhinivesassa paccayo hotīti “**yā cha upekkhā gehassitā, ayaṃ diṭṭhipakkho**”ti vuttaṃ.

38. Idāni tesam upavicārānaṃ taṇhāpariyāyaṃ dassento “**sāyeva patthanākārena dhammanandī**”ti-ādimāha. Puna cittaṃ paññā Bhagavā dhammo saṅgho sīlaṃ cāgoti imesaṃ pariyāyavacananiddhāraṇena vevacanaḥāraṃ vibhajitvā dassetuṃ “**cittaṃ mano viññāṇan**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha “**aññampi evaṃ jātiyan**”ti iminā paññā pajānanā vicayo pavicayo dhammavicayo sallakkhaṇā upalakkhaṇā paccupalakkhaṇā paṇḍiccaṃ kosallaṃ nepuññaṃ vebhabyā cintā upaparikkhā bhūrī medhā pariṇāyikā vipassanā sampajaññaṃ patodo paññā paññindriyaṃ paññābalaṃ paññāsattaṃ paññāpāsādo paññā-āloko paññā-obhāso paññāpajjoto paññāratanaṃ amohotī² evamādīnampi paññāya pariyāyasaddānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

1. Ma 3. 218; Abhi 2. 84 piṭṭhādīsu.

2. Abhi 1. 19, 20; Khu 7. 260 piṭṭhādīsu.

Pañcindriyāni lokuttarānīti khaye nāṇanti-ādīni pañcindriyāni lokuttarāni, lokuttarapaññāya vevacanānīti attho. **Sabbā paññā**ti itarehi vevacanehi vuttā sabbā paññā lokiyalokuttaramissikāti attho. “**Api cā**”ti-ādinā imināpi pariyāyena vevacanāṃ vattabbanti dasseti.

Ādhipateyyaṭṭhenati adhimokkhalakkhaṇe ādhipateyyaṭṭhena. **Yathā ca Buddhānussatiyaṃ vuttanti** yathā **Buddhānussatiniddese**¹ “itipi so Bhagavā”ti-ādinā Pāḷiyā so Bhagavā itipi Arahaṃ -pa- itipi Bhagavāti anekehi vevacanehi Bhagavā anussaritabboti vuttaṃ. Imināva nayena balanipphattigato vesārajjappatto yāva dhammobhāsapajjotakaroti, etehi pariyāyehi Buddhassa Bhagavato vevacanāṃ Buddhānussatiyaṃ vattabbanti padaṃ āharitvā sambandho veditabbo. Etānipi katipayāni eva Bhagavato vevacanāni. Asaṅkhyeyyā hi Buddhaguṇā guṇanemittakāni ca Bhagavato nāmāni. Vuttañhetāṃ Dhammasenāpatinā—

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saṅgheṇa Mahesino.

Guṇena nāmamuddheyyāṃ, api nāma saḥassato”ti².

Dhammānussatiyaṃ “**asaṅkhatan**”ti-ādīsū na kenaci paccayena saṅkhatanti **asaṅkhatan**ṃ. Natthi etassa anto vināsoti **anantaṃ**. Āsavānaṃ anārammaṇato **anāsavaṃ**. Aviparītasabhāvattā **saccaṃ**. Saṃsārassa paratīrabhāvato **pāraṃ**. Nipunañāṇavisayattā sukhumasabhāvattā ca **nipunaṃ**. Anupacitañāṇasambhārehi daṭṭhum na sakkāti **suddhasaṃ**. Uppādarāhi anabbhāhatattā **ajajjaraṃ**. Thirabhāvena **dhuvaṃ**. Jarāmaṇehi apalujjanato **apalokitaṃ**. Maṃsacakkhunā dibbacakkhunā ca apassitabbattā **anidassanaṃ**. Rāgādipapañcābhāvena **nippapañcaṃ**. Kilesābhisaṅkhārānaṃ vūpasamaḥetutāya **santaṃ**.

Amataḥetutāya bhaṅgābhāvato ca **amataṃ**. Uttamaṭṭhena atappakaṭṭhena ca **pañītaṃ**. Asivānaṃ kammakilesavipākavaṭṭānaṃ abhāvena **sivaṃ**. Catūhi yogehi anupaddavabhāvena **khemaṃ**. Taṇhā khīyati etthāti **taṇhakkhaya**. Katapuññehipi kadācīdeva passitabbattā **acchariyaṃ**. Abhūtapubbattā

1. Visuddhi 1. 191 piṭṭhādīsū.

2. Udāna-Ṭṭha 306 piṭṭhe.

abbhutaṃ. Anantarāyattā **anītikaṃ.** Anantarāyabhāva hetuto **anītikadhammaṃ**¹.

Anibbattisabhāvattā **ajātaṃ.** Tato eva **abhūtaṃ.** Ubhayenāpi uppādarahitanti vuttaṃ hoti. Kenaci anupaddutattā **anupaddavaṃ.** Na kenaci paccayena katanti **akataṃ.** Natthi ettha sokoti **asokaṃ.** Sokahetuvigamena **visokaṃ.** Kenaci anupasajjitabbattā **anupasaggaṃ.** Anupasaggabhāva hetuto **anupasaggadhammaṃ.**

Gambhīrañāgocarato **gambhīraṃ.** Sammāpaṭipattiṃ vinā passituṃ pattuṃ asakkuṇeyyattā **duppassaṃ.** Sabbalokaṃ uttaritvā ṭhitanti **uttaraṃ.** Natthi etassa uttaranti **anuttaraṃ.** Samassa sadisassa abhāvena **asamaṃ.** Paṭibhāgābhāvena **appaṭisamaṃ.** Uttamaṭṭhena **jetṭhaṃ,** pāsāmsatamattā vā **jetṭhaṃ.** Sāmsāradukkhaṭṭitehi letabbato **leṇaṃ.** Tato rakkhaṇato **tāṇaṃ.** Raṇābhāvena **araṇaṃ.** Aṅgañābhāvena **anaṅgaṇaṃ.** Niddosatāya **akācaṃ.** Rāgādimalāpagamena **vimalaṃ.** Catūhi oghehi anajjhottharaṇīyato **dīpo.** Sāmsāravūpasamasukhatāya **sukhaṃ.** Pamāṇakaradhammābhāvato **appamāṇaṃ,** gaṇetuṃ etassa na sakkāti ca **appamāṇaṃ.** Sāmsārasamudde anosīdanaṭṭhānatāya **paṭiṭṭhā.** Rāgādikiñcanābhāvena pariggahābhāvena ca **akiñcanaṃ** evamattho daṭṭhabbo.

Saṅghānussatiyaṃ **sattānaṃ sāro**ti sīlasārādisāraguṇayogato sattesu sārabhūto. **Sattānaṃ maṇḍo**ti gorasesu sappimaṇḍo viya sattesu maṇḍabhūto. Sāraguṇavaseneva sattesu uddharitabbato **sattānaṃ uddhāro.** Niccalaguṇatāya **sattānaṃ esikā.** Guṇasobhāsura bhābhāvena **sattānaṃ pasūnaṃ surabhi** kusumanti attho.

Guṇesu uttamaṅgaṃ paññā tassā upasobhāhetutāya sīlaṃ **uttamaṅgopasobhanaṃ** vuttaṃ. Sīlesu paripūrakārino anijjhantā nāma guṇā natthīti “**nidhānañca sīlaṃ sabbadobhaggasamatikkamanaṭṭhenā**”ti vuttaṃ. Ayañca attho **Ākañkheyyasuttena**² dīpetabbo. Aparampi vuttaṃ “**ijjhati bhikkhave sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā**”ti³. **Sippanti** dhanusippariṃ. **Dhaññanti** dhanāyitabbariṃ. **Dhammavolokanaṭṭhāyāti** samathavipassanādiddhammassa

1. Saṃ-Ṭṭha 3. 149 piṭṭhepi passitabbariṃ.

2. Ma 1. 39 piṭṭhe.

3. Dī 3. 214; Saṃ 2. 491; Am 3. 71 piṭṭhesu.

volokanabhāvena. **Volokanatt̐henā**ti sattabhūmakādīpāsāde viya sīle ṭhatvā abhiññācakkhunā lokassa¹ voloketuṃ sakkāti vuttam.

Sabbabhūmānuparivatti ca silaṃ catubhūmakakusalassāpi tadanuvattanato. Sesaṃ uttānamevāti.

Vevacanahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Paññattihāravibhaṅgavaṇṇanā

39. **Tattha katamo paññattihāro**ti Paññattihāravibhaṅgo. Tattha kā panāyaṃ paññattīti? Āha “**yā pakatikathāya desanā**”ti. Idaṃ vuttam hoti—yā desanāhārādayo viya assādādīpadatthavisesaniddhāraṇaṃ akatvā Bhagavato sābhāvikadhammakathāya desanā. Yā tassā paññāpanā, ayaṃ paññattihāro. Yasmā pana sā Bhagavato tathā tathā veneyyasantāne yathādhippetamattham nikkhipatīti nikkhepo. Tassa cāyaṃ hāro dukkhādisaṅkhāte bhāge pakārehi ñāpeti, asaṅkarato vā ṭhapeti, tasmā **nikkhepapaññattī**”ti vutto. Iti pakatikathāya desanāti saṅkhepena vuttamattham vitthārena vibhajitum “**kā ca pakatikathāya desanā**”ti pucchitvā “**cattāri saccāni**”ti-ādimāha.

Tattha **idaṃ dukkhanti ayaṃ paññattīti** kakkhaḷaphusaṇādisabhāve rūpārūpadhamme atītādivasena anekabhedabhinne abhinditvā pīḷanasāṅkhatasantāpaviṇṇāmaṭṭhatāsāmaññena yā kucchitabhāvādimukhena ekajjhaṃ gahaṇassa kāraṇabhūtā paññatti, kā pana sāti? Nāmapaññattinibandhanā tajjāpaññatti. “Viññattivikārasahito saddo evā”ti apare. Iminā nayena tattha tattha paññatti-attho veditabbo. “**Pañcannaṃ khandhāna**”ti-ādinā tassā paññattiyā upādānaṃ dasseti. **Dasannaṃ indriyānanti** aṭṭha rūpindriyāni manindriyaṃ vedanindriyanti evaṃ dasannaṃ. Anubhāvanasāmaññena hi vedanā ekamindriyaṃ katā, tathā saddhādayo ca maggapakkhiyāti.

Kabaḷaṃ kariyatīti **kabaḷikāro**ti vatthivasena ayaṃ niddeso. Yāya ojāya sattā yāpenti, tassāyetaṃ adhivacanaṃ. Sā hi

ojaṭṭhamakassa rūpassa āharaṇato **āhāro**. **Atthīti** maggena asamucchinnatāya vijjati. **Rāgoti** rañjanaṭṭhena rāgo. Nandanatṭhena **nandī**. Taṇhāyanatṭhena **taṇhā**. Sabbānetāni lobhasseva nāmāni. **Patitṭhitam tattha viññānam viruḷhanti** kammaṃ javāpetvā paṭisandhi-ākaddhanasamatthatāya patitṭhitañceva viññānam viruḷhañca. **Yatthāti** tebhūmakavaṭṭe bhummaṃ, sabbattha vā purimapurimapade etaṃ bhummaṃ. **Atthi tattha saṅkhārānam vuddhīti** ye imasmim vipākavaṭṭe ṭhitassa āyatim vaḍḍhanahetukā saṅkhārā, te sandhāya vuttaṃ “**yattha atthi āyatim punabbhavābhiniḃbattī**”ti yasmim ṭhāne āyatim punabbhavābhiniḃbatti atthi. **Atthi tattha āyatim jātijarāmarananti** yattha paṭisandhiggahaṇam, tattha khandhānam abhiniḃbattilakkhaṇā jāti, paripākalakkhaṇā jarā, bhedanalakkhaṇam maraṇaṇca atthi. **Ayam pabhāvapaññatti dukkhassa ca samudayassa cāti** ayam yathāvuttā desanā dukkhasaccassa samudayasaccassa ca samuṭṭhānapaññatti, vipākavaṭṭassa saṅkhārānañca taṇhāpaccayaniddesatoti adhippāyo.

Natthi rāgoti aggamaggabhāvanāya samucchinnatā natthi ce rāgo **appatitṭhitam tattha viññānam aviruḷhanti** kammaṃ javāpetvā paṭisandhi-ākaddhanasamatthatāyābhāvena appatitṭhitañceva aviruḷhañcāti vuttapaṭipakkhanayena attho veditabbo.

“**Ayam pariññāpaññatti**”ti-ādinā ekābhisamayavaseneva maggasammādiṭṭhi catūsu ariyasaccesu pavattatīti dasseti. **Ayam bhāvanāpaññatti**ti ayam dvārārammaṇehi chadvārappavattanadhammānam aniccānupassanā maggassa bhāvanāpaññatti. **Nirodhapaññatti nirodhassāti** rodhasaṅkhātāya taṇhāya maggena anavasesanirodhapaññatti. **Uppādapaññatti**ti uppannassa paññāpanā. **Okāsapaññatti**ti ṭhānassa paññāpanā. **Āṣāṇapaññatti**ti¹ nīharaṇapaññatti. **Āsāṭikānanti** gunnaṃ vaṇesu nīlamakkhikāhi ṭhapita-aṇḍakā āsāṭikā nāma. Ettha yassa uppannā, tassa sattassa anayabyasanahetutāya āsāṭikā viyāti āsāṭikā, kilesā, tesam āsāṭikānam. **Abhiniḃhātapaññatti**ti samugghātapaññatti.

41. Evaṃ vaṭṭavivaṭṭamukhena sammāsana-upādānakkhandhamukheneva saccesu paññattivibhāgam dassetvā idāni te parivaṭṭavasena dassetuṃ “**idaṃ ‘dukkhaṇ’ti me**

1. Āṣāṇapaññattīti (Sī)

bhikkhave”ti-ādi āradham. Tattha dassanaṭṭhena **cakkhu**. Yathāsabhāvato jānanaṭṭhena **ñāṇaṃ**. Paṭivijjanaṭṭhena **paññā**. Veditakaraṇaṭṭhena **vijjā**. Obhāsaṇaṭṭhena **āloko**. Sabbaṃ paññāvevacanameva. Ayaṃ vevacanapaññatti. **Sacchikiriyāpaññattī**ti paccakkhakarapaññatti.

Tulamātulañcāti gāthāya pacurajanānaṃ paccakkhabhāvato tulitaṃ paricchinanti **tulaṃ**, kāmāvacaraṃ. Na tulanti **atulaṃ**, tulaṃ vā sadisaṃmassa aññaṃ lokiyakammaṃ natthīti **atulaṃ**, mahagatakammaṃ. Kāmāvacaraṃrūpāvacarakammaṃ vā **tulaṃ**, arūpāvacaraṃ **atulaṃ**, appavipākaṃ vā **tulaṃ**. Bahuvipākaṃ **atulaṃ**. Sambhavati etenāti **sambhavaṃ**, sambhavaḥetubhūtaṃ. **Bhavaśaṅkhāraṃ** punabbhavaśaṅkharaṇakaṃ. **Avassajī**ti vissajjesi. **Munī**ti Buddhamuni. **Ajjhattarato**ti niyakaḥjjhattarato. **Samāhitoti** upacārappanāsamādhivasena samāhito. **Abhindi kavacamivā**ti kavacaṃ viya bhindi. **Attasambhavanti** attani sañjātaṃ kilesaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—savipākaṭṭhena sambhavaṃ bhavābhisaṅkharaṇaṭṭhena bhavaśaṅkhāraṇanti ca laddhanāmaṃ tulātulasaṅkhātaṃ lokiyakammaṃca ossaji, saṅgāmasīse mahāyodho kavacaṃ viya attasambhavaṃ kilesaṃca ajjhattarato samāhito hutvā abhindīti.

Atha vā **tulati** tulayanto tīrento. **Atulañca sambhavanti** nibbānañceva sambhavañca. **Bhavaśaṅkhāraṇanti** bhavagāmikammaṃ. **Avassaji munī**ti “pañcakkhandhā aniccā, tesāṃ nirodho nibbānaṃ niccaṃ”ti-ādinā¹ nayena tulayanto Buddhamuni bhava ādinavaṃ nibbāne ānisaṃsaṅka disvā taṃ khandhānaṃ mūlabhūtaṃ bhavaśaṅkhāraṃ kammakkhayakarena ariyamaggena avassaji. Kathaṃ? Ajjhattarato. So hi vipassanāvasena **ajjhattarato** samathavasena **samāhito kavacamiva** attabhāvaṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ attani sambhavattā “**attasambhavan**”tiladdhanāmaṃ sabbaṃ kilesajātaṃ **abhindi**, kilesābhāve kammaṃ appaṭisandhikattā avassaṭṭhaṃ nāma hoti, kilesābhāvena kammaṃ jahīti attho².

Saṅkhatāsaṅkhatadhātuvinimuttassa abhiññeyyassa abhāvato vuttaṃ “**Tula -pa- dhamānaṃ**”ti. Tena dhammaṭṭisambhidā vuttā hotīti āha “**nikkhepapaññatti dhammaṭṭisambhidāyā**”ti. Bhavaśaṅkhāre samudayaṭṭhānaṃ sandhāyāha “**pariccāgapaññatti**”ti. **Dukkhasaccapaṭṭhānaṃ** sandhāyāha “**pariññāpaññatti**”ti.

1. Khu 9. 411 piṭṭhe atthato samānaṃ.

2. Dī-Ṭṭha 2. 147; Udāna-Ṭṭha 299 piṭṭhādīsūpi passitabbaṃ.

Samādhānavisiṭṭhassa ajjhataratabhāvassa vasena “**bhāvanāpaññatti kāyagatāya satiyā**”ti vuttaṃ. Ajjhataratahā visiṭṭhassa pana samādhānassa vasena “**ṭhitipaññatti cittekaggatāyā**”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Abhinibbidāpaññatti cittassāti** āyusaṅkhārossajjanavasena cittassa abhinīharaṇapaññatti. **Upādānapaññattīti** gahaṇapaññatti. **Sabbaññutāyāti** Sammāsambuddhabhāvassa. Etena asammāsambuddhassa āyusaṅkhārossajjanaṃ natthīti dasseti. Kilesābhāvena Bhagavā kammaṃ jahatīti dassento “**padālanāpaññatti avijjaṇḍakosānan**”ti āha.

Yo dukkhamaddakki yatonidānanti yo āradhavi-passako sabbaṃ tebhūmakam dukkham adakkhi passi, pañca **yatonidānam** yaṃ hetukam, tampissa kāraṇabhāvena taṇham passi. **Kāmesu so jantu katham nameyyāti** so evaṃ paṭipanno puriso savatthukāmesu kilesakāmesu yena pakārena nameyya abhinameyya, so pakāro natthi. Kasmā? **Kāmā hi loke saṅgoti ñatvā**. Yasmā imasmiṃ loke kāmasadisam bandhanam natthi. Vuttañhetam Bhagavatā “na taṃ daḷham bandhanamāhu dhīrā”ti-ādi¹, tasmā saṅkhāre āsajjanaṭṭhena saṅgoti veditvā. **Tesam satimā vinayāya sikkheti** kāyagatāsatiyogena satimā tesam kāmānam vūpasamāya tisupi sikkhāsu appamatto sikkheyyāti attho.

Vevacanapaññattīti khandhādīnam vevacanapaññatti. Adakkhīti pana padena sambandhattā vuttaṃ “**dukkhassa pariññāpaññatti cā**”ti. **Paccatthikato dassanapaññattīti** anattahajananato paccatthikato dassanapaññatti. **Pāvakakappāti** jalita-aggikkhandhasadisā. **Papāta-uragopamāti** papātūpamā uragopamā ca.

Mohasambandhano lokoti yaṃ loko avijjāhetukehi saṃyojanehi bandho. **Bhabbarūpova dissatīti** vipannajjhāsayopi māyāya sāḷheyyena ca paṭicchāditasabhāvo bhabbajātikam viya attānam dasseti. **Upadhibandhano bālo, tamasā parivāritoti** tassa pana bālassa tathā dassane sammohatamasā parivāritattā kāmagaṇesu anādīnavadassitāya kilesābhisāṅkhārehi bandhattā. Tathā bhūto

1. Khu 1. 63; Saṃ 1. 77; Khu 10. 132, 185 piṭṭhādīsu.

cāyaṃ bālo paṇḍitānaṃ **assirī viya khāyati** alakkhiko eva hutvā upaṭṭhāti. Tayidaṃ sabbaṃ bālassa sato rāgādikiñcanato. Paṇḍitassa pana paññācakkhunā passato natthi kiñcananti ayaṃ saṅkhepattho. Mohasīsenā vipallāsā gahitāti āha “**desanāpaññatti vipallāsānaṃ**”ti. **Viparītapaññattīti** viparītākārena upaṭṭhahamānassa paññāpanā.

Atthi nibbānanti samaṇabrāhmaṇānaṃ vācāvattumattameva. Natthi nibbānanti paramatthato alabbhamānasabhāvattāti vippaṭipannānaṃ micchāvādaṃ bhañjituṃ Bhagavatā vuttaṃ “**atthi bhikkhave ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatan**”ti. Tattha hetuṃ dassetuṃ “**no cetāṃ bhikkhave**”ti-ādi vuttaṃ. Tassattho—bhikkhave yadi asaṅkhatā dhātu na abhavissa, na idha sabbassa saṅkhatassa nissaraṇaṃ siyā. Nibbānañhi ārammaṇaṃ katvā pavattamānā sammādiṭṭhi-ādayo maggadhammā anavasesakilese samucchindanti, tato tividhassapi vaṭṭassa appavattīti.

Tatthāyamadhippāyo—yathā pariññeyyatāya sa-uttarānaṃ kāmānaṃ rūpānañca paṭipakkhabhūtaṃ tabbidhurasabhāvaṃ nissaraṇaṃ paññāyati, evaṃ taṃsabhāvānaṃ saṅkhatadhammānaṃ paṭipakkhabhūtena tabbidhuratāsabhāvena nissaraṇena bhavitabbaṃ, yañca taṃ nissaraṇaṃ. Sā asaṅkhatā dhātu. Kiñci bhiyyo? Saṅkhatadhammārammaṇaṃ vipassanāñāṇaṃ. Api ca anulomañāṇaṃ kilese na samucchadavasena pajahituṃ sakkoti. Sammutisaccārammaṇampi paṭhamajjhānādīsu ñāṇaṃ vikkhambhanamattameva karoti, kilesānaṃ na samucchedaṃ, samucchedappahānakarañca ariyamaggañāṇaṃ, tassa saṅkhatadhammasammutisaccaviparītena ārammaṇena bhavitabbaṃ, sā asaṅkhatā dhātu. Tathā nibbāna-saddo katthaci visaye aviparītattho veditabbo, upacāravuttisabbhāvato, yathā taṃ “sīhasaddo”ti.

Atha vā “atthi bhikkhave ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatan”ti¹ vacanaṃ aviparītatthaṃ, Bhagavatā bhāsittā. Yañhi Bhagavatā bhāsitaṃ, taṃ aviparītatthaṃ. Yathā taṃ “sabbe saṅkhārā aniccā, sabbe saṅkhārā dukkhā, sabbe dhammā anattā”ti², evampi yuttivasena asaṅkhatāya dhātuyā paramatthato sabbhāvo veditabbo. Kim vā etāya yutticintāya? Yasmā

1. Khu 1. 178 piṭṭhe Udāne.

2. Ma 1. 290, 292; Abhi 4. 385; Khu 8. 30; Khu 9. 36; Ku 10. 7 piṭṭhādīsu.

Bhagavatā “atthi bhikkhave ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatanti¹, appaccayā dhammā asaṅkhatā dhammāti² ca, asaṅkhatañca vo bhikkhave dhammaṃ desessāmi asaṅkhatagāminiñca paṭipadan”ti-ādinā³ ca anekehi **suttapadehi** nibbānadhātuyā paramatthato sabbhāvo desitoti. Tattha **upanayanapaññattīti** paṭipakkhato hetu upanayanassa paññāpanā. **Jotanāpaññattīti** paṭiññātassa atthassa siddhiyā pakāsanāpaññatti. Sesam sabbaṃ suviññeyameva.

Paññattihāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Otaṇaḥāravibhaṅgavaṇṇanā

42. Tattha katamo otaṇo hāroti Otaṇaḥāravibhaṅgo. Tattha **asekkhāvimuttīti** ayaṃ tedhātuke vītarāgatā asekkhāphalavimutti. **Tāniyevāti** tāni asekkhāyaṃ vimuttiyaṃ saddhādāni. **Ayaṃ indriyehi otaṇāti** asekkhāya vimuttiyā niddhāritehi saddhādāhi indriyehi samvaṇṇanāya otaṇā.

Pañcandriyāni vijjāti sammāsaṅkappo viya sammādiṭṭhiyā upakārakattā paññākkhandhe saddhādāni cattāri indriyāni vijjāya upakārakattā saṅgaṇhanavasena vuttāni. **Saṅkhārapariyāpannānīti** pañcasu khandhesu saṅkhārakkhandhe antogadhāni. **Ye saṅkhārā anāsavāti** taṃ saṅkharakkhandhaṃ viseseti. Aggaphalassa adhippetattā. Tato eva ca **no bhavaṅgā. Dhammadhātusaṅgahitāti** aṭṭhārasadhātūsu dhammadhātusaṅgahitā. Yadipi pubbe vītarāgatā asekkhāvimutti dassitā, tassā pana paṭipattidassanattarā “ayaṃ ahamasmīti anānupassī”ti dassanamaggo idha vuttoti imamattharā dassetuṃ “**ayaṃ ahamasmīti anānupassī**”ti-ādi vuttarā. Sabbaṃ vuttanayameva.

43. Nissitassa calitanti taṇhādiṭṭhivasena kammarā anavaṭṭhānaṃ. **Cutūpapātoti** aparāparam cavanāṃ upapātanañca. Nissitapade labbhamānaṃ nissayanāṃ uddharanto āha “**nissayo nāmā**”ti. **Taṇhānissayoti** taṇhābhiniveso. So hi taṇhācaritassa paṭiṭṭhābhāvena tathā vuttho.

1. Khu 1. 178 piṭṭhe Udāne.

2. Abhi 1. 4 piṭṭhe.

3. Saṃ 2. 535 piṭṭhādīsu.

Evam **diṭṭhinissayo**pi daṭṭhabbo. **Rattassa cetanā**ti cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānam cetanāsīsena taṇham eva vadati. Tenevāha “**ayam taṇhānissayo**”ti. Yasmā pana viparītābhiniveso mohassa balavabhāve eva hoti, tasmā “**yā mūlhassa cetanā, ayam diṭṭhinissayo**”ti vuttam.

Evam cetanāsīsena taṇhādiṭṭhiyo vatvā idāni tattha nippariyāyena cetaṇāmyeva gaṇhanto “**cetanā pana saṅkhārā**”ti āha. **Yā rattassa vedanā, ayam sukhā vedanā**ti sukhāya vedanāya rāgo anusetīti katvā vuttam. Tathā adukkhamasukhāya vedanāya aviṅṅā anusetīti āha “**yā sammūlhassa vedanā, ayam adukkhamasukhā vedanā**”ti. Idha vedanāsīsena cetanā vuttā. **Taṇhāyā**ti taṇham. **Diṭṭhiyā**ti diṭṭhim. Yathā vā sesadhammānam taṇhāya nissayabhāve puggalo taṇhāya nissitoti vuccati.

Evam taṇhāya sesadhammānam paccayabhāve puggalo taṇhāya nissitoti vuccatīti āha “**taṇhāya anissito**”ti. **Passaddhī**ti darathapaṭippassambhanā. **Kāyikā**ti karajakāyasannissitā. **Cetasikā**ti cittasannissitā. Yasmā pana sā darathapaṭippassaddhikāyacittānam sukhe sati pākaṭā hoti, tasmā “**yam kāyikam sukhan**”ti-ādinā phalūpacārena vuttāya passaddhiyā nati-abhāvassa kāraṇabhāvam dassetuṃ “**passaddhakāyo**”ti-ādi vuttam. **Soti** evam vimuttacitto khīṇāsavo. **Rūpasāṅkhaye vimuttoti** rūpānam saṅkhayasāṅkhāte nibbāne vimutto. **Atthītipi na upetīti** sassato attā ca loko cātipi taṇhādiṭṭhi-upayena na upeti na gaṇhāti. **Natthī**ti asassatoti. **Atthi natthī**ti ekaccaṃ sassataṃ ekaccaṃ asassatanti. **Nevatthi no natthī**ti amarāvikkhepavasena. **Gambhīro**ti uttānabhāvahetūnam kilesānam abhāvena gambhīro. **Nibbutoti** atthīti-ādinā upagamanakilesānam vūpasamena parinibbuto sītibhūto.

Idhāgatīti paralokato idha āgati. **Gatī**ti idhalokato paralokagamanam. Tam pana punabbhavoti āha “**peccabhavo**”ti. Idha **huranti** dvārārammaṇadhammā dassitāti “**ubhayamantarenā**”ti padena dvārappavattadhamme dassento “**phassasamuditesu dhammesū**”ti āha. Tassattho—

phassena saddhim phassena kāraṇabhūtena ca samuditesu sambhūtesu viññāvedanāsaññācetanāvitakkavicārādiddhammesu. **Attānaṃ na passatīti** tesam dhammānaṃ anattabhāveva tattha attānaṃ na passati. Virajjati virāgā vimuccatīti padehi lokuttaradhammānaṃ paṭiccasamuppādabhāvaṃ dassento tadatthatāya sīlādīnampi pariyāyena tabbhāvamāha “**lokuttaro**”ti-ādinā.

44. **Nāmasampayuttoti** nāmena missito. **Sa-upādisesā nibbānadhātūti** arahattaphalam adhippetam. Tañca paññāpadhānanti āha “**sa-upādisesā nibbānadhātu vijjāti**”. Sesam sabbam uttānameva.

Otaraṇahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Sodhanahāravibhaṅgavaṇṇanā

45. **Tattha katamo sodhano hāroti** Sodhanahāravibhaṅgo. Tattha **Bhagavā padam sodheti**ti “avijjāya nivuto loko”ti¹ vadanto Bhagavā “kenassu nivuto loko”ti¹ āyasmatā Ajitena pucchāvasena vuttam padam sodheti nāma, tadatthassa vissajjanato. **No ca ārambhanti** na tāva ārambham sodheti, nātum icchitassa atthassa apaniyositattā. **Suddho ārambhoti** nātum icchitassa atthassa pabodhitattā sodhito ārambhoti attho. Aññāpakkhandānaṃ dvelhakajātānaṃ vā pucchanakāle pucchitānaṃ pucchāvisayo avijaṭam mahāgahanaṃ viya mahāduggaṃ viya ca andhakāraṃ avibhūtam hoti. Yadā ca Bhagavatā paṇḍitehi vā Bhagavato sāvakehi apade padam dassentehi nijjaṭam nigumbaṃ katvā pañhe vissajjite mahatā gandhatthinā abhibhavivā obhaggapadālito gahanappadeso viya vigatandhakāro vibhūto upaṭṭhahamāno visodhito nāma hoti.

Sodhanahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhittā.

1. Khu 1. 434; Khu 8. 6, 24, 25 piṭṭhādīsu.

14. Adhiṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā

46. **Tattha katamo adhiṭṭhāno hāroti** Adhiṭṭhānahāravibhaṅgo. **Tattha tathā dhārayitabbāti** ekattavemattatāsaṅkhātasāmaññaṅvisesamattato dhārayitabbā, na pana tattha kiñci vikappetabbāti adhippāyo. Avikappetabbatāya kāraṇaṃ **niddesavāraṇṇanāyaṃ** vuttameva. Taṃ taṃ phalaṃ maggati gavesatīti **maggo**, tadatthikehi maggīyati gavesīyatīti vā **maggo**. Niratiyaṭṭhena nirassādaṭṭhena ca **nirayo**. Uddhaṃ anugantvā tiriyaṃ añcibhāti tiracchānā. Tiracchānāva **tiracchānayoṇi**. Petatāya petti, ito pecca gatabhāvoti attho. Petti eva **pettivisayo**. Na suranti na bhāsanti na dibbantīti asurā. Asurā eva **asurayoṇi**. Dibbehi rūpādīhi suṭṭhu aggāti saggā. Manassa ussannatāya **manussā**. Vānaṃ vuccati taṇhā, taṃ tattha natthīti **nibbānaṃ**. Nirayaṃ gacchatīti **nirayaḡāmī**. Sesapadesupi eseva nayo. **Asurayoni**yoti asurayoniya hito, asurajātinibbattanakoti attho. Saggāṃ gameṭīti **saggagāmiyo**. **Manussagāmi**ti manussalokagāmi. **Paṭisaṅkhānirodhoti** paṭisaṅkhāya paṭipakkhabhāvanāya nirodho, paṭipakkhe vā tathā appavatte uppajjanāharassa paṭipakkhavuttiyā anuppādo. **Appaṭisaṅkhānirodhoti** saṅkhatadhammānaṃ sarasanirodho, khaṇikanirodhoti attho.

47. Rūpanti ekattatā. Bhūtānaṃ upādāyāti vemattatā. Upādārūpanti ekattatā. Cakkhāyatanaṃ -pa- kabaḷikāro āhāroti vemattatā. Tathā bhūtarūpanti ekattatā. Pathavīdhātū -pa- vāyodhātūti vemattatā. Pathavīdhātūti ekattatā. Vīsati ākāraṃ vemattatā. Āpodhātūti ekattatā. Dvādasa ākāraṃ vemattatā. Tejodhātūti ekattatā. Cattāro ākāraṃ vemattatā. Vāyodhātūti ekattatā. Cha ākāraṃ vemattatāti imamattham dassento “**dvīhi ākārehi dhātuyo pariggaṇhātī**”ti-ādimāha.

Tattha **kesāti** kesā nāma upādinnakasarīraṭṭhakā kakkhaḷalakkhaṇā imasmiṃ sarīre paṭīyekko pathavīdhātukoṭṭhāso. **Lomā** nāma -pa- **matthaluṅgaṃ** nāma sarīraṭṭhakaṃ kakkhaḷalakkhaṇaṃ imasmiṃ sarīre paṭīyekko koṭṭhāsoti ayaṃ vemattatā. **Āpodhātūti**-ādikotṭhāsesu

pittādīsu eseva nayo. Ayam̄ pana viseso—**yena cāti** yena tejoḍhātunā kupitena. **Santappatīti** ayam̄ kāyo santappati ekāhikajarādibhāvena usumajāto hoti. **Yena ca jīriyatīti** yena ayam̄ kāyo jarīyati. Indriyavekallataṃ balakkhayaṃ valittacapalitādiñca pāpuṇāti. **Yena ca pariḍayhatīti** yena kupitena ayam̄ kāyo ḍayhati, so ca puggalo “ḍayhāmi ḍayhāmi”ti kandanto satadhotasappigosītacandanādilepanaṃ tālavaṇṭavātañca paccāsīsati. **Yena ca asitapītakhāyitasāyitam̄ sammā pariṇāmaṃ gacchatīti** asitaṃ vā odanādi, pītaṃ vā pānakādi, khāyitaṃ vā piṭṭhakkhajjakādi, sāyitaṃ vā ambapakkamadhuphāṇitādi sammā paripākamaṃ gacchati, rasādibhāvena vivekaṃ gacchatīti attho. Ettha ca purimā tayo tejoḍhātū catusamuṭṭhānā. Pacchimo kammasamuṭṭhānova.

Uddhaṅgamā vātāti uggārahikkārādipavattakā uddhaṃ ārohanavātā. **Adhogamā vātāti** uccārapassāvādinīharaṇakā adho orohanavātā. **Kucchisayā vātāti** antānaṃ bahivātā. **Koṭṭhāsaya vātāti** antānaṃ antovātā. **Aṅgamaṅgānusārino vātāti** dhamaniḷālanūsārena sakalasarīre aṅgamaṅgāni anusaṭṭā samiñjanapasāraṇādinibbattakā vātā. **Assāsoti** antopavisananāsikavāto. **Passāsoti** bahinikkhamananāsikavāto. Ettha ca purimā sabbe catusamuṭṭhānā. Assāsapassāsā cittasamuṭṭhānā eva. Evaṃ vemattatādassanavasena vibhāgena udāhaṭṭā catasso dhātuyo paṭikkūlamanasikāravasena upasaṃharanto “**imehi dvācattālīsāya akārehi**”ti-ādimāha. Tattha **na gayhūpaganti** na gahaṇayoggaṃ. **Sabhāvabhāvatoti** sabhāvalakkhaṇato.

Evaṃ paṭikkūlamanasikāraṃ dassetvā puna tattha sammasanacāraṃ Pāḷivaseneva dassetuṃ “**tenāha Bhagavā yā ceva kho panā**”ti-ādimāha. Taṃ sabbaṃ suviññeyyaṃ.

48. Evaṃ saccamaggarūpadhamavasena adhiṭṭhānahāraṃ dassetvā idāni avijjāvijjādīnampi vasena taṃ dassetuṃ “**avijjāti ekattatā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha “**dukkhe aññāṇaṃ**”ti-ādīsu yasmā avijjā dukkhasaccassa

yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ paṭivijjhituṃ na deti chādetvā pariyonandhitvā tiṭṭhati, tasmā “dukkhe aññāṇaṃ”ti vuccati. Tathā yasmā dukkhasamudayassa dukkhanirodhassa dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ paṭivijjhituṃ na deti chādetvā pariyonandhitvā tiṭṭhati, tasmā “**dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññāṇaṃ**”ti vuccati. **Pubbanto** atītaddhabhūtā khandhāyatanadhātuyo. **Aparanto** anāgataddhabhūtā. **Pubbantāparanto** tadubhayaṃ. **Idappaccayatā** saṅkhārādīnaṃ kāraṇāni avijjādīni. **Paṭiccasamuppannā** dhammā avijjādīhi nibbattā saṅkhārādīdhammā.

Tatthāyaṃ avijjā yasmā atītānaṃ khandhādīnaṃ yāva paṭiccasamuppannānaṃ dhammānaṃ yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ paṭivijjhituṃ na deti chādetvā pariyonandhitvā tiṭṭhati, tasmā “pubbante aññāṇaṃ yāva paṭiccasamuppannesu dhammesu aññāṇaṃ”ti vuccati, evāyaṃ avijjā kiccato jātitopi kathitā. Ayañhi imāni aṭṭha ṭhānāni jānituṃ paṭivijjhituṃ na detīti kiccato kathitā. Uppajjamānāpi imesu aṭṭhasu ṭhānesu uppajjatīti jātito kathitā. Evaṃ kiccato jātito ca kathitāpi lakkhaṇato kathite eva sukathitā hotīti lakkhaṇato dassetuṃ “**aññāṇaṃ**”ti-ādi vuttaṃ.

Tattha ñāṇaṃ atthānatthaṃ kāraṇākāraṇaṃ catusaccadhammaṃ viditaṃ pākāṭaṃ karoti. Ayaṃ pana avijjā uppajjitvā taṃ viditaṃ pākāṭaṃ kātuṃ na detīti ñāṇapaccanikato aññāṇaṃ. Dassanantipi paññā, sā hi taṃ ākāraṃ passati. Avijjā pana uppajjitvā passituṃ na detīti **adassanaṃ**. Abhisamayotipi paññā, sā taṃ ākāraṃ abhisameti. Avijjā pana uppajjitvā taṃ abhisametuṃ na detīti **anabhisamayo**. Anubodho sambodho paṭivedhotipi paññā, sā taṃ ākāraṃ anubujjhati sambujjhati paṭivijjhati¹. Avijjā pana uppajjitvā taṃ anubujjhituṃ sambujjhituṃ paṭivijjhituṃ² na detīti **ananubodho asambodho appaṭivedho**. Tathā sallakkhaṇaṃ upalakkhaṇaṃ paccupalakkhaṇaṃ samapekkhaṇantipi paññā, sā taṃ ākāraṃ sallakkhati upalakkhati paccupalakkhati samaṃ sammā ca apekkhati. Avijjā pana uppajjitvā tassa tathā kātuṃ na detīti **asallakkhaṇaṃ anupalakkhaṇaṃ apaccupalakkhaṇaṃ asamapekkhaṇanti** ca vuccati.

1. Paṭibujjhati (Ka)

2. Paṭibujjhituṃ (Ka)

Nāssa kiñci paccakkhakammaṃ atthi sayañca appaccavekkhitvā katakammanti **appaccakkhakammaṃ**. Dummedhānaṃ bhāvo **dummejjaṃ**. Bālānaṃ bhāvo **bālyam**. Sampajaññanti paññā, sā atthānattham kāraṇākāraṇaṃ catusaccadhammaṃ sampajānāti. Avijjā pana uppajjitvā taṃ kāraṇaṃ pajānituṃ na detīti **asampajaññaṃ**. Mohanavasena **moho**. Pamohanavasena **pamoho**. Sammohanavasena **sammoho**. Avindiyāṃ vindati, vindiyaṃ na vindatīti **avijjā**. Vaṭṭasmiṃ ohanati otaratīti **avijjogho**. Vaṭṭasmiṃ yojetīti **avijjāyogo**. Appahīnaṭṭhena ceva punappunaṃ uppajjanato ca **avijjānusayo**. Magge pariyuṭṭhitacorā viya addhike kusalacittam pariyuṭṭhāti viluppatīti¹ **avijjāpariyuṭṭhānaṃ**. Yathā nagaradvāre palighasaṅkhātāya laṅgiyā patitāya manussānaṃ nagarappaveso pacchijjati, evameva yassa sakkāyanagare ayaṃ patitā, tassa nibbānasampāpakaṃ nāṇagamanam pacchijjatīti **avijjālaṅgī** nāma hoti. Akusalañca taṃ mūlañca, akusalānaṃ vā mūlanti akusalamūlaṃ. Taṃ pana na aññaṃ, idhādhippeto mohoti **moho akusalamūlanti** ayaṃ ekapadiko avijjāya atthuddhāro. **Ayam vemattatāti** ayaṃ avijjāya vemattatā.

Vijjāti vindiyaṃ vindatīti vijjā, vijjanaṭṭhena vijjā, viditakaraṇaṭṭhena vijjā. “**Dukkhe ñāṇan**”ti-ādīsu dukkhasaccassa yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānāti passati paṭivijjhatīti dukkhe ariyasacce visayabhūte ñāṇaṃ “**dukkhe ñāṇan**”ti vuttaṃ. Esa nayo sesesupi. **Paññāti** tassa tassa atthassa pākāṭakaraṇasaṅkhātena paññāpanaṭṭhena paññā, tena tena vā aniccādīnā pakārena dhamme jānātīti paññā. Pajānanākāro **pajānanā**. Aniccādīni vicinatīti **vicayo**. Pakārehi vicinatīti **pavicayo**. Catusaccadhamme vicinatīti **dhammavicayo**. Aniccādīnaṃ sallakkhaṇavasena **sallakkhaṇā**. Tesamēva pati pati upalakkhaṇavasena **paccupalakkhaṇā**. Paṇḍitabhāvo **paṇḍiccaṃ**. Kusalabhāvo **kosallaṃ**. Nipuṇabhāvo **nepuññaṃ**. Aniccādīnaṃ vibhāvanavasena **vebhabyā**. Tesamēva cintanavasena **cintā**. Aniccādīni upaparikkhatīti **upaparikkhā**. **Bhūrīti** pathaviyā nāmaṃ, ayampi saṇuṭṭhena vitthataṭṭhena ca bhūrī viyāti bhūrī. Tena vuttaṃ “**bhūrī vuccati pathavī, tāya pathavisamāya vitthatāya paññāya samannāgatoti**

1. Vilumpatīti (Sī)

bhūripaṇṇo”¹. Api ca bhūrīti paññāyevetaṃ amivacanaṃ. Bhūte atthe ramaṭīti **bhūrī**.

Kilese medhati himsaṭīti **medhā**, khippaṃ gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā **medhā**. Yassuppajjati, taṃ sattaṃ hitapaṭipattiyāṃ sampayuttaṃ vā yāthāvalakkhaṇapaṭivedhe pariṇetīti **pariṇāyikā**. Aniccādivasena dhamme vipassaṭīti **vipassanā**. Sammā pakārehi aniccādīni jānāṭīti **sampajaññaṃ**. Uppathapaṭipanne sindhave vīthi-āropanatthaṃ patodo viya uppathe dhāvanakūṭacittāṃ vīthi-āropanatthaṃ vijjhatīti patodo viyāti **patodo**. Dassanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, paññāsaṅkhātāṃ indriyaṃ **paññaṇḍriyaṃ**. Avijjāya na kampaṭīti **paññābalaṃ**. Kilesacchedanaṭṭhena paññāva satthaṃ **paññāsatthaṃ**. Accuggataṭṭhena paññāva pāsādo **paññāpāsādo**. Ālokanatṭhena paññāva āloko **paññā-āloko**.

Obhāsanatṭhena paññāva obhāso **paññā-obhāso**. Pajjotanaṭṭhena paññāva pajjoto **paññāvajjoto**. Ratikaraṇaṭṭhena ratidāyakaṭṭhena ratijanakaṭṭhena cittaṅkataṭṭhena dullabhapātubhāvaṭṭhena atulaṭṭhena anomasattaparibhogaṭṭhena ca paññāva ratanaṃ **paññāratanaṃ**. Na tena sattā muyhanti, sayāṃ vā āramaṇe na muyhatīti **amoho**. Dhammavicayapadaṃ vuttatthameva. Kasmā panetaṃ puna vuttanti? Amohassa mohapaṭipakkhabhāvadīpanatthaṃ. Tenetaṃ dīpeti—yvyāyaṃ amoho, so na kevalaṃ mohato añño dhammo, mohassa paṭipakkho dhammavicayasaṅkhāto amohova idhādhippetoti. **Sammādiṭṭhīti** yāthāvaniyyānikakusaladiṭṭhi. Dhammavicayasaṅkhāto pasattho sundaro vā bojjaṅgoti **dhammavicayasambojjhaṅgo**. **Maggaṅganti** ariyamaggassa aṅgaṃ kāraṇanti maggaṅgaṃ. Ariyamaggassa antogadhattā **maggapariyāpananti**.

Asaññaśamāpattīti saññāvirāgabhāvanāvasena pavattitā asaññabhavūpapattinibbattanasamāpatti. Anuppanne hi Buddhē ekacce tiṭṭhāyatane pabbajitvā vāyokasiṇe parikammaṃ katvā catutthajjhānaṃ nibbattetvā jhānā vuṭṭhāya saññāya dosaṃ passaṇṭi, saññāya sati hatthacchedādidukkhāṇceva

1. Khu 7. 73 piṭṭhe.

sabbabhayāni ca honti, “alam imāya saññāya, saññābhāvo santo”ti evaṃ saññāya dosaṃ passivā saññāvirāgavasena catutthajjhānaṃ nibbattetvā aparihīnajjhānā kālaṃ katvā asaññīsu nibbattanti. Cittam nesaṃ cuticcitanirodheneva idha nivattati, rūpakkhandhamattameva tattha nibbattati.

Te yathā nāma jiyāvegukkhitto saro yattako jiyāvego, tattakameva ākāse gacchati, evamevaṃ jhānavegukkhittā upapajjitvā yattako jhānavego, tattakameva kālaṃ tiṭṭhanti. Jhānavege pana parikkhīṇe tattha rūpakkhandho antaradhāyati, idha paṭisandhisaññā uppajjati, taṃ sandhāya vuttam “asaññābhavūpapattinibbattanasamāpatti”ti. **Vibhūtasaññāsamāpatti**ti viññāṇaṅcāyatanasamāpatti. Sā hi paṭhamāruppaviññāṇassa paṭhamāruppasaññāyapi vibhāvanato “vibhūtasaññā”ti vuccati. Keci “vibhūtarūpasaññā”ti paṭhanti, tesam matena vibhūtarūpasamāpatti nāma sesāruppasamāpattiyo. Sesā sammāpattiyo suviññeyyāva.

Nevasekkhanāsekkho jhāyīti jhānalābhī puthujjano. **Ājāniyo jhāyī**ti arahā, sabbepi vā ariyapuggalā. **Assakhaluṅko jhāyī**ti khaluṅkassasaddiso jhāyī. Tathā hi khaluṅko asso damathaṃ na upeti ito cito ca yathāruci dhāvati, evamevaṃ yo puthujjano abhiññālābhī, so abhiññā assādetvā “alamettāvātā, katamettāvātā”ti uttaridamathāya aparissakkanto abhiññācittavasena ito cito ca dhāvati pavattati, so “assakhaluṅko jhāyī”ti vutto. **Diṭṭhuttaro jhāyī**ti jhānalābhī diṭṭhigatiko. **Paññuttaro jhāyī**ti lakkhaṇūpanijjhānena jhāyī, sabbo eva vā paññādhiko jhāyī.

Saraṇo samādhīti akusalacittekaggatā, sabbopi vā sāsavo samādhī. **Araṇo samādhī**ti sabbo kusalābyākato samādhī, lokuttaro eva vā. **Savero samādhī**ti paṭighacittesu ekaggatā. **Avero samādhī**ti mettācetovimutti. Anantaradukepi eseva nayo. **Sāmisso samādhī**ti lokiyasamādhī. So hi anatikantavaṭṭāmisalokāmisatāya sāmisso. **Nirāmisso samādhī**ti lokuttaro samādhī. **Sasaṅkhāro samādhī**ti dukkhāpaṭipado dandhābhiñño sukhāpaṭipado ca dandhābhiñño. So hi sasaṅkhārena sappayogena cittena paccanīkadhamme

kicchena kasirena niggahetvā adhigantabbo. Itaro **asañkhāro samādhi**. **Ekamsabhāvito samādhīti** sukkhavipassakassa samādhi. **Ubhayamsabhāvito samādhīti** samathayānikassa samādhi. **Ubhayato bhāvitabhāvano samādhīti** kāyasakkhino ubhatobhāgavimuttassa ca samādhi. So hi ubhayato bhāgehi ubhayato bhāvitabhāvano.

Āgālhapaṭipadāti kāmānaṃ orohanapaṭipatti, kāmasukhānuyogoti attho. **Nijjhāmapaṭipadāti** kāmassa nijjhāpanavasena khedanasvasena¹ pavattā paṭipatti, attakilamathānuyogoti attho. **Akkhamā paṭipadāti**-ādīsu padhānakaraṇakāle sītādīni asahantassa paṭipadā, tāni nakkhamatīti akkhamā. Sahantassa pana tāni khamatīti **khamā**. “Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetī”²ti-ādīnā² nayena micchāvitakke sametīti **samā**. Manacchaṭṭhāni indriyāni dameṭīti **damā paṭipadā**.

Evanti iminā vuttanayena. **Yo dhammoti** yo koci jāti-ādiddhammo. **Yassa dhammassāti** tato aññassa jarādiddhammassa. **Samānabhāvoti** dukkhādibhāvena samānabhāvo. **Ekattatāyāti** samānatāya dukkhādibhāvānaṃ ekībhāvena. **Ekī bhavatīti** anekopi “dukkhan”³ti-ādīnā ekasaddābhidheyatāya ekī bhavati. Etena ekattatāya lakkhaṇamāha. **Yena yena vā pana vilakkhaṇoti** yo dhammo yassa dhammassa yena yena bhāvena visadiso. **Tena tena vemattaṃ gacchatīti** tena tena bhāvena so dhammo tassa dhammassa vemattataṃ visadisattaṃ gacchati, dukkhabhāvena samānopi³ jāti-ādiko abhinibbatti-ādibhāvena jarādīkassa visiṭṭhataṃ gacchatīti attho. Iminā vemattatāya lakkhaṇamāha.

Idāni tāva ekattavemattatāvisaye niyojetvā dassetuṃ “**sutte vā veyyākaraṇe vā**”³ti-ādī vuttaṃ. Tattha **pucchitanti** pucchāvasena desitasuttavasena vuttaṃ, na pana adhiṭṭhānahārassa pucchāvisayatāya. Sesaṃ uttānameva.

Adhiṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Chedanavasena (Sī)

2. Ma 1. 14; Am 1. 323; Am 2. 342 piṭṭhādīsu.

3. Samānepi (Sī)

15. Parikkhārahāravibhaṅgavaṇṇanā

49. **Tattha katamo parikkhāro hāroti** Parikkhārahāvibhaṅgo. **Tattha yo dhammo yaṃ dhammaṃ janayati, tassa so parikkhāroti** saṅkhepato parikkhāralakkhaṇaṃ vatvā taṃ vibhāgena dassetuṃ **“kiṃ lakkhaṇo”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha hinoti attano phalaṃ paṭikāraṇabhāvaṃ gacchatīti **hetu**. Paṭicca etasmā phalaṃ eṭīti **paccayo**. Kiñcāpi hetupaccayasaddehi kāraṇameva vuccati, tathāpi tattha visesaṃ vibhāgena dassetuṃ **“asādhāraṇalakkhaṇo”**ti-ādi vuttaṃ. **Sabhāvo hetūti** samānabhāvo bījaṃ hetu. Nanu ca bījaṃ aṅkurādisadisam na hotīti? No na hoti, aññato hi tādisassa anuppajjanato.

“Yathā vā panā”ti-ādināpi udāharaṇantaradassanena hetupaccayānaṃ visesameva vibhāveti. Tattha **duddhanti** khīraṃ. **Dadhi bhavatīti** ekattanayena abhedopacārena vā vuttaṃ, na aññathā. Na hi khīraṃ dadhi hoti. Tenevāha **“na catthi ekakālasamavadhānaṃ duddhassa ca dadhissa cā”**ti. Atha vā ghaṭe duddhaṃ pakkhittaṃ dadhi bhavati, dadhi tattha kālantare jāyati paccayantarasaṃyogena, tasmā na catthi ekakālasamavadhānaṃ duddhassa ca dadhissa ca rasakhīravipākādīhi bhinnasabhāvattā. **Evamevanti** yathā hetubhūtaṃ khīrassa phalabhūtena dadhinā na ekakālasamavadhānaṃ, evamaññassāpi hetussa phalena na ekakālasamavadhānaṃ, na tathā paccayassa, na hi paccayo ekantena phalena bhinnakālo evāti, evampi hetupaccayānaṃ viseso veditabboti adhippāyo.

Evam bāhiraṃ hetupaccayavibhāgaṃ dassetvā idāni ajjhattikaṃ dassetuṃ **“ayañhi saṃsāro”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **“avijjā avijjāya hetū”**ti vutte kiṃ ekasmiṃ cittuppāde anekā avijjā vijjantīti? Āya **“purimikā avijjā pacchimikāya avijjāya hetū”**ti. Tena ekasmiṃ kāle hetuphalānaṃ samāvadhānaṃ natthīti etamevatthaṃ samattheti. Tattha **“purimikā avijjā”**ti-ādinā hetuphalabhūtaṃ avijjānaṃ vibhāgaṃ dasseti. **“Bijaṅkuro viyā”**ti-ādinā imamatthaṃ dasseti—yathā bījaṃ aṅkurassa hetu hontaṃ samanantarahetutāya hetu hoti. Yaṃ pana bījato phalaṃ nibbattati, tassa bījaṃ paramparahetutāya hetu hoti. Evam avijjāyapi hetubhāve daṭṭhabbanti.

Puna “**yathā vā panā**”ti-ādināpi hetupaccayavibhāgameva dasseti. Tattha **thālakanti** dīpakapallikā. **Anaggikanti** agginim vinā. **Dīpetunti** jāletum. **Iti sabhāvo hetūti** evam padīpujjālanādīsu aggi-ādipadīpasadisam kāraṇam sabhāvo hetu. **Parabhāvo paccayoti** tattheva kapallikāvaṭṭitelādisadiso aggito añño sabhāvo paccayo. **Ajjhattikoti** niyakajjhattiko niyakajjhatte bhavo. **Bāhīroti** tato bahibhūto. **Janakoti** nibbattako. **Pariggāhakoti** upatthambhako. **Asādhāraṇoti** āveṇiko. **Sādhāraṇoti** aññesampi paccayuppannānam samānā.

Idāni yasmā kāraṇam “parikkhāro”ti vuttam, kāraṇabhāvo ca phalāpekkhāya, tasmā kāraṇassa yo kāraṇabhāvo yathā ca so hoti, yañca phalam yo ca tassa viseso, yo ca kāraṇaphalānam sambandho, tam sabbam vibhāvetum “**avupacchedattho**”ti-ādi vuttam. Tattha kāraṇaphalabhāvena sambandhatā **santati**. Ko ca tattha sambandho, ko kāraṇaphalabhāvo ca? So eva avupacchedattho. Yo phalabhūto aññassa akāraṇam hutvā nirujjhati, so vupacchinno nāma hoti, yathā tam arahato cuticittam. Yo pana attano anurūpassa phalassa hetu hutvā nirujjhati, so anupacchinno eva nāma hoti, hetuphalasambandhassa vijjamānattāti āha “avupacchedattho santati attho”ti.

Yasmā ca kāraṇato nibbattam phalam nāma, na anibbattam, tasmā “**nibbatti attho phalattho**”ti vuttam. Yasmā pana purimabhavena anantarabhavapaṭisandhānavasena pavattā upapattikkhandhā punabbhavo, tasmā vuttam “**paṭisandhi attho punabbhavattho**”ti. Tathā yassa puggalassa kilesā uppajjanti, tam palibundhenti¹ sammā paṭipajjituṃ na denti. Yāva ca maggena asamugghātītā, tāva anusenti nāma, tena vuttam “**palibodhattho pariyaṭṭhānattho, asamugghātattho anusayattho**”ti. Pariññābhisamayavasena pariññāte na kadāci tam nāmarūpaṅkurassa kāraṇam hessatīti āha “**apariññātattho viññāṇassa bījattho**”ti. **Yattha avupacchedo tattha santatīti** yattha rūpārūpappavattiyam yathāvutto avupacchedo, tattha

1. Palibuddhanti (Sī, Ka)

santativohāro. **Yattha santati tattha nibbattī**ti-ādi paccayaparamparadassanaṃ hetuphalasambandhavibhāvanameva.

“**Yathā vā pana cakkhuñca paṭicca**”ti-ādinā “sabhāvo hetū”ti vuttamevattham vibhāgena dasseti. Tattha **sannissayatāyā**ti upanissayapaccayatāya. **Manasikāro**ti kiriyāmanodhātu. Sā hi cakkhuviññāṇassa viññāṇabhāvena samānajātīyā sabhāvo hetu. **Saṅkhārā viññāṇassa paccayo sabhāvo hetū**ti puññādi-abhisāṅkhārā paṭisandhiviññāṇassa paccayo, tattha yo sabhāvo, so hetūti. **Saṅkhārā**ti cettha sabbo lokiyo kusalākusalacittuppādo adhippeto. Iminā nayena sesāpadesupi attho veditabbo. **Evam yo koci upanissayo sabbo so parikkhāro**ti yathāvuttappabhedo yo koci paccayo, so sabbo attano phalassa parikkharaṇato abhisāṅkharaṇato parikkhāro. Tassa niddhāretvā kathanam parikkhāro hāroti.

Parikkhārahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Samāropanahāravibhaṅgavaṇṇanā

50. Tattha katamo samāropano hāroti Samāropanahāravibhaṅgo. Tattha **ekasmim padaṭṭhā**neti yasmim kismiñci ekasmim kāraṇabhūte dhamme suttena gahite. **Yattakāni padaṭṭhānāni otarantī**ti yattakāni aññesaṃ kāraṇabhūtāni tasmim dhamme samosaranti. **Sabbāni tāni samāropayitabbā**ni sabbāni tāni padaṭṭhānāni padaṭṭhānabhūtā dhammā sammā niddhāraṇavasena ānetvā desanāya āropetabbā, desanārūḷhe viya katvā kathetabbāti attho. Yathā āvaṭṭe hāre “ekamhi padaṭṭhāne, pariyesati sesakam padaṭṭhānan”ti¹ vacanato anekesaṃ padaṭṭhānānam pariyesanā vuttā, evamidhāpi bahūnam padaṭṭhānānam samāropanā kātabbāti dassento “**yathā āvaṭṭe hāre**”ti āha. Na kevalam padaṭṭhānavaseneva samāropanā, atha kho vevacanabhāvanāpahānavasenapi samāropanā kātabbāti dassento “**tattha samāropanā catubbidhā**”ti-ādimāha.

1. Khu 10. 3 piṭṭhe.

Kasmā panettha padaṭṭhānavevacanāni gahitāni, nanu padaṭṭhānavevacanahāre eva ayamattho vibhāvitoti? Saccametaṃ, idha pana padaṭṭhānavevacanaggahaṇaṃ bhāvanāpahānānaṃ adhiṭṭhānavisayadassanattañceva tesāṃ adhivacanavibhāgadassanattañca. Evañhi bhāvanāpahānāni suviññeyyāni honti sukarāni ca paññāpetum. **Idaṃ padaṭṭhānanti** idaṃ tividhaṃ sucariṭaṃ Buddhānaṃ sāsanaassa ovādassa visayādhiṭṭhānabhāvato padaṭṭhānaṃ. Tattha “**kāyikan**”ti-ādinā tīhi sucariṭehi silādayo tayo khandhe samathavipassanā tatiyacatutthaphalāni ca niddhāretvā dasseti, taṃ suviññeyyameva. Vanīyatīti **vanarū**, vanati, vanute iti vā **vanarū**. Tattha yasmā pañca kāmagaṇā kāmataṇhāya, nimittaggāho anubyañjanaggāhassa, ajjhattikabāhirāni āyatanāni tappaṭibandhachandarāgādīnaṃ, anusayā ca pariyuṭṭhānānaṃ kāraṇāni honti, tasmā tamatthaṃ dassetuṃ “**pañca kāmagaṇā**”ti-ādi vuttaṃ.

51. **Ayaṃ vevacanena samāropanā**ti yo “rāgavirāgā cetovimutti sekkhaphalaṃ, anāgāmiṭhalaṃ, kāmadhātusamatikkamaṇaṃ”ti etehi pariyāyavacanehi tatiyaphalassa niddeso, tathā yo “avijjāvirāgā paññāvimutti asekkhaphalaṃ, aggaphalaṃ arahattaṃ, tedhātukasamatikkamaṇaṃ”ti etehi pariyāyavacanehi catutthaphalassa niddeso, yo ca “paññindriyaṃ”ti-ādīhi pariyāyavacanehi paññāya niddeso, ayaṃ vevacanehi ca samāropanā.

Tasmātiha tvaṃ bhikkhu kāye kāyānupassī viharāhīti-ādi Lakkhaṇahāravibhaṅgavaṇṇanāyaṃ vuttanayena veditabbaṃ. Kevalaṃ tattha ekalakkhaṇattā avuttānampi vuttabhāvadassanavaseneva āgataṃ, idha bhāvanāsamāropanavaseneṭi ayameva viseso. Kāyānupassanā visesato asubhānupassanā eva kāmāragatadekaṭṭhakilesānaṃ ekantapaṭipakkhāti asubhasaññā kabalīkārāhārapariññāya paribandhakilesā kāmupādānaṃ kāmāyogo abhijjhākāyagantho kāmāsavo kāmāgho rāgasallaṃ rūpadhammapariññāya paṭipakkhakilesā rūpadhammesu rāgo chandāgatigamananti etesaṃ pāpadhammānaṃ pahānāya saṃvattatīti imamatthaṃ dasseti “**kāye kāyānupassī viharanto**”ti-ādinā.

Tathā vedanānupassanā visesato dukkhānupassanāti, sā—

“Yo sukham dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato.
Adukkhamasukham santam, adakkhi nam aniccato”¹—

ādivacanato sabbam vedanam “dukkhan”^{ti} passantī sukhasaññāya vedanāhetupariññāya paribandhakilesānam gosilādīhi bhavasuddhi hotīti vedanāssādena pavattassa bhavupādānasaṅkhātassa sīlabbatupādānassa vedanāvasena “anatham me acari”^{ti}² ādinayappavattassa byāpādakāyaganthassa dosasallassa vedanāssādavaseneva pavattassa bhavayoga bhavāsava bhavoghasaṅkhātassa bhavarāgassa bhavapariññāya paribandhakilesānam vedanāvisayassa rāgassa dosāgatigamanassa ca pahānāya samvattatīti etamatham dasseti “vedanāsu vedanānupassī”^{ti}-ādinā.

Tathā cittānupassanā visesato aniccānupassanāti, sā cittam “aniccan”^{ti} passantī tatha yebhuyyena sattā niccasaññinoti niccasaññāya viññāṇāhārapariññāya paribandhakilesānam niccābhinivesapaṭipakkhato eva diṭṭhupādāna diṭṭhiyoga sīlabbataparāmāsa kāyagantha diṭṭhāsava diṭṭhoghasaṅkhātāya diṭṭhiyā niccasaññānimittassa “seyyohamasmi”^{ti}³ ādinayappavattassa mānasallassa saññāpariññāya paṭipakkhakilesānam saññāya rāgassa diṭṭhābhinivesassa appahīnattā uppajjanakassa bhayāgatigamanassa ca pahānāya samvattatīti imamatham dasseti “citte cittānupassī”^{ti}-ādinā.

Tattha dhammānupassanā visesato anattasaññāti⁴, sā saṅkhāresu attasaññāya manosañcetanāhārapariññāya paṭipakkhakilesānam sakkāyadiṭṭhiyā “idameva sacca”^{ti}⁵ pavattassa micchābhinivesassa micchābhinivesahetukāya avijjāyoga avijjāsava avijjogha mohasallasāṅkhātāya avijjāya saṅkhārapariññāya paribandhakilesānam saṅkhāresu rāgassa

1. Saṃ 2. 409; Khu 1. 227 piṭṭhesu.

2. Dī 3. 218; Aṃ 3. 208, 375; Abhi 1. 244; Abhi 2. 376, 403 piṭṭhesu.

3. Abhi 1. 245; Abhi 2. 359, 366, 404 piṭṭhādīsu.

4. Anattānupassanāti(?)

5. Ma 2. 150, 166; Ma3. 22 piṭṭhādīsu.

mohāgatigamanassa ca pahānāya saṁvattatīti imamattham dasseti
 “**dhammesu dhammānupassī viharanto**”ti-ādinā. Sesam uttānameva.

Samāropanahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca hāravibhaṅgavaṇṇanā.

1. Desanāhārasampātavaṇṇanā

Evam suparikammakatāya bhūmiyā nānāvaṇṇāni muttapupphāni
 pakiranto viya susikkhitasippācariyavicāritesu surattasuvaṇṇālāṅkāresu
 nānāvidharamsijālasamujjalāni vividhāni maṇiratanāni bandhanto viya
 mahāpathaviṁ parivattetvā pappāṭakojaṁ khādāpento viya
 yojanikamadhugaṇḍam piḷetvā sumadhurasam pāyento viya ca āyasmā
 Mahākaccāno nānāsuttapadeso udāharanto soḷasa hāre vibhajitvā idāni te
 ekasmiṁyeva sutte yojetvā dassento hārasampātavāram ārabhi. Ārabhanto
 ca yāyam niddesavāre—

52. “Soḷasa hārā paṭhamam,
 Disalocanato disā viloketvā.
 Saṅkhiya aṅkusena hi,
 Nayehi tīhi niddise suttan”ti—

gāthā vuttā. Yasmā taṁ hāravibhaṅgavāro nappayojeti, vippakiṇṇavisayattā,
 nayavicārassa ca antaritattā. Anekehi suttapadesehi hārānam
 vibhāgadassanameva hi hāravibhaṅgavāro. Hārasampātavāro pana taṁ
 payojeti, ekasmiṁ yeva suttapadeso soḷasa hāre yojetvāva tadanantaram
 nayasamuṭṭhānassa kathitattā. Tasmā “soḷasa hārā paṭhaman”ti gātham
 paccāmasitvā **“tassā niddeso kuhiṁ daṭṭhabbo, hārasampāte”**ti āha.
 Tassattho—“tassā gāthāya niddeso kattha daṭṭhabbo”ti. Etena suttesu
 hārānam yojanānayadassanam hārasampātavāroti dasseti.
 Hārasampātapaḍassa attho vutto eva.

Arakkhiteṇa cittenāti cakkhudvārādīsu sati ārakkhābhāvena aguttēna cittēna. **Micchādīṭṭhihateṇā**ti sassatādīmicchābhīnīvesadūsitēna. **Thinamiddhābhībhūteṇā**ti cittassa kāyassa ca akalyatālakkaṇṇehi thinamiddhehi ajjhotthaṇa. **Vasaṃ mārasa gacchatī**ti kilesamārādīnaṃ yathākāmaṃ karaṇīyo hotīti ayaṃ tāva gāthāya padattho.

Pamādanti “arakkhiteṇa cittenā”ti idaṃ padaṃ chasu dvāresu sativosaggaḷakkaṇṇaṃ pamādaṃ katheti. **Taṃ maccuno padanti** taṃ pamajjanaṃ guṇamāraṇabho maccusaṅkhātassa mārasa vasavattanaṭṭhānaṃ, tena “arakkhiteṇa cittēna, vasaṃ mārasa gacchatī”ti paṭhamapādaṃ catutthapādena sambandhitvā dasseti. **So vipallāsoti** yaṃ aniccaṃ khandhapañcakassa “niccaṃ”ti dassanaṃ, so vipallāso vipariyesaggāho. Tenevāha “**viparītaggāhalakkaṇo vipallāso**”ti. Sabbāṃ vipallāsasāmañṇēna gaheṭvā tassa adhiṭṭhānaṃ pucchati “**kiṃ vipallāsayaṭī**”ti. Sāmañṇassa ca viśeso adhiṭṭhānabhāvena voharīyatīti āha “**saññaṃ cittaṃ dīṭṭhimīti**”ti. Taṃ “vipallāsayaṭī”ti padena sambandhitabbaṃ. Tesu saññāvīpallāso sabbamuduko, aniccādīkassa viśayassa micchāvasēna upaṭṭhitākāraggaṇaṃattaṃ migapotakānaṃ tiṇapurīśakesu purīśoti uppannaśaṅṅā viya. Cittapallāso tato balavātaro amaṇī-ādīke viśaye maṇī-ādī-ākāreṇa upaṭṭhahante tathā sanniṭṭhānaṃ viya niccādīto sanniṭṭhānaṃ. Dīṭṭhīvipallāso paṇa sabbabalavātaro yaṃ yaṃ ārammaṇaṃ yathā yathā upaṭṭhāti, tathā tathā naṃ sassatādīvasēna “īdameva saccāṃ moghamāññaṃ”ti abhīnīśīśanto pavattati. Tattha saññāvīpallāso cittavīpallāsassa kāraṇaṃ, cittavīpallāso dīṭṭhīvipallāsassa kāraṇaṃ hotī.

Idāni vipallāsānaṃ pavattīṭṭhānaṃ viśayaṃ dassetuṃ “**so kuḥīṃ vipallāsayaṭī, catūsu attabhāvavattḥūsū**”ti āha. Tattha **attabhāvavattḥūsū**ti pañcasu upādānaḷkhandhesu. Tehī āhīto ahaṃ māno etthāti attā, “attā”ti bhavati ettha buddhī vohāro cāti attabhāvo, so eva subhādīnaṃ vipallāsassa ca adhiṭṭhānabhāvato vattḥū cāti “attabhāvavattḥū”ti vuccati. “**Rūpaṃ attato samanupassati**”ti-ādīnā tesāṃ sabbavīpallāsamūlabhūtāya sakkāyadīṭṭhīyā pavattīṭṭhānabhāvena attabhāvavattḥutaṃ dassetvā puṇa vipallāsānaṃ pavattī-ākāreṇa

saddhiṃ visayaṃ vibhajitvā dassetuṃ **“rūpaṃ paṭhamāṃ vipallāsavatthu asubhe subhan”**ti vuttaṃ. Taṃ sabbaṃ suviññeyyaṃ. Puna mūlakāraṇavasena vipallāse vibhajitvā dassetuṃ **“dve dhammā cittassa saṅkilesā”**ti-ādimāha. Tattha kiñcāpi avijjārahitā taṇhā natthi, avijjā ca subhasukhasaññānampi paccayo eva, tathāpi taṇhā etāsaṃ sātisaṃ paccayoti dassetuṃ **“Taṇhānivutaṃ -pa- dukkhe sukhan”**ti vuttaṃ. **Diṭṭhinivutanti** diṭṭhisīsenā avijjā vuttāti avijjānivutanti attho. Kāmañcetta taṇhārahitā diṭṭhi natthi, taṇhāpi diṭṭhiyā paccayo eva. Taṇhāpi **“niccaṃ attā”**ti ayoniso ummujjantānaṃ tathāpavattamicchābhinivesassa moho visesapaccayoti dassetuṃ **“Diṭṭhinivutaṃ -pa- attā”**ti vuttaṃ.

Yo diṭṭhivipallāsoti “anicce niccaṃ, anattani attā”ti pavattampi vipallāsadvayaṃ sandhāyāha **“so atītaṃ rūpaṃ -pa- atītaṃ viññānaṃ attato samanupassati”**ti. Etena aṭṭhārasavidhopi pubbantānukappikavādo pacchimānaṃ dvinnāṃ vipallāsānaṃ vasena hotīti dasseti. **Taṇhāvīpallāsoti** taṇhāmūlako vipallāso. “Asubhe subhaṃ, dukkhe sukhaṃ”ti etaṃ vipallāsadvayaṃ sandhāya vadati. **Anāgataṃ rūpaṃ abhinandatīti** anāgataṃ rūpaṃ diṭṭhābhinandanavasena abhinandatīti. **Anāgataṃ vedanaṃ, saññānaṃ, saṅkhāre, viññānaṃ abhinandatīti** etthāpi eseva nayo. Etena catucattālīsavidhopi aparantānukappikavādo yebhuyyena purimānaṃ dvinnāṃ vipallāsānaṃ vasena hotīti dasseti. **Dve dhammā cittassa upakkilesāti** evaṃ paramasāvajjassa vipallāsassa mūlakāraṇanti visesato dve dhammā cittassa upakkilesā **taṇhā ca avijjā cāti** te sarūpato dasseti. Tāhi visujjhantaṃ cittaṃ visujjhatīti paṭipakkhavasena pi tāsāṃ upakkilesabhāvaṃyeva vibhāveti, na hi taṇhā-avijjāsu pahīnāsu koci saṅkilesadhammo na pahīyatīti. Yathā ca vipallāsānaṃ mūlakāraṇaṃ taṇhāvījjā, evaṃ sakalassāpi vaṭṭassa mūlakāraṇanti yathānusandhināva gāthaṃ niṭṭhapetuṃ **“tesaṃ”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **tesanti** yesaṃ arakkhitaṃ cittaṃ micchādiṭṭhihatañca, tesaṃ. **“Avijjānīvaraṇānaṃ”**ti-ādinā māraṣṣa vasagamanena anādimatisaṃsāre saṃsaraṇanti dasseti.

Thinamiddhābhībhūtenāti ettha **“thināṃ nāmā”**ti-ādinā thinamiddhānaṃ sarūpaṃ dasseti. Tehi cittassa abhībhūtataṃ suviññeyyāvātī taṃ anāmasitvā

kilesamāraggaḥaṇeneva taṇṇimittā abhisāṅkhāramāra khandhamāra maccumārā gahitā evāti “**kilesamārassa ca sattamārassa cā**”ti ca-saddena vā tesampi gahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. **So hi nivuto saṃsārābhimukhoti** so māravaṣaṃ gato, tato eva nivuto kilesehi yāva na mārabandhanaṃ chijjati, tāva saṃsārābhimukhova hoti, na viṣāṅkhārābhimukhoti adhippāyo. Imāni Bhagavatā dve saccāni desitāni. Kathaṃ desitāni?

Tattha duvidhā kathā abhidhammanissitā ca suttantanissitā ca. Tāsu abhidhammanissitā nāma **arakkhitena cittenā**ti rattampi cittaṃ arakkhitaṃ, duṭṭhampi cittaṃ arakkhitaṃ, mūḷhampi cittaṃ arakkhitaṃ. Tattha rattam cittaṃ aṭṭhannaṃ lobhasahagatacittuppādānaṃ vasena veditabbaṃ, duṭṭham cittaṃ dvinnaṃ paṭighacittuppādānaṃ vasena veditabbaṃ, mūḷham cittaṃ dvinnaṃ momūhacittuppādānaṃ vasena veditabbaṃ. Yāva imesaṃ cittuppādānaṃ vasena indriyānaṃ agutti agopāyanā apālanā anārakkhā sativosaggo pamādo cittassa asaṃvaro, evaṃ arakkhitaṃ cittaṃ hoti. Micchādiṭṭhihataṃ nāma cittaṃ catunnaṃ diṭṭhisampayuttacittuppādānaṃ vasena veditabbaṃ, thinamiddhābhībhūtaṃ nāma cittaṃ pañcannaṃ sasāṅkhārikākusalacittuppādānaṃ vasena veditabbaṃ. Evaṃ sabbepi aggahitaggahaṇena dvādasa akusalacittuppādā honti. Te “katame dhammā akusalā? Yasmiṃ samaye akusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti”ti-ādinā **Cittuppādakaṇḍe**¹ akusalacittuppādadesanāvasena vitthārato vattabbā. **Mārassāti** ettha pañca mārā. Tesu kilesamārassa catunnaṃ āsavānaṃ catunnaṃ oghānaṃ catunnaṃ yogānaṃ catunnaṃ ganthānaṃ catunnaṃ upādānaṃ aṭṭhannaṃ nīvaraṇānaṃ dasannaṃ kilesavattūnaṃ vasena **āsavagocchakādīsu**² vuttanayena, tathā “jātimado gottamado ārobyamado”ti-ādinā **Khuddakavattuvibhaṅge**³ āgatānaṃ sattaṇaṃ kilesānaṅca vasena vibhāgo vattabbo. Ayaṃ tāvettha abhidhammanissitā kathā.

Suttantanissitā⁴ pana **arakkhitena cittenā**ti cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhī hoti anubyañjanaggāhī, yatvādhikaraṇameṇaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ,

1. Abhi 1. 90 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 359 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 5, 221 piṭṭhādīsu.

4. Ma 1. 282; Am 3. 547 piṭṭhesu.

tassa saṁvarāya na paṭipajjati, na rakkhati cakkhundriyaṁ, cakkhundriye na saṁvaram āpajjati. Sotena -pa-. Ghānena, jivhāya, kāyena, manasā -pa- manindriye na saṁvaram āpajjati¹. Evaṁ arakkhitaṁ cittaṁ hoti.

Micchādiṭṭhihatena cāti micchādiṭṭhihataṁ nāma cittaṁ pubbantakappanavasena vā aparantakappanavasena vā pubbantāparantakappanavasena vā micchā bhinivisantassa ayoniso ummujjantassa “sassato lokoti vā -pa- neva hoti na na hoti Tathāgato paraṁ maraṇā”ti² vā yā diṭṭhi, tāya hataṁ upahataṁ. Yā ca kho “imā cattāro sassatavādā -pa- pañca paramadiṭṭhadhammanibbānavādā”ti Brahmajāle³ pañcattaye⁴ ca āgatā dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo, tāsāṁ vasena cittaṁ micchādiṭṭhihatabhāvo kathetabbo.

Thinamiddhābhūtenāti thinam nāma cittaṁ akammaññatā. **Middham** nāma vedanādikkhandhattayassa akammaññatā. Tathā **thinam** anussāhasaṁhananāṁ. **Middham** asattivighāto. Iti thinena middhena ca cittaṁ abhibhūtaṁ ajjhotthaṁ upaddutaṁ saṅkocanappattaṁ layāpannaṁ. **Vasaṁ mārasa gacchatīti vaso** nāma icchā lobho adhippāyo ruci ākaṅkhā āṇā āṇatti. **Māro**ti pañca mārā khandhamāro abhisāṅkhāmāro maccumāro devaputtamāro kilesamāroti. **Gacchatīti** tesaṁ vasaṁ icchāṁ -pa- āṇattim gacchati upagacchati upeti vattati anuvattati nātikamatīti. Tena vuccati vasaṁ mārasa gacchatī”ti.

Tattha yathāvuttā akusalā dhammā, taṇhāvijjā eva vā samudayasaccaṁ. Yo so “vasaṁ mārasa gacchatī”ti vutto, so ye pañcupādānakkhandhe upādāya paññatto, te pañcakkhandhā dukkhasaccaṁ. Evaṁ Bhagavatā idha dve saccāni desitāni. Tenevāha “**dukkham samudayo cā**”ti. Tesaṁ Bhagavā pariññāya ca pahānāya ca dhammaṁ desetīti vuttamevatthaṁ pākaṭataram kātuṁ “**dukkhassa pariññāya samudayassa pahānāyā**”ti vuttam. Kathaṁ desetīti ce?—

“Tasmā rakkhitacittaṁ, sammāsaṅkappagocarō.

Sammādiṭṭhim purakkhatvā, ñatvāna udayabbayaṁ.

Thinamiddhābhū bhikkhu, sabbā duggatiyo jahe”ti⁵—

1. Ma 1. 282, 336, 340; Ma 2. 371; Ma 3. 13, 53 piṭṭhādīsupi passitabbanā.

2. Abhi 2. 388; Khu 9. 149 piṭṭhādīsu.

3. Dī 1. 12 piṭṭhādīsu.

4. Ma 3. 18 piṭṭhe.

5. Khu 1. 121 piṭṭhe Udāne.

gāthāya. Tassattho—yasmā arakkhitena cittena vasaṃ mārassa gacchati, tasmā satisaṃvarena manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ rakkhaṇena rakkhitacitto assa. **Sammāsaṅkappagocaroti** yasmā kāmasaṅkappādimicchāsaṅkappagocarō tathā tathā ayoniso vikappetvā nānāvidhāni micchādassanāni gaṇhāti. Tato eva ca micchādiṭṭhihata cittena vasaṃ mārassa gacchati, tasmā yonisomanasikārena kammaṃ karonto nekkhammasaṅkappādisammāsaṅkappagocarō assa. **Sammādiṭṭhiṃ purakkhatvāti** sammāsaṅkappagocaratāya vidhutamicchādassano kammassakatālakkaṇaṃ yathābhūtañāṇalakkhaṇaṅca sammādiṭṭhiṃ pubbaṅgamaṃ katvā silasamādhīsu yuttappayutto. Tato eva ca **ñātvāna udayabbayaṃ** pañcasu upādānakkhandhesu samapaññāsāya ākārehi uppādaṃ nirodhaṅca ñātvā vipassanaṃ ussukkāpetvā anukkamena ariyamagge gaṇhanto aggamaggena **thinamidhābhibhū bhikkhu sabbā duggatiyo jaheti** evaṃ sabbaso bhinnakilesattā bhikkhu khīṇāsavo yathāsambhavaṃ tividhadukkhatāyogena duggatisaṅkhātā sabbāpi gatiyo jaheyya, tāsāṃ parabhaḡe nibbāne tiṭṭheyyāti attho.

Yaṃ taṇhāya avijjāya ca pahānaṃ, ayaṃ nirodhoti pahānassa nirodhassa paccayabhāvato asaṅkhatadhātupahānaṃ nirodhoti ca vuttā. **Imāni cattāri saccāni**ti purimagāthāya purimāni dve, pacchimagaṭhāya pacchimāni dveti dvīhi gāthāhi bhāsītāni imāni cattāri ariyasaccāni. Tesu samudayena assādo, dukkhena ādīnava, magganirodhehi nissaraṇaṃ, sabbagatijhanaṃ phalaṃ, rakkhitacittatādiko upāyo, arakkhitacittatādinisedhanamukhena rakkhitacittatādīsu niyojanaṃ Bhagavato āṇattīti. Evaṃ desanāhārapadatthā assādādayo niddhāretabbā. Tenevāha “**niyutto desanāhārasampāto**”ti.

Desanāhārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vicayahārasampātavaṇṇanā

53. Evaṃ desanāhārasampātāṃ dassetvā idāni vicayahārasampātāṃ dassento yasmā desanāhārapadatthavicayo vicayahāro, tasmā desanāhāre vipallāsahetubhāvena niddhāritāya taṇhāya kusalādivibhāgapavicayamukhena vicayahārasampātāṃ dassetuṃ “**tattha taṇhā duvidhā**”ti-ādi āradham. Tattha **kusalā**ti kusaladhammārammaṇā. **Kusala**-saddo cettha **Bāhītikasutte**¹ viya anavajjatthe daṭṭhabbo. Kasmā panettha taṇhā kusalapariyāyena uddhaṭā? Heṭṭhā desanāhāre vipallāsahetubhāvena taṇham uddharitvā tassā vasena saṃkilesapakkho dassito. Vicittapaṭibhānatāya pana idhāpi taṇhāmukheneva vodānapakkham dassetuṃ kusalapariyāyena taṇhā uddhaṭā. Tattha saṃsāraṃ gametīti **samsāragāminī**, saṃsāranāyikāti attho. Apacayaṃ nibbānaṃ gametīti **apacayagāminī**. Kathaṃ pana taṇhā apacayagāminīti? Āha “**pahānataṇhā**”ti. Tadaṅgādippahānassa hetubhūtā taṇhā. Kathaṃ pana ekantasāvajjāya taṇhāya kusalabhāvoti? Sevitabbabhāvato. Yathā taṇhā, evaṃ **mānopi duvidho kusalopi akusalopi**, na taṇhā evāti taṇhāya nidassanabhāvena māno vutto.

Tattha mānassa yathādhippetāṃ kusalādibhāvaṃ dassetuṃ “**yaṃ mānaṃ nissāyā**”ti-ādimāha. Vuttañhetāṃ Bhagavatā “mānamahaṃ Devānaminda duvidhena vadāmi sevitabbampi asevitabbampi”ti-ādi. **Yaṃ nekkhammassitaṃ domanassanti**-ādi “kusalā”ti vuttataṇhāya sarūpadassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha nekkhammassitaṃ domanassaṃ nāma—

“Tattha katamāni cha nekkhammassitāni domanassāni?”

Rūpānaṃtveva aniccataṃ viditvā vipariṇāmaṃvirāgaṇirodham ‘pubbe ceva rūpā etarahi ca, sabbete rūpā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpeti ‘kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja viharissāmi, yadariyā etarahi āyatanaṃ upasampajja viharantī’ti. Iti anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato

1. Ma 2. 314 piṭṭhe.

uppajjati pihā, pihāpaccayā domanassam. Yam evarūpaṃ domanassam, idam vuccati nekkhammassitaṃ domanassan”ti¹—

evam chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate anuttaravimokkhasaṅkhāta-ariyaphaladhammesu pihāṃ upaṭṭhāpetvā tadadhigamāya aniccādivasena vipassanaṃ upaṭṭhāpetvā ussukkāpetum asakkontassa imampi pakkham imampi māsaṃ imampi samvaccharaṃ vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyabhūmiṃ sampāpuṇitum nāsakkhinti anusocato uppannaṃ domanassaṃ nekkhammasena vipassanāvasena anussativasena paṭṭha majjhānādivasena paṭipattiyā hetubhāvena uppajjanato nekkhammassitaṃ domanassaṃ nāma. **Ayam taṇhā kusalāti** ayam “pihā”ti vuttā taṇhā kusalā. Kathaṃ? **Rāgavirāgā cetovimutti, tadārammaṇā kusalāti**. Idam vuttaṃ hoti—rāgavirāgā cetovimutti, na sabhāvena kusalā, anavajjaṭṭhena kusalā. Tam uddissa pavattiyā tadārammaṇā pana taṇhā kusalārammaṇatāya kusalāti. **Avijjāvirāgā paññāvimutti** anavajjaṭṭhena kusalā. **Tassāti** paññāvimuttiyā. Yāya vasena tasmā rakkhitacittassā”ti gāthāyaṃ “sabbā duggatiyo jahe”ti vuttaṃ.

Iti cirataraṃ vipassanāparivāsaṃ parivasitvā dukkhāpaṭipadādandhābhiññāya adhigatāya paññāvimuttiyā vasena vicayahārasampātaṃ dassetuṃ “**tassā ko pavicayo**”ti-ādi āradham. Tattha yasmā paññāvimutti ariyamaggamūlikā, tasmā catutthajjhānapāḍake ariyamaggadhamme uddisitvā tesam āgamanapaṭipadaṃ dassetuṃ “**kattha daṭṭhabbo, catutthe jhāne**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **pāramitāyāti** ukkaṃsagatāya catutthajjhānabhāvanāya. Yehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṃ catutthajjhānacittaṃ vuttaṃ, tāni aṅgāni dassetuṃ “**parisuddhan**”ti-ādi vuttaṃ.

Tattha upekkhāsatipārisuddhibhāvena **parisuddham**. Parisuddhattā eva **pariyodātaṃ**, pabhassaranti vuttaṃ hoti. Sukhādīnaṃ paccayaghātena vitarāgādi-aṅgaṇattā **anaṅgaṇam**. Anaṅgaṇattā eva **vigatūpakkilesaṃ**, aṅgaṇena hi cittaṃ upakkilissati, subhāvitattā mudubhūtaṃ vasibhāvappattanti attho. Vase vattamānañhi cittaṃ “**mudū**”ti vuccati. Muduttā eva ca **kammaniyaṃ**, kammakkhamaṃ kammayogganti attho. Muduñhi cittaṃ kammaniyaṃ

1. Ma 3. 261 piṭṭhe.

hoti, sudhantamiva suvaṇṇam. Tadubhayampi ca subhāvitattā eva. Yathāha “nāham bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi yaṃ evaṃ bhāvitam muduṅca hoti kammaniyaṅca, yathayidaṃ bhikkhave cittaṃ”¹. Etesu parisuddhabhāvādīsu ṭhitattā **ṭhitam**. Ṭhitattāyeva **āneñjappattam**, acalam niriñjananti attho. Mudukammaññabhāvena vā attano vase ṭhitattā **ṭhitam**. Saddhādīhi pariggahitattā **āneñjappattam**. Saddhāpariggahitañhi cittaṃ assaddhiyena na iñjati, vīriyapariggahitam kosajjena na iñjati, satipariggahitam pamādena na iñjati, samādhipariggahitam uddhaccena na iñjati, paññāpariggahitam avijjāya na iñjati, obhāsagataṃ kilesandhakārena na iñjati. Imehi chahi dhammehi pariggahitam āneñjappattam hoti. Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ cittaṃ abhinīhārakkhamam hoti. Abhiññāsacchikaraṇīyānam dhammānam abhiññāsacchikiriyāya.

Aparo nayo—catutthajjhānasamādhinā samāhitam cittaṃ nīvaraṇadūrībhāvena **parisuddham**. Vitakkādisamatikkamena **pariyodātam**. Jhānapaṭilābhapaccanīkānam pāpakānam icchāvacarānam abhāvena **anaṅgaṇam**. **Ichchāvacarānanti** icchāya avacarānam icchāvasena otiñṇānam pavattānam nānappakārānam kopa-apaccayānanti attho. Abhijjhādīnam cittupakkilesānam vigamena **vigatūpakkilesam**. Ubhayampi cetam **Anaṅgasuttavattasuttānam**² vasena veditabbaram. Vasippattiyā **mudubhūtam**. Iddhipādabhāvūpagamena **kammaniyam**. Bhāvanāpāripūriyā paṇītabhāvūpagamena **ṭhitam āneñjappattam**. Yathā āneñjabhāvappattam āneñjappattam hoti, evam ṭhitanti attho. Evampi aṭṭhaṅgasamannāgataṃ cittaṃ abhinīhārakkhamam hoti. Abhiññāsacchikaraṇīyānam dhammānam abhiññāsacchikiriyāya pādakam padaṭṭhānabhūtam. Tenevāha “so **tattha aṭṭhavidham adhigacchati cha abhiññā dve ca visese**”^{ti}.

Tattha **soti** adhigatacatutthajjhāno yogī. **Tatthāti** tasmim catutthajjhāne adhiṭṭhānabhūte. **Aṭṭhavidham adhigacchati**ti aṭṭhavidham guṇam adhigacchati. Ko pana so aṭṭhavidho guṇoti? Āha “**cha abhiññā dve ca visese**”^{ti}. Manomayiddhi vipassanāññaṅca. **Tam cittanti** catutthajjhānacittam. “**Yato parisuddham, tato pariyodātan**”^{ti}-ādinā purimam purimam pacchimassa pacchimassa kāraṇavacananti dasseti. **Tadabhayanti** yesam rāgādi-aṅgaṇānam, abhijjhādi-upakkilesānaṅca abhāvena “anaṅgaṇam

1. Am 1. 4 piṭṭhe.

2. Ma 1. 29, 43 piṭṭhe.

vigatūpakkilesan”ti ca vuttaṃ. Tāni aṅgaṇāni upakkilesā cāti taṃ ubhayaṃ. Tadubhayaṃ taṇhāsabhāvattā taṇhāya anulomanato ca **taṇhāpakkho**. **Yā ca iñjanāti** yā ca cittassa asamādānena phandanā. **Aṭṭhitī** anavaṭṭhānaṃ. **Ayaṃ diṭṭhipakkhoti** yā iñjanā aṭṭhiti ca, ayaṃ micchābhinivesahetutāya diṭṭhipakkho.

“**Cattāri indriyāni**”ti-ādinā vedanātopi catutthajjhānaṃ vibhāveti. Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ catutthajjhānacittaṃ upari abhiññādhigamāya abhinīhārakkhamaṃ hoti. Sā ca abhinīhārakkhamatā cuddasahi ākārehi ciṅṇavasibhāvasseva hoti. So ca vasibhāvo aṭṭhasamāpattilābhino, na rūpāvacarajjhānamattalābhinoti āruppasamāpattiyā manasikāravidhiṃ dassento “**so uparimaṃ samāpattim santato manasikaroti**”ti-ādimāha. Tattha **uparimaṃ samāpattinti** ākāśānañcāyatanasamāpattim. “Santā”ti manasikaroti. Yato yato hi āruppasamāpattim santato manasikaroti, tato tato rūpāvacarajjhānaṃ avūpasantaṃ hutvā upaṭṭhāti. Tenevāha “**tassa uparimaṃ -pa- saṅghahati**”ti. **Ukkaṅṭhā ca paṭighasaññāti** paṭighasaññāsankhātāsu pañcaviññāṇasaññāsu anabhirati saṅghahati. “**So sabbaso**”ti-ādinā ekadesena āruppasamāttim dasseti. **Abhiññābhinihāro rūpasaññāti** rūpāvacarasaññā nāmetā yāvadeva abhiññatthābhinihāramattaṃ, na pana arūpāvacarasamāpattiyo viya santāti adhippāyo. **Vokāro nānattasaññāti** nānattasaññā nāmetā nānārammaṇesu vokāro, tattha cittassa ākulappavattīti attho. **Samatikkamatīti** evaṃ tattha ādinavadassī hutvā tā samatikkamati. **Paṭighasaññā cassa abbattham gacchatīti** assa ākāśānañcāyatanasamāpattim adhigacchantassa yogino dasapi paṭighasaññā vigacchanti. Iminā paṭhamāruppasamāpattimāha.

Evaṃ samāhitassāti evaṃ iminā vuttanayena rūpāvacarajjhāne cittelkaggatāyapi samatikkamena samāhitassa. **Samāhitassāti** āruppasamādhinā santavuttinā samāhitassa. **Obhāsoti** yo pure rūpāvacarajjhānobhāso. **Antaradhāyatīti** so rūpāvacarajjhānobhāso arūpāvacarajjhānasamāpajjanakāle vigacchati. **Dassanañcāti**¹

1. Dassanañca antaradhāyatīti (Sī, Ka)

rūpāvacarajjhānacakkhunā dassanañca antaradhāyati. **So samādhīti** so yathāvutto rūpārūpasamādhi. **Chalaṅgasamannāgatoti** upakāraparikkhārasabhāvabhūtehi chahi aṅgehi samannāgato. **Paccavekkhitabboti** pati avekkhitabbo, punappunam cintetabboti attho. Paccavekkhaṇākāram saha visayena dassetuṃ “**anabhijjhāsahagatan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sabbaloketi** sabbasmim piyarūpe satarūpe sattaloke saṅkhāraloke ca. Tena kāmacchandassa pahānamāha. Tathā “**abyāpannan**”ti-ādinā byāpādakosajja sārāmbha sāṭheyya vikkhepa sammosānam pahānam. Puna tāni cha aṅgāni samathavipassanāvasena vibhajitvā dassetuṃ “**yañca anabhijjhāsahagatan**”ti-ādi vuttaṃ. Tam sabbam suviññeyyam.

54. Ettāvata “paññāvimuttī”ti vuttassa arahattaphalassa samādhimukhena pubbhāgapaṭipadam dassetvā idāni arahattaphalassamādhim dassetuṃ “**so samādhī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **so samādhīti** yo so sammāsamādhī. Pubbe vuttassa ariyamaggasamādhissa phalabhūto samādhī **pañcavidhena veditabbo** idāni vuccamānehi pañcahi paccavekkhaṇañānehi attano paccavekkhitabbākārasaṅkhātena pañcavidhena veditabbo. “**Ayam samādhī paccuppannasukho**”ti-ādīsu arahattaphalassamādhī appitappitakkhaṇe sukhattā **paccuppannasukho**. Purimo purimo pacchimassa pacchimassa samādhisukhassa paccayattā **āyatim sukhavipāko**. Kilesehi ārakattā **ariyo**. Kāmāmisavaṭṭāmisalokāmisānam abhāvā **nirāmisō**. Buddhādīhi mahāpurisehi sevitattā **akāpurisasevito**. Aṅasantatāya sabbakilesadarathasantatāya ca **santo**. Atittikaraṭṭhena **paṇīto**. Kilesapaṭippassaddhiyā laddhattā, kilesapaṭippassaddhibhāvena vā laddhattā **paṭippassaddhiladdho**. Passaddham passaddhīti hi idam atthato ekam. Paṭippassaddhikilesena vā arahatā laddhattāpi **paṭippassaddhiladdho**. Ekodibhāvena adhigatattā, ekodibhāvameva vā adhigatattā **ekodibhāvādhigato**. Appaṇasāsavasamādhī viya sasāṅkhārena sappayogena paccanīkadhamme niggayha kilese vāretvā anadhigatattā **nasasaṅkhā raniggayhavāritagatoti**.

Yato yato bhāgato tañca samādhim samāpajjanto, tato vā vuṭṭhahanto sativapullappatto satova samāpajjati satova vuṭṭhahati, yathāparicchinna-kālavasena vā sato samāpajjati sato vuṭṭhahati.

Tasmā yadettha “ayaṃ samādhī paccuppannasukho ceva āyatiṇca sukhavipāko”ti evaṃ paccavekkhantassa paccattameva aparappaccayaññaṃ uppajjati, ayameko ākāro. Esa nayo sesesupi. Evametesāṃ pañcannaṃ paccavekkhitabbākārānaṃ vasena samādhī pañcavidhena vedītabbo.

Puna “yo ca samādhī”ti-ādīnā arahattaphale samathavipassanāvibhāgaṃ dasseti. Tattha samādhisukhassa “sukhan”ti adhippetattā “yo ca samādhī paccuppannasukho, yo ca samādhī āyatīṃ sukhavipāko, ayaṃ samatho”ti vuttaṃ. Ariyanirāmisādibhāvo pana paññānubhāvena nippajjatīti āha “yo ca samādhī ariyo -pa-. Ayaṃ vipassanā”ti.

Evaṃ arahattaphalasangāhānaṃ vibhāgena dassetvā idāni tassa pubbhāgapaṭipadaṃ samādhivibhāgena dassetuṃ “so samādhī”ti vuttaṃ. Tattha so samādhīti yo so arahattaphalasangāhānaṃ pubbhāgapaṭipadāyaṃ vutto rūpāvacaracattutthajjhānasamādhī, so samādhī. Pañcavidhenāti vakkhamānena pañcappakārena vedītabbo. “Pītipharaṇatā”ti-ādīsu pītiṃ pharamānā uppajjatīti dvīsu jhānesu paññā pītipharaṇatā nāma. Sukhaṃ pharamānā uppajjatīti tīsu jhānesu paññā sukhapharaṇatā nāma. Paresāṃ cetopharamānā uppajjatīti cetopariyapaññā cetopharaṇatā nāma. Ālokapharaṇe uppajjatīti dibbacakkhupaññā ālokapharaṇatā nāma. Paccavekkhaṇānātaṃ paccavekkhaṇānimittaṃ nāma. Vuttampi cetāṃ “dvīsu jhānesu paññā pītipharaṇatā, tīsu jhānesu paññā sukhapharaṇatā, paracitte ñāṇaṃ cetopharaṇatā, dibbacakkhu ālokapharaṇatā, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhitassa paccavekkhaṇāññaṃ paccavekkhaṇānimittan”ti¹.

Idha samathavipassanāvibhāgaṃ dassetuṃ “yo ca pītipharaṇo”ti-ādī vuttaṃ. Ettha ca paññāsīsenā desanā katāti paññāvasena samvaṇṇanā katā. Paññāpītipharaṇatāti-ādīsu samādhisahagatā evāti tattha samādhivasena samatho uddhaṭo. Tasmā pītisukhacetopharaṇatā visesato samādhivipphāravasena ijjhantīti tā “samatho”ti vuttā. Itarāni ñāṇavipphārasenāti tāni “vipassanā”ti vuttāni.

1. Abhi 2. 346 piṭṭhe.

55. Idāni taṃ samādhiṃ ārammaṇavasena vibhajitvā dassetuṃ **“dasa kasiṇāyatanāni”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha kasiṇajjhānasaṅkhātāni kasiṇāni ca tāni yogino sukhavisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato, manāyatanadhammāyatana-bhāvato ca āyatanāni cāti **kasiṇāyatanāni**. **Pathavīkasiṇanti** kataparikkammaṃ pathavīmaṇḍalampi, tattha pavattaṃ uggahapaṭibhāganimittampi, tasmīṃ nimitte uppannajjhānampi vuccati. Tesu jhānaṃ idhādhippetāṃ. **Ākāsakasiṇanti** kasiṇugghāṭimākāse pavattapaṭhamāruppajjhānaṃ. **Viññāṇakasiṇanti** paṭhamāruppaviññāṇārammaṇaṃ dutiyāruppajjhānaṃ. Pathavīkasiṇādike suddhasamathabhāvanāvasena pavattite sandhāya **“imāni aṭṭha kasiṇāni samatho”**ti vuttaṃ. Sesakasiṇadvayaṃ vipassanādhiṭṭhānabhāvena pavattaṃ **vipassanā**”ti vuttaṃ.

Evanti iminā nayena. **Sabbo ariyamaggoti** sammādiṭṭhi-ādibhāvena abhinno ariyamaggo satipaṭṭhānādipubbabhāgapaṭipadābhedenā anekabhedabhinno niravaseso ariyamaggo. **Yena yena ākārenāti** anabhijjhādīsu, paccuppannasukhatādīsu ca ākāresu yena yena ākārena vutto. **Tena tenāti** tesu tesu ākāresu ye ye samathavasena, ye ca ye ca vipassanāvasena yojetuṃ sambhavanti, tena tena ākārena samathavipassanāhi ariyamaggo vicinitvā yojetabbo. **Teti** samathādhiṭṭhānavipassanādhammā. **Tīhi dhammehi saṅgahitāti** tīhi anupassanādhammehi saṅgahitā, gaṇanaṃ gatāti attho. Katamehi tīhī? Āha **“aniccatāya dukkhatāya anattatāya”**ti. Aniccatāya saha caraṇato vipassanā **“aniccatā”**ti vuttā. Esa nayo sesesupi.

So samathavipassanaṃ bhāvayamāno tīhi vimokkhamukhāni bhāvayatīti so ariyamaggādhigamāya yuttappayutto yogī kālena samathaṃ samāpajjanavasena, kālena vipassanaṃ sammasanavasena vaḍḍhayamāno animittavimokkhamukhādīsaṅkhātā tisso anupassanā brūheti. **Tayo khandhe bhāvayatīti** tisso anupassanā uparūparivisesaṃ pāpento silakkhandho samādhikkhandho paññākkhandhoti ete tayo khandhe vaḍḍheti. Yasmā pana tīhi khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito, tasmā **“tayo khandhe bhāvayanto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvayatī”**ti vuttaṃ.

Idāni yesaṃ puggalānaṃ yattha sikkhantānaṃ viśesato niyyānamukhāni, yesaṃca kilesānaṃ paṭipakkhabhūtāni tīṇi vimokkhamukhāni, tehi saddhim tāni dassetuṃ “**rāgacarito**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **animittena vimokkhamukhenā**ti aniccānupassanāya. Sā hi niccanimittādisamugghāṇanena animitto, rāgādīnaṃ samucchavedavimuttiyā vimokkhoti laddhanāmassa ariyamaggassa mukhabhāvato dvārabhāvato “animittavimokkhamukhan”ti vuccati. **Adhicittasikkhāyā**ti samādhismim. **Sukhavedanīyaṃ phassaṃ anupagacchantoti** sukhavedanāya hitaṃ sukhavedanākāraṇato phassaṃ taṇhāya anupagacchanto. **Sukhaṃ vedanaṃ pariṇāntoti** “ayaṃ sukhā vedanā vipariṇāmadīnā dukkhā”ti pariṇānto, saviśayaṃ rāgaṃ samatikkanto. “**Rāgamalaṃ pavāhento**”ti-ādīnā tehi pariyaeyehi rāgasseva pahānamāha. “**Dosacarito puggalo**”ti-ādīsipi vuttanayānusārena attho veditaḃbo.

Paññādhikassa santatisamūhakiccārammaṇādighanavinibbhogena saṅkhāresu attasuññatā pākaṭā hotīti viśesato anattānupassanā paññāpadhānāti āha “**suññatavimokkhamukhaṃ paññākkhandho**”ti. Tathā saṅkhārānaṃ sarasapabhaṅgutāya ittarakhaṇattā uppannānaṃ tattha tattheva bhijjanaṃ sammā samāhitasseva pākaṭaṃ hotīti viśesato aniccānupassanā samādhippadhānāti āha “**animittavimokkhamukhaṃ samādhikkhandho**”ti. Tathā sīlesu paripūrakārino khantibahulassa uppannaṃ dukkhaṃ aratiṅca abhibhuyya viharato saṅkhārānaṃ dukkhatā vibhūtā hotīti dukkhānupassanā sīlappadhānāti āha “**appaṇihitavimokkhamukhaṃ sīlakkhandho**”ti. Iti tīhi vimokkhamukhehi tiṇṇaṃ khandhānaṃ saṅgahitattā vuttaṃ “**so tīṇi vimokkhamukhāni bhāvayanto tayo khandhe bhāvayati**”ti. Yasmā ca tīhi ca khandhehi ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa saṅgahitattā tayo khandhe bhāvayanto “**ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvayati**”ti vuttaṃ. Tasmā tehi tassa saṅgahaṃ dassento “**yā ca sammāvācā**”ti-ādīmāha.

Puna tiṇṇaṃ khandhānaṃ samathavipassanābhāvaṃ dassetuṃ “**sīlakkhandho**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha sīlakkhandhassa khantipadhānattā, samādhissa bahūpakārattā ca samathapakkhabhajanāṃ daṭṭhabbaṃ. **Bhavaṅgānī**ti upapattibhavassa aṅgāni. **Dve padānī**ti dve pādā. Yebhuyyena hi pañcadasa caraṇadhammā sīlasamādhisaṅgahitāti.

Bhāvitakāyoti ābhisamācārikasīlassa pāripūriyā bhāvitakāyo. Ādibrahmacariyakasīlassa pāripūriyā **bhāvitasīlo**. Atha vā **bhāvitakāyoti** indriyasamvarena bhāvitapañcadvārakāyo. **Bhāvitasīloti** avasiṭṭhasīlavasena bhāvitasīlo. Sammā kāyabhāvanāya sati accantaṃ kāyaduccaritappahānaṃ anavajjaṅca uṭṭhānaṃ sampajjati. Tathā anuttare sīle sijjhamāne anavasesato micchāvācāya micchājīvassa ca pahānaṃ sampajjati. Cittapaññāsu ca bhāvitāsu sammāsatisammāsamādhisammādiṭṭhisammāsāṅkappā bhāvanāpāripūriṃ gatā eva honti taṃsabhāvattā tadubhayakāraṇattā cāti imamatthaṃ dasseti “**kāye bhāviyamāne**”ti-ādinā.

Pañcavidhaṃ adhigamaṃ gacchatīti ariyamaggādhigamameva avatthāvisesavasena pañcadhā vibhajitvā dasseti. Ariyamaggo hi khippaṃ sakiṃ ekacittakkhaṇeneva catūsu saccesu attanā adhigantabbaṃ adhigacchatīti na tassa lokiyasamāpattiyā viya vasibhāvanākiccaṃ atthīti **khippādhigamo ca** hoti. Pajahitabbānaṃ accantavimuttivasena pajahanato **vimuttādhigamo ca**. Lokiyehi mahantānaṃ sīlakkhandhādīnaṃ adhigamanabhāvato **mahādhigamo ca**. Tesāṃyeva vipulaphalānaṃ adhigamanato **vipulādhigamo ca**. Attanā kattabbassa kassaci anavasesato¹ **anavasesādhigamo ca hotīti**. Ke panete adhigamā? Keci samathānubhāvena, keci vipassanānubhāvenāti imaṃ vibhāgaṃ dassetuṃ “**tattha samathenā**”ti-ādi vuttaṃ.

56. Iti mahāthero “tasmā rakkhitacittassā”ti gāthāya vasena arahattaphalavimuttimukhena vicayahārasampātaṃ niddisanto desanākusalatāya anekehi suttappadesehi tassā pubbabhāgapaṭipadāya bhāvanāvisesānaṃ bhāvanānisamsānaṅca vibhajanavasena nānappakārato vicayahāraṃ dassetvā idāni dasannaṃ Tathāgatabalānampi vasena taṃ dassetuṃ “**tattha yo desayati**”ti-ādimāha. **Ovādena sāvake na visāmvādayati**ti attano anusitṭhiyā dhammassa savanato “sāvakā”ti laddhanāme veneyye na vippalambheti na vañceti, visāmvādanahetūnaṃ pāpadhammānaṃ ariyamaggena bodhimūle eva suppahīnattā. **Tividhanti tippakāraṃ, tīhi ākāreḥīti** attho. **Idaṃ karoṭhāti** imaṃ saraṇagamaṇaṃ sīlādīṅca

1. Anavasesanato (Sī, Ka)

upasampajja viharatha. **Iminā upāyena karoṭhāti** anenapi vidhinā saraṇāni sodhentā sīlādīni paripūrentā sampādettha. **Idaṃ vo kurumānānanti** idaṃ saraṇagamaṇaṃ sīlādīṇca tumhākaṃ anuṭṭhantānaṃ diṭṭhadhammasamparāyanibbānānaṃ vasena hitāya sukhāya ca bhavissati, tāni sampādetthāti attho.

Evam ovadanākāraṃ dassetvā yaṃ vuttaṃ “ovādena sāvake na visamvādayatī”ti, taṃ Tathāgatabalehi vibhajitvā dassetuṃ “**so tathā ovadito**”ti-ādimāha. Tattha **tathāti** tena pakārena “idaṃ karoṭha, iminā upāyena karoṭhā”ti-ādinā vuttappakārena. **Ovaditoti** dhammadesanāya sāsīto. **Anusiṭṭhoti** tasseva vevacaṇaṃ. **Tathā karontoti** yathānusiṭṭhaṃ tathā karonto. **Tambhūminti** yassā bhūmiyā adhigamattāya ovadito, taṃ dassanabhūmiṇca bhāvanābhūmiṇca. **Netam ṭhānam vijjatīti** etaṃ kāraṇaṃ na vijjati. Kāraṇāñhi tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyatthavuttitāyāti “ṭhānaṃ”ti vuccati. Dutiyavāre **bhūminti** sīlakkhandhena pattabbaṃ sampattibhavasāṅkhātāṃ bhūmiṃ.

Idāni yasmā Bhagavato catuvesārajjanipi aviparītasabhāvatāya paṭhamaphalañāṇassa visayaviseso hoti, tasmā tānipi tassa visayabhāvena dassetuṃ “**Sammāsambuddhassa te sato**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **Sammāsambuddhassa te sato**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **Sammāsambuddhassa te satoti** ahaṃ Sammāsambuddho, mayā sabbe dhammā abhisambuddhāti paṭijānanaṃ Sammāsambuddhassa te sato. **Ime dhammā anabhisambuddhāti netam ṭhānam vijjatīti** “ime nāma tayā dhammā anabhisambuddhā”ti koci sahadhammena sahetunā sakāraṇena vacanena, **sunakkhatto**¹ viya vippalapantā pana appamāṇaṃ. Tasmā sahadhammena paṭicodessatīti etaṃ kāraṇaṃ na vijjati. Esa nayo sesapadesupi. **Yassa te atthāya dhammo desitoti** rāgādīsu yassa yassa pahānatthāya asubhabhāvanādidhammo kathito. **Takkarassāti** tathā paṭipannassa. **Visesādhigamanti** abhiññāpaṭisambhi dādivisesādhigamaṃ.

Antarāyikāti antarāyakaraṇaṃ antarāyo, so sīlaṃ etesanti antarāyikā. Antarāye niyuttā, antarāyaṃ vā phalaṃ arahanti,

1. Dī 3. 1; Ma 1. 98 piṭṭhesu vitthāro.

antarāyappayojanāti vā antarāyikā. Te pana kammakilesādibhedena pañcavidhā. **Aniyyānikā**ti ariyamaggavajjā sabbe dhammā.

Diṭṭhisampannoti maggaḍḍhiyā sampanno sotāpanno ariyasāvako. **Suhatanti** ativadhitaṃ. Idampi ekadesakathanameva. Matakapetādidānampi so na karoti eva. **Puthujjanoti** puthūnaṃ kilesābhisāṅkhārādīnaṃ jananādīhi kāraṇehi puthujjano. Vuttañhetam—

“Puthūnaṃ jananādīhi, kāraṇehi puthujjano.
Puthujjanantogadhattā, puthuvāyaṃ jano itī”ti¹.

“**Mātaran**”ti-ādīsu janikā **mātā**. Janako ca **pitā**. Manussabhūto khīṇāsavo **arahāti** adhippeto. Kim pana ariyasāvako aññe jīvitā² voropeyyāti? Evampi aṭṭhānaṃ. Sacepi bhavantaragataṃ ariyasāvakaṃ attano ariyasāvakabhāvaṃ ajānantampi koci evaṃ vadeyya “idaṃ kunthakipillikaṃ jīvitā voropetvā sakalacakkavāḷagabbhe cakkavattirajjāṃ paṭipajjāhī”ti, neva so naṃ jīvitā voropeyya. Athāpi evaṃ vadeyyuṃ “sace imaṃ na ghāteṣasi, sīsaṃ te chindissāmā”ti, sīsamevassa chindeyyuṃ, neva so taṃ ghāteyya. Puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanattamaṃ ariyabhāvassa ca baladīpanattamaṃ evaṃ vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo—sāvajjo vata puthujjanabhāvo. Yatra hi nāma mātughākādīnīpi ānantariyāni karissati, mahābalova ariyabhāvo, yo etāni kammāni na karotīti.

Samghaṃ bhindeyyāti samānasaṃvāsakaṃ samānasīmāyaṃ ṭhitaṃ pañcahi kāraṇehi samghaṃ bhindeyya. Vuttañhetam “pañcahupāli ākārehi samgho bhijjati kamma uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā”ti³.

Tattha **kammenāti** apalokaṇādīsu catūsu kamma aññatarakamma. **Uddesenāti** pañcasu pātimokkhuddesesu aññatarena uddesena.

1. Dī-Ṭṭha 1. 59; Ma-Ṭṭha 1. 21; Sam-Ṭṭha 1. 245; Am-Ṭṭha 1. 46; Abhi-Ṭṭha 1. 383; Paṭisaṃ-Ṭṭha 2. 50; Cūḷaniddesa-Ṭṭha 69 piṭṭhesu.

2. Aññepi jīvitā (Sī, Ma-Ṭṭha 4. 74); Am-Ṭṭha 1. 353; Abhi-Ṭṭha 2. 406 piṭṭhesu passitabbaṃ.

3. Vi 5. 349 piṭṭhesu.

Voharantoti kathayanto tāhi tāhi upapattīti “adhammaṃ dhammo”ti-ādīni aṭṭhārasabhedakaravatthūni dīpayanto. **Anussāvanenāti** “nanu tumhe jānātha mayhaṃ uccakulā pabbajitabhāvaṃ bahussutabhāvañca, mādiso nāma uddhammaṃ ubbinayaṃ Satthusāsanam gāheyyāti kim tumhākaṃ cittampi uppādetum yuttaṃ, kimahaṃ apāyato na bhāyāmī”ti-ādīnā nayena kaṇṇamūle vacībhedaṃ katvā anussāvanena. **Salākaggāhenāti** evaṃ anussāvetvā tesam cittaṃ upatthambhetvā anivattidhammaṃ katvā “gaṇhatha imaṃ salākaṃ”ti salākaggāhena.

Ettha ca kammameva uddeso vā pamāṇam,
vohārānussāvanasalākaggāhāpanam pana pubbabhāgo.
Aṭṭhārasavatthudīpanavasena hi voharantena tatha rucijananattham
anussāvetvā salākāya gāhitāyapi abhinno eva hoti saṅgho. Yadā pana evaṃ
cattāro vā atirekā vā salākaṃ gāhetvā āveṇikaṃ kammaṃ vā uddesaṃ vā
karonti, tadā saṅgho bhinno nāma hoti. Evaṃ diṭṭhisampanno puggalo
saṅgham bhindeyya saṅgharājim vā janeyyāti netam ṭhānam vijjatīti.

Diṭṭhacittoti vadhakacittena paduṭṭhacitto. **Lohitam uppādeyyāti**
jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya.
Ettāvata hi mātughātādīni pañcānantariyakammāni dassitāni honti. Yāni
puthujjano karoti, na ariyasāvako. **Duṭṭhacittoti** vināsacittena paduṭṭhacitto.
Thūpanti cetiyam. **Bhindeyyāti** nāseyya.

Aññaṃ Satthāraṇti “ayaṃ me Satthā Satthu kiccaṃ kātuṃ samattho”ti
bhavantarepi aññaṃ titthakaram. **Apadiseyyāti** “ayaṃ me Satthā”ti evaṃ
gaṇheyyāti netam ṭhānam vijjati. **Ito bahiddhā aññaṃ dakkhiṇeyyam**
pariyeseyyāti sāsanato bahiddhā aññaṃ bāhiraṃ samaṇam vā brāhmaṇam
vā “ayaṃ dakkhiṇāraho, imasmim katā kārā mahapphalā bhavissanti”ti
adhippāyena tasmim paṭipajjeyyāti attho. **Kutūhalamaṅgalena suddhim**
paceyyāti “iminā idaṃ bhavissati”ti evaṃ pavattattā kutūhalasaṅkhātena
diṭṭhasutamamaṅgalena attano suddhim vodānam saddaheyya.

57. **Itthī rājā cakkavattī siyāti netam ṭhānam vijjatīti** yasmā itthiyā
kosohitavatthaguyhādīnam abhāvena lakkhaṇāni na paripūraṇti,

itthiratanābhāvena ca sattaratanasamaṅgitā na sampajjati.
Sabbamanussānampi ca na adhiko attabhāvo hoti, tasmā “itthī -pa- vijjati”¹ti vuttam. Yasmā sakkattādīni tīṇi ṭhānāni uttamāni, itthilingaṅca hīnam, tasmā tassā sakkattādīnipi paṭisiddhānīti. Nanu ca yathā itthilingam, evam purisalingampi brahmaloke natthi, tasmā puriso mahābrahmā siyāti na vattabanti? No na vattabam. Kasmā? Idha purisassa tattha nibbattanato. Itthiyo hi idha jhānam bhāvetvā kālam katvā brahmapārisajjānam sahyatam upapajjanti, na mahābrahmānam. Puriso pana katthaci na uppajjati na vattabbo. Samānēpi tattha ubhayalingābhāve purisasaṅṭhānāva tattha brahmāno, na itthisaṅṭhānā, tasmā suvuttametam. **Itthī Tathāgatoti** ettha tiṭṭhatu tāva sabbaññuḅuṇe nibbattetvā lokānam tāraṇasamattho Buddhabhāvo, paṇidhānamattampi itthiyā na sampajjati.

“Manussattam līngasampatti, hetu Sattāradassanam.

Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā.

Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjati”¹ti—

imāni hi paṇidhānasampattikāraṇāni. Iti paṇidhānamattampi sampādetum asamatthāya itthiyā kuto Buddhabhāvoti **“itthī Tathāgato Araham Sammāsambuddho siyāti netam ṭhānam vijjati”**ti vuttam. Sabbākāraparipūro puññussayo sabbākāraparipūrameva attabhāvaṃ nibbattetīti purisova Araham hoti Sammāsambuddho.

Ekissā lokadhātuyāti dasasahassilokadhātuyā, yā **jātikhettanti** vuccati. Sā hi Tathāgatassa gabbhokkantikālādīsu kampati. **Āṇākhettam** pana koṭisatasahassacakkavāḷam. Yā ekato samvaṭṭati ca vivaṭṭati ca, yattha ca **Āṭānāṭiyaparittādīnam**² āṇā pavattati. **Visayakhettassa** parimāṇam natthi. Buddhānañhi “yāvatakaṃ ṇāṇam tāvatakaṃ neyyam, yāvatakaṃ neyyam tāvatakaṃ ṇāṇam, neyyapariyantikaṃ ṇāṇam, ṇāṇapariyantikaṃ neyyam”³ti vacanato avisayo nāma natthi. Iti imesu tīsu khettesu tisso saṅgītiyo āruḷhe teṭṭake Buddhavacane “ṭhapetvā imam cakkavāḷam aññasmim cakkavāḷe Buddhā uppajjati”³ti suttam natthi, na uppajjanti pana atthi.

1. Khu 4. 311 piṭṭhe Buddhavaṃse.

2. Dī 3. 159 piṭṭhe.

3. Khu 7. 139; Khu 8. 175; Khu 9. 376 piṭṭhesu.

Apubbaṃ acarimanti apure apacchā ekato na uppajjanti, pure vā pacchā vā uppajjantīti vuttaṃ hoti. Tattha gabbhokkantito pubbe pureti veditabbaṃ. Tato paṭṭhāya hi dasasahassicakkavāḷakampanena khettapariggaho kato nāma hoti, aññassa Buddhassa uppatti natthi. Dhātuparinibbānato paraṃ pana pacchā, tato heṭṭhāpi aññassa Buddhassa uppatti natthi, uddham na vāritā.

Kasmā pana apubbaṃ acarimaṃ na uppajjantīti? Anacchariyattā. Acchariyamanussā hi Buddhā Bhagavanto. Yathāha “ekapuggalo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjati acchariyamanusso”¹ ādi. Yadi ca aneke Buddhā ekato uppajjeyyūṃ, anacchariyā bhaveyyūṃ. Desanāya ca visesābhāvato. Yañhi satipaṭṭhānādibhedam dhammaṃ eko deseti, aññenapi so eva desetabbo siyā, vivādabhāvato ca. Bahūsu hi Buddhesu ekato uppannesu bahūnaṃ ācariyānaṃ antevāsikā viya “amhākaṃ Buddho pāsādiko”²ti-ādinā tesaṃ sāvakaṃ vivadeyyūṃ. Kim vā etena kāraṇagavesanena, dhammatāvesā yaṃ ekissā lokadhātuyā dve Tathāgatā ekato na uppajjantīti².

Yathā nimbabījakosātakibījādīni madhuraṃ phalaṃ na nibbattenti, asātaṃ amadhurameva phalaṃ nibbattenti, evaṃ kāyaduccaritādīni madhuravipākaṃ na nibbattenti amadhurameva nibbattenti. Yathā ca ucchubījasālībījādīni madhuraṃ sādurasameva phalaṃ nibbattenti na asātaṃ kaṭukaṃ. Evaṃ kāyasucaritādīni madhurameva vipākaṃ nibbattenti na amadhuraṃ. Vuttampi cetam—

“Yādisaṃ vapate bījaṃ, tādisaṃ harate phalaṃ.
Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakaṃ”³.

Tasmā “**tiṇṇaṃ duccaritānaṃ**”⁴ti-ādi vuttaṃ.

Aññataro samaṇo vā brāhmaṇo vāti yo koci pabbajjāmatteṇa samaṇo vā jātimatteṇa brāhmaṇo vā. Pāpiccho sambhāvanādhippāyena vimhāpanato **kuhako**. Paccayasannissitāya payuttavācāya vasena **lapako**. Paccayanibbattakanimittāvacarato⁴ **nemittako**. **Kuhanalapananemittakattaṃ pubbaṅgamaṃ katvā**ti kuhanādibhāvameva purakkhatvā

1. Am 1. 22 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 229; Khu 10. 159 piṭṭhesu.

2. Khu 11. 231 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

4. Nimittacaraṇato (Sī)

santindriyo santamānaso viya caranto. **Pañca nīvaraṇeti** kāmaccchandādike pañca nīvaraṇe. **Appahāya** asamucchinditvā, **cetaso upakkileseti** nīvaraṇe. Nīvaraṇā hi cittaṃ upakkileseti kiliṭṭhaṃ karonti vibādhenti upatāpenti ca. Tasmā “cetaso upakkilesā”ti vuccanti. **Paññāya dubbalīkaraṇeti** nīvaraṇe. Nīvaraṇā hi uppajjamānā anuppannāya paññāya upajjitum na denti. Tasmā “paññāya dubbalīkaraṇā”ti vuccanti. **Anupaṭṭhitassatī** catūsu satipaṭṭhānesu na upaṭṭhitassati. **Abhāvayitvāti** avadḍhayitvā. **Anuttaram** **sammāsambodhinti** arahattapadaṭṭhānaṃ sabbaññutaññāṇaṃ.

Pacchimavāre **aññataro samaṇo vā brāhmaṇo vāti** sabbaññubodhisattaṃ sandhāya vadati. Tattha **sabbadosāpagatoti** sabbehi pāramitāpaṭipakkhabhūtehi dosehi apagato. Etena paripūritapāramibhāvaṃ¹ dasseti. Satipaṭṭhānāni vipassanā, bojjhaṅgo maggo, anuttarā sammāsambodhi arahattaṃ. Satipaṭṭhānāni vā vipassanā, bojjhaṅgā missakā, sammāsambodhi arahattameva. Sesam anantaravāre vuttapaṭipakkhato veditabbaṃ. **Yaṃ ettha ñāṇanti** yaṃ etasmim yathāvutte ṭhāne ca ṭhānaṃ, aṭṭhāne ca aṭṭhānanti pavattaṃ ñāṇaṃ. **Hetusoti** tassa ṭhānassa aṭṭhānassa ca hetuto. **Ṭhānasoti** taṅkhaṇe eva āvajjanasamanantaram. **Anodhisoti** odhi-abhāvena, kiñci anavasesetvāti attho.

Iti ṭhānāṭṭhānagatāti-ādīsu evaṃ ṭhānāṭṭhānabhāvaṃ gatā. **Sabbeti** khayavayavirajjananirujjhanasabhāvā saṅkhatadhammā, te eva ca sattapaññattiyā upādānabhūtā **keci saggūpagā** ye dhammacārino, **keci apāyūpagā** ye adhammacārino, **keci nibbānūpagā** ye kammakkhayakaraṃ ariyamaggaṃ paṭipannā.

58. Idāni yathāvuttamatthaṃ vivaranto”**sabbe sattā marissantī**”ti gāthādvayamāha. Tassa atthaṃ “**sabbe sattāti ariyā ca anariyā cā**”ti-ādinaṃ sayameva niddisati. Tattha **jīvitapariyanto maraṇapariyantoti** jīvitassa pariyanto nāma maraṇasaṅkhāto anto. **Yathākammaṃ gamissantīti** ettha yadetaṃ sattānaṃ yathākammaṃ gamanaṃ, ayaṃ kammassakatāti

1. Etena pūritapāramitābhāvaṃ (Ka)

attho. **Kammānaṃ phaladassāvitā ca avippavāso cāti**

“puññapāpaphalūpagā”ti iminā vacanena kammānaṃ phalassa paccakkhakāritā, katūpacitānaṃ kammānaṃ attano phalassa appadānābhāvo ca dassitoti attho.

Kammameva kammantaṃ, pāpaṃ kammantaṃ etesanti **pāpakammantā**, tassa atthaṃ dassetuṃ “**apuññasaṅkhārā**”ti vuttaṃ. Apuñño saṅkhāro etesanti **apuññasaṅkhārā**. **Pāpakammantā**ti vā nissakkavacanaṃ, pāpakammantahetūti attho. Tathā **puññasaṅkhārā**ti-ādisupi. Puna “**nirayaṃ pāpakammantā**”ti-ādinā antadvayena saddhiṃ majjhimaṃ paṭipadaṃ dasseti. Tathā “**ayaṃ saṅkilesa**”ti-ādinā vaṭṭavivaṭṭavasena ādinavassādanissaraṇavasena hetuphalavasena ca gāthāyaṃ tayo atthavikappā dassitā. Puna “**nirayaṃ pāpakammantāti ayaṃ saṅkilesa**”ti-ādinā vodānavasena gāthāya atthaṃ dasseti.

59. **Tena tenā**ti tena tena ajjhositavattunā rūpabhava-arūpabhavādinā. **Chattimsā**ti kāmataṇhā tāva rūpādivisayabhedena cha, tathā bhavataṇhā vibhavataṇhā cāti aṭṭhārasa. Tā eva ajjhattikesu rūpādisu aṭṭhārasa, bāhiresu rūpādisu aṭṭhārasāti evaṃ chattimsa. **Yena yenā**ti “subhaṃ sukhaṃ”ti-ādinā.

Vodānaṃ tividhaṃ khandhattayavaseṇāti taṃ dassetuṃ “**taṇhāsaṅkilesa**”ti-ādi vuttaṃ. Puna “**sabbe sattā marissanti**”ti-ādi paṭipadāvibhāgena gāthānamatthaṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Tattha tattha gāminī**ti tattha tattheva nibbāne gāminī, nibbānassa gamanasīlāti attho.

Puna tatthatatthagāminīsabbatthagāminīnaṃ paṭipadānaṃ vibhāgaṃ dassetuṃ “**tayo rāsī**”ti-ādi vuttaṃ. **Yanti** yaṃ nirayādi. Taṃ taṃ ṭhānaṃ yathārahaṃ gametīti **sabbatthagāminī**. Paṭipadāsaṅkhāte apuññakamme puññakamme ca kammakkhaya karaṇakamme ca vibhāgaso Bhagavato pavattanañāṇaṃ. Idaṃ sabbatthagāminī paṭipadāñāṇaṃ nāma Tathāgatabalaṃ. Iminā hi ñāṇena Bhagavā sabbampi paṭipadaṃ yathābhūtaṃ pajānāti.

Kathaṃ? Sakalagāma vāsikesupi ekaṃ sūkaraṃ vā migamaṃ vā mārentesu sabbesaṃ cetanaṃ parassa jīvitindriyārammaṇāva hoti, taṃ pana kammaṃ tesam āyūhanakkhaṇeyeva nānā hoti. Tesu hi eko ādarena karoti, eko “tvampi karohī”ti parehi nippīlito

karoti, eko samānacchando viya hutvā appaṭibāhamāno vicarati. Tesu eko teneva kammena niraye nibbattati, eko tiracchānayoniyam, eko pettivisaye, taṃ Tathāgato āyūhanakkhaṇe eva “iminā nīhārena āyūhitattā esa niraye nibbattissati, esa tiracchānayoniyam, esa pettivisaye”ti jānāti. Niraye nibbattanakampi “esa aṭṭhasu mahānirayesu nibbattissati, esa soḷasasu ussadesū”ti jānāti. Tiracchānayoniyam nibbattanakampi “esa apādako bhavissati, esa dvipādako, esa catuppādako, esa bahuppādako”ti jānāti. Pettivisaye nibbattanakampi “esa nijjhāmatanḥhiko bhavissati, esa khuppiṭṭāsiko. esa paradattūpajīvī”ti jānāti.

“Tesu ca kammesu idaṃ kammaṃ paṭisandhim ākaḍḍhissati, idaṃ nākaḍḍhissati dubbalaṃ dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkamattaṃ bhavissati”ti jānāti. Tathā sakalagāmaṃvāsikesu ekato dānaṃ dadamānesu sabbesampi cetanā deyyadhammārammaṇāva hoti, taṃ pana kammaṃ tesam āyūhanakkhaṇe eva nānaṃ hoti. Tesu hi keci devaloke nibbattani, keci manussaloke, taṃ Tathāgato āyūhanakkhaṇe eva “iminā nīhārena āyūhitattā esa manussaloke nibbattissati, esa devaloke”ti jānāti. Tatthapi “esa Paranimmitavasavattīsu nibbattissati, esa bhummadevesu nibbattissati, esa jeṭṭhakadevarājā hutvā, esa tassa dutiyam tatiyam vā ṭhānantaram karonto paricārako hutvā nibbattissati”ti jānāti.

“Tesu ca kammesu idaṃ paṭisandhim ākaḍḍhitum sakkhissati, idaṃ na sakkhissati¹ dubbalaṃ dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkamattaṃ bhavissati”ti jānāti. Tathā “vipassanam paṭṭhapentesu ca esa iminā nīhārena vipassanāya āradhattā arahā bhavissati, esa anāgāmī, esa sakadāgāmī, esa sotāpanno, ekabījī kolaṃkolo sattakkhattuparamo, esa maggaṃ pattum na sakkhissati lakkhaṇārammaṇikavipassanāyameva ṭhassati, esa paccayapariggahe, esa nāmarūpariggahe, arūpariggahe ca ṭhassati, esa mahābhūtamattameva vavatthapessati, esa kiñci sallakkhetum na sakkhissati”ti jānāti. “Kasiṇaparikkammaṃ karontesupi esa parikkammamatte eva ṭhassati, esa nimittam uppādetum sakkhissati, na appanam. Esa appanampi uppādessati,

1. Idaṃ paṭisandhim ākaḍḍhitum na sakkhissati (Si)

esa jhānaṃ adhigamissati, na uparivisesaṃ. Esa uparivisesampi adhigamissatī”ti jānāti.

Anekadhātūti anekā cakkhādayo pathavādayo ca dhātuyo etassāti anekadhātu, bahudhātūti attho. **Lokoti** khandhāyatanādiloko. **Cakkhudhātū**-ādi yāhi dhātūhi “anekadhātū”ti loko vutto, tāsāṃ sarūpato dassanaṃ. Tattha sabhāvaṭṭhena nissattaṭṭhena ca dhātu. Cakkhu eva dhātu **cakkhudhātu**. Sesapadesupi eseva nayo. **Kāmadhātū**ti ettha dve kāmā kilesakāmo ca vatthukāmo ca. Kilesakāmapakkhe kāmapaṭisaṃyutto dhātu kāmadhātu, kāmavitakkassetāṃ nāmaṃ. Vatthukāmapakkhe pana kāmāvacaradhammā kāmo uttarapadalopena, kāmo ca so dhātu cāti kāmadhātu. Byāpādapāṭisaṃyutto dhātu **byāpādadhātu**, byāpādavittakkassetāṃ nāmaṃ. Byāpādova dhātu byāpādadhātu, dasa-āghātavatthuvissayassa paṭighassetāṃ nāmaṃ. Vihimsāpaṭisaṃyutto dhātu **vihimsādhātu**, vihimśavitakko. Vihimsā eva vā dhātu vihimśadhātu, parasattavihesanassetāṃ nāmaṃ. **Nekkhama-abyāpāda-avihimśadhātuyo** nekkhamavitakkādayo sabbakusaladhammā mettākaraṇā cāti vedittabbaṃ. **Rūpadhātū**ti rūpabhavo, sabbe vā rūpadhammā. **Arūpadhātū**ti arūpabhavo, arūpadhammā vā. **Nirodhadhātū**ti nirodhataṇhā. **Saṅkhāradhātū**ti sabbe saṅkhatadhammā. Sesāṃ suviññeyyaṃ.

Aññaṃaññāvilakkhaṇattā nānappakārā dhātuyo etasminti **nānādhātu**, loko. Tenevāha “**aññā cakkhudhātu** yāva **aññā nibbānadhātu**”ti, yathā ca idaṃ ñāṇaṃ cakkhudhātu-ādibhedena upādinnakasāṅkhāralokassa vasena anekadhātunānādhātulokaṃ pajānāti, evaṃ anupādinnakasāṅkhāralokassapi vasena taṃ pajānāti. Paccekabuddhā hi dve ca aggasāvaka upādinnakasāṅkhāralokasseva nānattaṃ jānanti, tampi ekadeseneva, na nippadesato. Anupādinnakasāṅkhāralokassa pana nānattaṃ na jānanti. Bhagavā pana “imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa khandho seto hoti, imassa kāḷo, imassa maṭṭho, imassa pharuso, imassa bahalo, imassa tanuttaco. Imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa pattam vaṇṇasaṅghānādivasena evarūpaṃ nāma hoti, imāya nāma dhātuyā ussannattā imassa rukkhassa pupphaṃ nīlaṃ hoti pītakaṃ lohitaṃ

odātaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ, imāya nāma dhātuyā ussannāya phalaṃ khuddakaṃ mahantaṃ dīghaṃ vaṭṭaṃ susaṅṭhānaṃ dussaṅṭhānaṃ maṭṭhaṃ pharusāṃ sugandhaṃ duggandhaṃ tittaṃ madhuraṃ kaṭukaṃ ambilaṃ kasāvaṃ hoti, imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa kaṇṭako tikhiṇo hoti, atikhiṇo ujuko kuṭilo kaṇho nīlo odāto hoti”ti evaṃ anupādinnaṣaṅkhāralokassāpi vasena anekadhātunānādhātubhāvaṃ jānāti. Sabbaññubuddhānaṃ eva hi etaṃ balaṃ, na aññesaṃ.

60. **Yaṃ yadeva dhātunti** yaṃ kiñci hīnādisabhāvaṃ. Yasmā adhimutti nāma ajjhāsayadhātu, tasmā adhimuccanaṃ ajjhāsayassa hīnādisabhāvena pavattanaṃ. Taṃ pana tassa taṃ taṃ adhiṭṭhahanaṃ abhinivisanañca hotīti āha “**adhimuccanti, taṃ tadeva adhiṭṭhahanti abhinivisanti**”ti. Adhimuccanassa visayaṃ vibhāgena dassetuṃ “**keci rūpādhimuttā**”ti-ādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva. **Nānādhimuttikatāññanti** hīnādivasena nānādhimuttikatāya ñāṇaṃ.

Te yathādhimuttā ca bhavanti te hīnādhimuttikā paṇītādhimuttikā sattā yathā yathā adhimuttā honti. **Taṃ taṃ kammasamādānaṃ samādiyanti**ti adhimutti-anurūpaṃ taṃ taṃ attanā samādiyitabbaṃ kattabbaṃ kammaṃ karonti, tāni kammasamādānāni samuṭṭhānavasena vibhajanto “**te chabbidhaṃ kamman**”ti-ādimāha. Tattha keci lobhasena kammaṃ samādiyanti sambandhitabbaṃ. Esa nayo sesesupi. **Taṃ vibhajjamānanti** taṃ samuṭṭhānavasena chabbidhaṃ puna pavattinivattivasena vibhajjamānaṃ duvidhaṃ.

Yaṃ lobhasena dosavasena mohavasena ca kammaṃ karotīti dasa-akusalakammāpathakammaṃ sandhāya vadati. Tañhi saṃkiliṭṭhatāya kālakanti **kaṇhaṃ**. Apāyesu nibbattāpanato kālakavipākanti **kaṇhavipākam**. **Yaṃ saddhāvasena kammaṃ karotīti** dasakusalakammāpathakammaṃ. Tañhi asaṃkiliṭṭhattā paṇḍaranti **sukkaṃ**. Sagge nibbattāpanato paṇḍaravipākattā **sukkavipākam**. **Yaṃ lobhasena dosavasena mohavasena saddhāvasena ca kammaṃ karoti, idaṃ kaṇhasukkanti** vomissakakammaṃ. **Kaṇhasukkavipākanti** sukhadukkhavipākam. Missakakammañhi katvā akusalavaleṇa tiracchānāyoniyāṃ maṅgalahatthibhāvaṃ upapanno kusaleṇa pavatte sukhaṃ anubhavati, kusaleṇa

rājakule nibbattopi akusalena dukkhaṃ vedayati. **Yaṃ vīriyavasena paññāvasena ca kammaṃ karoti, idaṃ kammaṃ akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇha-asukkavipākanti** kammakkhayakarā catumaggacetaṇā. Tañhi yadi kaṇhaṃ bhaveyya, kaṇhavipākaṃ dadeyya. Yadi sukkaṃ bhaveyya, sukka-upapattipariyāpannaṃ vipākaṃ dadeyya. Ubhayavipākassa pana appadānato akaṇha-asukkavipākanti ayamettha attho.

Kammasamādāne paṭhamaṃ acelakapaṭipadā kāmesu pātabyatā, dutiyaṃ tibbakilesassa assumukhassāpi rudato parisuddhabrahmacariyacaraṇaṃ, tatiyaṃ kāmesu apātabyatā acelakapaṭipadā, catutthaṃ paccaye alabhamānassāpi jhānavipassanāsukhasamaṅgino sāsanabrahmacariyacaraṇaṃ. **Yaṃ evaṃ jātiyaṃ kammamādānanti** yaṃ aññampi evaṃpakāraṃ kammaṃ. **Iminā puggalenāti**-ādi tasmaṃ kammavipāke Bhagavato ñāṇassa pavattanākāradassanaṃ. Tattha **upacitanti** yathā kataṃ kammaṃ phaladānasamatthaṃ hoti, tathā kataṃ upacitaṃ. **Avipakkanti** na vipakkavipākaṃ. **Vipākāya paccupaṭṭhitanti** vipākadānāya katokāsaṃ. **Na ca bhabbo abhinibbidhā gantunti** kilesābhisaṅkhārānaṃ abhinibbijjhanato abhinibbidhāsaṅkhātāṃ ariyamaggaṃ adhigantaṃ na ca bhabbo. **Taṃ Bhagavā na ovaḍatīti** taṃ vipākāvaraṇena nivutaṃ puggalaṃ Bhagavā saccapaṭivedhaṃ purakkhatvā na ovaḍati, vāsanatthaṃ pana tādisānampi dhammaṃ deseti eva, Ajātasattu-ādīnaṃ viya.

Upacitanti kātuṃ āradhaṃ. Tenevāha “**na ca tāva pāripūriṃ gatan**”ti. Tena micchattaniyāmassa asamattataṃ dasseti. **Purā pāripūriṃ gacchatīti** pāripūrī. Phalanipphādanasamatthataṃ gacchati purā adhigaccheyya, micchattaniyatatāya sajjukaṃ phaladhammassa abhājanabhāvaṃ nibbattayati purā. Tenevāha “**purā veneyyattaṃ samatikkamati**”ti. “Purā aniyataṃ samatikkamati”tipi pāṭho, so evattho. **Asamatteti** kamme asampunṇe, te asampunṇe vā.

61. Evaṃ kilesantarāyamissakaṃ kammantarāyaṃ dassetvā idāni amissakaṃ kammantarāyaṃ dassetuṃ “**imassa ca puggalassā**”ti-ādi vuttaṃ. Taṃ vuttanayameva.

Sabbesanti imasmim balaniddese vuttānaṃ sabbesaṃ kammānaṃ. **Mudumajjhādhimattatīti** mudumajjhatibbabhāvo. Kammānañhi mudu-ādibhāvena taṃvipākānaṃ

mudumajjhatikkhabhāvo viññāyatīti adhippāyo. **Diṭṭhadhammavedanīyanti-**ādīsu diṭṭhadhamme imasmim attabhāve veditabbaṃ phalaṃ **diṭṭhadhammavedanīyaṃ**. Upapajje¹ anantare attabhāve veditabbaṃ phalaṃ **upapajjavedanīyaṃ**. Aparasmim attabhāve ito aññasmim yasmim kasmiñci attabhāve veditabbaṃ phalaṃ **aparāpariyavedanīyaṃ**. Ekajavanavārasmiñhi sattasu cetanāsu paṭhamacetanā diṭṭhadhammavedanīyaṃ nāma. Pariyosānacetanā upapajjavedanīyaṃ nāma. Majjhe pañca cetanā aparāpariyavedanīyaṃ nāma. **Vipākavemattatāññanti** vipākavemattatāya vipākavisesse ñāṇaṃ. Imassa pana kammavipākassa gatisampatti gativipatti upadhisampatti upadhivipatti kālasampatti kālavipatti payogasampatti payogavipattiyo kāraṇaṃ. So ca nesam kāraṇabhāvo “atthekaccāni pāpakāni kammamādānāni gatisampattipaṭibāḷhāni na vipaccantī”ti-ādipāḷivasena² veditabbo.

62. Anantarabalaniddese vuttakammamādānapadeneva jhānādīni saṅgahetvā dassetuṃ “**tathā samādinnaṃ kammaṇaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Sekkhaputhujjanasantānesu pavattāni jhānādīni kammaṃ honti. Tatha **tathā samādinnaṃ**ti “sukkaṃ sukkavipākaṃ paccuppannasukhaṃ, āyatim sukhavipākaṃ”ti evamādiṭṭhārehi samādinnesu kammesu. **Samkilesoti** paṭipakkhadhammasena kiliṭṭhabhāvo. **Vodānaṃ** paṭipakkhadhammehi visujjanaṃ. **Vuṭṭhānaṃ** paguṇavodānaṃ bhavaṅgavuṭṭhānaṃ. **Evam samkilissati**ti-ādīsu ayamevattho—iminā ākārena jhānādi samkilissati vodāyati vuṭṭhahatīti jānanaññāṇaṃ Bhagavato anāvarenaññāṇaṃ, na tassa āvaraṇaṃ atthīti.

Kati jhānānīti-ādi jhānādayo vibhāgena dassetuṃ āradhmaṃ. **Cattāri jhānānīti** catukkanayavasena rūpāvacarajjhānāni sandhāyāha. **Ekādasāti** “rūpī rūpāni passati”ti-ādinā³ aṭṭhannaṃ tiṇṇaṃca suññatavimokkhādīnaṃ vasena vuttaṃ. **Aṭṭhāti** tesu ṭhapetvā lokuttare vimokkhe aṭṭha. **Sattāti** tesu eva nirodhasamāpattim ṭhapetvā satta. **Tayoti** suttantapariyāyena suññatavimokkhādayo tayo. **Dveti** abhidhammapariyāyena animittavimokkhassāsambhavato avasesā dve. Ettha ca paṭipāṭiyā satta appitappitakkaṇe vikkhambhanavasena paccanīkadhammehi

1. Upapajja (Sī, Ka) Ma 3. 257; Am 2. 363 piṭṭhesupi passitabbaṃ.

2. Abhi 2. 351 piṭṭhe.

3. Dī 2. 60, 94; Dī 3. 217, 251; Ma 2. 205; Ma 3. 264 piṭṭhādīsu.

vimuccanato, ārammaṇe adhimuccanato ca vimokkhā. Nirodhasamāpatti pana sabbaso saññāvedayitehi vimuttattā apagamavimokkho nāma. Lokuttarā ca taṃtaṃmagavajjhakilesehi samucchavedasena vimuttattā vimokkhoti ayaṃ viseso veditabbo.

Samādhīsu catukkanayapañcakanayesu paṭhamajjhānasamādhī **savitakko savicāro samādhī** nāma. Pañcakanaye dutiyajjhānasamādhī **avitakko vicāramatto samādhī** nāma. Catukkanaye pañcakanayepi sesajhānesu samādhī **avitakko avicāro samādhī** nāma.

Samāpattīsu paṭipāṭiyā aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ “samādhī”tipi nāmaṃ “samāpattī”tipi. Kasmā? Cittekaggaṭāsabbhāvato. Nirodhasamāpattiyā tadabhāvato na “samādhī”ti nāmaṃ. **Saññāsamāpatti**-ādi heṭṭhā vuttameva.

Hānabhāgiyo samādhīti appaṇṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ kāmādi-anupakkhandanaṃ paṭhamajjhānādisamādhissa hānabhāgiyatā. “Paṭhamajjhānassa kāmāragabyāpādā saṃkilesa”ti vuttattā dutiyajjhānādivasena yojetabbaṃ. Kukkuṭaṃ vuccati ajaññājigucchanaṃ mukhena tapparamatā. **Kukkuṭajhāyī**ti puggalādiṭṭhānena jhānāni vuttāni, dve paṭhamadutiyajjhānānīti vuttaṃ hoti. Yo paṭhamāṃ dutiyāṃ vā jhānaṃ nibbattetvā “alamettāvātā”ti saṅkocaṃ āpajjati, uttari na vāyamati, tassa tāni jhānāni cattāripi “kukkuṭajhānānī”ti vuccanti, taṃsamaṅgino ca kukkuṭajhāyī. Tesu purimāni dve āsannabalavapaccatthikattā visesabhāgiyatābhāvato ca saṅkilesabhāvena vuttāni. Itarāni pana visesabhāgiyatābhāvepi mandapaccatthikattā vodānabhāvena vuttānīti daṭṭhabbaṃ.

Visesabhāgiyo samādhīti paṇṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ dutiyajjhānādīpakkhandanaṃ, paṇṇavodānaṃ bhavaṅgavuṭṭhānaṃ “vuṭṭhānaṃ”ti vuttaṃ. Heṭṭhimaṃ heṭṭhimaṃ hi paṇṇajhānaṃ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṃ hoti. Tasmā vodānampi “vuṭṭhānaṃ”ti vuttaṃ. Bhavaṅgavasena sabbajhānehi vuṭṭhānaṃ hotīti bhavaṅgaṅca vodānaṃ vuṭṭhānaṃ. Yasmā pana vuṭṭhānavasibhāvena yathāparicchinnaṃ samāpattito vuṭṭhānaṃ hoti, tasmā samāpattivuṭṭhānakosallaṃ idha “vuṭṭhānaṃ”ti vuttaṃ.

63. **Tasseva samādhissā**ti tassa anantarabalaniddese jhānādipariyāyehi vuttasamādhissa. **Parivārā**ti parikkhārā. **Indriyānī**ti saddhāsatipaññindriyāni. **Balānī**ti hirottappehi saddhim tāniyeva. Vīriyassa visum gahaṇam balānam bahūpakāradassanattham. Vīriyupatthambhena hi saddhādayo paṭipakkhena akampanīyā hontī. Tenevāha “**vīriyavasena balāni bhavanti**”ti. **Tesanti** indriyānam. **Mudumajjhādhimattatā**ti avisadam **mudu**. Nātivisadam **majjham**. Ativisadam **adhimattam** balavam “**tikkhan**”ti vuccati.

Veneyyānam indriyānurūpaṃ Bhagavato desanāpavattīti dassetum “**tattha Bhagavā**”ti-ādi vuttam. Tattha **samkhittavittārenā**ti samkhittassa vitthārena. Atha vā **samkhittenā**ti uddiṭṭhamattena. **Samkhittavittārenā**ti uddesena niddesena ca. **Vittārenā**ti uddesa niddesapaṭiniddesehi. **Mudukanti** lahukam apāyabhayavaṭṭabhayādīhi santajjanavasena bhāriyam akatvā. **Mudutikkhanti** nātitikkham. Samvegavatthūhi samvegajananādivasena bhāriyam katvā. **Samatham upadisatī**ti samatham adhikam katvā upadisati, na tathā vipassananti adhippāyo. Na hi kevalena samathena saccappaṭivedho sambhavati. **Samathavipassananti** samadhuram samathavipassanam. **Vipassananti** sātisayam vipassanam upadisati. Yasmā cettha tikkhindriyādayo ugghaṭitaññu-ādayova, tasmā “**tikkhindriyassa nissaraṇam upadisatī**”ti-ādi vuttam. Tattha **adhipaññāsikkhāyā**ti adhipaññāsikkham.

Yam ettha ñāṇanti ettha indriyānam mudumajjhādhimattatāya yam ñāṇam, idam vuccati parasattānam parapuggalānam indriyaparopariyattavemattatāñāṇanti sambandhitabham. Tassa ñāṇassa pavattanākāram dassetum “**ayam imam bhūmin**”ti-ādi vuttam. Tattha **ayam imam bhūmim bhāvanañca gatoti** ayam puggalo evamimam samkilesavāsanam vodānam bhavaṅgañca gato gacchati gamissati ca, kālavacanicchāya abhāvato, yathā duddhanti. Imāya velāya imasmim samaye imāya mudumajjhātikkkhabhedāya anusāsanīyā. **Evamdhātukoti** hīnādivasena evamajjhāsayo evamadhimuttiko. **Ayam cassa āsayoti** imassa puggalassa ayam sassatucchedappakāro, yathābhūtañāṇanuloma-khantippakāro vā āsayo. Idañhi catubbidham āsayanti ettha sattā vasantīti āsayoti vuccati. Imam pana Bhagavā sattānam

āsayaṃ jānanto tesaṃ diṭṭhigatānaṃ vipassanāñāṇakammassakataññāṇānaṃ appavattikkhaṇepi jānāti eva. Vuttampi cetam “kāmaṃ sevanta ññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo kāmagaruko kāmasayo kāmādhimutto’ti. Kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo nekkhammagaruko nekkhammasayo nekkhammādhimutto’ti. Nekkhammaṃ sevantaññeva jānāti. Byāpādaṃ. Abyāpādaṃ. Thinamiddhaṃ. Ālokasaññaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo thinamiddhagaruko thinamiddhāsayo thinamiddhādhimutto’ti”¹.

Ayaṃ anusayoti ayaṃ imassa puggalassa kāmarāgādiko appahīnoyeva anusayitakilesa. Appahīnoyeva hi thāmagato kilesa anusayo. **Parasattānanti** padhānasattānaṃ. **Parapuggalānanti** tato paresaṃ sattānaṃ, hīnasattānanti attho. Ekatthameva vā etaṃ padadvayaṃ veneyyavasena dvidhā vuttaṃ. **Indriyaparopariyattavemattatāñāṇanti** parabhāvo ca aparabhāvo ca paropariyattaṃ akārassa² okāraṃ katvā, tassa vemattatā paropariyattavemattatā. Saddhādīnaṃ indriyānaṃ paropariyattavemattatāya ñāṇaṃ indriyaparopariyattavemattatāñāṇanti padavibhāgo veditabbo.

Tattha **yanti** yaṃ anekavihitassa pubbenivāsassa anussaraṇavasena Bhagavato ñāṇaṃ, idaṃ aṭṭhamaṃ Tathāgatabalanti sambandho. **Anekavihitanti** anekavidhaṃ, anekehi vā pakārehi pavattitaṃ. **Pubbenivāsanti** anussaritaṃ icchitaṃ attano paresaṃca samanantarātītaṃ bhavaṃ ādiṃ katvā tathā tattha nivutthasantānaṃ. **Anussaratīti** “ekampi jātiṃ dvepi jātiyo”ti evaṃ jātipaṭipāṭiyā anugantvā sarati, anudeva vā sarati, citte abhininnāmitamatte eva saratīti attho. Bhagavato hi parikammakiccaṃ natthi, āvajjanamatteneva sarati. **Seyyathidanti** āraddhappakāranidassanatthe nipāto. **Ekampi jātinti** ekampi paṭisandhimūlaṃ vuttipariyosānaṃ ekabhavapariyāpannaṃ khandhasantānaṃ. Esa nayo **dvepi jātiyoti**-ādīsipi.

Anekepi saṃvattakappeti-ādīsu pana parihāyamāno kappo **saṃvattakappo**, vaddhamāno **vivattakappoti** veditabbo. Tattha saṃvattena

1. Khu 9. 118 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

2. Ākārassa (Sī)

saṁvaṭṭaṭṭhāyī gahito taṁmūlattā, vivaṭṭena ca vivaṭṭaṭṭhāyī. Evañhi sati yāni “cattārimāni bhikkhave kappassa asaṅkhyeyyāni. Katamāni cattāri? Saṁvaṭṭo saṁvaṭṭaṭṭhāyī vivaṭṭo vivaṭṭaṭṭhāyī”¹ti vuttāni, tāni sabbāni pariggahitāni honti. **Amutrāsinti**-ādi saraṇākāradassanaṁ. Tattha **amutrāsinti** amumhi saṁvaṭṭakappe, amumhi bhava vā yoniyam vā gatiyam vā viññāṇaṭṭhitiyam vā sattāvāse vā sattanikāye vā. **Evaṁnāmoti** Tisso vā Phusso vā. **Evaṁgottoti** Bhaggavo vā Gotamo vā. **Evaṁvaṇṇoti** odāto vā sāmo vā. **Eva māhāroti** sālimamsodanāhāro vā pavattaphalabhojano vā. **Evaṁ sukhadukkhapaṭisaṁvedīti** anekappakārena kāyikacetāsikānaṁ sāmisanirāmisappabhedānaṁ vā sukhadukkhānaṁ paṭisaṁvedī. **Evaṁāyupariyantoti** evaṁ vassasataramāyupariyanto vā caturāsīti-kappasahassaparamāyupariyanto vā. **So tato cuto amutra udapādinti** so tato bhavato, sattanikāyato vā cuto puna amukasmiṁ nāma sattanikāye udapādīṁ. Atha vā tatrāpi bhava vā sattanikāye vā ahoṣiṁ. **Evaṁ nāmoti**-ādi vuttatthameva.

64. **Dibbenāti**-ādīsu dibbasadisattā **dibbaṁ**. Devatānañhi sucaritakammanibbattampi pittasemharuhirādīhi apalibuddham upakkilesavimuttattā dūrepi ārammaṇaggahaṇasamattham dibbaṁ pasādacakkhu hoti. Idampi vīriyabhāvanābalanibbattam ñāṇacakkhu tādīsamevāti dibbasadisattā dibbaṁ, dibbavihāravasena vā paṭiladdhattā, attanā ca dibbavihārasannissittāpi dibbaṁ, ālokapariggahena mahājutikattāpi dibbaṁ, tirokuṭṭādigatarūpadassanena mahāgatikattāpi dibbaṁ. Tam sabbaṁ saddasatthānusārena veditabbaṁ. Dassanaṭṭhena **cakkhu**. Cakkhukiccakaraṇena cakkhumivātipi cakkhu. Cutūpapāta-dassanena diṭṭhivisuddhihetuttā **visuddham**. Yo hi cutimattameva passati, na upapātāṁ, so ucchedadiṭṭhiṁ gaṇhāti. Yo upapātamattameva passati na cutiṁ, so navasattapātubhāvadiṭṭhiṁ gaṇhāti. Yo pana tadubhayaṁ passati, so yasmā duvidhampi tam diṭṭhigataṁ ativattati. Tasmāssa tam dassanaṁ diṭṭhivisuddhihetu hoti. Tadubhayañca Bhagavā passati. Tena vuttam “cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddham”ti.

1. Am 1. 460 piṭṭhe.

Ekādasa-upakkilesavirahato vā visuddham. Yathāha—

“So kho aham Anuruddhā ‘vicikicchā cittaassa upakkilesa’ti iti viditvā vicikiccham cittaassa upakkilesam pajahim. ‘Amanasikāro cittaassa upakkilesa. Thinamiddham. Chambhitattam. Uppilam¹. Duṭṭhullam. Accāraddhavīriyam. Atilīnavīriyam. Abhijappā. Nānattasaññā. Atinijjhāyitattam rūpānam cittaassa upakkilesa’ti iti viditvā atinijjhāyitattam rūpānam cittaassa upakkilesam pajahin”ti² evamādi.

Tadevam ekādasa-upakkilesavirahato vā visuddham. Manussūpacāram atikkamitvā rūpadassanena **atikkantamānusakam**, maṁsacakkhum atikkantattā vā atikkantamānusakam. Tena dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena.

Satte passatīti manusso manussam maṁsacakkhunā viya satte passati oloketi. **Vacamāne upapajjamāneti** ettha cutikkhaṇe upapattikkhaṇe vā dibbacakkhunāpi daṭṭhum na sakkā. Ye pana āsannacutikā idāni cavissanti, ye ca gahitapaṭisandhikā sampati nibbattā, te “cavamānā upapajjamānā”ti adhippetā. Te evarūpe cavamāne upapajjamāne. **Hīneti** mohanissandayuttattā hīnajātikusalabhogādivasena hīṇite paribhūte. **Paṇītetī** amohanissandayuttattā tabbiparīte. **Suvaṇṇeti** adosanissandayuttattā iṭṭhakantamanāpavaṇṇayutte. **Dubbaṇṇeti** dosanissandayuttattā aniṭṭhākantāmanāpavaṇṇayutte abhirūpe virūpe vāti attho. **Sugateti** sugatigate, ālobhanissandayuttattā vā aḍḍhe mahaddhane. **Duggateti** duggatigate, lobhanissandayuttattā vā dalidde appannapānabhojane. **Yathākammūpageti** yaṁ yaṁ kammaṁ upacitaṁ, tena tena upagate. Tattha purimehi “cavamāne”ti-ādīhi dibbacakkhukiccam vuttaṁ. Iminā pana padena yathākammūpagaññakiccam. Yathākammūpagaññā-anāgataṁsaññāni ca dibbacakkhupādakāneva dibbacakkhunā saheva ijjhanti.

Kāyaduccaritenāti-ādīsu duṭṭhu caritaṁ, duṭṭham vā caritaṁ kilesapūtikattā duccaritaṁ. Kāyena duccaritaṁ, kāyato vā pavattaṁ duccaritaṁ **kayaduccaritaṁ**. Evam **vacīmanoduccaritaṇi**pi daṭṭhabbāni. **Samannāgatā**ti samaṅgībhūtā.

1. Ubbilam (Sī)

2. Ma 3. 199 piṭṭhe.

Ariyānaṃ upavādakāti Buddhādīnaṃ ariyānaṃ, antamaso gihisotāpannānampi antimavatthunā vā guṇaparidhamāsanena vā upavādakā akkosakā garahakā. **Micchādiṭṭhikā**ti viparītadassanā.

Micchādiṭṭhikammasamādānāti

micchādiṭṭhihetubhūtasamādinnaṇāvidhakammā. Ye ca micchādiṭṭhimūlakesu kāyakammādīsu aññepi samādapenti. Tattha vacīmanoduccaritaggaḥaṇena ariyūpavādamicchādiṭṭhīsu gahitāsupi tesāṃ puna vacanaṃ mahāsāvajjabhāvadassanattham. Mahāsāvajjo hi ariyūpavādo ānantariyasadiso. Yathāha—

“Seyyathāpi Sāriputta bhikkhu sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno diṭṭheva dhamme aññaṃ ārodheyya, evaṃsampadamidaṃ Sāriputta vadāmi taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭṭissajjivā yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye”¹.

Micchādiṭṭhito ca mahāsāvajjatarāṃ nāma aññaṃ natthi. Yathāha—

“Nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi evaṃ mahāsāvajjatarāṃ, yathayidaṃ bhikkhave micchādiṭṭhi. Micchādiṭṭhiparamāni bhikkhave vajjāni”².

Kāyassa bhedāti upādinnakkhandhapariccāgā. **Paramā maraṇā**ti tadanantaraṃ abhinibbattakkhandhaggaḥaṇe. Atha vā **kāyassa bhedā**ti jīvitindriyassa upacchedā. **Paramā maraṇā**ti cutito uddham. **Apāyanti-ā**di sabbaṃ nirayavevacanaṃ. Nirayo hi saggamokkhaḥetubhūtā puññasammatā ayā apētattā, sukhānaṃ vā āyassa abhāvā apāyo. Dukkhasa gati paṭisaraṇanti **duggati**, dosabahulatāya vā duṭṭhena kammunā nibbattā gati duggati. Vivasā nipatanti tattha dukkaṭakārinoti **vinipāto**. Natthi ettha assādasāññito ayoti **nirayo**.

Atha vā apāyaggaḥaṇena tiracchānayoṇiṃ dīpeti, tiracchānayoṇi hi apāyo, sugatito apētattā. Na duggati, mahesakkhānaṃ nāgarājādīnaṃ sambhavato. Duggatiggaḥaṇena pettivisayaṃ dīpeti, so hi apāyo ceva duggati ca sugatito apētattā, dukkhasa ca gatibhūtattā. Na tu vinipāto asurasadisāṃ avinipatitattā.

1. Ma 1. 102, 110 piṭṭhesu.

2. Am 1. 35 piṭṭhe.

Petamahiddhikānañhi vimānānīpi nibbattanti. Vinipātaggaḥaṇena asurakāyaṃ dīpeti, so hi yathāvuttenatthena apāyo ceva duggati ca sukhasamussayehi vinipātattā vinipātoti vuccati. Nirayaggaḥaṇena avīci-ādi-anekappakāraṃ nirayameva dīpeti. **Upapannāti** upagatā, tattha abhinibbattāti adhippāyo. Vuttavipariyāyena sukkaḥkko veditabbo.

Ayaṃ pana viseso—ettha sugatiggaḥaṇena manussagatimpi saṅgaṇhāti. Saggaggaḥaṇena devagatiṃ eva. Tattha sundarā gatīti **sugati**. Rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggoti **saggo**. So sabbopi lujjanapalujjanaṭṭhena **lokoti** ayaṃ vacanattho. **Amukāya kappakoṭiyaṃ upacitaṃ** tenāyaṃ etarahi, anāgate vā saggūpago apāyūpago cāti aṭṭhamanavamabalaññakiccaṃ ekajjhaṃ katvā dassitaṃ. Tathā **kappasatasahassevāti**-ādīsupi. Tenevāha “**imāni Bhagavato dve ñāṇāni**”ti.

Nīhato māro bodhimūleti nihato samucchinno kilesamāro Bodhirukkhamūle. **Idaṃ Bhagavato dasamaṃ balanti** idaṃ kilesamārassa hananaṃ samucchindanaṃ Bhagavato dasamaṃ balaṃ. Tenevāha “**sabbāsavaparikkhayaṃ ñāṇaṃ**”ti. Yasmā pana yadā arahattamaggena savāsanaṃ sabbe āsavā khepitā, tadā Bhagavatā sabbaññutaññāṇaṃ adhigataṃ nāma, tasmā “**yaṃ sabbaññutā pattā**”ti-ādi vuttaṃ.

Ayaṃ tāvettha ācariyānaṃ samānatthakathā. Paravādī panāha “dasabalaññāṇaṃ nāma pāṭi-ekkaṃ natthi, yasmā ‘sabbaññutā pattā veditā sabbadhammā’ti vuttaṃ, tasmā sabbaññutaññāṇassevāyaṃ pabhedo”ti, taṃ na tathā daṭṭhabbaṃ. Aññameva hi dasabalaññāṇaṃ, aññaṃ sabbaññutaññāṇaṃ. Dasabalaññāṇaṃhi sakasalakiccameva jānāti, sabbaññutaññāṇaṃ tapi tato avasesampi jānāti. Dasabalaññāṇesu hi paṭṭhamaṃ kāraṇākāraṇameva jānāti. Dutiyaṃ kammaḥparicchedameva, tatiyaṃ dhātunānattakāraṇameva, catutthaṃ ajjhāsayaḍḍhimuttimeva, pañcamaṃ kammavipākantameva, chaṭṭhaṃ jhānādīhi saddhiṃ tesāṃ saṃkilesādimeva, sattaṃ indriyānaṃ tikkhamudubhāvameva, aṭṭhaṃ pubbenivutthakkhandhasantatimeva, navamaṃ sattānaṃ cutūpapātameva, dasamaṃ saccaparicchedameva. Sabbaññutaññāṇaṃ pana etehi jānitabbañca tato uttariñca pajānāti. Etesaṃ pana kiccaṃ sabbaṃ na

karoti. Tañhi jhānaṃ hutvā appetuṃ na sakkoti, iddhi hutvā vikubbituṃ na sakkoti, maggo hutvā kilese khepetuṃ na sakkoti.

Apica paravādī evaṃ pucchitabbo “dasabalaññaṃ nāmetam savitakkasavicāraṃ avitakkavicāramattaṃ avitakka-avicāraṃ kāmāvacaraṃ rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ lokiyaṃ lokuttaraṃ”ti. Jānanto “paṭipāṭiyā satta savitakkasavicārāni”ti vakkhati, tato parāni dve avitakka-avicārāni, āsavakkhayaññaṃ siyā savitakkasavicāraṃ, siyā avitakkavicāramattaṃ, siyā avitakka-avicārāni. Tathā paṭipāṭiyā satta kāmāvacarāni, tato dve rūpāvacarāni, avasāne ekaṃ lokuttaranti vakkhati. Sabbaññutaññaṃ pana savitakkasavicārameva kāmāvacarameva lokiyamevāti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Vicayahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Yuttihārasampātavaṇṇanā

65. Evaṃ nānāyehi vicayahārasampātaṃ vitthāretvā idāni yuttihārasampātādāni dassetuṃ “**tattha katamo yuttihārasampāto**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha “tasmā rakkhitacittassā”ti gāthāya padattho vitthāritoyeva. **Rakkhitacittassa sammāsaṅkappagocaro bhavissatīti yujjatīti** manacchaṭṭhāni dvārāni satikavāṭeṇa pidahitvā viharantassa kāmavitakkādīnaṃ micchāsaṅkappānaṃ avasaro eva natthīti nekkhammavitakkādiko sammāsaṅkappo eva tassa gocaro pavattiṭṭhānaṃ bhavissatīti ayamattho yujjati. Yuttiyā ghaṭeti saṃsandati sametīti attho. **Sammāsaṅkappagocaro sammādiṭṭhi bhavissatīti** vuttanayena sammāsaṅkappagocaro puggalo aviparītameva vitakkato sammādiṭṭhi bhavissati. Sammādiṭṭhisāṅkhātāṃ vipassanāññaṃ purakkhatvā viharanto maggaññaṇeṇa pañcannaṃ khandhānaṃ udayabbayaṃ asammohato paṭivijjhissati. Tathā paṭivijjhanto ca dukkhasabhāvattā duggatisāṅkhātā sabbā bhavagatiyo jahissati, tato eva sabbāṃ vinipātabhayaṃ saṃsārabhayaṇca samatikkamissatīti sabbopi cāyamattho yutto evāti.

Yuttihārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Padaṭṭhānahārasampātavaṇṇanā

66. Sakasampattiyā viya susaṁvihitasāṅkappo bhavati. Indriyesu guttadvāratā sucaritapāripūriyā āsannakāraṇanti āha “**rakkhitacittassāti tiṇṇaṁ sucaritānaṁ padaṭṭhānaṁ**”ti. Tassattho—“rakkhitacittassā”ti idaṁ tiṇṇaṁ sucaritānaṁ padaṭṭhānavacananti. Nekkhammasaṅkappātibahulassa kāmacchandādinīvaraṇappahānaṁ sukaranti nekkhammasaṅkappādayo samathassa āsannakāraṇanti āha “**sammāsaṅkappagocaroti samathassa padaṭṭhānaṁ**”ti. Kammassakatāsammādiṭṭhiyaṁ sappaccayanāmarūpadassanasammādiṭṭhiyaṅca ṭhito attādhiṇaṁ saṁsāradukkhāṁ passanto tadatikkamanupāyaṁ vipassanaṁ ārabhatīti sammādiṭṭhivipassanāya visesakāraṇanti āha “**sammādiṭṭhipurekkhāroti vipassanāya padaṭṭhānaṁ**”ti. Udayabbayadassanaṁ ussukkāpento sammattaniyāmaṁ okkamaṭīti taṁ paṭhamamaggādhiḡamaṁsā kāraṇanti āha “**ñatvāna udayabbayanti dassanabhūmiyā padaṭṭhānaṁ**”ti. Ālokasaññāmanasikārādīhi thinamiddhassa abhibhavanaṁ vīriyassa āsannakāraṇanti āha “**thinamiddhābhibhū bhikkhūti vīriyassa padaṭṭhānaṁ**”ti. Yadiṇi ariyamaggakkhaṇe pahānabhāvanā samānakālā¹ ekābhisaṁmayassa icchitattā, tathāpi pahātabbassa pahānābhāve bhāvanāpāripūrī natthīti pahānanimittā viya katvā bhāvanā vuttā “**sabbā duggatiyo jaheti bhāvanāya padaṭṭhānaṁ**”ti. Atha vā “sabbā duggatiyo jahe”ti idaṁ Bhagavato vacanaṁ yogīnaṁ ussāhajanattham ānisaṁsakittanaṁ hotīti bhāvanāya visesakāraṇanti vuttam “sabbā -pa-padaṭṭhānaṁ”ti.

Padaṭṭhānahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Lakkhaṇahārasampātavaṇṇanā

67. Indriyesu guttadvāratā satisaṁvaro, satibalena ca nekkhammavitakkādibahulo hotīti vuttam “**tasmā rakkhittacittassa sammāsaṅkappagocaroti idaṁ satindriyan**”ti. Tassattho—“tasmā rakkhitacittassa sammāsaṅkappagocaroti”ti ettha rakkhitacittatāya ca sammāsaṅkappagocaratā

1. Samānakā (Sī)

kāraṇūpacārena idaṃ satindriyaṃ, **gahitāni bhavanti pañcindriyāni** indriyalakkhaṇena vimutti-paripācanabhāvena vā ekalakkhaṇattāti adhippāyo. **Gahito bhavatīti** ettha maggalakkhaṇena gahaṇaṃ suviññeyyanti taṃ ṭhapetvā kāraṇato gahaṇaṃ dassetuṃ “**sammādiṭṭhito hi sammāsaṅkappo pabhavati**”ti-ādi vuttaṃ. Tato eva gahito bhavati ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti vatvā vimuttivimuttiñānadassanānipi vuttāni.

Lakkhaṇahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Catubyūhahārasampātavaṇṇanā

68. Rakkhīyatīti **rakkhitam**. Idaṃ padavasena nibbacanaṃ. Yasmā pana atthavasena nibbacane vutte padavasena nibbacanaṃ vuttameva hoti, tasmā “**rakkhitam paripālīyatīti esā nirutti**”ti vuttaṃ. Tattha **iti**-saddo ādyattho, pakārevā. Tena evamādikā evampakārā vā esā niruttīti vuttaṃ hoti. Tasmā cintetīti **cittam**. Attano santānaṃ cinotīti cittam, paccayehi citanti cittam, cittavicittaṭṭhena cittam, citta-karaṇaṭṭhena cittam. Sammā saṅkappetīti **sammāsaṅkappoti**-ādinā nirutti veditabbā.

Ayam ettha Bhagavato adhippāyoti “rakkhitacitto assā”ti-ādinā indriyasamvarādayo duggatipahānaṅca vadato Bhagavato ettha gāthāyaṃ adhippāyo. **Kokālikohīti**-ādi nidānaniddeso. Tattha **hi**-saddo kāraṇe. Idaṃ vuttaṃ hoti—yasmā **Kokāliko**¹ arakkhitacittatāya aggasāvakesu cittam padosetvā Padumanirayaṃ upaṇṇo, tasmā duggatiyo jahitukāmo rakkhitacitto assāti Bhagavā sati-ārakkhena cetasā samannāgato sabbā duggatiyo jahatīti attho. **Suttamhi vuttaṃ** “**satiyā cittam rakkhitabban**”ti desanānusandhidassanaṃ.

Catubyūhahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Saṃ 1. 252; Aṃ 3. 393; Khu 1. 379 piṭṭhesupi passitabbaṃ.

7. Āvaṭṭahārasampātavaṇṇanā

69. Nekkhammasaṅkappabahulo kasiṇavasena mettādivasena vā laddhāya cittekaggatāsaṅkhātāya cittamañjūsāya cittaṃ ṭhapetvā¹ samādhimyeva vā yathāladham saṅkilesato rakkhitacitto nāma hotīti vuttam “**tasmā rakkhitacittassa sammāsaṅkappagocaroti ayaṃ samatho**”ti. Paññāpadhānā vipassanāti āha “**sammādiṭṭhipurekkhāroti ayaṃ vipassanā**”ti. Ariyamaggena dukkhasacce pariññāte udayabbayadassanaṃ matthakappattam nāma hotīti vuttam “**ñatvāna udayabbayanti dukkhapariññā**”ti. “Yaṃkiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhammaṃ”ti hi maggaññāssa pavattidassanāti. **Imāni cattāri saccāni**ti catusaccadhammavasena āvaṭṭanaṃ niṭṭhabeti. Tattha purimena saccadvayaṭṭhapanena visabhāgadhammavasena, pacchimena sabhāgadhammavasena āvaṭṭananti daṭṭhabbāni.

Āvaṭṭahārasampāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vibhattihārasampātavaṇṇanā

70. Kusalapakkho kusalapakkhena niddisittabboti rakkhitacittassāti satisaṃvaro, so chabbidho dvārasasena cakkhudvārasaṃvaro yāva manodvārasaṃvaroti. Sammāsaṅkappo tividho nekkhammasaṅkappo abyāpādasāṅkappo avihimsāsaṅkappoti. Sammādiṭṭhi aṭṭhavidhā dukkhe ñāṇaṃ -pa- idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu ñāṇanti. Udayabbayañāṇaṃ paññāsavidham avijjāsamudayā rūpasamudayo -pa- vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi viññāṅakkhandhassa vayaṃ passati. Thinamiddhābhivhavanaṃ catubbidham catumaggavasena. Tattha satisaṃvaro lokiyalokuttaravasena duvidho. Tesu lokiyo kāmāvacarova, lokuttaro dassanabhāvanābhedato duvidho. Ekameko cettha catusatipaṭṭhānābhedato catubbidho. Esa nayo sammāsaṅkappādīsipi.

Ayaṃ pana viseso—sammāsaṅkappo paṭhamajjhānavasena rūpāvacarotipi niharitabbo. Padaṭṭhānavibhāgo padaṭṭhānahārasampāte vuttanayena

1. Ṭhapento (Ka)

vattabbo. Akusalapakkhe asaṃvaro cakkhu-asaṃvaro -pa- kāya-asaṃvaro copanakāya-asaṃvaro vācā-asaṃvaro mano-asaṃvaroti aṭṭhavidho. Micchāsaṅkappo kāmavittakkādivasena tividho. Aññāṇaṃ “dukkhe aññāṇaṃ”ti-ādinā aṭṭhavidhā vibhattaṃ. Sammādiṭṭhipaṭipakkhato micchādiṭṭhi dvāsaṭṭhividhena veditabbā. Thinamiddham uppattibhūmito pañcavidhanti evaṃ akusalapakkhe vibhatti veditabbā.

Vibhattihārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Parivattanaḥārasampātavaṇṇanā

71. Parivattanaḥāre āvaṭṭahāre vuttanayena samathavipassanānidhāraṇaṃ akatvā “**samathavipassanāya bhāvitāyā**”ti āha. Lokiyā cettha samathavipassanā daṭṭhabbā. **Paṭipakkhenāti** “arakkhitena cittenā”ti gāthāya paṭipakkhenāti adhippāyo. Atha vā vibhattihāre niddiṭṭhassa akusalapakkhassa paṭipakkhenāti attho.

Parivattanaḥārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vevacanaḥārasampātavaṇṇanā

72. “Mānasaṃ hadayaṃ paṇḍaram viññāṇaṃ viññāṇakkhandho manoviññāṇadhātū”ti¹ ca cittassa vevacanaṃ. “Takko vitakko saṅkappo appanā byappanā cetaso abhiniropanā”ti¹ ca sammāsaṅkappassa. “Paññā pajānanā vicayo pavicayo”ti-ādinā² sammādiṭṭhiyā. “Thināṃ thiyānā thiyittamaṃ cittassa akallatā akammaññatā onāho parināho antosaṅkoco”ti³ thinassa. “Akallatā akammaññatā kāyālasīyaṃ supyaṃ supyanā supitattan”ti³ middhassa. “Bhikkhako bhikkhū”ti-ādinā⁴ bhikkhupadassa. “Duggati apāyo vinipāto vaṭṭadukkhāṃ saṃsāro”ti-ādinā duggatiyā vevacanaṃ veditabbāṃ.

Vevacanaḥārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 1. 18 piṭṭhe. 2. Abhi 1. 19 piṭṭhe. 3. Abhi 1. 233 piṭṭhe. 4. Vi 1. 28 piṭṭhe.

11. Paññattihārasampātavaṇṇanā

73. Adhiṭṭhahitvā rakkhantiyā satiyā rakkhiyamānaṃ cittaṃ tassā adhiṭṭhānaṃ viya hotīti katvā vuttaṃ “**rakkhitacittassāti padaṭṭhānapaññatti satiyā**”ti. Sesam̐ imasmim̐ paññattihārasampāte ito paresu otaraṇasodhanahārasampātesupi apubbaṃ natthi. Heṭṭhā vuttanayameva.

Paññattihārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Adhiṭṭhānahārasampātavaṇṇanā

76. Adhiṭṭhānahārasampāte **sammādiṭṭhi nāma yaṃ dukkhe ñāṇanti-**ādinā catusaccahetuhetusamuppānapaccayapaccayuppannasaṅkhātassa visayassa vasena vemattataṃ dassetvā puna **yaṃ tattha tattha yathābhūtaṃ ñāṇadassananti** Pāḷipāḷi-atthānaṃ avasiṭṭhavisayavaseneva vemattataṃ dīpeti. Tattha **yaṃ saccāgamananti** yaṃ saccato aparītato visayassa āgamaṇaṃ, adhigamoti attho. “Yaṃ paccāgamaṇaṃ”tipi pāḷho, tassa yaṃ paṭipāṭi¹ visayassa āgamaṇaṃ, taṃtaṃvisayādhigamoti attho. Sesamettha parikkhārasamāropanahārasampātesu yaṃ vattabbaṃ, taṃ pubbe vuttanayattā uttānameva.

Adhiṭṭhānahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

Missakahārasampātavaṇṇanā

Api cettha hārasampātaniddeso imināpi nayena veditabbo—

Manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayā.

Manasā ce pasannena, bhāsati vā karoti vā.

Tato naṃ sukhamanveti, chāyāva anapāyinīti².

Tattha katamo **desanāhārasampāto? Manopubbaṅgamā dhammāti manoti** khandhavavatthānena viññāṇakkhandhaṃ deseti.
Āyatanavavatthānena

1. Paṭipāṭiyā (Sī)

2. Anupāyinīti (Ka) Khu 1. 13 piṭṭhe Dhammapade.

manāyatanam, dhātuvavatthānena viññāṇadhātum, indriyavavatthānena manindriyam. Katame dhammā pubbaṅgamā? Cha dhammā pubbaṅgamā, kusalanam kusalamulani akusalanam akusalamulani, sādhipatikānam adhipati, sabbacittuppādānam indriyāni. Api ca imasmim sutte mano adhippeto. Yathā balaggassa rājā pubbaṅgamo, evamevaṃ dhammānam mano pubbaṅgamo. Tattha tividhena mano pubbaṅgamo nekkhammachandena abyāpādachandena avihimsāchandena. Tattha alobhassa nekkhammachandena manopubbaṅgamaṃ, adosassa abyāpādachandena manopubbaṅgamaṃ, amohassa avihimsāchandena manopubbaṅgamaṃ.

Manoseṭṭhāti mano tesam dhammānam seṭṭham visiṭṭham uttamaṃ pavaram mūlam pamukham pāmokkham, tena vuccati “manoseṭṭhā”ti. **Manomayā**ti manena katā, manena nimmitā, manena nibbattā, mano tesam paccayo, tena vuccati “manomayā”ti. Te pana dhammā chandasamudānitā anāvilasaṅkappasamuṭṭhānā phassasamodhānā vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho. **Manasā ce pasannenā**ti yā saddhā saddahanā okkappanā abhippasādo. Iti iminā pasādena upeto samupeto upagato samupagato sampanno samannāgato, tena vuccati “pasannenā”ti, idaṃ manokammaṃ. **Bhāsati vā**ti vacīkammaṃ. **Karoti vā**ti kāyakammaṃ. Iti dasakusalakammamā pathā dassitā.

Tatoti dasavidhassa kusalakammasa katattā upacittā. **Nanti** yo so katapuñño katakusalo katabhīruttāṇo, taṃ puggalam. **Sukhanti** duvidham sukham kāyikaṃ cetasikaṃca. **Anvetī**ti anugacchati.

Idhassu puriso appahīnānusayo saṃyojanīyesu dhammesu assādam anupassati, so saṃyojanīyesu dhammesu assādam anupassanto yathādiṭṭham yathāsutam sampattibhavaṃ pattheti. Iccassa avijjā ca bhavataṇhā ca anubaddhā honti, so yathādiṭṭham yathāsutam sampattibhavaṃ patthento pasādanīyavatthusmim cittam pasādeti saddahati okappeti. So pasannacitto tividham puññakiriyavatthum anutiṭṭhati dānamayaṃ sīlamayaṃ bhavanāmayam kāyena vācāya manasā. So tassa vipākam paccanubhoti diṭṭheva dhamme upapajje vā aparāpare vā pariyāye. Iti kho panassa avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇam, viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, nāmarūpapaccayā saḷāyatanam, saḷāyatanapaccayā sukhavedanīyo phasso,

phassapaccayā vedanāti evaṃ santaṃ taṃ sukhamanveti. Tassevaṃ vedanāya aparāparaṃ parivattamānāya uppajjati taṇhā. Taṇhāpaccayā upādānaṃ -pa- samudayo hotīti.

Tatthaṃ yaṃ mano, ye ca manopubbaṅgamā dhammā, yañca sukhaṃ, ime vuccanti pañcakkhandhā, te **dukkhasaccam**. Tesam purimakāraṇabhūtā avijjā bhavataṇhā ca **samudayasaccam**. Tesam pariññāya pahānāya Bhagavā dhammaṃ deseti, dukkhassa pariññāya samudayassa pahanāya. Yena parijānāti, yena pajahati, ayaṃ **maggo**. Yattha ca maggo pavattati, ayaṃ **nirodho**. Imāni cattāri saccāni evaṃ āyatanadhātu-indriyamukhenāpi niddhāretabbāni. Tattha samudayena assādo, dukkhena ādīnavo, magganirodhehi nissaraṇaṃ, sukhasa anvayo phalaṃ, manasā pasannena kāyavacīsamiḥā upāyo, manopubbaṅgamattā dhammānaṃ attano sukhakāmena pasannena manasā vacīkammaṃ kāyakammaṃca pavattetabbanti ayaṃ Bhagavato āṇatti. Ayaṃ desanāhārasampāto.

Tattha katamo **vicayahārasampāto**? Mananato ārammaṇavijānanato **mano**. Mananalakkhaṇe sampayuttesu ādhipaccakaraṇato pubbaṅgamo iḥābhāvato nissattanijjīvaṭṭhena **dhammā**. Gāmesu gāmaṇi viya padhānaṭṭhena mano seṭṭho etesanti **manoseṭṭhā**. Sahajātādipaccayabhūtena manasā nibbattāti **manomayā**. Akālussiyato, ārammaṇassa okappanato ca pasannena vacīviññattivipphārato. Tathā sādiyanato ca **bhāsati**. Copanakāyavipphārato tathā sādiyanato ca **karoti**. Tathā pasutattā anaññattā ca “tato”ti vuttaṃ. Sukhanato sātābhāvato iṭṭhabhāvato ca “sukhan”ti vuttaṃ. Katūpacitattā avipakkavipakattā ca “anvetī”ti vuttaṃ. Kāraṇāyattavuttito asaṅkantito ca “chāyāva anapāyini”ti vuttaṃ. Ayaṃ anupadavicayato vicayahārasampāto.

Tattha katamo **yuttihārasampāto**? Manassa dhammānaṃ ādhipaccayogato pubbaṅgamatā yujjati. Tato eva tesam manassa anuvattanato dhammānaṃ manoseṭṭhahā yujjati. Sahajātādipaccayavasena manasā nibbattattā dhammānaṃ manomayatā yujjati. Manasā pasannena samuṭṭhānānaṃ kāyavacīkammānaṃ kusalahāvo yujjati. Yena kusalakammaṃ upacitaṃ, taṃ chāyā viya sukhaṃ anvetīti yujjati. Ayaṃ yuttihārasampāto.

Tattha katamo **padaṭṭhāno hārasampāto**? Mano manopavicārānaṃ padaṭṭhānaṃ. Manopubbaṅgamā dhammā sabbassa kusalapakkhassa padaṭṭhānaṃ. “**Bhāsati**”ti sammāvācā, “karoti”ti sammākammanto, te sammā-ājīvassa padaṭṭhānaṃ. Sammā-ājīvo sammāvāyāmassa padaṭṭhānaṃ. Sammāvāyāmo sammāsatiyā padaṭṭhānaṃ. Sammāsati sammāsamādhissa padaṭṭhānaṃ. “Manasā pasannenā”ti ettha pasādo saddhindriyaṃ, taṃ sīlassa padaṭṭhānaṃ. Sīlaṃ samādhissa padaṭṭhānaṃ. Samādhi paññāyāti yāva vimuttiñānadassanā yojetabbaṃ. Ayaṃ padaṭṭhānahārasampāto.

Tattha katamo **lakkhaṇo hārasampāto**? “Manopubbaṅgamā dhammā”ti manopubbaṅgamatāvacaṇena dhammānaṃ chandapubbaṅgamatāpi vīriyapubbaṅgamatāpi vīmaṃsāpubbaṅgamatāpi vuttā hoti ādhipateyyalakkhaṇena chandādīnaṃ manasā ekalakkhaṇattā. Tathā nesaṃ saddhādīpupubbaṅgamatāpi vuttā hoti indriyalakkhaṇena saddhādīnaṃ manasā ekalakkhaṇattā. “Manasā ce pasannenā”ti yathā manassa pasādasamannāgamo taṃsamuṭṭhānānaṃ kāyavacīkammānaṃ anavajjabhāvalakkhaṇaṃ. Evaṃ cittassa sati-ādisamannāgamopi nesaṃ anavajjabhāvalakkhaṇaṃ yonisomanasikārasamuṭṭhānabhāvena ekalakkhaṇattā. “Sukhamanveti”ti sukhānugamanavacaṇena sukhasa paccayabhūtānaṃ manāpiyarūpādīnaṃ anugamo vutto hoti tesampi kammaṃpaccayatāya ekalakkhaṇattāti. Ayaṃ lakkhaṇahārasampāto.

Tattha katamo **catubyūho hārasampāto**? “Manopubbaṅgamā”ti-ādīsu “mano”ti-ādīnaṃ padānaṃ nibbacanaṃ niruttaṃ, taṃ padatthaniddesavasena vedītabbaṃ. Padattho ca vuttanayena suviññeyyova. Ye sukkena atthikā, tehi pasannena manasā kāyavacīmanokammāni pavattetabbānīti ayamettha Bhagavato adhippāyo. Puññakiriyāya aññesampi pubbaṅgamā hutvā tattha tesāṃ sammā upanetāro imissā desanāya nidānaṃ “chadvārādhipatī rājā”¹, cittānuparivattino dhammā², cittassa ekadhammassa, sabbeva vasamanvagū”³ti³ evamādisamānayanena imissā desanāya sāmsandanā desanānusandhi. Padānusandhiyo pana suviññeyyāvāti. Ayaṃ catubyūho tārasampāto.

1. Dhammapada-Ṭṭha 2. 150 piṭṭhe. 2. Abhi 1. 10, 239 piṭṭhesu. 3. Saṃ 1. 36 piṭṭhe.

Tattha katamo **āvaṭṭo hārasampāto**? “Manopubbaṅgamā dhammā”ti tattha yāni tīṇi kusalamūlāni, tāni aṭṭhannaṃ sammattānaṃ hetu. Ye sammattā, ayaṃ aṭṭhaṅgiko maggo. Yaṃ mano sahajanāmarūpaṃ, idaṃ dukkhaṃ. Asamucchinnā purimanipphannā avijjā bhavataṅhā, ayaṃ samudayo. Yattha tesāṃ pahānaṃ, ayaṃ nirodhoti imāni cattāri saccāni. Ayaṃ āvaṭṭo hārasampāto.

Tattha katamo **vibhattihārasampāto**? “Manopubbaṅgamā dhammā, manasā ce pasannena, tato naṃ sukhamanvetī”ti nayidaṃ yathārutavasena gahetabbaṃ. Yo hi samaṇo vā brāhmaṇo vā pāṇātipātīmi micchādiṭṭhike micchāpaṭipanne sakaṃ cittaṃ pasādeti, pasannena ca cittaṃ abhūtaguṇābhittavanavasena bhāsati vā nipaccakāraṃ vāssa yaṃ karoti, na tato naṃ sukhamanveti. Dukkameva pana taṃ tato cakkamva vahato padamanveti. Iti hi idaṃ vibhajjabyākaraṇīyaṃ. Yaṃ manasā ce pasannena bhāsati vā karoti vā, tañce vacīkammaṃ kāyakammaṃca sukhavedanīyanti. Taṃ kissa hetu? Sammattagatehi¹ sukhavedanīyaṃ micchāgatehi dukkhavedanīyanti. Kathaṃ panāyaṃ pasādo daṭṭhabbo? Nāyaṃ pasādo, pasādapatirūpako pana micchādhimokkhoti vadāmi. Ayaṃ vibhattihārasampāto.

Tattha katamo **parivattano hārasampāto**? Manopubbaṅgamāti-ādi. Yaṃ manasā paduṭṭhena bhāsati vā karoti vā dukkhassānugāmī. Idañhi suttaṃ etassa ujupaṭipakkho. Ayaṃ parivattano hārasampāto.

Tattha katamo **vevacano hārasampāto**? “Manopubbaṅgamā”ti mano cittaṃ manāyatanāṃ manindriyaṃ manoviññāṇaṃ manoviññāṇadhātūti pariyāyavacanaṃ. Pubbaṅgamā purecārino puregāminoti pariyāyavacanaṃ. Dhammā attā sabhāvāti pariyāyavacanaṃ. Seṭṭhaṃ padhānaṃ pavaranti pariyāyavacanaṃ. Manomayā manonibbattā manosambhūtāti pariyāyavacanaṃ. Pasannena saddahantena okappentenāti pariyāyavacanaṃ. Sukhaṃ sātāṃ vedayitanti pariyāyavacanaṃ. Anveti anugacchati anubandhatīti pariyāyavacanaṃ. Ayaṃ vevacano hārasampāto.

1. Samupagatehi (Ka)

Tattha katamo **paññattihārasampāto**? Manopubbaṅgamāti ayaṃ manaso kiccapaññatti. Dhammāti sabhāvapaññatti, kusalakammaṭṭhapaññatti. Manoseṭṭhāti padhānapaññatti. Manomayāti sahaḷāṭṭhapaññatti. Pasannenāti saddhindriyena samannāgatapaññatti, assaddhiyassa paṭikkhepapaññatti. Bhāsati vā karoti vāti sammāvācāsammākammantānaṃ nikkhepapaññatti. Tato naṃ sukhamanvetīti kammassa phalānubandhapaññatti, kammassa avināsapaññattīti. Ayaṃ paññattihārasampāto.

Tattha katamo **otaraṇo hārasampāto**? Manoti viññāṇakkhandho. Dhammāti vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhā. Bhāsati vā karoti vāti kāyavacīviññattiyo. Tāsaṃ nissayā cattāro mahābhūtāti rūpakkkhandhoti ayaṃ khandhehi otaraṇo. Manoti abhisāṅkhāraviññāṇanti manoggahaṇena avijjāpaccayā saṅkhārā gahitāti. Saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ -pa- samudayo hotīti ayaṃ paṭiccasamuppādena otaraṇoti. Ayaṃ otaraṇo hārasampāto.

Tattha katamo **sodhano hārasampāto**? Manoti ārambho neva padasuddhi, na ārambhasuddhi. Manopubbaṅgamāti padasuddhi, na ārambhasuddhi. Tathā dhammāti yāva sukhamti padasuddhi, na ārambhasuddhi. Sukhamanvetīti pana padasuddhi ceva ārambhasuddhi cāti. Ayaṃ sodhano hārasampāto.

Tattha katamo **adhiṭṭhāno hārasampāto**? Manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayāti ekattatā. Manasā ce pasannenāti vemattatā, tathā manasā ce pasannenāti ekattatā. Bhāsati vā karoti vāti vemattatā, tathā manasā ce pasannenāti ekattatā. So pasādo duvidho ajjhataṅka byāpādavikkhambhanato, bahiddhā ca okappanato. Tathā sampattibhavahetubhūtopi vaḍḍhihetubhūtovāti ayaṃ vemattatā. Tayidaṃ suttaṃ dvīhi ākārehi adhiṭṭhātabbaṃ hetunā ca yo pasannamānaso, vipākena ca yo sukhaveḍānīyoti. Ayaṃ adhiṭṭhāno hārasampāto.

Tattha katamo **parikkhāro hārasampāto**? Manopubbaṅgamāti ettha manoti kusalaviññāṇaṃ. Tassa ca ṇāṇasampayuttassa alobho adoso amohoti tayo sampayuttā hetū, ṇāṇavippayuttassa

alobho adosoti dve sampayuttā hetū. Sabbesaṃ avisesena yonisomanasikāro hetu, cattāri sampatticakkāni paccayo. Tathā saddhammassavanaṃ, tassa ca dānādīvasena pavattamānassa deyyadhammādayo paccayo. Dhammāti cettha vedanādīnaṃ iṭṭhārammaṇādayo. Tathā tayo¹ viññāṇassa, vedanādayo pasādassa, saddheyyavatthukusalābhisaṅkhāro vipākasukhassa paccayoti. Ayaṃ parikkhāro hārasampāto.

Tattha katamo **samāropano hārasampāto**? Manopubbaṅgamā dhammāti manoti puññacittaṃ, taṃ tividhaṃ dānamayaṃ sīlamayaṃ bhāvanāmayanti. Tattha dānamayassa alobho padaṭṭhānaṃ, sīlamayassa adoso padaṭṭhānaṃ, bhāvanāmayassa amoho padaṭṭhānaṃ. Sabbesaṃ abhippasādo padaṭṭhānaṃ, ”saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupasati”² **suttaṃ** vitthāretabbaṃ. Kusalacittaṃ sukhasa iṭṭhavipākassa padaṭṭhānaṃ. Yonisomanasikāro kusalacittassa padaṭṭhānaṃ. Yoniso hi manasi karonto kusalacittaṃ adhiṭṭhāti kusalacittaṃ bhāveti, so anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti, uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ -pa- padahati. Tassevaṃ catūsu sammappadhānesu bhāviyamānesu cattāro satipaṭṭhānā yāva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchatīti ayaṃ bhāvanāya samāropanā. Sati ca bhāvanāya pahānaṅca siddhamevāti. Ayaṃ samāropano hārasampāto.

Tathā—

Dadato puññaṃ pavaḍḍhati,
 Saṃyamato veraṃ na cīyati.
 Kusalo ca jahāti pāpakam,
 Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti³.

Tattha **dadato puññaṃ pavaḍḍhati**ti dānamayaṃ puññakiriyavatthu vuttaṃ. **Saṃyamato veraṃ na cīyati**ti sīlamayaṃ puññakiriyavatthu vuttaṃ. **Kusalo ca jahāti pāpakanti** lobhassa ca dosassa ca mohassa ca pahānamāha. Tena bhāvanāmayam puññakiriyavatthu vuttaṃ. **Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti** anupādāparinibbānamāha.

1. Tathā phasso (Ka)

2. Ma 2. 145 piṭṭhe.

3. Dī 2. 113; Khu 1. 183; Khu 10. 187 piṭṭhesu.

Dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti alobho kusalamūlaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti adoso kusalamūlaṃ. Kusalo ca jahāti pāpakanti amoho kusalamūlaṃ. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti tesaṃ nissaraṇaṃ vuttaṃ.

Dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti sīlakkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti samādhikkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Kusalo ca jahāti pāpakanti paññākkhandhassa vimuttikkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Dānena oḷārikānaṃ kilesānaṃ pahānaṃ, sīlena majjhimānaṃ, paññāya sukhumānaṃ. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti katāvībhūmiṃ dasseti.

Dadato puññaṃ -pa- jahāti pāpakanti sekkhabhūmi dassitā. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti aggaphalaṃ vuttaṃ.

Tathā dadato puññaṃ -pa- na cīyatīti lokiyakusalamūlaṃ vuttaṃ. Kusalo ca jahāti pāpakanti lokuttarakusalamūlaṃ vuttaṃ. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti lokuttarassa kusalamūlassa phalaṃ vuttaṃ.

Dadato -pa- na cīyatīti puthujjanabhūmi dassitā. Kusalo ca jahāti pāpakanti sekkhabhūmi dassitā. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti asekkhabhūmi dassitā.

Dadato -pa- na cīyatīti saggagāminī paṭipadā vuttā. Kusalo ca jahāti pāpakanti sekkhavimutti. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti asekkhavimutti vuttā.

Dadato -pa- na cīyatīti dānakathaṃ sīlakathaṃ saggakathaṃ lokiyānaṃ dhammānaṃ desanamāha. Kusalo ca jahāti pāpakanti loke ādīnavānupassanāya saddhiṃ sāmukkaṃsikaṃ dhammadesanamāha. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti tassā desanāya phalamāha.

Dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti dhammadānaṃ āmisadānañca vadati. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti paṇātipātā veramaṇiyā sattānaṃ abhayadānaṃ vadati. Evaṃ sabbānipi sikkhāpadāni vitthāretabbāni. Tena ca sīlasaṃyamena sīle patiṭṭhito cittaṃ saṃyameti, tassa samatho pāripūriṃ gacchati. Evaṃ so samathe ṭhito vipassanākosallayogato kusalo ca

jahāti pāpakam rāgam jahāti, dosam jahāti, moham jahāti, ariyamaggena sabbepi pāpake akusale dhamme jahāti. Evam paṭipanno ca rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti rāgādīnam parikkhayā dvepi vimuttiyo adhigacchatīti ayam suttaniddeso.

Tattha katamo **desanāhārasampāto**? Imasmim sutte kim desitam? Dve sugatiyo devā ca manussā ca, dibbā ca pañca kāmaguṇā, mānusakā ca pañca kāmaguṇā, dibbā ca pañcupādānakkhandhā, mānusakā ca pañcupādānakkhandhā. Idam vuccati dukkham ariyasaccam. Tassa kāraṇabhāvena purimapurimanipphannā taṇhā samudayo ariyasaccam. Tayidam vuccati assādo ca ādīnavo ca. Sabbassa purimehi dvīhi padehi niddeso “dadato -pa- na cīyatī”ti. Kusalo ca jahāti pāpakanti maggo vutto. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti dve nibbānadhātuyo sa-upādisesā ca anupādisesā ca. Idam nissaraṇam. Phalādīni pana yathāraham veditabbānīti. Ayam desanāhārasampāto.

Vicayoti “dadato puñnam pavaḍḍhatī”ti iminā paṭhamena padena tividhampi dānamayam sīlamayam bhāvanāmayam puñnakiriyavattu vuttam. Dasavidhassapi deyyadhammassa pariccāgo vutto. Tathā chabbidhassapi rūpādi-ārammaṇassa. “Saṃyamato veram na cīyatī”ti dutiyena padena averā asapattā abyāpādā ca paṭipadā vuttā. “Kusalo ca jahāti pāpakan”ti tatiyena padena nāṇuppādo aññāṇanīrodho sabbopi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo sabbepi bodhipakkhiyā dhammā vuttā. “Rāgadosamohakkhayā sa nibbuto”ti rāgakkhayena rāgavirāgā cetovimutti, mohakkhayena avijjāvirāgā paññāvimutti vuttāti. Ayam vicayo hārasampāto.

Yuttīti dāne ṭhito ubhayam paripūreti macchariyappahānaṅca puññābhisandaṅcāti atthesā yuttī. Sīlasaṃyame ṭhito ubhayam paripūreti upacārasamādhiṃ appanāsamādhiṅcāti atthesā yuttī. Pāpake dhamme pajahanto dukkham pariṇānāti, nirodham sacchikaroti, maggam bhāvetīti atthesā yuttī. Rāgadosamohesu sabbaso parikkhīnesu anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyatīti atthesā yuttīti. Ayam yuttihārasampāto.

Padatṭhānanti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti cāgādhiṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti saccādhiṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Kusalo ca jahāti pāpakanti paññādhiṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti upasamādhiṭṭhānassa padaṭṭhānanti. Ayaṃ padaṭṭhāno hārasampāto.

Lakkhaṇoti “dadato”ti etena peyyavajjaṃ atthacariyaṃ samānattattā ca dassitāti veditabbā saṅgahavatthubhāvena ekalakkhaṇattā. “Saṃyamato”ti etena khantimettā-avihiṃsā-anuddayādayo dassitāti veditabbā verānuppādanalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. “Veraṃ na cīyatī”ti etena hirī-ottappa-appicchatāsantuṭṭhitādayo dassitā verāvaḍḍhanena ekalakkhaṇattā. Tathā ahirikānottappādayo acetabbabhāvena ekalakkhaṇattā. “Kusalo”ti etena kosalladīpanena sammāsaṅkappādayo dassitā maggaṅgādibhāvena ekalakkhaṇattā. “Jahāti pāpakaṇ”ti etena pariññābhisamayāpadayopi dassitā abhisamayalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. “Rāgadosamohakkhayā”ti etena avasiṭṭhakilesādīnampi khayā dassitā khepetabbabhāvena ekalakkhaṇattāti ayaṃ lakkhaṇo.

Catubyūhoti dadatoti gāthāyaṃ Bhagavato ko adhippāyo? Ye mahābhogataṃ patthayissanti, te dānaṃ dassanti dālididiyappahānāya. Ye averataṃ icchanti, te pañca verāni pajahissanti. Ye kusaladhammehi chandakāmā, te aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessanti. Ye nibbāyitukāmā, te rāgadosamohaṃ pajahissantīti ayamettha Bhagavato adhippāyo. Evaṃ nibbacananidānasandhaya vattabbāti. Ayaṃ catubyūho.

Āvaṭṭoti yañca adadato macchariyaṃ, yañca asaṃyamato veraṃ, yañca akusalassa pāpassa appahānaṃ, ayaṃ paṭipakkhaniddesena samudayo. Tassa alobhena ca adosena ca amohena ca dānādīhi pahānaṃ, imāni tīṇi kusalamūlāni. Tesāṃ paccayo aṭṭha sammattāni, ayaṃ maggo. Yo rāgadosamohānaṃ khayō, ayaṃ nirodhoti. Ayaṃ āvaṭṭo.

Vibhattīti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti ekaṃsena yo bhayahetu deti, rāgahetu deti, āmisakiñcikkahetu deti, na tassa puññaṃ vaḍḍhati. Yañca daṇḍadānaṃ satthadānaṃ paraviheṭhanatthaṃ apuññaṃ assa pavaḍḍhati. Yaṃ pana kusalena cittena anukampanto vā apacāyamāno vā annaṃ deti, pānaṃ vattham

yānaṃ mālāgandhavilepanaṃ seyyāvasathaṃ padīpeyyaṃ deti, sabbasattānaṃ vā abhayaḍānaṃ deti, mettacitto hitajjhāsayo nissaraṇasaññī dhammaṃ deseti. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti ekaṃsena abhayūparatassa cīyati, kiṃ kāraṇaṃ? Yaṃ asamatto, bhayūparato diṭṭhadhammikassa bhāyati “mā maṃ rājāno gahetvā hatthaṃ vā chindeyyuṃ -pa- jīvantampi sūle uttāseyyuṃ”ti, tena saṃyamena averaṃ cīyati. Yo pana evaṃ samāno veraṃ na cīyati. Yo pana evaṃ samādiyati, pāṇātipātassa pāpako vipāko diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāye ca, evaṃ sabbassa akusalassa, so tato āramati, iminā saṃyamena ceraṃ na cīyati. Saṃyamo nāma sīlaṃ. Taṃ catubbidhaṃ cetanā sīlaṃ, cetasikaṃ sīlaṃ, saṃvaro sīlaṃ, avītikkamo sīlanti. Kusalo ca jahāti pāpakanti pāpapahāyakā sattattimsa bodhipakkhiyā dhammā vattabbāti. Ayaṃ vibhatti.

Parivattanoti dadato puññaṃ pavaḍḍhati, adadatopi puññaṃ pavaḍḍhati, na dānamayikaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyati asaṃyamatopi veraṃ na cīyati, yaṃ dānena paṭisaṅkhānabalena bhāvanābalena. Kusalo ca jahāti pāpakaṃ. Akusalo pana na jahāti. Rāgadosamohakkhayā sa nibbuto. Tesāṃ aparikkhayā natthi nibbutīti. Ayaṃ parivattano.

Vevacanoti dadato puññaṃ pavaḍḍhati. Pariccāgato kusalaṃ upaciyati. Anumodatopi puññaṃ pavaḍḍhati cittappasādatopi veyyāvaccakiriyāyapi. Saṃyamatotī sīlasaṃvarato soraccato. Veraṃ na cīyatīti pāpaṃ na vaḍḍhati, akusalaṃ na vaḍḍhati. Kusaloti paṇḍito nipuṇo medhāvī parikkhako. Jahātīti samucchindati samugghāṭeti. Ayaṃ vevacano.

Paññattīti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti lobhassa paṇinissaggapaññattīti, alobhassa nikkhepapaññattīti. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti dosassa vikkhambhanapaññattīti, adosassa nikkhepapaññattīti. Kusalo ca jahāti pāpakanti mohassa samugghātapaññattīti, amohassa bhāvanāpaññattīti. Rāgadosamohassa pahānapaññattīti, alobhādosā mohassa bhāvanāpaññattīti. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti kilesānaṃ paṭippassaddhipaññattīti, nibbānassa sacchikiriyapaññattīti. Ayaṃ paññattīti.

Otaṇoṇoti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti dānaṃ nāma saddhādīhi indriyehi hotīti ayaṃ indriyehi otaṇoṇo. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti saṃyamo nāma sīlakkhandhoti ayaṃ khandhehi otaṇoṇo. Kusalo ca jahāti pāpakanti pāpappahānaṃ nāma tīhi vimokkhehi hoti. Tesāṃ upāyabhūtāni tīṇi vimokkhamukhānīti ayaṃ vimokkhamukhehi otaṇoṇo. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti vimuttikkhandho. So ca dhammadhātu dhammāyatanañcāti ayaṃ dhātūhi ca āyatanehi ca otaṇoṇoti. Ayaṃ otaṇoṇo.

Sodhanoti dadatoti-ādikā padasuddhi, no ārambhasuddhi. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti ayaṃ padasuddhi ca ārambhasuddhi cāti. Ayaṃ sodhano.

Adhiṭṭhānoti dadatoti ayaṃ ekattatā, cāgo pariccāgo dhammadānaṃ āmisadānaṃ abhayadānaṃ, aṭṭha dānāni vitthāretabbāni. Ayaṃ vemattatā. Saṃyamoti ayaṃ ekattatā. Pātimokkhasaṃvaro satisaṃvaroti ayaṃ vemattatā. Kusalo ca jahāti pāpakanti ayaṃ ekattatā. Sakkāyadiṭṭhiṃ pajahati vicikicchāṃ pajahatīti-ādikā ayaṃ vemattatā. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti ayaṃ ekattatā. Sa-upādisesā nibbānadhātu anupādisesā nibbānadhātūti ayaṃ vemattatāti. Ayaṃ adhiṭṭhāno.

Parikkhāroti dānassa pāmojjaṃ paccayo. Alobho hetu, saṃyamassa hirottappādayo paccayo. Yonisomanasikāro adoso ca hetu, pāpappahānassa samādhī yathābhūtañāṇadassanañca paccayo. Tisso anupassanā hetu, nibbutiyā maggasammādiṭṭhi hetu, sammāsaṅkappādayo paccayoti. Ayaṃ parikkhāro.

Samāropano hārasampātoti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti dānamayaṃ puññaṃkiriyaṃvatthu, taṃ sīlassa padaṭṭhānaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti sīlamayaṃ puññaṃkiriyaṃvatthu, taṃ samādhissa padaṭṭhānaṃ. Sīlena hi jhānenapi rāgādīkilesā na cīyanti. Yepissa tappaccayā uppajjeyyūṃ āsavā vighātapariḷāhā, tepissa na honti. Kusalo ca jahāti pāpakanti pahānapariññā, taṃ bhāvanāmayāṃ puññaṃkiriyaṃvatthu. Rāgadosamohakkhayā

sa nibbutoti rāgassapi khayā dosassapi khayā mohassapi khayā. Tattha rāgoti yo rāgo sārāgo cetaso sārājjanā lobho lubbhanā lubbhitattam abhijjhā lobho akusalamūlam. Dosoti yo doso dussanā dussitattam byāpādo cetaso byāpajjanā doso akusalamūlam. Mohoti yaṃ aññāṇam adassanam anabhisamayo asam bodho appaṭivedho dummejjham bālyam asampajaññam moho akusalamūlam. Iti imesaṃ rāgādīnam khayō nirodho paṭinissaggo nibbuti nibbāyanā parinibbānam sa-upādisesā nibbānadhātu anupādisesā nibbānadhātūti. Ayaṃ samāropano hārasampāto.

Missakahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nayasamuṭṭhānavāraṇṇanā

79. Evaṃ nānāsuttavasena ekasuttavasena ca hāravīcāram dassetvā idāni nayavīcāram dassetuṃ “**tattha katamaṃ nayasamuṭṭhānan**”ti-ādi āradham. Kasmā panettha yathā “tattha katamo desanāhāro, assādādīnavatāti gāthā. Ayaṃ desanāhāro kiṃ desayati”ti-ādīnā hāraniddeso āradhho, evaṃ “tattha katamo nandiyāvaṭṭo, taṇhaṅca avijjampi cāti gāthā, ayaṃ nandiyāvaṭṭo kiṃ nayati”ti-ādīnā anārabhitvā samuṭṭhānamukhena āradhanti? Vuccate—hāranayānam visayabhedato. Yathā hi hārā byañjanamukhena suttassa atthasamvaṇṇanā, na evaṃ nayā. Nayā pana nānāsuttato niddhāritehi taṇhāvijjādīhi mūlapadehi catusaccayojanāya nayato anubujjhiyamāno dukkhādi-attho. So hi maggañāṇam nayati sampāpetīti **nayo**. Paṭivijjhantānam pana ugghaṭitaññu-ādīnam tiṇṇam veneyyānam vasena mūlapadavibhāgato tidhā vibhattā. Ekameko cetha yato neti, yaṅca neti, tesam saṅkilesavodānānam vibhāgato dvisaṅgaho catucha-aṭṭhadiso cāti bhinno hāranayānam visayo. Tathā hi vuttam “hārā byañjanavīcayo, suttassa nayā tayo ca suttattho”ti¹. Evaṃ visiṭṭhavisayattā hāranayānam hārehi aññathā naye niddisanto “tattha katamaṃ nayasamuṭṭhānan”ti-ādīmāha.

1. Khu 10. 1 piṭṭhe.

Tatthāyaṃvacanattho—samuṭṭhahanti etenāti **samuṭṭhānaṃ**. Ke samuṭṭhahanti? Nayā. Nayānaṃ samuṭṭhānaṃ **nayasamuṭṭhānaṃ**. Kim pana taṃ? Taṃtaṃmūlapadehi catusaccayojanā. Sā hi nandiyāvaṭṭādīnaṃ nayānaṃ uppattiṭṭhānatāya samuṭṭhānaṃ bhūmīti ca vuccati. Tathā ca vakkhati “ayaṃ vuccati nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmī”¹. **Pubbā koṭi na paññāyati avijjāya ca bhavataṇhāya cāti-ādi** nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmidassanaṃ. Tattha **pubbā koṭi na paññāyatīti** asukassa nāma Buddhassa Bhagavato, asukassa vā cakkavattino kāle avijjā bhavataṇhā ca uppannā. Tato pubbe nāhosīti evaṃ avijjābhavataṇhānaṃ na kāci purimā mariyādā upalabbhati. Kasmā? Anamataggattā saṃsārassa. Vuttañhetam “anamataggoyaṃ bhikkhave saṃsāro, pubbā koṭi na paññāyatī”² vitthāro. **Tatthāti** avijjābhavataṇhāsu. Yadipi avijjāya saṃyojanabhāvo, taṇhāya ca nīvaraṇabhāvo **Pāliyaṃ** vutto, tathāpi avijjāya paṭicchādītādīnavehi bhavehi taṇhā saṃyojetīti imassa atthassa dassanattham “**avijjānīvaraṇam taṇhāsaṃyojanan**”³ti vuttam.

Avijjāsaṃyuttāti avijjāya missitā, avijjāya vā abhinivesavatthūsu baddhā. **Avijjāpakkhena vicarantīti** avijjāpakkhena avijjāsaṃyuttena dvādasavidhena vipallāsenā abhinivesavatthubhūte ārammaṇe pavattanti. **Te vuccanti diṭṭhacaritāti** te avijjābhūte rūpādīni niccādito abhinivisantā diṭṭhacaritāti vuccanti, diṭṭhacaritā nāmāti attho. **Taṇhāpakkhenāti** aṭṭhasatataṇhāvicaritena. Diṭṭhivicarite taṇhāvicarite ca paṭipattiyā vibhajitvā dassetuṃ “diṭṭhacaritā”⁴ti-ādi vuttam. Tattha **attakilamathānuyoganti** attano kāyassa kilissanapayogaṃ attaparitāpanapaṭipattim. **Kāmasukhallikānuyoganti** kāmasukhassa allīyanapayogaṃ kāmesu pātabyatam.

Yadipi bāhirakā “dukkhaṃ taṇhā”⁵ti ca jānanti “idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkhaṃ”⁶ti, “ayaṃ taṇhā, ayaṃ tassā virāgo”⁷ti pariññeyyapahātabbhāvena pana na jānanti, iti pavattipavattihetumattampi na jānanti. Kā pana kathā nivattinivattihetūsūti āha “**ito bahiddhā natthi saccavavattānan**”⁸ti-ādi.

1. Khu 10. 93 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 387; Abhi 4. 30 piṭṭhādīsu.

Tattha **saccappakāsanā**ti saccadesanā. **Samathavipassanākosallanti** samathavipassanāsu bhāvanākosallaṃ, tāsu uggahaparipucchāsavanamanasikāra¹kosallaṃ vā. Vipassanādhiṭṭhānañcettha samathaṃ adhippetāṃ. **Upasamasukhappattī**ti kilesānaṃ vūpasamasukhādhi²gamo. **Viparītacetā**ti micchābhini³viṭṭhacetā. **Natthi sukkena sukhanti** yaṃ anavajjapaccayaparibhogasukhena kāyaṃ cittaṃ ca paṭippassaddhadarathaṃ katvā ariyehi patta⁴bbāṃ upasamasukhaṃ, taṃ paṭikkhipati. **Dukkhenā**ti kāyakhedanadukkhe⁵na.

So lokāṃ vaḍḍhayatīti so kāme paṭisevento attabhāvasaṅkhātāṃ lokāṃ vaḍḍheti pīneti. Puttanattuparamparāya vā¹ saṃsārassa anupacchedanato sattalokaṃ vaḍḍheti. **Bahuṃ puññaṃ pasavatī**ti attano pañcahi kāmaguṇehi santappanena puttamukhadassanena ca bahuṃ puññaṃ uppādeti. Abhinivesassa nātidalḥatāya **evaṃsaññī**. Dalḥatāya **evaṃdiṭṭhī dukkhena sukhaṃ patthayamānā** attakilamathānuyogamanuyuttā kāmesu puñña²saññī kāmasukhallikānuyogamanuyuttā ca viharantīti yojetabbāṃ.

Tadabhiññā santāti tathāsaññino samānā. **Rogameva vaḍḍhayantī**ti attabhāvarogameva kilesarogameva vā aparāparaṃ vaḍḍhenti. **Gaṇḍasallesupi** eseva nayo. **Rāgābhitunnā**ti yathāvuttarogabyādhitā. **Gaṇḍapatipīlitā**ti yathāvuttagaṇḍabādhitā. **Sallānuviddhā**ti yathāvuttasallena anupaviṭṭhā. **Ummujjanimujjānī**ti upapajjanacavanāni. **Ugghātanigghātanti** uccāvaca³bhāvaṃ. **Rogagaṇḍasallabhesajjanti** yathāvuttarogāditikicchanaṃ, samathavipassanaṃ sandhāya vadati. Tenevāha “**samathavipassanā roganigghātakabhesajjan**”ti. Tattha **roganigghātakanti** rogavūpasama⁴naṃ. “**Saṃkilesa dukkhan**”ti-ādinā saccāni tesāṃ pariññeyyādibhāvena katheti.

Tattha saṃkilesa dukkhanti attakilamathānuyogakāmasukhallikānuyogasaṃkilesavanto, tehi vā saṃkilissamāno rūpārūpakāyo dukkhaṃ ariyasaccaṃ. **Tadabhisaṅgo taṇhā**ti tattha abhisaṅgo āsaṅgoti laddhanāmā taṇhā.

80. Idāni diṭṭhicaritataṇhācaritānaṃ sakkāyadhiṭṭhidassane² pavattibhedāṃ dassetuṃ “**diṭṭhicaritā**”ti-ādi vuttāṃ. Tattha diṭṭhicaritā rūpaṃ attato

1. Puttanattuparamparāya vā (Ka)

2. Sakkāyadassane (Sī)

upagacchantīti **diṭṭhicaritā** diṭṭhābhinivesassa balavabhāvato rūpaṃ “attā”ti gaṇhanti. Tesañhi attābhiniveso balavā, na tathā attaniyābhiniveso. Esa nayo **vedananti-ādīsupi**. **Tañhācaritā rūpavantaṃ attānanti** tañhācaritā tañhābhinivesassa balavabhāvato rūpaṃ attano kiñcanapalibodhabhāve ṭhapetvā avasesaṃ vedanādiṃ “attā”ti gaṇhanti. **Attani vā rūpanti** attādhāraṃ vā rūpaṃ. **Rūpasmiṃ vā attānanti** rūpādhāraṃ vā attānaṃ. **Vedanāvantaṃ**ti-ādīsupi eseva nayo. Etesañhi attaniyābhiniveso balavā, na tathā attābhiniveso. Tasmā yathāladham attaniyanti kappetvā tadaññaṃ “attā”ti gaṇhanti. **Ayaṃ vuccati vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhī**ti ayaṃ pañcasu upādānakkhandhesu ekekasmīṃ catunnaṃ catunnaṃ gāhānaṃ vasena vīsativatthukā sati vijjamāne khandhapañcakasaṅkhāte kāye, satī vā vijjamānā tattha diṭṭhīti sakkāyadiṭṭhī.

Lokuttarā sammādiṭṭhīti paṭhamamaggasammādiṭṭhī. **Anvāyikā**ti sammādiṭṭhiyā anugāmino. Yadā sammādiṭṭhī sakkāyadiṭṭhiyā pajahanavasena pavattā, tadā tassā anuṇabhāvena pavattamānakāti attho. Ke pana teti? Āha “**sammāsaṅkappo**”ti-ādi. “**Te tayo khandhā**”ti-ādinā ariyamaggato khandhamukhena samathavipassanā niddhāreti. “**Tattha sakkāyo**”ti-ādi catusaccaniddhāraṇaṃ. Taṃ sabbaṃ suviññeyyameva.

Puna “**tattha ye rūpaṃ attato upagacchantī**”ti-ādinā sakkāyadassanamukhena ucchedādi-antadvayaṃ, majjhimañca paṭipadaṃ niddhāreti. Tattha **ime vuccanti ucchedavādinoti** ime rūpādikā pañcakkhandhe attato upagacchantā rūpādīnaṃ aniccabhāvato ucchijjati attā vinassati na hoti paraṃ maraṇāti evaṃ abhinivisanato “ucchedavādino”ti vuccanti. **Ime vuccanti sassatavādinoti** ime “rūpavantaṃ vā attānaṃ”ti-ādinā¹ rūpādivinimutto añño koci attāti¹ upagacchantā “so nicco dhuvo sassato”ti abhinivisanato “sassatavādino”ti vuccanti. “**Ucchedasassatavādā ubho antā, ayaṃ saṃsārapavattī**”ti-ādi saccaniddhāraṇaṃ, taṃ suviññeyyaṃ.

Ucchedasassataṃ samāsato vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhīti attā ucchijjati attā niccoti ca ādippavattanato ucchedasassatadassanaṃ

1-1. Rūpādivinimutto attā añño koci vibhattoti (Ka)

saṅkhepato vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhi eva hoti. Sabbopi hi attavādo sakkāyadiṭṭhi-antogadho evāti. **Vitthārato dvāsaṭṭhi diṭṭhigatānī** ucchedasassatadassanaṃ vitthārena¹ **Brahmajāle**² āgatāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni. **Tesanti** evaṃ saṅkhepavitthāravantānaṃ ucchedasassatadassanānaṃ. **Paṭipakkhoti** pahāyakapaṭipakkho. **Tecattālīsam bodhipakkhiyā dhammā**ti aniccasaññā dukkhasaññā anattasaññā pahānasaññā virāgasaññā nirodhasaññā cattāro satipaṭṭhānā -pa- ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti ete tecattālīsam bodhipakkhiyā dhammā.

Evaṃ vipassanāvasena paṭipakkhaṃ dassetvā puna samathavasena dassetuṃ “**aṭṭha vimokkhā dasa ca kasiṇāyatanānī**”ti vuttaṃ. **Dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni mohajālanti** dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni mohajālahetukattā mohajālañca. **Anādi-anidhanapavattanti** purimāya koṭiyā abhāvato anādi. Asati paṭipakkhādhigame santānavasena anupacchedena pavattanato anidhanappavattaṃ. Yasmā pana mohajālahetukāni diṭṭhigatāni mohajāle padālīte padālītaṃ honti, tasmā vuttaṃ “**tecattālīsam bodhipakkhiyā dhammā nīṇavajiraṃ mohajālappadālanam**”ti.

Tattha **nīṇavajiranti** vajirūpamaññaṃ. Aṭṭha samāpattiyo samāpajjitvā tejetvā tikkhasabhāvaṃ āpāditaṃ mipassanāññaṃ maggaññañca nīṇavajiraṃ. Idameva hi nīṇaṃ Bhagavato pavattaṃ “mahāvajiraññaṃ”ti vuccati. Taṃ pana sasambhāraṃ katvā dassento “tecattālīsam bodhipakkhiyā dhammā”ti āha. **Mohajālappadālananti** pubbabhāge vikkhambhanavasena maggakkhaṇe samucchedavasena avijjābhavataṇhānaṃ padālanam. Atītādibhedabhinnesu rūpādīsu saka-attabhāvādīsu ca samsibbanavasena pavattanato jālaṃ bhavataṇhā. Tassā hi taṇhā jālinī sibbinī jālanti ca adhivacananti. Evaṃ attakilamathānuyoga kāmasukhallikānuyoga diṭṭhitaṇhābhinivesasassatucchedānaṃ niddhāraṇavasena mohajālapariyāyavisesato avijjātaṇhā vibhajitvā yathānusandhinā saṅkilesapakkhaṃ nigamento “**tena vuccati pubbā koṭi na paññāyati avijjāya ca bhavataṇhāya cā**”ti āha.

1. Dassanavithārena (Sī), dassanānaṃ vitthārena (Ka)

2. Dī 1. 11 piṭṭhādīsu.

81. “**Tattha diṭṭhicarito**”ti-ādinā vodānapakkham dasseti. Tattha **sallekhānusantata**vuttīti anupaddutasallekhavutti. Kasmā? Yasmā **sallekhe tibbagāra**vo. Diṭṭhicarito hi tapojigucchādinā anupāyenapi yebhuyyena kilesānaṃ sallekhanādhippāyena carati, tasmā so sāsane pabbajito dhutadhammavasena sallekhapaṭipadaṃ pūreti. **Sikkhānusantata**vuttīti acchiddacatupārisuddhisīlavutti. Diṭṭhiyā savisaye paññāsadisī pavattīti so visujjhamāno paññādhiko hotīti āha “**diṭṭhicarito sammattaniyāmaṃ okkamanto dhammānusārī bhavati**”ti. Taṇhāvasena micchāvimokkho hotīti taṇhācarito visujjhamāno saddhādhikova hoti, tasmā vuttaṃ “**taṇhācarito sammattaniyāmaṃ okkamanto saddhānusārī bhavati**”ti. **Diṭṭhicarito sukhāya paṭipadāyā**ti-ādi paṭipadāniddeṣo heṭṭhā **Desanāhāravibhaṅge**¹ āgato eva, atthopi tattha sabbappakārato vutto eva.

Apubbapadesu pana **viveciyamā**noti vimociyamāno. **Paṭinissaratī**ti niyyāti vimuccatīti attho. **Dandhañca dhammaṃ ājānātī**ti taṇhācaritassa mandapaññassa vasena vuttaṃ. Tikkhapañño pana khippaṃ dhammaṃ ājānātīti. “**Sattāpi duvidhā**”ti-ādinā indriyavibhāgena puna paṭipadāvibhāgaṃ dasseti, taṃ suviññeyyaṃ.

“**Ye hi kecī**”ti-ādinā tāsāṃ paṭipadānaṃ niyyāne tīsupi kālesu ekantikabhāvaṃ dasseti. Tattha **imāhi eva catūhi paṭipadāhī**ti imāhi eva catūhi paṭipadāhi, tabbinimuttāya aññāya paṭipadāya abhāvato. **Catukkamagganti** paṭipadācatukkaṃ, paṭipadā hi maggoti. Atha vā **catukkamagganti** nandiyāvaṭṭassa catuddisāsāṅkhātāṃ maggaṃ. Tā pana catasso disā disālocananaye āgamissanti. Kimatthaṃ pana catukkamaggaṃ paññāpentīti āha “**abudhajanasevitāyā**”ti-ādi. Tattha **abudhajanasevitāyā**ti apaṇḍitajanasevitāya. **Bālakantāyā**ti bālayanakāmitāya. **Rattavāsiniyā**ti rattesu rāgābhībhūtesu vasatīti rattavāsini, tassā. **Nandiyā**ti tatra tatrābhinandanaṭṭhena nandīsāṅkhātāya. **Avatṭanattanti** samucchindanattāṃ. **Ayaṃ vuccati nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmī**ti ayaṃ taṇhāvijjānaṃ vasena saṅkilesapakkhe dve disā samathavipassanānaṃ

1. Khu 10. 8 piṭṭhe.

vasena vodānapakkhepi dve disā catusaccayojanā nandiyāvaṭṭassa nayassa samuṭṭhānatāya bhūmīti.

82. Evaṃ nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmiṃ niddisitvā idāni tassa disābhūtaḍḍhamme niddisantena yasmā cassa disābhūtaḍḍhammesu vuttasu disālocananayo vuttoyeva hoti, tasmā **“veyyākaraṇesu hi ye kusalākusalā”**ti disālocanalakkhaṇaṃ ekadesena paccāmasitvā **“te duvidhā upaparikkhitabbā”**ti-ādi āradḍhaṃ. Tattha **teti** disābhūtaḍḍhammā. **Duvidhā**ti **“ime saṃkilesadhammā, ime vodānadhammā”**ti evaṃ duvidhena. **Upaparikkhitabbā**ti upapattito parito ikkhitabbā, dhammayuttito taṃtaṃdisābhāvena pekkhitabbā ālocitabbāti attho.

Yaṃ pakāraṃ sandhāya **“duvidhā upaparikkhitabbā”**ti vuttaṃ, taṃ dasseti **“lokavaṭṭānusārī ca lokavivaṭṭānusārī cā”**ti. Tassattho—loko eva vaṭṭaṃ lokavaṭṭaṃ. Lokavaṭṭabhāvena anusarati pavattatīti lokavaṭṭānusārī, saṃkilesadhammoti attho. Lokassa, lokato vā vivaṭṭaṃ lokavivaṭṭaṃ, nibbānaṃ. Taṃ anusarati anulomanavasena gacchatīti lokavivaṭṭānusārī, vodānadhammoti attho. Tenevāha **“vaṭṭaṃ nāma saṃsāro, vivaṭṭaṃ nibbānaṃ”**ti.

Taṃ kathaṃ daṭṭhabbanti taṃ kathaṃ kena pakārena daṭṭhabbanti ce? **Upacayena.** Yathā kataṃ kammaṃ phaladānasamatthaṃ hoti, tathā kataṃ upacitanti vuccati. Evaṃ upacitabhāve kammaṃ nāma hoti, vipākavaṭṭassa kāraṇaṃ hotīti attho. Sabbepi kilesā catūhi vipallāsehi niddisitabbā, dasannampi kilesānaṃ vipallāsahetubhāvato. **Te kattha daṭṭhabbā**ti te pana vipallāsā kattha passitabbāti āha **“dasa vatthuke kilesapuñje”**ti. Dasavidhakāraṇe kilesasamūhete attho. Tattha kilesāpi kilesavatthu, kilesānaṃ paccayadhammāpi kilesavatthu. Tesu kāraṇabhāvena purimasiddhā kilesā parato paresaṃ kilesānaṃ paccayabhāvato kilesāpi kilesavatthu. Ayonisomanasikāro, ayonisomanasikāraparikkhatā ca dhammā kilesuppattihetubhāvato kilesappaccayāpi kilesavatthūti daṭṭhabbāṃ.

Cattāro āhārāti ettha āhārasīsenā tabbisayā kilesāpi adhippetā. **Catasso viññāṇaṭṭhitiyoti** etthāpi eseva nayo. “**Paṭhame āhāre**”ti-ādinā dasavatthuke kilesapuñje purimaṃ purimaṃ pacchimassa pacchimassa kāraṇanti dasseti. Tattha **paṭhame āhāreti** visayabhūte paṭhame āhāre paṭhamo vipallāso pavattatīti attho. Sesāhāresupi eseva nayo. **Paṭhame vipallāseti** paṭhame vipallāse appahīne sati **paṭhamam upādānam** pavattatīti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Yam panettha vattabham, tam niddeseyeva kathayissāma.

83. Idāni dasavatthukam kilesapuñjam taṇhāvijjāvasena dve koṭṭhāse karonto “**yo ca kabaḷikāro āhāro**”ti-ādimāha. Tattha kabaḷikārāhāram phassāhāraṇca aparijānantassa taṇhācaritassa yathākkamam kāyavedanāsu tibbo chandarāgo hoti, iti upakkilesassa chandarāgassa hetubhāvato yo ca kabaḷikāro āhāro, yo ca phasso āhāro, **ime taṇhācaritassa puggalassa upakkilesāti** vuttā. Tathā manosañcetanāhāram viññāṇāhāraṇca aparijānanto diṭṭhicarito tesu attasaññī niccasaññī ca hotīti vuttanayeneva te diṭṭhicaritassa puggalassa upakkilesāti vuttā. Tathā purimakā dve vipallāsā purimakāni eva ca dve dve upādāna yoga ganthāsava oghasalla viññāṇaṭṭhiti agatigamanāni taṇhāpadhānattā taṇhāsabhāvattā taṇhāvisayattā ca taṇhācaritassa upakkilesāti vuttā. Pacchimakāni pana tāni diṭṭhipadhānattā diṭṭhisabhāvattā diṭṭhivisayattā ca diṭṭhicaritassa upakkilesāti vuttāti daṭṭhabbā.

84. **Kabaḷikāre āhāre “asubhe subhan”ti vipallāsoti** catūsu āhāresu kabaḷikāre āhāre catūsu ca vipallāsesu “asubhe subhan”ti vipallāso daṭṭhabbo kabaḷikārāhārassa asubhasabhāvattā asubhasamuṭṭhānattā ca. Tathā phassāhārassa dukkhasabhāvattā dukkhapaccayattā ca visesato tattha “dukkhe sukhan”ti vipallāso. Tathā yebhuyyena sattā viññāṇe niccasaññīno, saṅkhāresu ca attasaññīno, cetanāpadhānā ca saṅkhārāti vuttam “**Viññāṇe āhāre -pa- attāti vipallāso**”ti. **Paṭhame vipallāse ṭhito kāme upādiyatīti** “asubhe subhan”ti vipariyesaggāhī kilesakāmena vatthukāme dalham

gaṇhāti. **Idaṃ vuccati kāmupādānanti** yaṃ tathā kāmānaṃ gahaṇaṃ, idaṃ vuccati kāmupādānaṃ. “Dukkhe sukhan”ti vipariyesaggāhī “sīlabbatehi anāgate bhavavisuddhīti taṃ nibbutisukhan”ti daḷhaṃ gaṇhāti. “Anicce niccan”ti vipariyesaggāhī “sabbe bhavā niccā dhuvā sassatā avipariṇāmadhammā”ti saṃsārābhinandiniṃ bhavadiṭṭhiṃ daḷhaṃ gaṇhāti. “Anattāni attā”ti vipariyesaggāhī “asati attani kassidaṃ kammaphalaṃ, tasmā so karoti, so paṭisaṃvedeti”ti attadiṭṭhiṃ daḷhaṃ gaṇhātīti imamatthaṃ dasseti “**dutiye vipallāse ṭhito**”ti-ādinā.

Ayaṃ vuccati kāmayogoti yena kāmarāgasāṅkhātēna kāmupādānena vatthukāmehi saha satto saṃyojīyati, ayaṃ kāmarāgo “kāmayogo”ti vuccati. **Ayaṃ vuccati bhavayogoti** yato sīlabbatupādānasāṅkhātēna bhavupādānena bhavena saha satto saṃyojīyati, ayaṃ bhavarāgo “bhavayogo”ti vuccati. **Ayaṃ vuccati diṭṭhiyogoti** yāya ahetukadiṭṭhi-ādisāṅkhātāya pāpikāya diṭṭhiyā, sakkāyadiṭṭhi-ādi-avasiṭṭhadiṭṭhiyā ca satto dukkhena saha saṃyojīyati, ayaṃ pāpikā diṭṭhi “diṭṭhiyogo”ti vuccati. **Ayaṃ vuccati avijjāyogoti** yāya attavādupādānena sakalavaṭṭadukkhena ca saha satto saṃyojīyati, ayaṃ avijjā “avijjāyogo”ti vuccati.

Yasmā pana kāmayogādayo abhijjhākāyaganthādīnaṃ paccayā honti, tasmā “**paṭhame yoge ṭhito abhijjhāya kāyaṃ ganthatī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **abhijjhāya kāyaṃ ganthatīti** parābhijjhāyanalakkhaṇāya abhijjhāya nāmakāyaṃ ganthati ghaṭṭetīti attho. Tathā bhavapatthanāya appahīnattā bhavadiṭṭhibhavarāgavasena āghātavattūsu sattā cittāni padūsentīti āha “**dutiye yoge ṭhito byāpādena kāyaṃ ganthatī**”ti. Tathā diṭṭhivasena avijjāvasena ca sīlabbatehi sujjhati, idameva saccaṃ moghamaññanti ca abhinivisatīti āha “**Tatiye -pa- idaṃsaccābhinivesena kāyaṃ ganthatī**”ti.

Tassāti tassa abhijjhādīhi samannāgatassa puggalassa. **Evam ganthitāti** evaṃ abhijjhāyanādivasena¹ nāmakāyaṃ ganthitvā ṭhitā.

1. Abhijjhādivasena (Sī)

Āsavantīti āsavabhāvena pavattanti. **Kuto ca vuccati āsavantīti** kuto pana hetuto te kilesā āsavantīti āsavahetuṃ pucchati. Yasmā pana kilesā kusalappavattiṃ nivāretvā cittaṃ pariyādāya tiṭṭhantā, maggena asamucchinnā eva vā āsavānaṃ uppattihetu honti, tasmā **“anusayato vā pariyaṭṭhānato vā”**ti vuttaṃ. **Abhijjhākāyaganthena kāmāsavoti** abhijjhākāyaganthena siddhena kāmarāgasabhāvattā kāmāsavo siddho hoti. Katthacideva visaye domanassito tappaṭipakkhe visaye tabbisayabahule ca bhavē patthetīti āha **“byāpādakāyaganthena bhavāsavo”**ti.

Parāmāsakāyaganthena diṭṭhāsavoti sīlabbatārāmāsakāyaganthena siddhena taṃsabhāvattā aparāparaṃ vā diṭṭhiyo ganthentassa diṭṭhāsavo siddho hoti. **Idamsaccābhinivesakāyaganthena avijjāsavoti** “idameva saccaṃ moghamaññaṃ”ti abhinivisantaṃ ayonisomanasikārato anekehi akusalehi dhammehi saddhiṃ avijjāsavo uppajjati, sabbesaṃ vā akusaladhammaṇaṃ avijjāpubbaṅgamattā idamsaccābhinivesakāyaganthena siddhena tassa hetubhūto avijjāsavo siddho hoti.

Yasmā pana āsavā eva paribuddhā vaṭṭasmim ohananti osādentīti “oghā”ti vuccanti, tasmā vuttaṃ **“tassa ime cattāro āsavā”**ti-ādi.

Anusayasahagatāti anusayabhāvaṃ appaṭikkhipitvā gatā pavattā, anusayabhūtā va. **Ajjhāsayanti** cittaṃ. **Anupaviṭṭhāti** ogāḷhā. **Hadayaṃ āhacca tiṭṭhantīti** cittassa abhantarasāṅkhātāṃ hadayaṃ āhantvā tiṭṭhanti. Tathā hi vuttaṃ **Aṭṭhasāliniyam**¹ “abhantaraṭṭhena hadayan”ti. **Tena vuccanti sallāti** yasmā ajjhāsayaṃ anupaviṭṭhā hadayaṃ āhacca tiṭṭhanti, tena vuccanti “sallā”ti. Piḷājananaṃ duruddharaṇatā ca sallatṭho. “Eso me attā”ti gahaṇamukhena “esohamasmi”ti gahaṇaṃ hotīti diṭṭhiṃ nissāyapi mānaṃ jappentīti āha **“diṭṭhoghena mānasallo”**ti.

Pariyādinnanti aññaṃ okāsaṃ adatvā samantato gahitaṃ. **Catūsu dhammesu saṅṭhahatīti** ārammaṇapaccayatāya ārammaṇabhūtesu

1. Abhi-Ṭṭha 1. 185 piṭṭhe.

catūsu dhammesu patiṭṭhahati. Tāni sarūpato dasseti “**rūpe vedanāya saññāya saṅkhāresū**”ti. **Nandūpasecanenāti** lobhasahagatassa sampayuttā nandīsahajātaḷoṭiyā, itarassa upanissayakoṭiyā upasecananti nandūpasecanam, tena nandūpasecanena. Kena pana tam nandūpasecananti āha “**rāgasallena nandūpasecanena viññāṇenā**”ti.

Tattha **rāgasallenāti** rāgasallena hetubhūtena nandūpasecanena viññāṇenāti itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanam. **Rūpūpagā viññāṇaṭṭhiti** rūpameva ārammaṇakaraṇavasena upagantabbato, viññāṇassa patiṭṭhābhāvato ca rūpūpagā viññāṇaṭṭhiti. Tiṭṭhati etthāti ṭhiti. Pañcavokārabhavasmiñhi abhisāṅkhāraviññāṇam rūpakhandham nissāya tiṭṭhati. **Dosasallenāti** sahajātena dosasallena. Yadā vedanūpagā viññāṇaṭṭhiti vuccati, tadā upanissayakoṭiyāva nandiyā upasittam viññāṇam daṭṭhabbam. Vedanāpi domanassavedanāva. Yadā ca upanissayapaccayabhūtena dosasallena vedanūpagā viññāṇaṭṭhiti vuccati, tadā sahajātaḷoṭiyā, upanissayakoṭiyā vā nandiyā upasittam viññāṇam daṭṭhabbam. Vedanā pana tissopi tissannam vedanānam ārammaṇūpanissayabhāvato. Tattha paṭhamanayo domanassarammaṇassa abhisāṅkhāraviññāṇassa vasena vutto. Duttiyo sabbavedanārammaṇassa vasenāpi daṭṭhabbam.

Mānasallenāti mānasallena sahajātena, upanissayabhūtena vā. **Mohasallenāti** etthāpi eseva nayo. Ettha ca anādimatisamsāre itthipurisā rūpābhirāmāti rāgasallavasena paṭhamā viññāṇaṭṭhiti yojitā. Sabbāyapi vedanāya dukkhapariyāyasabbhāvato dukkhāya ca doso anusetīti dosasallavasena dutiyā, saññāvasena “seyyohamasmī”ti maññanā hotīti mānasallavasena tatiyā, saṅkhāresu samūhaghanam dubbinihbhoganti¹ mohasallavasena catutthī viññāṇaṭṭhiti yojitāti daṭṭhabbā.

Upatthaddhanti olubbhārammaṇabhūtāhi viññāṇaṭṭhitihi upatthambhitam. **Tañca kamanti** yam “cetanā cetasikan”ti pubbe² vuttam. **Ime ca kilesāti** ime ca dasavattukā kilesā. Sesam suviññeyyameva.

1. Dubbinibbedhanti (Ka)

2. Khu 10. 94 piṭṭhe.

85. Idāni āhārādayo nayānaṃ saṅkilesapakkhe disābhāvena vavatthapetuṃ “**imā catasso disā**”ti-ādi āraddhaṃ, taṃ uttānameva. Puna **kabaḷikāro āhāro**ti-ādi āhārādīsuyeva yassa puggalassa upakkilesā, taṃ vibhajitvā dassetuṃ āraddhaṃ. Tattha **dasannaṃ suttānanti** ekadesesu samudāyavohārena vuttaṃ. Samudāyesu hi pavattā samaññā avayavesupi dissati, “yathā paṭo daḍḍho, samuddo diṭṭho”ti ca. **Eko atthoti** ekassa atthassa nipphādanato vuttaṃ. **Byañjanameva nānanti** ettha byañjanaggahaṇena byañjanatthopi gahitoti daṭṭhabbaṃ. Dasahipi suttapadehi savatthukā taṇhā vuttā. Taṇhā ca rāgacaritaṃ puggalaṃ khippaṃ dūsetīti āha “**ime rāgacaritassa puggalassa upakkilesā**”ti. Yathā ca paṭhamadisābhāvena vuttadhammā rāgacaritassa upakkilesā, evaṃ dutiyadisābhāvena vuttadhammā dosacaritassa. Tatiyacatutthadisābhāvena vuttadhammā yathākkamaṃ diṭṭhacaritassa mandassa tikkhassa ca upakkilesā vuttā. Tesāṃ upakkilesabhāvo vuttanayānusārena vedītabbo.

Āhāravipallāsādayo yadipi sabbehi tīhi vimokkhamukhehi pubbabhāge yathārahaṃ pariññeyyā pahātabbā ca. Yassa pana dukkhānupassanā purime āhāradvaye dukkhākārena bahulaṃ pavattati, tassa vasena yo ca kabaḷikāro āhāro, yo ca phasso āhāro, ime appaṇihitena vimokkhamukhena pariññāṃ gacchantīti vuttaṃ. Esa nayo sesesu. Evañcetaṃ, na aññathā. Na hi ariyamaggānaṃ viya pahātabbesu vinokkhamukhānaṃ pariññeyyapahātabbesu koci niyamo sambhavati. **Iti sabbe lokavaṭṭānusārino dhammā niyyanti, te lokā tīhi vimokkhamukhehīti** nigamaṇaṃ. Tassattho—iti evaṃ vuttappakārā sabbe āhārādayo lokasaṅkhātavaṭṭānusārino dhammā te lokabhūtā vaṭṭato niyyanti aniccānupassanādīhi tīhi vimokkhamukhehīti.

86. Evaṃ saṅkilesapakkhe disābhūtadhamme niddisitvā idāni vodānapakkhe disābhūtadhamme dassetuṃ “**catasso paṭipadā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha dibba brahma ariya āneñjavihāroti **cattāro viharā**. Mānappahāna-ālayasamugghāta-avijjāpahānabhavūpasamā **cattāro acchariyā abbhutā dhammā**. Saccādhiṭṭhānādīni **cattāri adhiṭṭhānāni**. Chandasamādhībhāvanādayo **catasso samādhībhāvanā**. Indriyasamvaro tapasaṅkhāto

puññadhammo bojjaṅgabhāvanā sabbūpadhipaṭinissaggasaṅkhātāṃ nibbānañcāti **cattāro sukhabhāgiyā dhammā** veditabbāti.

Paṭhamā paṭipadāti-ādi paṭipadāsatiṭṭhānādīnaṃ abhedasandassanaṃ. Yadi evaṃ kasmā visuṃ gahaṇaṃ katanti? Dasavatthukassa kilesapuñjassa paṭipakkhabhāvadassanattamaṃ paṭipadādidasakaniddeso. Tathā hi vakkhati “cattāro āhārā tesāṃ paṭipakkho catasso paṭipadā”ti-ādi¹. Kiñcāpi catūsu satipaṭṭhānesu “idaṃ nāma satipaṭṭhānaṃ imāya eva paṭipadāya ijjhatī”ti niyamo natthi, tathāpi paṭhamāya paṭipadāya paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ sambhavatīti sambhavavasena evaṃ vuttaṃ “**paṭhamā paṭipadā, paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ**”ti. Yasmā pana āhāravipallāsādīnaṃ viya paṭipadāsatiṭṭhānādīnaṃ atthato nānattaṃ natthi. Satipaṭṭhānāniyeva hi tathā tathā paṭipajjamānāni dukkhāpaṭipadādandhābhiññādīnāmakāni honti, tasmā yathā saṃkilesapakkhe “paṭhame āhāre paṭhamo vipallāso”ti-ādīnaṃ adhikaraṇabhedena vuttaṃ, evaṃ adhikaraṇabhedāṃ akatvā “paṭhamā paṭipadā, paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ”ti-ādi vuttaṃ. Sesesupi eseva nayo.

Andhassa pabbatārohanaṃ viya kadācideva uppajjanakaṃ **acchariyaṃ**, accharāyoggaṃ acchariyanti porāṇā. Abhūtapubbaṃ bhūtanti **abbhūtaṃ**. Ubhayampetaṃ vimhayāvahassa adhivacanaṃ. Na hi mānappahānādito aññaṃ durabhisambhavataṃ vimhanīyañca upalabbhatīti adhiṭṭhāti etena, ettha vā, adhiṭṭhānamattameva vā tanti **adhiṭṭhānaṃ**. Saccañca taṃ adhiṭṭhānañca, saccassa vā adhiṭṭhānaṃ, saccāṃ adhiṭṭhānaṃ etassāti vā **saccādhiṭṭhānaṃ**. Sesesupi eseva nayo. Samādhi eva bhāvetabbatāya **samādhibhāvanā**. Sukhaṃ bhajatīti **sukhabhāgiyo**, sukhabhāgassa vā sukhaḥkoṭṭhāsassa hitoti sukhabhāgiyo. Ekassapi sattassa asubhabhāvanādayo viya ekadese avattitvā anavasesapariyādānato natthi etissā pamāṇanti **appamañña**.

Paṭhamā paṭipadā bhāvitā bahulikatā paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ paripūretīti paṭhamāya paṭipadāya bhāvanābahulīkāro paṭhamassa satipaṭṭhānassa bhāvanāparipūrīti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Yathā hi ariyamagge bhāvite satipaṭṭhānādayo bodhipakkhiyadhammā sabbepi bhāvitā eva honti, evaṃsāmpadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

1. Khu 10. 103 piṭṭhe.

Kāyānupassanāya kāmārāgassa ujuvipaccanīkabhāvato **“paṭhamo satipaṭṭhāno bhāvito bahulīkato kāmapaṭipakkhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ paripūreti”**ti vuttaṃ. Tathā pītipaṭisaṃvedanādivasena pavattamānaṃ dutiyaṃ satipaṭṭhānaṃ sappītikassa dutiyajjhānassa cittassa abhippamodanavasena pavattamānaṃ tatiyaṃ satipaṭṭhānaṃ ukkaṃsagatasukhassa tatiyajjhānassa aniccavirāgādivasena pavattiyā saṅkhāresu upekkhakaṃ catutthaṃ satipaṭṭhānaṃ upekkhāsatiṭṭhāsiddhibhāvato catutthajjhānassa pāripūriyā saṃvattati.

Yasmā pana rūpāvacarapaṭhamajjhānaṃ rūpāvacarasamāpattīnaṃ, dutiyajjhānaṃ byāpādavitakkādīdūrībhāvena brahmavīhārānaṃ, tatiyajjhānaṃ pītivirāgena sukkena vipassanāya adhiṭṭhānabhūtaṃ ariyavīhārānaṃ, catutthajjhānaṃ upekkhāsatiṭṭhāsiddhi-āneñjappattaṃ āneñjavīhārānaṃ visesato paccayo hoti, tasmā **“paṭhamaṃ jhānaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ paṭhamaṃ vīhāraṃ paripūreti”**ti-ādi vuttaṃ. Iti yo yassa visesapaccayo, so taṃ paripūretīti vuttoti daṭṭhabbaṃ.

87. Idāni paṭipadādayo vodānapakkhe disābhāvena vavatthapetuṃ **“tatha imā catasso disā”**ti-ādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva. Puna **“paṭhamā paṭipadā”**ti-ādi paṭipadācatukkādīsu yena yassa puggalassa vodānaṃ, taṃ vibhajitvā dassetuṃ āraddhaṃ. Taṃ heṭṭhā vuttanayameva. Yadi pi tīsu vimokkhamukhesu “idaṃ nāma vimokkhamukhaṃ imāya eva paṭipadāya ijjhati”ti niyamo natthi. Yesaṃ pana puggalānaṃ purimāhi dvīhi paṭipadāhi appaṇihitena vimokkhamukhena ariyamaggādhigamo. Tathā yassa tatiyāya paṭipadāya suññabhavvimokkhamukhena, yassa ca catutthāya paṭipadāya animittavimokkhamukhena ariyamaggādhigamo, tesāṃ puggalānaṃ vasena ayaṃ paṭipadāvimokkhamukhasaṃsandanaṃ. Satipaṭṭhānādīhi vimokkhamukhasaṃsandanaṃyapi eseva nayo.

Tesaṃ vikkīḷanti tesaṃ asantāsanajavaparakkamādivisesayogena sīhānaṃ Buddhānaṃ Paccakabuddhānaṃ Buddhasāvakaṇāṇca vikkīḷitaṃ vihāraṇaṃ. Yadi daṃ āhārādīkilesavatthusamatikkamanamukhena saparasantāne paṭipadādisampādanā. Idāni āhārādīnaṃ paṭipadādīhi yena samatikkamanaṃ, taṃ nesaṃ paṭipakkhabhāvaṃ dassento **“cattāro āhārā tesaṃ paṭipakkho**

catasso paṭipadā”ti-ādimāha. Tattha tesam paṭipakkhabhāvo pahātabbabhāvo pahāyakabhāvo ca āhāraṇṇāṇaṭṭhitinañcettha pahātabbabhāvo tappaṭibandhachandarāgavasena daṭṭhabbo. Tattha “**vikkīḷitam bhāvanā sacchikiriyā cā**”ti-ādi tassāyaṃ saṅkhepattho—**tesam vikkīḷitanti** ettha yadetaṃ vikkīḷitam nāma bhāvetabbānaṃ bodhipakkhiyadhammānaṃ bhāvanā, sacchikātabbānaṃ phalanibbānānaṃ sacchikiriyā ca. Tathā pahātabbassa dasavatthukassa kilesapuñjassa tadaṅgādivasena pahānaṃ byantikiriya anavasesananti. Idāni taṃ saṅkhepena dassento “**indriyādhiṭṭhānaṃ vikkīḷitam vipariyāsānadhiṭṭhānaṃ**”ti āha.

Indriyādhiṭṭhānanti indriyānaṃ pavattanaṃ bhāvanā sacchikiriyā ca. **Vipariyāsānadhiṭṭhānanti** vipallāsānaṃ apavattanaṃ pahānaṃ anuppādanaṃ. **Indriyāni saddhammagocaroti** indriyāni cettha saddhammassa gocarabhūtāni pavattihetūti adhippetāni saddhindriyādīnīti attho. **Vipariyāsā kilesagocaroti** vipallāsā saṅkilesapakkhassa pavattiṭṭhānaṃ pavattihetūti. **Ayaṃ vuccati sīhavikkīḷitassa nayassa bhūmīti** yāyaṃ “cattāro āhārā”ti-ādinā saṅkilesapakkhe dasannaṃ catukkānaṃ, “catasso paṭipadā”ti-ādinā vodānapakkhepi dasannaṃ catukkānaṃ taṇhācaritādīnaṃ upakkilesavodānavibhāvanāmukhena niddhāraṇā, ayaṃ sīhavikkīḷitassa nayassa bhūmi nāma.

88. Idāni ugghaṭitaññu-ādipuggalattayavasena tipukkhalanayassa bhūmiṃ vibhāvetukāmo yasmā pana nayānaṃ aññamaññānuppavesassa icchittatā sīhavikkīḷitanayato tipukkhalanayo niggacchati, tasmā paṭipadāvibhāgato cattāro puggale sīhavikkīḷitanayassa bhūmiṃ niddisitivā tato eva ugghaṭitaññu-ādipuggalattaye niddhāretum “**tattha ye dukkhāya paṭipadāyā**”ti-ādi āradham. Tattha **ime dve puggalāti** ime purimānaṃ dvinnānaṃ paṭipadānaṃ vasena dve puggalā. Esa nayo itaratthāpi. Puna “**tattha ye dukkhāya paṭipadāyā**”ti-ādi yathāvuttapuggalacatukkato ugghaṭitaññu-ādipuggalattayaṃ niddhāretum vuttaṃ. Tattha **yo sādharmaṇyāti** dukkhāpaṭipadāya khippābhiññāya, sukhāpaṭipadāya dandhābhiññāya ca niyyātīti sambandho. Kathaṃ pana paṭipadāvayaṃ ekassa sambhavatīti? Nayidamevaṃ daṭṭhabbānaṃ. Ekassa puggalassa ekasmim dve paṭipadā sambhavatīti. Yathāvuttāsu pana

dvīsu paṭipadāsu yo yāya kāyaci niyyāti, ayaṃ vipaṅcitaññūti ayamettha adhippāyo. Yasmā pana **Aṭṭhasāliniyam**¹ paṭipadā calati na calatīti vicāraṇāyam “calatī”ti vuttam, tasmā ekassapi puggalassa jhānantaramaggantaresu paṭipadābhedo icchitovāti.

“**Tattha Bhagavā**”ti-ādinā desanāvibhāgehipi tameva puggalavibhāgam vibhāveti. Tam heṭṭhā vuttanayameva. Tattha **adhicittanti** adhicittasikkhañcāti **ca**-saddo luttaniddiṭṭho. Tena adhicittasikkhañca adhipaññāsikkhañca vipaṅcitaññussa paññapetīti attho. **Adhisīlanti** etthāpi eseva nayo. Adhisīlasikkham adhicittasikkham adhipaññāsikkhañcāti yojetabbari.

Cattāri hutvā tīṇi bhavantīti liṅgavipallāsenā vuttam, cattāro puggalā hutvā tayo puggalā hontīti attho.

Ayam saṃkilesoti ayam akusalamūlādivādāsattikasaṅgaho saṃkilissati etenāti saṃkilesoti katvā. **Idam vodānanti** etthāpi eseva nayo.

Tīṇi hutvā dve bhavantīti nandiyāvaṭṭanayassa disābhūtaḍḍhamadassanattam vuttam. Tenevāha “**taṇhā ca avijjā cā**”ti-ādi, tam sabbam suviññeyyameva.

Kasmā panettha nayānam uddesānukkamena niddeso na katoti? Nayānam nayehi sambhavadassanattam. Paṭhamanayato hi puggalādhīṭṭhānavasena tatiyanayassa, tatiyanayato ca dutiyanayassa sambhavoti imassa viśesassa dassanattam paṭhamanayānantaram tatiyanayo, tatiyanayānantarañca dutiyanato niddiṭṭho. Dhammādhīṭṭhānavasena pana tatiyanayato dutiyanayo, dutiyanayato paṭhamanayopi sambhavatīti imassa viśesassa dassanattam ante “**taṇhā ca avijjā cā**”ti-ādinā paṭhamanayassa bhūmi dassitā. Teneva hi “**cattāri hutvā tīṇi bhavanti, tīṇi hutvā dve bhavanti**”ti vuttam. Yadi evam “**dve hutvā cattāri bhavanti, dve hutvā tīṇi bhavanti, tīṇi hutvā cattāri bhavanti**”ti ayampi nayo vattabbo siyāti? Saccametam, ayam pana nayo atthato dassito

1. Abhi-Ṭṭha 1. 279 piṭṭhe.

evāti katvā na vutto. Yasmā tiṇṇaṃ atthanayānaṃ aññamaññaṃ anuppaveso icchito, sati ca anuppaveso tato viniggamopi sambhavati evāti. Ayañca attho **Peṭakopadesena**¹ vibhāvetabbo.

Tatthāyaṃ ādito paṭṭhāya vibhāvanā—cattāro puggalā taṇhācarito duvidho mudindriyo tikkhindriyo ca. Tathā diṭṭhacaritoti. Tattha taṇhācarito mudindriyo dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyāti, tikkhindriyo dukkhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyāti, diṭṭhacarito pana mudindriyo sukhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyāti, tikkhindriyo sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyāti. Iti imāsu paṭipadāsu yathārahaṃ ṭhitehi taṇhācaritadiṭṭhacaritehi cattāro āhārā tappaṭibandhachandarāgappahānena pahātabbā. Cattāro satipaṭṭhāne bhāvetvā cattāro vipallāsā daṭṭhabbāti sabbo yathāvuttanayo anugantabbo.

Tatthāyaṃ Pāḷi—tattha ye diṭṭhacaritā sattā, te kāmesu dosadiṭṭhī, na ca ye kāmesu² anusayā samūhatā, te attakilamathānuyogamanuyuttā viharanti. Tesāṃ Satthā vā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī “kāmehi natthi attho”ti, te ca pubbeveva kāmehi anattikā, iti kāme appakasirena paṭinissajjanti, te cetasikena dukkhena anajjhositā. Tena vuccati “sukhā paṭipadā”ti. Ye pana taṇhācaritā sattā, te kāmesu ajjhositā, tesāṃ satthā vā dhammaṃ deseti aññataro vā bhikkhu “kāmehi natthi attho”ti, te piyarūpaṃ dukkhena paṭinissajjanti. Tena vuccati “dukkhā paṭipadā”ti. Iti ime sabbe sattā dvīsu paṭipadāsu samosaraṇaṃ gacchanti dukkhāyañca sukhāyañca.

Tattha ye diṭṭhacaritā sattā, te dvidhā tikkhindriyā ca mudindriyā ca. Tattha ye diṭṭhacaritā sattā tikkhindriyā, te sukhena paṭinissajjanti, khippaṇca abhisamenti. Tena vuccati “sukhā paṭipadā khippābhiññā”ti. Tattha ye diṭṭhacaritā sattā mudindriyā paṭhamāṃ tikkhindriyaṃ upādāya dandhataraṃ abhisamenti, te sukhena paṭinissajjanti, dandhañca abhisamenti. Tena vuccati “sukhā paṭipadā dandhābhiññā”ti. Tattha taṇhācaritā sattā duvidhā tikkhindriyā ca

1. Khu 10. 329 piṭṭhe.

2. Tesāṃ kāmasukhe (Sī, Ka)

mudindriyā ca. Tattha ye taṇhācaritā sattā tikkhindriyā, te dukkhena paṭinissajjanti, khippañca abhisamenti. Tena vuccati “dukkhā paṭipadā khippābhiññā”ti. Tattha ye taṇhācaritā sattā mudindriyā paṭhamam tikkhindriyam upādāya dandhataram abhisamenti, te dukkhena paṭinissajjanti, dandhañca abhisamenti. Tena vuccati “dukkhā paṭipadā dandhābhiññā”ti. Imā catasso paṭipadāyo apañcamā achaṭṭhā. Ye hi keci nibbutā nibbāyanti nibbāyissanti vā imāhi catūhi paṭipadāhi anaññāhi, ayam paṭipadā catukkamaggena kilese niddisati. Yā catukkamaggena ariyadhammesu¹ niddisittabbā, ayam vuccati sīhavikkīlito nāma nayo.

Tatrimē cattāro āhārā, cattāro vipallāsā upādānā yogā ganthā āsavā oghā sallā viññāṇaṭṭhitiyo agatigamanānīti evam imāni sabbāni dasa padāni. Ayam suttassa saṃsandanā.

Cattāro āhārā, tattha yo ca kabaḷikāro āhāro, yo ca phasso āhāro, ime taṇhācaritena pahātabbā. Tattha yo ca manosañcetanāhāro, yo ca viññāṇāhāro, ime diṭṭhicaritena pahātabbā.

Tattha paṭhamo āhāro paṭhamo vipallāso, dutiyo āhāro dutiyo vipallāso, tatiyo āhāro tatiyo vipallāso, catuttho āhāro catuttho vipallāso, ime cattāro vipallāsā apañcamā achaṭṭhā. Idañca pamāṇā cattāro āhārā.

Tattha paṭhame vipallāse ṭhito kāme upādiyati, idam kāmupādānam. Dutie vipallāse ṭhito anāgataṃ bhavaṃ upādiyati, idam sīlabbatupādānam. Tatie vipallāse ṭhito viparītadiṭṭhim upādiyati, idam diṭṭhupādānam. Catutthe vipallāse ṭhito khandhe attato upādiyati, idam attavādupādānam.

Tattha kāmupādāne ṭhito kāme abhijjhāya ganthati, ayam abhijjhākāyagantho. Sīlabbatupādāne ṭhito byāpādam ganthati, ayam byāpādakāyagantho. Diṭṭhupādāne ṭhito parāmāsam ganthati, ayam parāmāsakāyagantho. Attavādupādāne ṭhito papañcento ganthati, ayam idamsaccābhinivesakāyagantho.

1. Ariyasaccesu (Sī)

Tassa ganthaganthitā kilesā āsavanti. Kim pana vuccati āsavantīti? Vipphaṭṭisārā¹. Ye vipphaṭṭisārā, te anusayā. Tattha abhijjhākāyaganthena kāmāsavo, byāpādakāyaganthena bhavāsavo, parāmāsakāyaganthena diṭṭhāsavo, idamsaccābhini vesakāyaganthena avijjāsavo.

Te cattāro āsavā vepullam gatā oghā honti, tena vuccanti “oghā”ti. Tattha kāmāsavo kāmāgho, bhavāsavo bhavogho, avijjāsavo avijjogho, diṭṭhāsavo diṭṭhogho.

Te cattāro oghā āsayamanupaviṭṭhā anusayasahagatā vuccanti sallāti hadayamāhacca tiṭṭhanti. Tattha kāmogho rāgasallam, bhavogho dosasallam, avijjogho mohasallam, diṭṭhogho diṭṭhisallam.

Imehi catūhi sallehi pariyādinnam viññānam catūsu dhammesu tiṭṭhati rūpe vedanāya saññāya saṅkhāresu. Imā catasso viññāṇaṭṭhitiyo. Tattha rāgasallena nandūpasecanam rūpūpagam viññānam tiṭṭhati. Dosasallena vedanūpagam. Mohasallena saññūpagam. Diṭṭhisallena nandūpasecanam saṅkhārūpagam viññānam tiṭṭhati.

Catūhi viññāṇaṭṭhitihi catubbidham agatim gacchanti chandā dosā bhayā mohā. Rāgena chandā agatim gacchati, dosena dosā agatim gacchati, mohena mohā agatim gacchati, diṭṭhiyā bhayā agatim gacchati, iti imāni ca kammāni ime ca kilesā ayam saṃsārahetu.

Tatthimā catasso disā kabaḷikāro āhāro “asubhe subhan”ti vipallāso kāmupādānam kāmayogo abhijjhākāyagantho kāmāsavo kāmogho rāgasallam rūpūpagā viññāṇaṭṭhiti chandā agatigamanam, ayam paṭhamā disā.

Phasso āhāro “dukkhe sukhan”ti vipallāso silabbatupādānam bhavayogo byāpādakāyagantho bhavāsavo bhavogho dosasallam vedanūpagā viññāṇaṭṭhiti dosā agatigamanam, ayam dutiyā disā.

Manosañcetanāhāro “anattani attā”ti vipallāso diṭṭhupādānam diṭṭhiyogo parāmāsakāyagantho diṭṭhāsavo diṭṭhogho diṭṭhisallam saññūpagā viññāṇaṭṭhiti bhayā agatigamanam, ayam tatiyā disā.

1. Kimvipphaṭṭisārā (Ka)

Viññāṇāhāro “anicce niccan”ti vipallāso attavādupādānaṃ avijjāyogo idaṃsaccābhinivesokāyagantho avijjāsavo avijjogho mohasallaṃ saṅkhārūpagā viññāṇaṭṭhiti mohā agatigamaṇaṃ, ayaṃ catutthī disā. Iti imesaṃ dasannaṃ suttānaṃ paṭhamena padena paṭhamāya disāya ālokaṇaṃ, dutiyena padena dutiyāya disāya, tatiyena padena tatiyāya disāya, catutthena padena catutthiyā disāya ālokaṇaṃ, ayaṃ vuccati disā ālokaṇā. Iminā nayena sabbe kilesā catūsu padesu pakkhipitabbā. Ayaṃ akusalapakkho.

Catasso paṭipadā, cattāri jhānāni, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro vihārā dibbo brahmā ariyo āneñjo, cattāro sammappadhānā, cattāro acchariyā abbhutā dhammā, cattāro adhiṭṭhānā, cattāro samādhayo chandasamādhi vīriyasamādhi cittasamādhi vīmaṃsāsamādhi, cattāro dhammā sukhabhāgiyā nāññatra bojjaṅgā nāññatra tapasā nāññatra indriyasamvarā nāññatra sabbanissaggā, cattāri appamāṇāni.

Tattha dukkhā paṭipadā dandhābhiññā bhāviyamānā bahulikariyamānā paṭhamāṃ jhānaṃ paripūreti, paṭhamāṃ jhānaṃ paripuṇṇaṃ paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ paripūreti, paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ paṭhamāṃ vihāraṃ paripūreti, paṭhamo vihāro paripuṇṇo paṭhamāṃ sammappadhānaṃ paripūreti, paṭhamāṃ sammappadhānaṃ paripuṇṇaṃ paṭhamāṃ acchariyaṃ abbhutaṃ dhammaṃ parupūreti, paṭhamo acchariyo abbhuto dhammo paripuṇṇo paṭhamāṃ adhiṭṭhānaṃ paripūreti, paṭhamāṃ adhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ chandasamādhiṃ paripūreti, chandasamādhi paripuṇṇo indriyasamvaraṃ paripūreti, indriyasamvaro paripuṇṇo paṭhamāṃ appamāṇaṃ paripūreti. Evaṃ yāva sabbanissaggā catutthaṃ appamāṇaṃ paripūreti.

Tattha paṭhamā ca paṭipadā paṭhamaṅca jhānaṃ paṭhamaṅca satipaṭṭhānaṃ dibbo ca vihāro paṭhamaṅca sammappadhānaṃ paṭhamo ca acchariyo abbhuto dhammo saccādhīṭṭhānaṅca chandasamādhi ca indriyasamvaro ca mettā ca appamāṇaṃ. Ayaṃ paṭhamā disā.

Dutiyā ca paṭipadā khippābhiññā dutiyaṅca jhānaṃ dutiyaṅca satipaṭṭhānaṃ brahmā ca vihāro dutiyaṅca sammappadhānaṃ dutiyo ca acchariyo abbhuto dhammo

cāgādhiṭṭhānañca cittasamādhi ca tapo ca¹ karuṇā ca appamāṇaṃ. Ayaṃ dutiyā disā.

Tatiyā ca paṭipadā dandhābhiññā tatiyañca jhānaṃ tatiyañca satipaṭṭhānaṃ ariyo ca vihāro tatiyañca sammappadhānaṃ tatiyo ca acchariyo abbhuto dhammo saccādhiṭṭhānañca vīriyasamādhi ca bojjaṅgā ca muditā ca appamāṇaṃ. Ayaṃ tatiyā disā.

Catutthī ca paṭipadā khippābhiññā catutthañca jhānaṃ catutthañca satipaṭṭhānaṃ āneñjo ca vihāro catutthañca sammappadhānaṃ catuttho ca acchariyo abbhuto dhammo upasamādhiṭṭhānañca vīmaṃsāsamādhi ca sabbanissaggo ca upekkhā ca appamāṇaṃ. Ayaṃ catutthī disā. Imāsaṃ catunnaṃ disānaṃ yā ālokanā, ayaṃ vuccati disālocano nāma nayo.

Tatthāyaṃ yojanā—cattāro ca āhārā, catasso ca paṭipadā, cattāro ca vipallāsā, cattāro ca satipaṭṭhānā, cattāri ca upādānāni, cattāri ca jhānāni, cattāro ca yogā, cattāro ca vihārā, cattāro ca ganthā, cattāro ca sammappadhānā, cattāro ca āsavā, cattāro ca acchariyā abbhutā dhammā, cattāro ca oghā, cattāri ca adhiṭṭhānāni, cattāri ca sallāni, cattāro ca samādhayo, catasso ca viññāṇaṭṭhitiyo, cattāro ca sukhabhāgiyā dhammā, cattāri ca agatigamanāni, cattāri ca appamāṇāni. Iti kusalākusalaṃ pakkhapaṭipakkhavasena yojanā. Ayaṃ sīhavikkīḷite disālocano nayo.

Tassa cattāri sāmāññaphalāni pariyoṣānaṃ, tattha paṭhamāya disāya sotāpattiphalaṃ pariyoṣānaṃ, dutiyāya sakadāgāmiphalaṃ, tatiyāya anāgāmiphalaṃ, catutthiyā arahattaphalaṃ pariyoṣānanti.

Tattha katamo **tipukkhalanayo**? Paṭipadāvibhāgena catūsu puggalesu yo sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyāti, ayaṃ **ugghaṭitaññū**. Yo sukhāya vā paṭipadāya, dandhābhiññāya, dukkhāya vā paṭipadāya khippābhiññāya niyyāti, ayaṃ **vipañcitaññū**. Yo dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyāti, ayaṃ **neyyo**. Iti cattāro hutvā tayo honti. Tattha ugghaṭitaññussa samathapubbaṅgamā vipassanā

1. Cattāro ca iddhipādā (Ka)

sappāyā. Neyyassa vipassanāpubbaṅgamo samatho, vipaṅcitaññussa samathavipassanā yuganaddhā. Ugghaṭitaññussa mudukā desanā, neyyassa tikkhā desanā, vipaṅcitaññussa tikkhamudukā desanā.

Ugghaṭitaññussa adhipaññāsikkhā, vipaṅcitaññussa adhicittasikkhā ca adhipaññāsikkhā ca, neyyassa adhisīlasikkhā ca adhicittasikkhā ca adhipaññāsikkhā ca. Iti imesaṃ puggalānaṃ catūhi paṭipadāhi niyyānaṃ.

Tatthāyaṃ saṅkilesapakkho, tīṇi akusalamūlāni, tayo phassā, tisso vedanā, tayo upavicārā, tayo kilesā, ()¹, tayo vitakkā, tayo pariḷāhā, tīṇi saṅkhatalakkhaṇāni, tisso dukkhatā.

Tīṇi akusalamūlānīti lobho akusalamūlaṃ, doso akusalamūlaṃ moho akusalamūlaṃ. **Tayo phassā**ti sukhavedanīyo phasso, dukkhavedanīyo phasso, adukkhamasukhavedanīyo phasso. **Tisso vedanā**ti sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā. **Tayo upavicārā**ti somanassūpavicāro, domanassūpavicāro, upekkhūpavicāro. **Tayo kilesā**ti lobho doso moho. **Tayo vitakkā**ti kāmavitakko byāpādavitakko vihimsāvitakko. **Tayo pariḷāhā**ti rāgajo dosajo mohajo. **Tīṇi saṅkhatalakkhaṇānī**ti uppādo ṭhiti vayo. **Tisso dukkhatā**ti dukkhadukkhatā vipariṇāmadukkhatā saṅkhāradukkhatā.

Tattha lobho akusalamūlaṃ manāpikena ārammaṇena samuṭṭhahati. Tadeva manāpikārammaṇaṃ paṭicca uppajjati sukhavedanīyo phasso, sukhavedanīyaṃ phassaṃ paṭicca uppajjati sukhā vedanā, sukhaṃ vedanaṃ paṭicca uppajjati somanassūpavicāro, somanassūpavicāraṃ paṭicca uppajjati rāgo, rāgaṃ paṭicca uppajjati kāmavitakko, kāmavitakkaṃ paṭicca uppajjati rāgajo pariḷāho, rāgajaṃ pariḷāhaṃ paṭicca uppajjati uppādo saṅkhatalakkhaṇaṃ, uppādaṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ paṭicca uppajjati vipariṇāmadukkhatā.

Doso akusalamūlaṃ amanāpikena ārammaṇena samuṭṭhahati. Tadeva amanāpikārammaṇaṃ paṭicca uppajjati dukkhavedanīyo phasso,

1. (Tayo anusayā) (Sī, Ka)

dukkhavedanīyaṃ phassaṃ paṭicca uppajjati dukkhā vedanā, dukkhaṃ vedanaṃ paṭicca uppajjati domanassūpavicāro, domanassūpavicāraṃ paṭicca uppajjati doso, dosaṃ paṭicca uppajjati byāpādavitakko, byāpādavitakkaṃ paṭicca uppajjati dosajo pariḷāho, dosajaṃ pariḷāhaṃ paṭicca uppajjati ṭhitassa aññathattaṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ, ṭhitassa aññathattaṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ paṭicca uppajjati dukkhadukkhatā.

Moho akusalamūlaṃ upekkhāṭhāniyaṃ ārammaṇena samuṭṭhahati. Tadeva upekkhāṭhāniyaṃ ārammaṇaṃ paṭicca uppajjati adukkhamasukhavedanīyo phasso, adukkhamasukhavedanīyaṃ phassaṃ paṭicca uppajjati adukkhamasukhā vedanā, adukkhamasukhaṃ vedanaṃ paṭicca uppajjati upekkhūpavicāro, upekkhūpavicāraṃ paṭicca uppajjati moho, mohaṃ paṭicca uppajjati vihiṃsāvitakko, vihiṃsāvitakkaṃ paṭicca uppajjati mohajo pariḷāho, mohajaṃ pariḷāhaṃ paṭicca uppajjati vayo saṅkhatalakkhaṇaṃ, vayaṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ paṭicca uppajjati saṅkhāradukkhatā. Iti ayaṃ tīhi ākārehi kilesānaṃ niddeso. Yo koci akusalapakkho, sabbo so tīsu akusalamūlesu samosarātīti.

Tattha katamo kusalapakkho? **Tīpi kusalamūlāni** alobho adoso amoho. **Tisso paññā** sutamayī cintāmayī bhāvanāmayī. **Tayo samādhī** savitakkasavicāro avitakkavicāramatto avitakka-avicāro. **Tisso sikkhā** adhisīlasikkhā adhiccitasikkhā adhipaññāsikkhā. **Tīpi nimittāni** samathanimittaṃ pagghanimittaṃ upekkhānimittaṃ. **Tayo vitakkā** nekkhamavitakko abyāpādavitakko avihimsāvitakko. **Tīpi indriyāni** anaññātaññassāmītindriyaṃ aññindriyaṃ aññātāvindriyaṃ. **Tayo upavicārā**¹ nekkhammūpavicāro abyāpādūpavicāro avihimsūpavicāro¹ **tisso esanā** kāmesanā bhavesanā brahmacariyesanā. **Tayo khandhā** sīlakkhandho samādhikkhandho paññākkhandho.

Tattha alobho kusalamūlaṃ sutamayipaññaṃ paripūreti. Sutamayī²paññā paripuṇṇā savitakkasavicāraṃ samādhim paripūreti, savitakkasavicāro samādhī paripuṇṇo adhisīlasikkham³ paripūreti, adhisīlasikkhā

1-1. Somanassūpavicāro domanassūpavicāro upekkhūpavicāro (Sī, Ka)

2. Sutamayī (Sī)

3. Adhiccitasikkham (Sī, Ka)

paripuṇṇā samathanimittam paripūreti, samathanimittam paripuṇṇam
nekkhammavitakkam paripūreti, nekkhammavitakko paripuṇṇo
anaññātaññassāmītindriyam paripūreti, anaññātaññassāmītindriyam
paripuṇṇam nekkhammasitūpavicāram paripūreti, nekkhammūpavicāram¹
paripuṇṇo kāmesanam pajahati. Kāmesanappahānam sīlakkhandham
paripūreti.

Adoso kusalamūlam cintāmayipaṇṇam paripūreti, cintāmayipaṇṇā
paripuṇṇā avitakkavicāramattam samādhiṃ paripūreti, avitakkavicāramatto
samādhi paripuṇṇo adhiccittasikkham² paripūreti, adhiccittasikkhā paripuṇṇā
upekkhānimittam paripūreti, upekkhānimittam paripuṇṇam
abyāpādavittakam paripūreti, abyāpādavittakko paripuṇṇo aññindriyam
paripūreti, aññindriyam paripuṇṇam abyāpādūpavicāram paripūreti,
abyāpādūpavicāro paripuṇṇo bhavesanam pajahati, bhavesanappahānam
samādhikkhandham paripūreti.

Amoho kusalamūlam bhāvanāmayipaṇṇam paripūreti,
bhāvanāmayipaṇṇā paripuṇṇā avitakka-avicāram samādhiṃ paripūreti,
avitakka-avicāro samādhi paripuṇṇo adhipaññāsikkham paripūreti,
adhipaññāsikkhā paripuṇṇā pagghanimittam paripūreti, pagghanimittam
paripuṇṇam avihimsāvittakam paripūreti, avihimsāvittakko paripuṇṇo
aññātāvindriyam paripūreti, aññātāvindriyam paripuṇṇam
avihimsūpavicāram paripūreti, avihimsūpavicāro paripuṇṇo
brahmacariyesanam paripūreti, brahmacariyesanā paripuṇṇā
paññākkhandham paripūreti.

Iti ime tayo dhammā akusalapakkhikā kusalapakkhikā ca tikaniddesehi
niddiṭṭhā tipukkhalanayassa disā nāma. Tassa pariyosānam **tayo vimokkhā**
appaṇihito suññato animitto, ayam tipukkhalo nāma dutiyo nayo.

Tattha ye ime tayo puggalā ugghaṭṭitaññū vipaṇcitaññū neyyoti imesam
tiṇṇam puggalānam dve puggalā sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya,
sukhāya paṭipadāya dandhābhiññāya ca niyyanti, dveyeva puggalā dukkhāya
paṭipadāya khippābhiññāya, dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya ca
niyyanti, ime cattāro. Te visesena dve honti diṭṭhacarito ca taṇhācarito ca.

1. Nekkhammasitūpavicāro (Sī, Ka)

2. Adhisīlasikkham (Sī, Ka)

Ime cattāro hutvā tayo honti, tayo hutvā dve honti. Imesaṃ dvinnāṃ puggalānaṃ ayaṃ saṃkilesa—avijjā ca taṇhā ca ahirīkaṇca anottappaṇca asati ca asampajaññaṇca nīvaraṇāni ca saṃyojanāni ca ajjhosānaṇca abhiniveso ca ahaṃkāro ca mamaṃkāro ca assaddhiyaṇca dovacassatā ca kosajjaṇca ayonisomanasikāro ca vicikicchā ca avijjā ca asaddhammassavanaṇca asamāpatti ca.

Tattha avijjā ca ahirīkaṇca asati ca nīvaraṇāni ca ajjhosānaṇca ahaṃkāro ca assaddhiyaṇca kosajjaṇca vicikicchā ca asaddhammassavanaṇca, ayaṃ ekā disā.

Taṇhā ca anottappaṇca asampajaññaṇca saṃyojanāni ca abhiniveso ca mamaṃkāro ca dovacassatā ca ayonisomanasikāro ca avijjā ca asamāpatti ca, ayaṃ dutiyā disā. Dasannaṃ dukānaṃ dasa padāni paṭhamā disāti kātābbāni. Saṃkhittena atthaṃ nāpenti paṭipakkhe kaṇhapakkhassa¹ dasannaṃ dukānaṃ dasa padāni dutiyakāni, ayaṃ dutiyā disā.

Tattha katamo kusalapakkho? Samatho ca vipassanā ca vijjā ca caraṇaṇca sati ca sampajaññaṇca hirī ca ottappaṇca ahaṃkārapahānaṇca mamaṃkārapahānaṇca sammāvāyāmo ca yonisomanasikāro ca sammāsati ca sammāsamādhi ca paññā ca nibbidā ca samāpatti ca saddhammassavanaṇca somanassaṇca dhammānudhammapaṭipatti ca.

Dasannaṃ dukānaṃ samathādīni somanassapariyosānāni paṭhamāni dasa padāni paṭhamā disā, vipassanādīni dhammānudhammapaṭipattipariyosānāni dutiyāni dasa padāni dutiyā disā. Iti akusalapakkhe kusalapakkhe ca nandiyāvaṭṭassa nayassa catasso disā.

Tāsu kusalapakkhe samathādīhi akusalapakkhe taṇhādayo pahānaṃ gacchanti, tesāṃ pahānā rāgavirāgā cetovimutti, kusalapakkhe vipassanādīhi akusalapakkhe avijjādayo pahānaṃ gacchanti, tesāṃ pahānā avijjāvirāgā paññāvimutti. Iti imā dve vimuttiyo nandiyāvaṭṭanaye pariyosānaṃ.

1. Taṇhāpakkhassa (Sī)

Tattha taṇhā avijjā samatho vipassanāti cattāri padāni, tesu aṭṭhārasa mūlapadāni samosaranti. Kathaṃ? Samatho ca alobho ca adoso ca asubhasaññā ca dukkhasaññā cāti imāni pañca padāni samathaṃ bhajanti, vipassanā ca amoho ca aniccasaññā ca anattasaññā cāti imāni cattāri padāni vipassanaṃ bhajanti. Evaṃ nava padāni kusalāni dvīsu padesu samosaranti. Taṇhā ca lobho ca doso ca subhasaññā ca sukhasaññā cāti imāni pañca padāni taṇhaṃ bhajanti, avijjā ca moho ca niccasaññā ca attasaññā cāti imāni cattāri padāni avijjaṃ bhajanti. Evaṃ nava padāni akusalāni dvīsu padesu samosaranti. Iti tipukkhalo ca sīhavikkīlito ca nandiyāvaṭṭanayaṃ anuppavisanti.

Kathaṃ tipukkhale naye itare dve nayā anuppavisanti? Vipassanā ca amoho ca aniccasaññā ca anattasaññā cāti imāni cattāri padāni amoho, samatho ca alobho ca asubhasaññā ca dukkhasaññā cāti imāni cattāri padāni alobho, adoso adoso eva. Evaṃ nava padāni kusalāni tīsu padesu samosaranti. Taṇhā ca lobho ca subhasaññā ca sukhasaññā cāti imāni cattāri padāni lobho, avijjā ca moho ca niccasaññā ca attasaññā cāti imāni cattāri padāni moho, doso doso eva. Evaṃ nava padāni akusalāni tīsu padesu samosaranti. Iti tipukkhale naye itare dve nayā anuppavisanti.

Kathaṃ catūsu padesu aṭṭhārasa mūlapadāni samosaranti? Taṇhā ca subhasaññā ca, ayaṃ paṭhamo vipallāso. Lobho ca sukhasaññā ca, ayaṃ dutiyo vipallāso. Avijjā ca niccasaññā ca, ayaṃ tatiyo vipallāso. Moho ca attasaññā ca, ayaṃ catuttho vipallāso. Iti nava padāni akusalāni catūsu padesu samosaranti. Samatho ca asubhasaññā ca paṭhamam satipaṭṭhānam, alobho ca dukkhasaññā ca dutiyam satipaṭṭhānam, vipassanā ca aniccasaññā ca tatiyam satipaṭṭhānam, amoho ca anattasaññā ca catuttham satipaṭṭhānam. Iti nava padāni kusalāni catūsu padesu samosaranti. Evaṃ sīhavikkīlitanaye itare dve nayā anuppavisanti. Tiṇṇaṃhi nayānam yā bhūmiyo¹ gocarō, so ekekaṃ

1. Yā bhūmi (Ka)

nayaṃ anuppavisati. Tasmā ekekassa nayassa akusale vā dhamme viññāte kusale vā paṭipakkho anvesitabbo. Paṭipakkhaṃ anvesitvā so nayo niddisitabbo. Tamhi naye niddiṭṭhe yathā ekamhi naye itaresaṃ nayānaṃ mūlapadāni anuppaviṭṭhāni, tato tato nīharitvā niddisitabbāni. Ekekasmiñhi naye aṭṭhārasa mūlapadāni anuppaviṭṭhāni.

Tattha ekekasmiṃ dhamme viññāte sabbe dhammā viññātā honti. Imesaṃ tiṇṇaṃ nayānaṃ sīhavikkīḷitassa nayassa cattāri phalāni pariyoṣānaṃ paṭhamāya disāya paṭhamāṃ phalaṃ, dutiyāya disāya dutiyaṃ phalaṃ, tatiyāya disāya tatiyaṃ phalaṃ, catutthāya disāya catutthaṃ phalaṃ pariyoṣānaṃ.

Tipukkhalassa nayassa tayo vimokkhā pariyoṣānaṃ paṭhamāya disāya appaṇihito, dutiyāya suññato, tatiyāya animitto vimokkho pariyoṣānaṃ.

Nandiyāvaṭṭassa nayassa dve vimuttiyo pariyoṣānaṃ paṭhamāya disāya taṇhāviraḡā cetovimutti, dutiyāya disāya avijjāvirāḡā paññāvimutti pariyoṣānaṃ. Imesu tīsu navesu yā aṭṭhārasannaṃ padānaṃ ālocanā, ayaṃ disālocano nayo. Yā āloketvā kusalapakkhe akusalapakkhe ca “ayaṃ dhammo imaṃ dhammaṃ bhajati”ti jānantaṃ sammā yojanā, ayaṃ **anīkuso nayoti** ime pañca nayā.

Nayasamuṭṭhānavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Sāsanapaṭṭhānavāraṇṇanā

85. Evaṃ sabbathā nayasamuṭṭhānaṃ vibhajitvā idāni sāsanapaṭṭhānaṃ vibhajanto yasmā saṅgahavārādīsu mūlapadeheva paṭṭhānaṃ saṅgahetvā sarūpato na dassitaṃ, tasmā yathā mūlapadehi paṭṭhānaṃ niddhāretabbaṃ, evaṃ paṭṭhānatopi mūlapadāni niddhāretabbānīti dassanattamaṃ “**aṭṭhārasa mūlapadā kuhim daṭṭhabbā? Sāsanapaṭṭhāne**”ti āha.

Mūlapadasāsanapaṭṭhānānañhi aññaṃaññaṃsaṅgaho pubbe dassito evāti. Atha **sāsanapaṭṭhānanti** ko vacanatto? Sāsanassa paṭṭhānanti sāsanapaṭṭhānaṃ,

sāsanam desanā, tassā veneyyajjhāsayanurūpaṃ tesam hitasukhanipphādanattham pakārehi thānam pavatti sāsanapaṭṭhānam. Idha pana tassa tathābhāvadīpanam “sāsanapaṭṭhānam”ti veditabbam. Atha vā sāsanam adhisīlakkhādayo. Tesam pavattanupāyabhāvato patiṭṭhahanti etehīti paṭṭhānāni, saṃkilesādidhammā. Tesam pavedanato tadupacārena suttāni paṭṭhānāni. Tesam pana samūhabhāvato ayam pakaraṇappadeso paṭṭhānam nāma.

Aparo nayo—kenatthena paṭṭhānam? Paṭṭhitatthena, gamanatthēnāti attho. “Ye te goṭṭhā paṭṭhitagāvo”ti¹ āgatapaṭṭhānasmiñhi yena paṭṭhānena te “goṭṭhā paṭṭhitagāvo”ti vuttā, tam atthato gamanam hoti. Iti nātivitthāritanayesu hāranayesu anissaṅgagamanassa desanāññāssa saṃkilesabhāgiyādilokiyādibhedesu tadubhayavomissakabhedesu ca vitthāritanayalābhato nissaṅgavasena pavattagamanattā te saṃkilesabhāgiyādayo lokiyādayo ca visum visum vomissā ca adhikaraṇavasena paṭṭhānam nāma. Tesam pakāsanato ayam pakaraṇappadeso paṭṭhānanti veditabbam.

“**Samkilesabhāgiyan**”ti-ādīsu saṃkilissati etenāti saṃkilesa. Saṃkilesabhāge saṃkilesakoṭṭhāse pavattam **saṃkilesabhāgiyam**. Vāsanā puññabhāvanā, vāsanābhāge pavattam **vāsanābhāgiyam**, vāsanam bhajāpetīti vā vāsanābhāgiyam. Nibbijjhanam lobhakkhandhādīnam padālanam nibbedho. Nibbedhabhāge pavattam, nibbedham bhajāpetīti vā **nibbedhabhāgiyam**. Pariniṭṭhitasikkhādhammā asekkhā, asekkhabhāve pavattam, asekkhe bhajāpetīti vā **asekkhabhāgiyam**. Tesu yattha taṇhādisaṃkilesa vibhato, idam saṃkilesabhāgiyam. Yattha dānādipuññakiriyavatthu vibhattam, idam vāsanābhāgiyam. Yattha sekkhā sīlakkhandhādayo vibhattā, idam nibbedhabhāgiyam. Yattha pana asekkhā sīlakkhandhādayo vibhattā, idam asekkhabhāgiyam. Itarāni tesam vomissakanayasena vuttāni.

Tāni pana cha dukā cattāro tikā ekam catukkam aparampi ekam catukkanti dvādasa honti. Tesu cattāro dukā dve ca tikā uddhaṭā,

1. Ma 1. 112 piṭṭhe.

itare na uddhaṭṭā, anuddharaṇe kāraṇaṃ natthi. Iminā nayena tepi gahetuṃ sakkāti Pāḷiyaṃ saṃkhittāti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vakkhati “imāni cattāri suttāni, sādharmaṇāni katāni aṭṭha bhavanti”ti-ādi. Tattha yasmā katthaci sutte taṇhāsamkilesova niddisiyati, katthaci diṭṭhisamkilesova, katthaci duccharitasamkilesova niddisiyati, tasmā samkilesabhāgiyaṃ suttam tidhā vibhajitvā uddiṭṭham “**taṇhāsamkilesabhāgiyaṃ suttan**”ti-ādinā. Tathā vodānaṃ nāma samkilese sati hotīti vodānabhāgiyaṃ suttam samkilesavibhāgena tidhāva¹ uddiṭṭham “**taṇhāvodānabhāgiyaṃ suttan**”ti-ādinā. Tam pana atthato vāsanābhāgiyādi eva hoti. Ayaṅca nayo kesuci potthakesu natthi.

“**Tattha samkilesa tividho**”ti-ādi samkilesapaṭipakkhato samathādiniddhāraṇavasena vāsanābhāgiyādisuttānaṃ visayadassanattam āraddham. Tattha **yadi āsatti uppajjati bhavesūti** bhavesu chandarāgaṃ pajahituṃ asakkontassa yadi bhavapatthanā uppajjati. **Evam sāyanti** evamassa puggalassa ayaṃ samathavipassanābhāvanāmayam puññakiriyavatthu bhavati pujjabhava² phalanibbattanato. **Tatrūpapattiyā samvattatīti** tatra tatra bhava upapattiyā samvattati. **Imāni cattāri suttānīti** imāni samkilesabhāgiyādīni cattāri suttāni. **Sādharmaṇāni katānīti** samkilesabhāgiyaṅca vāsanābhāgiyaṅca, samkilesabhāgiyaṅca nibbedhabhāgiyaṅca, samkilesabhāgiyaṅca asekkhabhāgiyaṅca, vāsanābhāgiyaṅca nibbedhabhāgiyaṅcāti evam padantarasaṃyojanavasena missitāni katāni. **Aṭṭha bhavanti**ti purimāni cattāri imāni cattārīti evam aṭṭha bhavanti.

Tānīeva aṭṭha suttāni sādharmaṇāni katāni soḷasa bhavantiti tānīeva yathāvuttāni aṭṭha suttāni vāsanābhāgiyaṅca asekkhabhāgiyaṅca nibbedhabhāgiyaṅca, asekkhabhāgiyaṅca samkilesabhāgiyaṅca vāsanābhāgiyaṅca, nibbedhabhāgiyaṅca samkilesabhāgiyaṅca vāsanābhāgiyaṅca, asekkhabhāgiyaṅca samkilesabhāgiyaṅca nibbedhabhāgiyaṅca, asekkhabhāgiyaṅca vāsanābhāgiyaṅca nibbedhabhāgiyaṅca, asekkhabhāgiyaṅca samkilesabhāgiyaṅca vāsanābhāgiyaṅca, nibbedhabhāgiyaṅca asekkhabhāgiyaṅca nevasamkilesabhāgiyaṅca, navāsanābhāgiyaṅca ninibbedhabhāgiyaṅca

1. Tidhā (Sī)

2. Punabbhava... (Sī)

na-asekkhabhāgiyañcāti evaṃ sādharmaṇāni katāni purimāni aṭṭha imāni aṭṭhāti soḷasa bhavanti. Tesu cattāro ekakā, cha dukā, cattāro tikā, eko catukko, aparopi eko catukkoti ayampi vibhāgo veditabbo. Tatthāpi dve dukā, dve tikā, dve catukkā ca Pāḷiyam anāgatāti veditabbā.

Idāni imassa paṭṭhānassa sakalasāsanasaṅgahitabhāvaṃ vibhāvetum “**imehi soḷasahi suttehi bhinnehi navavidham suttam bhinnam bhavati**”ti vuttam. Tassattho—imehi saṅkilesabhāgiyādīhi soḷasahi suttehi paṭṭhānanayena vibhattehi suttageyyādinavavidham pariyattisāsanasaṅkhātam suttam bhinnam soḷasadhā vibhattam hoti. Iminā soḷasavidhena paṭṭhānena saṅgahito pariyattisāsanassa padeso natthīti adhippāyo. Katham pana saṅkilesabhāgiyādibhāvo gahetabboti? Āha “**gāthāya gāthā anuminitabbā**”ti-ādi. Tattha **gāthāya gāthā anuminitabbāti** ayam gāthā viya gāthā saṅkilesabhāgiyāti vā vāsanābhāgiyāti vā nibbedhabhāgiyāti vā asekkhabhāgiyāti vā anuminitabbā, anu anu minitvā takketvā jānitabbāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Ettha ca gāthāveyyākaraṇavinimuttā sabbā pariyatti “suttanā”tipadena saṅgahitāti daṭṭhabbā.

90. Idāni saṅkilesabhāgiyādīni suttāni yathānididdiṭṭhāni udāharaṇavasena vibhāvetum “**tattha katamam saṅkilesabhāgiyam suttam**”ti-ādi āradham. Tattha “**kāmandhā jālasañchannā**”ti gāthāya attho heṭṭhā vuttoyeva. Yathā imassa, evaṃ ito parānampi heṭṭhā vuttatthānam uttānapadānañca attham na vaṇṇayissāma.

Agatigamanānīti kāyādīhi ayuttagamanāni, akattabbakaraṇānīti attho. **Chandāti** chandahetu icchāpaccayā. **Agatim gacchatīti** agantabham gatim gacchati, akattabham karotīti attho. **Dhammanti** sādhanam ariyaṇam dhammam. **Ativattatīti** atimadditvā vītikkamati. **Nihīyatīti** hāyati. **Yasoti** kitti ca parivāro ca.

“**Manopubbaṅgamā dhammā**”ti gāthāyam **manoti** yadipi kāmāvacarakusalādibhedam sabbampi catubhūmakacittam mano, imasmim pana ṭhāne

Cakkhupālattherassa¹ purimajātiyaṃ vejjabhūtaṃ uppannavasena niyamiyamānaṃ paṭighasampayuttacittameva labbhati. So mano pubbaṅgamo etesanti **manopubbaṅgamā**, manasā paṭhamagāminā samannāgatāti attho. **Dhammā**ti nissattanijjīvaṭṭhena dhammā, te pana vedanādayo tayo arūpino khandhā. Ete hi manopubbaṅgamā. Kathaṃ panetehi saddhim ekasmiṃ vatthusmiṃ ekasmiṃca ārammaṇe ekakkhaṇe uppajjamāno mano pubbaṅgamo nāma hotīti? Uppādapaccayaṭṭhena. Yathā hi bahūsu ekato gāmaghātādikammāni karontesu “ko etesaṃ pubbaṅgamo”ti vutte yo tesāṃ paccayo hoti, yaṃ yaṃ nissāya te taṃ kammaṃ karonti, so datto vā mitto vā tesāṃ pubbaṅgamoti vuccati, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Iti uppādapaccayaṭṭhena mano pubbaṅgamo etesanti manopubbaṅgamā. Na hi te mane anuppajjante uppajjituṃ sakuṇanti, mano pana ekaccesu cetasikesu anuppajjantesupi uppajjati eva.

Adhipativasena mano seṭṭho etesanti **manoseṭṭhā**. Yathā hi corādīnaṃ corajeṭṭhakādayo adhipatino seṭṭhā, tathā tesampi mano seṭṭho. Yathā pana dāru-ādīhi nipphannāni bhaṇḍāni dārumayādīni nāma hontī, tathā etepi manato nipphannattā **manomayā** nāma. **Paduṭṭhenā**ti abhijjhādīhi dosehi paduṭṭhena dūsitena bhāsati vā karoti vā. So hi bhāsanto catubbidhaṃ vacīduccaritameva bhāsati, karontopi tividhaṃ kāyaduccaritameva karoti, abhāsanto akaronto tehi abhijjhādīhi paduṭṭhamanatāya tividhaṃ manoduccaritaṃ pūreti. Evamassa dasa akusalakammapathā pāripūriṃ gacchanti. **Tato naṃ dukkhamanvetī**ti tato tividhaduccaritato taṃ puggalaṃ dukkhaṃ anveti duccaritānubhāvena catūsu apāyesu dukkhaṃ anugacchati. Yathā kiṃ? **Cakkaṃva vahato padanti**, yathā nāma sakaṭaṃ vahato balībaddassa padaṃ paharantaṃ cakkaṃ anugacchati, evaṃ naṃ puggalaṃ dukkhamanugacchatīti.

“**Middhī yadā hotī**”ti gāthāyaṃ **middhī**ti thinamiddhābhibhūto. **Mahagghasoti** mahābhōjano āharahatthaka alaṃsāṭaka tatra vaṭṭakakākamāsaka bhuttavamitakānaṃ aññataro viya. **Niddāyitā**ti supanasīlo. **Samparivattasāyī**ti seyyasukhapassasukhānaṃ² anuyuñjanavasena

1. Khu 1. 13; Khu 2. 240 piṭṭhesu.

2. Phassasukhānaṃ (Sī)

samparivattakasayanasīlo. **Nivāpapuṭṭho** kuṇḍakādinā sūkarabhattena puṭṭho. Gharasūkaro hi bālakālato paṭṭhāya posiyamāno thūlasarīrakāle gehato bahi nikkhamituṃ alabhanto heṭṭhāmañcādisu samparivattitvā samparivattitvā assasanto passasanto sayateva. Idam vuttam hoti—yadā puriso middhī ca hoti mahagghaso ca, nivāpapuṭṭho mahāvarāho viya aññena iriyāpathena yāpetuṃ asakkonto niddāsīlo samparivattasāyī, tadā so “aniccam dukkham anattā”ti tīṇi lakkhaṇāni manasi kātuṃ na sakkoti. Tesam amanasikārā mandapañño punappunam gabbham upeti, gabbhavāsato na parimuccatīti.

“**Ayasāva malan**”ti gāthāyam **ayasāti** ayato. **Samuṭṭhanti** jātam. **Tatuṭṭhāyāti** tato uṭṭhahitvā. **Atidhonacārinanti** dhonā vuccati cattāro paccaye idamatthitāya alametenāti paccavekkhitvā paribhuñjanapaññā, tam atikkamitvā caranto atidhonacārī nāma. Idam vuttam hoti—yathā ayato malam samuṭṭhāya yato tam samuṭṭhitam, tameva khādati vināseti, evamevam cattāro paccaye appaccavekkhitvā paribhuñjantam atidhonacārinam sāni kammāni attano santāne uṭṭhitattā attano santakāneva tāni kammāni duggatim nayantīti.

“**Coro yathā**”ti gāthāyam **coro yathā sandhimukhe gahītoti** yathā coro gharasandhim chinditvā¹ geham pavisanto gharasandhimukhe eva rājapurisehi gahito. **Sakammunā haññati bajjhate cāti** tena attanā katakammena kasābhitālanādinā haññati ceva addubandhanādinā bajjhati ca. **Evam ayam pecca pajā paratthāti** evampi ayam pāpakārīnī pajā ito cavitvā paraloke. **Sakammunā haññati bajjhate cāti** attanāva katena pāpakammena nirayādīsu nānappakārehi kammakāraṇādīhi himsati ceva paribajjhati cāti.

“**Sukhakāmānī**”ti gāthāya **yo daṇḍena vihimsatīti** yo puggalo daṇḍena vā leḍḍu-ādīhi vā vibādhati. **Pecca so na labhe sukhanti** so puggalo paraloke manussasukham vā dibbasukham vā na labhati, nibbānasukhe pana vattabbameva natthi.

1. Bhinditvā (Si)

Gunnam ce taramānānanti gāvīsu mahogham tarantīsu. **Jimham** gacchati puṅgavoti yadi yūthapati usabho kuṭilam gacchati. **Sabbā tā jimham gacchantīti** sabbāpi tā gāvīyo kuṭilameva gacchanti. Kasmā? **Nette jimham gate satīti** nettari kuṭilam gate sati, nettassa kuṭilam gatattāti attho. So hi tāsam paccayiko upaddavaharo ca.

“**Evamevan**”ti gāthāyam yathā cetam, evamevam yo manussesu padhānasammato, yadi so adhammacārī siyā. Ye tassa anujīvino, sabbepi adhammikāva honti. Sāmisampadā hi pakatisampadam sampādeti. Yasmā ca etadeva, tasmā **sabham raṭṭham dukkham seti, rājā ce hoti adhammiko. Sukiccharūpā vatāti** suṭṭhu kicchāpannarūpā vata. **Upadhīsūti** kāmaguṇūpadhīsu. **Rattāti** rāgābhībhūtā. **Kaṭukanti** dukkham.

Kukkuccajanakeneva pattavaṭṭippabhavassa upacchinnattā phaluppatti kadaliyā parābhavāya hotīti āha “**phalam ve kadaliṃ hanti**”ti. Tathā phalapariyosānattā osadhīnam phalam veḷum phalam naḷanti vuttam. Vaḷavāya kucchismiṃ gadrabhassa jātā assatarī nāma, sā gabbham gaṇhitvā kāle sampatte vijāyitum na sakkoti. Pādehi bhūmiṃ paharantī tiṭṭhati, athassa cattāro pāde catūsu khāṇukesu bandhitvā kucchiṃ phāletvā potakam nīharanti, sā tattheva marati. Tena vuttam “**gabbho assatarim yathā**”ti. Idam vuttam hoti—yathā attano phalam kadaliveḷunaḷepi vināseti, gabbho ca assatarim, evam attano kammaphalabhūto sakkāro asappurisaṃ vināsetīti.

Kodhamakkhagarūti kujjhanalakkhaṇam kodham, paraguṇamakkhanalakkhaṇam makkhañca garum katvā uddham katvā ukkhipitvā caranto. **Sukhettepi** sukhettepi. **Pūtibjāmvāti** pūtibhāvam gataṃ bījam viya. Chakaṇarasādiparibhāvanasukkhāpanasukhasayādīnam akaraṇena bījadosaduṭṭhanti attho.

91. **Cetasāti** attano cittena. **Cetoti** tassa puggalassa cittam. **Pariccāti** paricchinditvā. **Iriyatīti** pavattati. **Yathābhatanti** yathā kiñci āharitvā ṭhapitam.

Mākatthāti mā akattha. **Na pamutyatthīti** pamokkho natthi. **Upeccāpīti** sañciccāpi, buddhipubbenāpīti attho.

“**Adhammenā**”ti vatvāpi “**musāvādenā**”ti vacanam musāvādassa mahāsāvajjabhāvadassanattam. Tenevāha “ekam dhammam atītassā”ti-ādi¹, tathā “evam parittam kho Rāhula tesam sāmāññam, yesam natthi sampajānamusāvāde lajjā”ti-ādi². **Tam katham nu bhavissatī** tam dhanam kena nu pakārena tesam bhavissati. Adhammena tesam sambhatattā tesu naciraṭṭhitikam hotīti attho. **Antarāyā su bhavissantī**ti adhammiyavohārādito rājantarāyādayo bhavissantī. **Sūti** nipātamattam. **Sambhata’ssa vinassatī**ti imassa sambhatam sajjitam vinassati. **Sagganti** sugatim. Sā hi rūpādīhi sobhanehi aggoti saggoti adhippetā. **Ettāvatātī** diṭṭhadhammikasamparāyikānam atthānam hāniyā. **Hatātī** vinaṭṭhā.

Vivaṭṭateti nivaṭṭati. **Lobhā khaṇati attānanti** lobhahetu apuññāni karonto kāyavisamādiyogena attānam khaṇati nāma. **Mittehi jīratī**ti mittabhāvehi hāyati.

Carantīti catūhi iriyāpathehi akusalameva karontā vicaranti. **Bālā**ti idhalokattham paralokatthañca ajānantā idha bālā nāma. **Dummedhātī** nippaññā. Na hi paññāya duṭṭhattam nāma atthi. **Amittenevātī** amittabhūtena viya verinā viya hutvā. **Kaṭukapphalanti** tikhīṇaphalam, dukkhaphalanti attho. **Na tam kammam kataṃ sādhu, yaṃ katvā anutappatī**ti yaṃ kammam nirayādīsu nibbattanasamattham dukkhudayam katvā anussaritānussaritakkhaṇe anutappati anusocati, tam kataṃ na sādhu na sundaram na bhaddakam. **Yassa assumukhoti** yassa assūhi tintamukho rodanto vipākam paṭisevati anubhoti.

Dukkaranti vattapaṭivattapūraṇādivasena ābhisamācārikasīlassa kātuṃ asakkuṇeyyatāya dukkaram. Samādānato paṭṭhāya khaṇḍam akatvā visesato ādibrahmacariyakassa carimakacittam pāpetabbatāya **duttitikkham**, sīlasamvarādayo vā aparikkhate katvā sampādetuṃ asakkuṇeyyatāya dukkaram. Adhivāsetabbānam pana dussahanato khantisamvaravasena duttitikkham. **Abyattenātī** mandapaññena. **Sāmāññanti** samaṇabhāvo. **Tatthātī** tassa sāmāññassa. **Sambādhātī** dunnivatthaduppārutamātugāmādisammadā. **Yatthātī** sīlasamvarādīnam paribandhabhūtesu sambādhasaṅkhātesu

1. Khu 1. 39 piṭṭhe Dhammapade.

2. Ma 2. 77 piṭṭhe.

visabhāgārammaṇādīsu. Atha vā dukkarantipadassa atthaṃ dassetuṃ duttitikkhanti vuttaṃ. **Duttitikkhanti** dukkhamāṃ duradhivāsīyaṃ. **Abyattenāti** bālena. **Sāmaññanti** samaṇadhammo. Idaṃ vuttaṃ hoti—yaṃ paṇḍitā kulaputtā dasapi vassāni vīsati -pa- saṭṭhipi vassāni dantebhi dantamādhāya jivhāya tālum āhacca cetasā cittaṃ abhiniggaṇhitvā ekāsaṇaṃ ekabhantaṃ paṭisevamānā āpāṇakoṭikaṃ brahmacariyaṃ carantā sāmaññaṃ karonti, taṃ bālā abyattā kātuṃ na sakkontīti. **Bahūhi tattha sambādhāti** tasmim sāmaññasāṅkhāte ariyamagge bahū sambādhā, maggādhigamāya paṭipannassa bahū parissayāti attho.

Appameyyaṃ paminantoti appameyyaṃ khīṇāsavapuggalaṃ “ettakasīlo ayaṃ ettakasamādhī ettakapañño”ti evaṃ minanto. **Kodha vidvā vikappayeti** ko idha vidvā medhāvī vikappeyya, khīṇāsavova khīṇāsavaṃ minanto vikappeyyāti dīpeti. **Nivutaṃ maññeti** yo pana puthujjano minetuṃ ārabhati, taṃ nivutaṃ avakujjapaññaṃ maññāmi. **Akissavanti** kissavā vuccati paññā, nippaññanti attho.

Kuṭṭhārīti attacchedakaṭṭhena kuṭṭhārisadisī pharusavācā. **Chindatīti** kusalamūlasaṅkhāte mūleyeva nikantati. **Visaṃ halāhalaṃ ivāti** halāhalasaṅkhātaṃ visaṃ iva. **Evaṃ viraddhaṃ pātetīti** viraddhaṃ aparaddhaṃ khalitapuggalaṃ evaṃ apāyesu vinipātetī. **Vācā dubbhāsītā yathāti** yathā vācā ariyūpavādanavasena dubbhāsītā.

92. **Nindiyanti** nindanīyaṃ. **Taṃ vā nindati yo pasamsiyoti** yo giṇavisitṭhatāya pasamsāraho puggalo, taṃ vā so pāpicchatādīni āropetvā garahati. **Vicinātīti** upacināti. **Kalinti** aparādhaṃ. **Ayaṃ kalīti** ayaṃ aparādho. **Akkhesūti** jūtakīlanakkhesu. **Sabbassāpi sahāpi attanāti** sabbena attano dhanenāpi attanāpi saddhim. **Sugatesūti** sobhanagamanattā, sundaraṃ ṭhānaṃ gatattā, sammā gatattā, sammā ca gadattā sugatasāṅkhātesu Buddhādīsu. **Manam padosayeti** yo manam padoseyya, tassa ayaṃ manopadoso eva mahattaro kalīti vuttaṃ hoti. Kasmā? Yasmā **Sataṃ sahasānaṃ -pa- pāpakanti**. Tattha **sataṃ sahasānanti** nirabbudagaṇanāya satahasassaṃ. **Chattimsatīti** aparāni

chattimsati nirabbudāni. **Pañca cāti** abbudagaṇanāya pañca ca abbudāni. Tasmā vassagaṇanāya ettako so kālo, yaṃ kālaṃ ariyagarahivācaṃ manañca paṇidhāya pāpakam nirayaṃ upeti, tattha paccatīti vuttam hoti. Idañca saṅkhepena Padumaniraye āyuppamaṇam, vitthārena pana parato āgamissati.

Lobhaguṇeti “guṇo”ti bālehi diṭṭhattā, anekakkhattum pavattitattā ca lobhoyeva lobhaguṇo, tasmim lobhaguṇe, taṇhāyāti attho. **Anuyuttoti** anu anu yutto. **Avadaññūti** avacanaññū, Buddhānampi ovādassa aggahaṇato. **Maccharīti** pañcavidhamacchariyena maccharī. **Pesuṇiyam anuyuttoti** pesuṇiyasmim anuyutto aggasāvakanam bhedanena. Kokālikañhi mīyamānam ovadantena āyasmatā Mahāmogallānena bhāsītā imā gāthāti. **Mukhaduggāti** mukhavisama. **Vibhūtāti** vigatabhūta alikavādi. **Anariyāti** asappurisa. **Bhūnahūti** bhūtihanaka attano buddhivināsaka. **Purisantāti** purisādharma. **Kalīti** alakkhipurisa. **Avajātakaputtāti** Buddhassa Bhagavato avajātaputta. **Mā bahubhānidha nerayikosīti** idāni bahubhānī mā hohi, nerayiko asi jāto. **Rajamākirasīti** kilesarajam attani pakkhipasi. **Santeti** samitakilese khīṇāsave. **Kibbisakārīti** pāpakāri. **Papatanti** narakam.

Idam saṅkilesabhāgiyanti idam taṇhādīnam sabhāvabhedato avatthābhedato ca anekabhedatam dassetum anekehi suttapadehi udāharaṇavasena dassitam saṅkilesabhāgiyam suttanti veditabham.

Pasannenāti kammakammaphalādīni saddahantena.

93. Iddhanti hatthūpagasīsūpagādi-alānkārehi maṇikanakādīhi ca samiddham. **Phītanti** telamadhuphāṇitādīhi ca dhanadhaññādīhi ca vipulam. **Ākiṇṇamanussanti** nirantaramanussam. **Sambādhabyūhanti** byūhā vuccanti anibbidharacchāyo. Yesu pavīṭṭhamaggeneva niggacchanti, te sambādhā byūhakā etthāti sambādhabyūham. Imināpi tassa nagarassa ghanavāsameva dīpeti. **Bhantenāti** damatham anupagatena, ito cito ca paribbhamantena vā. **Apāpakanti** alāmakam. **Aveccappasādenāti** acalappasādena, saccappaṭivedhato āgatena pasādena.

Pecca so labhateti yo bhūte¹ daṇḍena na himsati, so puggalo paraloke manussabhūto manussasukhaṃ devabhūto dibbasukhaṃ ubhayaṃ atikkanto nibbānasukhaṃ labhatīti attho.

94. **Cārikam pakkamissatīti** janapadacārikam gamissati. Kasmā pana Bhagavā janapadacārikam caratīti? Sattahi kāraṇehi Buddhā Bhagavanto janapadacārikam caranti—desantaragatānaṃ veneyyānaṃ vinayanattam², tatra ṭhitānaṃ ussukkasamuppādanaṃ, sāvakānaṃ ekasmim ṭhāne nibaddhavāsapariharaṇam, attano ca tattha anāsaṅgadassanaṃ, sambuddhavasitaṭṭhānatāya desānaṃ cetiyabhāvasampādanaṃ, bahūnaṃ sattānaṃ dassanūpasāṅkamanādīhi puññoghappasavanaṃ, avuṭṭhi-ādi-upaddavūpasamanañcāti imehi sattahi kāraṇehi Buddhā Bhagavanto janapadacārikam carantīti veditabbaṃ.

Isidattapurāṇāti Isidatto ca Purāṇo ca, tesu Isidatto sakadāgāmī. Purāṇo sotāpanno. **Sāketeti** “Sāketo”ti laddhanāme attano bhogagāmake. **Magge purisaṃ ṭhapesunti** tesam kira gāmadvārena Bhagavato gamanamaggo, tasmā “sace Bhagavā amhākaṃ suttānaṃ vā pamattānaṃ vā gaccheyya, atha passitum na labheyyāmā”ti maggamajjhe purisaṃ ṭhapesum. **Anubandhimsūti** na dūratova, piṭṭhito piṭṭhito anubandhimsu. Bhagavā hi sakaṭamaggassa majjhe jaṅghamaggena agamāsi, itare ubhosu passesu anugacchantā agamaṃsu. **Maggā okkammāti** Buddhā hi kenaci saddhim gacchantāva paṭisanthāraṃ karonti kenaci saddhim ṭhitā kenaci saddhim divasabhāgampi nisinnā, tasmā Bhagavā cintesi “ime mayham sāsane vallabhā āgataphalā, imehi saddhim nisīditvā divasabhāgaṃ paṭisanthāraṃ karissāmī”ti. Maggato okkamitvā yenaññataraṃ rukkhamūlaṃ tenupasaṅkami. **Paññatte āsane nisīdīti** te kira chattupāhanakattaradaṇḍa-pādabbhañjanatelāni ceva aṭṭhavidhañca pānakaṃ sarabhapādapallaṅkañca gāhāpetvā āgamaṃsu³. Atha naṃ pallaṅkaṃ paññāpetvā adamaṃsu. Satthā tattha nisīdi. **Ekamantaṃ nisīdirisū**”ti chattupāhanādīni bhikkhusaṃghassa dethā”ti vatvā Bhagavantaṃ vanditvā ekamantaṃ nisīdirisū.

1. Bhūtāni (Ka)

2. Vinayanattham (Sī)

3. Agamaṃsu (Sī)

Sāvattiyā Kosalesu cārikam pakkamissatī-ādi sabbam Majjhimadesavaseneva vuttam. Kasmā? Niyatāciṇṇatā. Bhagavato hi cārikacaraṇam Majjhimadeseyeva. Sacepi paccantadese gacchati, Majjhimadeseyeva aruṇam uṭṭhāpetīti niyatāciṇṇam, tasmā majjhimadesavaseneva vuttam. **Kāsīsūti** Kāsiraṭṭhato. Tathā **Magadhesūti** Magadharaṭṭhato. **Āsanne no Bhagavā bhavissatīti** ettha na kevalam āsannatā eva tesam somanam hoti, atha kho “idāni dānam dātum gandhamālādīpūjam kātum dhammam sotum pañham pucchitum labhissāmā”ti nesam somanassam hoti.

Tasmātiha thapatayo sambādho gharāvāsoti thapatayo yasmā tumhākam mayi dūrībhūte anappakam domanassam āsanne anappakam somanassam hoti, tasmāpi veditabbametam “sambādho gharāvāso”ti. Gharāvāsassa hi dosena tumhākam evam hoti. Sace pana gharāvāsam pahāya pabbajitā assatha, evam vo mayā saddhimyeva gacchantānañca āgacchantānañca tam na bhaveyyāti imamattham dīpento evamāha. Tattha sakiñcanasapalibodhaṭṭhena sambādhatā veditabbā. Mahāghare vasantassāpi hi sakiñcanasapalibodhaṭṭhena gharāvāso sambādhova. **Rajopathoti** rāgādirajānam āgamanapatho, āgamaṇaṭṭhānanti attho. **Abbhokāso pabbajjāti** pabbajjā pana akiñcana-apalibodhaṭṭhena abbhokāso. Caturatanikepi hi gabbhe dvinnam bhikkhūnam pallaṅkena pallaṅkam ghaṭṭetvā nisinnānampi akiñcanāpalibodhaṭṭhena pabbajjā abbhokāso nāma hoti. **Alañca pana vo thapatayo appamādāyāti** evam sambādhagharāvāse vasantānam tumhākam appamādameva kātum yuttanti attho.

Nāgāti hatthino. **Opavayhāti**¹ rañño ārohanayoggo. **Ekam purato ekam pacchato nisīdāpemāti** te kira dvepi janā sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā dvīsu nāgesu tā itthiyo evam nisīdāpetvā rañño nāgam majjhe katvā ubhosu passesu gacchanti, tasmā evamāhaṃsu. **Nāgopi rakkhitabboti** yathā kiñci visesitam na karoti, evam rakkhitabbo hoti. **Tāpi bhaginiyoti** yathā pamādam nāpajjanti, evam rakkhitabbā honti. **Attāpīti** sitakathitavikkhepitādīni akarontehi attāpi rakkhitabbo

1. Opaguyhāti (Ka)

hoti. Evaṃ karonto hi “sāmidubbhako eso”ti niggahetabbo hoti.

Tasmātiha thapatayoti yasmā tumhe rājā niccaṃ rājabhaṇḍaṃ paṭicchāpeti, tasmāpi sambādho gharāvāso rajopatho. Yasmā pana paṃsukūlikaṃ bhikkhuṃ evaṃ paṭicchāpento natthi, tasmā abbhokāso pabbajjā, evaṃ sabbatthāpi. Alaṅca kho thapatayo appamādāya, appamādameva karoṭhāti dasseti.

Muttacāgoti vissaṭṭhacāgo. **Payatapāṇīti** āgatāgatānaṃ dānatthāya dhotahattho. **Vosaggaratoti** vosaggasaṅkhāte cāge rato. **Yācayogoti** yācitabbayutto. “Yājayogo”tipi pāṭho, dānayuttoti attho.

Dānasamvibhāgaratoti etena appamattakampi kiñci labhitvā tatopi samvibhāge rato. **Appaṭivibhattanti** “idaṃ amhākaṃ bhavissati, idaṃ ayyānaṃ”ti evaṃ akatavibhāgaṃ, sabbaṃ dātabbameva hutvā ṭhitanti attho.

Imehi kho thapatayo catūhi dhammehi samannāgato ariyasāvako sotāpanno hotīti sotāpanno imehi dhammehi samannāgato hotīti attho. Etena sotāpannena imesaṃ catunnaṃ dhammānaṃ ekantato labbhamānataṃ dasseti.

Evaṃ tesaṃ thapatānaṃ imehi catūhi dhammehi samannāgataṃ pariyāyena dassetvā idāni nippariyāyena taṃ dassetuṃ “**tumhe kho thapatayo**”ti-ādi vuttanā.

95. **Sahassaṃ kappakoṭiyoti** sahassaṃ attabhāvā ahesunti attho. “Asīti kappakoṭiyo”tipi pāṭho, asīti-āyukappakoṭiyo ahesunti attho. Kattha pana te ahesunti? Āha “**deve ceva manusse cā**”ti, devesu ceva manusse cāti attho. **Samviruḷhamhīti** samantato pallavaggahaṇena viruḷhe. **Alabhiṃ hanti** alabhiṃ aham. **Ajja tiṃsaṃ tato kappāti** tato kappato ajja sampati ayaṃ kappo tiṃsatimo. **Tassā saññāya vāsanāti** tassa Buddhagatāya saññāya vāsanato.

Taṇhānighātakoti taṇhāya samucchedako. **Vaṭaṃsakoti** pupphamayakaṇṇiko. **Sabbapupphehi**’laṅkatoti nānāpupphehi alaṅkato. **Lapanantarāti** uttarādharoṭṭhānaṃ antarato. **Okkāti** pabhā. **Muddhanantaradhāyathāti** muddhani antaradhāyatha¹. **Kaṅkhaṃ vitarāti** vimatiṃ vinodehi. **Yassa taṃ sabbadhammesu, sadā nīṇaṃ pavattatīti** tanti nipātamattaṃ. Yassa sabbadhammesu ākaṅkhappaṭibaddhattā sadā nīṇaṃ pavattati. So sabbaññū Bhagavā **theraṃ Ānandaṃ etadabravīti** sambandho. **Rājā raṭṭhe bhavissatīti** sabbasmiṃ raṭṭhe rājā bhavissati. **Carimanti** carimabhavaṃ. **Sacchikatvāti** paccakkhaṃ katvā. **Dhammatanti** catusaccadhammaṃ, paccakabodhiṃ vā.

96. **Suvaṇṇacchadanaṃ nāvanti** ubhosu passesu suvaṇṇalaṅkārehi paṭimaṇḍitavasena chāditaṃ suvaṇṇanāvaṃ. **Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi,** **Sakkassa iti me sutanti** yathā sā devatā pañhaṃ puṭṭhā Sakkassa byākāsi, evaṃ mayāpi sutanti āyasmā Mahāmoggallāno attanā yathāsutaṃ taṃ Bhagavato vadati.

Paṃsuthūpesūti sarīradhātuṃ abbhantare ṭhapetvā paṃsūhi katathūpesu. Evañhi te Bhagavantaṃ uddissakatā nāma honti, tenevāha “uddissakatesu dasabaladharānaṃ”ti.

97. **Devaputtasarīravaṇṇāti** devaputtasarīrasadisavaṇṇā. **Subhagasaṅṭhīti** sobhaggayuttasaṅṭhānā. **Uḷāraṃ vata taṃ āsīti** taṃ mayā kataṃ puññaṃ uḷāraṃ vata ahosi. **Yāhanti** yā ahaṃ. **Satasahassaṃ kappe, mudito thūpaṃ apūjesīti** thūpaṃ pūjetvā satasahassaṃ āyukappe ahaṃ muditoti attho. **Anāgantuna vinipātanti** apāyupapattiṃ anupagantvā. **Yaṃ cakkhanti** yaṃ paññācakkhuṃ. **Paṇihanti** ṭhapitaṃ. **Vimuttacittamhīti** vimuttacitto amhi. **Vidhūtalatoti** vidhūtataṇhālato, samucchinnataṇhoti attho.

98. **Sāmākapatthodanamattanti** sāmākatiṇānaṃ nāḷikodanamattaṃ. **Akhileti** pañcannaṃ cetokhilānaṃ abhāvena akhile. **Tasmiñca okappayi dhammamuttamanti** tasmiṃ Paccakabuddhe uttamadhammaṃ paccakabodhiṃ “uttamadhammena nāma

1. Antaradhāyi (Si)

imasmim bhavitabban”ti saddahim. **“Tasmiñca dhamme pañidhesim mānasan”**ti iminā pañiladdhadhammañ ahampi sacchikareyyanti cittañ pañidahim. **Bhave kudāsupi ca mā apekkhavāti** katthaci bhave apekkhavā mā bhaveyyanti ca pañidhesim mānasanti sambandho.

Kurūsūti Uttarakurūsu. **Dīghāyukesūti** tesam vassasahassāyukatāya vuttam. **Amamesūti** apariggahesu. **Pāñīsūti** sattesu. **Ahīnagāmīsūti** yathāladhasampattīhi yāvātāyukañ aparihīnasabhāvesu. **Tidasopapajjathāti** Tāvatiñso hutvā upapajjim, tidase vā Tāvatiñsabhavane upapajjim. **Visiṭṭhakāyūpagatoti** visiṭṭhakāyesu nānāvaññakāyesu upagato. **Yasassisūti** parivāravantesu. **Hitāhitāsīhīti** kusalākusale vītivattīhi. **Paccakkham khvimanti** paccakkham kho imañ vacananti adhippāyo.

Sakāsīti so akāsi. **Balimābhihārīti** pūjābalim abhihari. **Patitassa ekanti** tassa hatthato ekapupham patitam.

Upariṭṭhanti upari vehāse ṭhitam. **Ariṭṭhanti** Ariṭṭham nāma paccakasambuddham. **Ajjhattañca bahiddhā cāti** ajjhattavisayā ca bahiddhavisayā ca. **Ye me vijjimsūti** ye me pubbe vijjamānā ahesum. **Jātimaraṇasamsāro, natthi dāni punabbhavoti** punappunañ jāyanamīyanabhūto samsāro punabbhavoti ca vuccati, so ca dāni natthīti attho.

Idam vāsanābhāgiyam suttanti idam vāsanābhāgapuññavibhāvanānañ nānāsuttapadānañ udāharaṇavasena dassitam vāsanābhāgiyam suttanti veditabban.

99. **“Uddham adho -pa- apanabbhavāyā”**ti idam nibbedhabhāgiyam suttanti vuttam oghataraṇassa ariyamaggakiccattā. **Na cetanā karaṇīyāti** na cittañ uppādetabban. **Dhammatāti** dhammasabhāvo.

100. **Yadā haveti** yasmim have kāle. **Pātubhavanti**ti uppajjanti. **Dhammāti** anulomapaccayākārapaṭivedhasādhakā bodhipakkhiyadhammā. **Pātubhavanti**ti vā pakāsenti, abhisamayavasena pākāṭā honti. **Dhammāti** catu-ariyasaccadhammā. **Ātāpo** vuccati kilesasantāpanaṭṭhena vīriyam.

Ātāpinoti sammappadhānavīriyavato. **Jhāyatoti**

ārammaṇūpanijjhānalakkhaṇena lakkhaṇūpanijjhānalakkhaṇena ca jhānena jhāyantassa. **Brāhmaṇassāti** bāhitapāpassa khīṇāsavassa. **Athassa kaṅkhā vapayanti sabbāti** athassa evaṃ pātubhūtaḍḍhammassa yā tā “ko nu kho bhante phusatīti? No kallo pañhoti Bhagavā avocā”¹ti-ādinā¹ nayena “katamaṃ nu kho bhante jarāmaṇaṃ, kassa panidaṃ jarāmaṇanti? No kallo pañhoti Bhagavā avocā”²ti-ādinā² ca nayena paccayākāraṅkaṅkhā vuttā. Yā ca paccayākārasseva appaṭividdhattā “ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhānaṃ”³ti-ādikā³ soḷasakaṅkhā “Buddhe kaṅkhati dhamme kaṅkhati”⁴ti-ādikā⁴ aṭṭha ca kaṅkhā āgatā, tā sabbā vapayanti apagacchanti nirujjhanti, kasmā? **Yato pajānāti sahetudhammaṃ**, yasmā aviijādikena hetunā sahetukaṃ imaṃ saṅkhārādiṃ kevalaṃ kevalaṃ dukkhakkhandhadhammaṃ pajānāti aññāsi⁵ paṭivijjhati.

Yato khayam paccayānaṃ avēdīti yasmā paccayānaṃ khayasaṅkhātānaṃ nibbānaṃ avēdi aññāsi paṭivijjhi, tasmā yadāssa ātāpino jhāyato brāhmaṇassa vuttappakārā dhammā pātubhavanti. Athassa yā nibbānassa avidittatā kaṅkhā uppajjeyyūṃ, sabbāpi tā kaṅkhā vapayantīti.

Āraññanti āraññakaṃ. **Aññātuñchena yāpentanti** kulesu aññāto niccavoyeva hutvā uñchena piṇḍacariyāya yāpentaṃ. Atha vā abhilakkhitesu issarajanagehesu kaṭukabhaṇḍasambhāraṃ sugandhabhojanaṃ pariyesantassa uñchanaṃ ñātuñchanaṃ nāma, gharapaṭipāṭiyā pana dvāre ṭhitena laddhamissakabhojanaṃ aññātuñchanaṃ nāma. Idaṃ idha adhippetāṃ. Tena yāpentaṃ. **Kāmesu anapekkhanti** vatthukāmakilesakāmesu nirapekkhaṃ.

Chetvāti vadhitvā. **Sukhaṃ setīti** kodhapariḷāhena aparidayhamānattā sukhaṃ sayati. **Na socatīti** kodhavināsenā vīnaṭṭhadomanassattā na socati. **Visamūlassāti** dukkhavipākassa. **Madhuraggassāti** yaṃ akkuṭṭhassa paccakkositvā pahaṭassa paṭippaharivā sukhaṃ uppajjati, taṃ sandhāya so “madhuraggo”¹ti vutto. Imasmim hi ṭhāne pariyosānaṃ “aggaṃ”²ti vuttaṃ. **Ariyāti** Buddhādayo.

1. Saṃ 1. 254 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 291 piṭṭhe.

3. Ma 1. 10; Saṃ 1. 265 piṭṭhesu.

4. Abhi 1. 208 piṭṭhe.

5. Aññāti (Sī)

Haneti haneyya. **Uppatitanti** asamugghāṭitaṃ
avikkhambhituppannavasena samudācāruppannavasena samudācarantaṃ.
Vinodayeti attano santānato nihareyya.

101. **Sattiyā**ti desanāsīsametaṃ, ekatodhārādīnā satthenāti attho.
Omaṭṭhoti pahaṭo. Cattāro hi pahārā omaṭṭho ummaṭṭho maṭṭho vimaṭṭhoti.
Tattha upari ṭhatvā adhomukhaṃ dinnappahāro **omaṭṭho** nāma, adho ṭhatvā
uddhamukhaṃ dinnappahāro **ummaṭṭho** nāma, aggaḷasūci viya vinivijjhivā
kato **maṭṭho** nāma, seso sabbopi **vimaṭṭho** nāma. Imasmiṃ pana ṭhāne
omaṭṭho gahito. So hi sabbadāruṇo duruddharaṇasallo duttikiccho antodoso
antopubbalohito ca hoti. Pubbalohitaṃ anikkhamitvā vaṇamukhaṃ
pariyonandhitvā tiṭṭhati. Pubbalohitaṃ nīharitukāmehi mañcena saddhim
bandhitvā adhosiro kātabbo hoti, maraṇaṃ vā maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ
pāpuṇāti. **Paribbajeti** vihareyya.

Imāya gāthāya kim kathitaṃ? Yathā sattiyā omaṭṭhapuriso
sallubbāhanavaṇatikicchanānaṃ atthāya vīriyaṃ ārabhati payogaṃ karoti
parakkamati. Yathā ca dayhamāne matthake ādittasiro tassa nibbāpanatthāya
vīriyaṃ ārabhati payogaṃ karoti parakkamati, evamevaṃ bhikkhu
kāmarāgappahānāya sato appamatto hutvā vihareyya Bhagavāti kathesi.

Evam devatāya kathite atha Bhagavā cintesi “imāya devatāya upamā
daḷhaṃ katvā ānītā, atthaṃ pana parittakaṃ gahetvā ṭhitā. Punappunaṃ
kathentīpi hi esā kāmarāgassa vikkhambhanappahānameva katheyya, yāva
ca kāmarāgo maggena na samugghāṭiyyati, tāva anubandhova hotī”ti tameva
upamaṃ gahetvā paṭhamamaggavasena devatāya vinivaṭṭetvā dassento
“**sattiyā viya omaṭṭho**”ti dutiyagāthamāha. Tassattho purimanayānusārena
veditabbo.

Lokāmisanti kāmaguṇo. **Santipekkhoti** sabbasaṅkhārūpasamaṃ
nibbānaṃ apekkhamāno. **Paññavāti** paññavanto. **Pahitattoti** nibbānaṃ
patipesitacitto. **Virato kāmasaññāyāti** yāya kāyaci sabbato

kāmasaññāya catutthamaggasampayuttāya samucchedaviratiyā virato. “Viratto”tipi pāṭho. Kāmasaññāyāti pana bhumavacanaṃ hoti. **Sagāthāvagge**¹ “kāmasaññāsū”ti pāṭho. Catūhi maggehi dasannampi saṃyojanānaṃ atītattā **sabbasaṃyojanātīto**. Catutthamaggeneva vā uddhambhāgiyasaṃyojanātīto tatra tatrābhinandanato nandisaṅkhātāya taṇhāya tiṇṇaṅca bhavānaṃ parikkhīṇattā **nandibhavaparikkhīṇo**. So tādiso khīṇāsavo bhikkhu **gambhīre** saṃsāraṇṇave **na sīdati**.

Saddahānoti yena pubbhāge kāyasucaritādibhedena, aparabhāge ca sattattimsabodhipakkhiyabhedena dhammena arahanto Buddhapaccekabuddhabuddhasāvakā nibbānaṃ pattā. Taṃ saddahāno arahataṃ dhammaṃ nibbānappattiyā lokiyalokuttarapaññaṃ labhati, taṅca kho na saddhāmatkeneva. Yasmā pana saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupāsati, payirupāsanto sotam odahati, odahitasoto dhammaṃ suṇāti, tasmā upasaṅkamanato paṭṭhāya yāva dhammassavanena **sussūsaṃ labhate paññaṃ**.

Kim vuttaṃ hoti? Taṃ dhammaṃ saddahitvāpi ācariyupajjhāye kālena kālaṃ upasaṅkamitvāpi vattakaraṇena payirupāsivā yadā payirupāsānāya ārādhitacittā kiñci vatthukāmā hontī. Atha adhigatāya sotukāmatāya sotam odahitvā suṇanto labhatīti evaṃ sussūsampi ca satī-avippavāseṇa appamatto subhāsitaḍubbhāsitaññūtāya vicakkhaṇo eva labhati, na itaro. Tenāha “**appamatto vicakkhaṇo**”ti.

Patirūpakārīti desakālādīni ahāpetvā lokiyassa lokuttarassa ca dhammassa patirūpaṃ adhigamūpāyaṃ karotīti patirūpakārī. **Dhuravāti** cetasikavīriyavasena anikkhittadhuro. **Uṭṭhātīti** kāyikavīriyavasena uṭṭhānasampanno asithilaparakkamo. **Vindate dhananti** lokiyalokuttaradhaṇaṃ adhigacchati. **Saccenāti** vacīsaccena paramatthasaccena ca. Buddhapaccekabuddha-ariyasāvakā nibbutim pāpuṇantā kittimpi pāpuṇantiyeva. **Dadanti** paresaṃ yaṃ kiñci icchitaṃ patthitaṃ dento **mittāni ganthati** sampādeti

1. Saṃ 1. 51 piṭṭhe.

karotīti attho. Duddadam̄ vā dadanto ganthati, dānamukhena cattāripi saṅgahavatthūni gahitānīti veditabbāni. Tehi mittāni karonti. **Asmā lokā param̄ lokam̄, sa ve pecca na socatīti** yassa puggalassa ime saddhādayo dhammā vijjanti, so imasmā lokā param̄ lokam̄ gantvā na socati, sokakāraṇam̄ tassa natthīti attho.

“Yassete caturo dhammā, saddhassa gharamesino.

Saccam̄ dhammo dhiti cāgo, sa ve pecca na socatī”ti ¹—

gātham̄ avasesam̄ katvā udāhaṭam̄. **Āḷavakasutte** hi imā gāthā Āḷavakena “katham̄ su labhate paññan”ti-ādinā¹ puṭṭhena Bhagavatā bhāsītāti.

Yena kenaci vaṇṇenāti yena kenaci kāraṇena, pakārena vā. **Sarivāsoti** ekasmim̄ ṭhāne sahavāso samāgamo. **Tanti** tathā samāgataṃ anukampitabbam̄ purisam̄. **Manasā ce pasannenāti** karuṇāsamussāhitena pasādena pasannena manasā. **Na tena hoti samyuttoti** tena yathāvuttena anusāsanena kāmaccchandādīnam̄ samyojanavasena samyutto nāma na hoti. **Yānukampā anuddayāti** yā ariyamaggasampāpanavasena karuṇāyanā, mettāyanā cāti attho.

102. **Rāgo ca doso cāti** rāgadosā heṭṭhā vuttanayāva. **Kutonidānāti** kim̄ nidānā kim̄ hetukā. Paccattavacanassa hi ayaṃ to-ādeso, samāse cassa lopābhāvo veditabbo. **Aratī ratī lomahaṃso kutojāti** yāyaṃ pantesu senāsanesu, adhikusalesu ca dhammesu arati ukkaṇṭhitā,² yā ca pañcasu kāmagaṇesu rati abhirati āsatti kīḷanādi, yo ca lomahaṃsasamuṭṭhānato lomahaṃsasasaṅkhāto cittutrāso, ime tayo dhammā kuto jātā kuto nibbattāti pucchā. **Kuto samuṭṭhāyāti** kuto uppajjitvā. **Manoti** kusalacittam̄. **Vitakkāti** kāmavitakkādayo. **Kumārakā dhaṅkamivosajantīti** yathā kumārakā kīḷantā kākam̄ suttana pāde bandhitvā osajanti khipanti, evaṃ kusalamanam̄ akusalavitakkā kuto samuṭṭhāya osajantīti pucchā.

1-1. Sam̄ 1. 217; Khu 1. 307 piṭṭhesu.

2. Ukkaṇḍikā ca (Sī)

Rāgo cāti dutiyagāthā tassā vissajjanam. Tattha **itoti** attabhāvam sandhāyāha. Attabhāvanidānā hi rāgadosā, arati rati lomahaṃsā ca attabhāvato jātā. Kānavitakkādayo attabhāvato eva samuṭṭhāya kusalamanam osajanti. Tena tadaññam pakati-ādikāraṇam paṭikkhipanto āha “**itonidānā ito samuṭṭhāyā**”ti. Purimagāthāya vuttanayenettha saddasiddhi veditabbā.

Idāni yvāyam “itonidānā”ti-ādīsu attabhāvanidānā attabhāvato jātā attabhāvato samuṭṭhāyāti attho vutto, tam sādheṇto āha “**snehajā attasambhūtā**”ti. Ete hi rāgādayo vitakkapariyosānā taṇhāsnehena jātā. Tathā jāyantā ca pañcupādānakkhandhabhede attabhāvasaṅkhāte attani sambhūtā. Tenāha “snehajā attasambhūtā”ti. Idāni tadatthajotikam upamam dasseti “**nigrodhasseva khandhajā**”ti. Tattha **kandhajāti** kandhesu jātā pārōhā. Idam vuttam hoti—yathā nigrodhassa kandhajasaṅkhātā pārōhā āporasasaṅkhāte snehe sati jāyanti, jāyantā ca tasmimyeva nigrodhe tesu tesu sākappadesesu sambhavanti, evam ete rāgādayo ajjhattam taṇhāsnehe sati jāyanti, jāyantā ca tasmim yeva attabhāve tesu tesu cakkhādippadesesu iṭṭhārammaṇesu sambhavanti. Tena vuttam “snehajā attasambhūtā”ti. **Puthu visattā kāmesūti** yasmā rāgopi pañcakāmaguṇikādivasena, dosopi āghātavatthu-ādivasena arati-ādayopi tassa tassa bhedassa vasenāti sabbathā sabbepime kilesā puthu anekappakārā hutvā vatthudvārārammaṇādivasena tesu tesu kāmesu tathā tathā visattā laggā saṃsibbitvā ṭhitā. Kimiva? **Māluvāva vitatā vane** yathā vane vitatā māluvā tesu tesu rukkhasākhappasākhādibhedesu visattā hoti laggā saṃsibbitvā ṭhitā, evam ete kilesā dhammā, tasmā ettha puthupabhedesu vatthukāmesu visattam kilesagahanam¹.

Ye nam pajānanti yatonidānam, te nam vinodenti suṇohi yakkha.
Tassattho—ye sattā nam kilesagahanam “itonidānam esa uppajjati”ti jānanti, te nam taṇhāsinehasinehite attabhāve

1. Kilesagaṇam (Ka)

uppajjatīti ñatvā taṃ taṇhāsinehaṃ ādīnavānupassanādibhāvanāñānagginā visosentā vinodenti pajahanti, evaṃ amhākaṃ bhāsitaṃ suṇohi yakkhāti. **Te duttaraṃ oghamimaṃ taranti, atiṇṇapubbaṃ apunabbhavāyāti** yehi saṅkilesagahaṇaṃ vinodenti, te ekantena maggaṃ bhāventi. Na hi maggabhāvanaṃ vinā kilesavinodanaṃ atthi. Evaṃ maggaṃ bhāventā te pakatiñāṇena duttaraṃ kāmoghādīṃ catubbidhaṃ oghaṃ iminā dīghena addhunā supinantenapi atiṇṇapubbaṃ anatikkantapubbaṃ apunabbhavāya nibbānāya taranti.

Dukkaraṃ Bhagavāti eko kira devaputto pubbayogāvacarō bahalakilesatāya sappayogena kilese vikkhambhento samaṇadhammaṃ katvā pubbahetumandatāya ariyabhūmiṃ appatvāva kālaṃ katvā devaloke nibbatto, so Tathāgataṃ upasaṅkamitvā dukkarabhāvaṃ ārocento evamāha. Tattha **dukkaranti** dasapi vassāni -pa- saṭṭhipi vassāni ekantaparisuddhassa samaṇadhammassa karaṇaṃ nāmetaṃ dukkaraṃ. **Sekkhāti** satta sekkhā. **Sīlasamāhitāti** sīlena samāhitā samupetā. **Thitattāti** patiṭṭhitasabhāvā. Evaṃ pucchitapañhaṃ vissajjitvā uparipañhaṃ samuṭṭhāpanatthaṃ “**anagāriyupetassā**”ti-ādīmāha. Tattha **anagāriyupetassāti** anagāriyaṃ niggehabhāvaṃ upagatassa, pabbajitassāti attho. **Tuṭṭhīti** catupaccayasantoso.

Bhāvanāyāti cittavūpasamabhāvanāya. **Te chetvā maccuno jālanti** ye rattindivaṃ indriyūpasame ratā, te dussamādahaṃ cittaṃ samādahanti. Ye samāhitacittā, te catupaccayasantosāṃ pūrentā na kilamanti. Ye santuṭṭhā, te sīlaṃ pūrentā na kilamanti. Ye sīle patiṭṭhitā satta sekkhā, te ariyā maccuno jālasaṅkhātāṃ kilesajālaṃ chinditvā gacchanti.

Duggamoti saccametaṃ bhante ye indriyūpasame ratā, te dussamādahaṃ cittaṃ samādahanti. Ye samāhitacittā, te catupaccayasantosāṃ pūrentā na kilamanti. Ye santuṭṭhā, te sīlaṃ pūrentā na kilamanti. Ye sīle paramaggāhino satta sekkhā, te **ariyā** maccuno jālasaṅkhātāṃ¹ kilesajālaṃ chinditvā **gacchanti**. Kim na gamissanti, ayaṃ pana duggamo

1. Kilesasaṅkhātāṃ (Ka)

“**Bhagavā visamo maggo**”ti āha. Tattha kiñcāpi ariyamaggo neva duggamo na visamo, pubbabhāgapaṭipadāya panassa bahū parissayā honti, tasmā evaṃ vutto. **Avāṃsirāti** nāṇasirena adhosirā hutvā **papatanti**. Ariyamaggaṃ ārohituṃ asamatthatāya eva te **magge** papatantīti vuccanti. **Ariyānaṃ samo maggoti** sveva maggo ariyānaṃ samo hoti. **Visame samāti** visamepi sattakāye samā eva.

103. **Idaṃ hi taṃ Jetavananti** Anāthapiṇḍiko devaputto Jetavanassa ceva Buddhādīnañca vaṇṇabhaṇanattamaṃ āgantvā¹ evamāha. **Isisamghanisevanti** bhikkhusamghanivesitaṃ. Evaṃ paṭhamagāthāya Jetavanassa vaṇṇaṃ kathetvā idāni ariyamaggassa vaṇṇaṃ kathento “**kammaṃ vijjā**”ti-ādimāha. Tattha **kammanti** maggacetanā. **Vijjāti** maggapaññā. **Dhammoti** samādhī, samādhīpakkhikā vā dhammā. **Sīlaṃ jīvitamuttamanti** sīle paṭiṭṭhitassa jīvitañca uttamanti dasseti. Atha vā **vijjāti** diṭṭhisañkappā. **Dhammoti** vāyāmasatisamādhayo. **Sīlanti** vācākamantājīvā. **Jīvitamuttamanti** etasmim sīle paṭiṭṭhitassa jīvitaṃ nāma uttamanti. “**Etena maccā sujjhanti**”ti etena aṭṭhaṅgikena maggena sattā visujjhanti.

Tasmāti yasmā maggena sujjhanti, na gottadhanchi, tasmā. **Yoniso vicine dhammanti** upāyena bodhipakkkhiyadhammaṃ vicineyya. **Evaṃ tattha visujjhatīti** evaṃ tasmim ariyamagge visujjhati. Atha vā **yoniso vicine dhammanti** upāyena ariyasaccadhammaṃ vicineyya. **Evaṃ tattha visujjhatīti** evaṃ tesu catūsu ariyasaccesu visujjhati. Idāni Sāriputtatherassa vaṇṇaṃ kathento “**Sāriputtovā**”ti-ādimāha. Tattha **Sāriputtovāti** avadhāraṇavacanāṃ, etehi paññādīhi Sāriputtova seyyoti vadati. **Upasamenāti** kilesavūpasamena. **Pāraṅgato** nibbānaṃ gato, yo koci nibbānappatto bhikkhu, na tādiso. **Etāvaparamo siyā**, na therā uttaritaro nāma sāvako atthīti vadati.

Atītanti atīte pañcakkhandhe. **Nānvāgameyyāti** taṇhādīṭṭhīhi nānugaccheyya. **Nappaṭikañkheti** taṇhādīṭṭhīhi na pattheyya. **Yadatītanti** idamettha kāraṇavacanāṃ. Yasmā yaṃ atītaṃ, **taṃ pahīnaṃ** niruddhaṃ atthaṅgataṃ,

1. Āgato (Sī, Ka)

tasmā taṃ nānugaccheyya. Yasmā ca yaṃ tattha **anāgataṃ**, taṃ **appattaṃ** ajātaṃ anibbattaṃ, tasmā tampi na pattheyya. **Tattha tathhāti** paccuppanampi dhammaṃ yattha yattheva so uppanno, tattha tattheva naṃ aniccānupassanādīhi sattahi anupassanāhi **vipassati**, araññādīsu vā tattha tattha vipassati. **Asaṃhīraṃ asaṃkuppanti** idaṃ vipassanāpaṭivipassanādassanattamaṃ vuttaṃ. Vipassanā hi rāgādīhi na saṃhirati na kuppattīti asaṃhīrā asaṃkuppā, taṃ **anubrūhaye** vaḍḍheyya paṭivipasseyyāti vuttaṃ hoti. Atha vā nibbānaṃ rāgādīhi na saṃhirati na kuppattīti **asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ**, taṃ **vidvā** paṇḍito bhikkhu **anubrūhaye**, punappunaṃ tadārammaṇaṃ phalasaṃpattiṃ appento vaḍḍheyyāti attho.

Tassa pana anubrūhanassa atthāya **ajjeva kiccamātappanti**¹ kilesānaṃ ātāpanaparitāpanena “ātappan”ti laddhanāmaṃ vīriyaṃ ajjeva kātabbhaṃ. **Ko jaññā maraṇaṃ suveti** sve jīvitaṃ vā maraṇaṃ vā ko jānāti. Ajjeva dānaṃ dassāmi, sīlaṃ vā rakkhissāmi, aññatarāṃ vā pana kusalaṃ karissāmi, “ajja tāva papañco atthi, sve vā punadivase vā jānissāmi”ti cittaṃ anuppādetvā “ajjeva karissāmi”ti evaṃ vīriyaṃ kātabbanti dasseti. **Mahāsenenāti** ahivicchikavisasatthādīni hi anekāni maraṇakāraṇāni tassa senāti tāya mahatiyā senāya vasena mahāsenena evarūpena maccunā saddhiṃ katipāhaṃ tāva āgamehi, “yāvāhaṃ Buddhapūjādīni attano avassayaṃ² kammaṃ karomi”ti evaṃ mittasanthavākārasaṅkhāto vā “idaṃ sataṃ vā sahaṣsaṃ vā gahetvā katipāhaṃ āgamehī”ti evaṃ lañjānuppādānaṃ saṅkhāto vā “iminā balarāsinaṃ paṭibāhissāmi”ti evaṃ balarāsisaṅkhāto vā **saṅgaro** natthi. Saṅgaroti hi mittakaraṇalañjadānabalārāsisaṅkaḍḍhanānaṃ nāmaṃ, tasmā ayamatto vutto. **Atanditanti** analasaṃ uṭṭhāhakaṃ. Evaṃ paṭipannattā bhaddo ekaratto assāti **bhaddekaratto**. **Itīti** evaṃ paṭipannaṃ puggalaṃ “bhaddekaratto ayan”ti rāgādisantatāya **santo Buddhamuni ācikkhati**.

Cakkhunā paññāya cāti cakkhunā ca paññāya cā. Cakkhubhūtāya vā paññāya. **Satiyā paññāya cāti** satiyā ca paññāya ca, sativisiṭṭhāya vā paññāya. **Kāyenāti** nāmakāyena.

1. Ajjeva kiccam ātapanti (Sī)

2. Apassayaṃ (Ka)

Dibbacakkhu suvisuddhanti dibbaṃ cakkhu suvisuddhaṃ, yaṃ sacchikarotīti adhippāyo. **Pubbenivāsāti** purimāsu jātīsu nivutthakkhandhā. **Iddhividhāti** iddhikoṭṭhāsā. **Nirodhoti** nibbānaṃ. Sesāṃ suviññeyyameva.

104. **Yassa selūpamaṃ cittanti** ekaghanāṃ selaṃ viya pakativātehi lokadhammavātehi akampanīyato yassa cittaṃ selūpamaṃ. Tenāha “**ṭhitāṃ nānupakampati**”ti. **Rajaniyesūti** lābhādīsu. **Kopaneyyeti** alābhādike. **Kuto naṃ dukkhamessatīti** taṃ evaṃ bhāvitacittaṃ vītikkantalokadhammaṃ uttamapurisaṃ lokadhammahetukaṃ dukkhaṃ nānugamissati.

Yo brāhmaṇoti bāhitapādhammatāya brāhmaṇo, na diṭṭhamaṅgalikatāya huṃhuṅkārasāvādipāpadhammayutto hutvā kevalaṃ jātimattena brāhmaṇoti paṭijānāti. So brāhmaṇo bāhitapāpadhammatā huṃhuṅkārapahānena **nihuṃhuṅko**. Rāgādikasāvābhāvena **nikkasāvo**. Silasaṃvarena saṃyatacittatāya **yatatto**. Catumaggañāṇasaṅkhātehi vedehi antaṃ nibbānaṃ, vedānaṃ vā antaṃ gatattā **vedantagū**. Maggabrahmacariyassa vusitattā **vūsitabrahmacariyo**. **Dhammena so brahmavādaṃ vadeyyāti** so “brāhmaṇo ahan”ti etaṃ vādaṃ¹ vadeyya. **Yassa sakalalokasannivāse kuhuñhi** ekāraṃmaṇepi rāgussado dosussado mohussado mānussado diṭṭhussadoti ime **ussadā natthīti** attho.

Na gādhatīti na paṭiṭṭhahati. **Sukkāti** sukkasaṅkhātā gahā. Yadi candimasūriyādīnaṃ pabhā tattha natthi, tamo eva ca siyāti āsaṅkamāne sandhāyāha “**tamo tattha na vijjati**”ti. **Yadā ca attanā’vedīti** -ādīsu evaṃvidhaṃ nibbānaṃ attapaccakkhena ñāṇena yadā vindati, **atha rūpārūpadhammato** sukhadukkhato ca vippamutto hotīti.

Sakesu dhammesūti saka-attabhāvasaṅkhātesu upādānakkhandhesu. Yebhuyyena hi ajjhattaṃ vipassanābhiniveso hotīti. **Etaṃ pisācanti** ajakalāpaka etaṃ tayā vuttaṃ pisācaṃ kilesapisācaṇca. **Pakkulanti** tayā kataṃ akkulaṃ pakkulakaraṇaṇca. **Ativattatīti** atikkamati.

1. Evaṃ vādaṃ (Ka)

Nābhinandati āyantinti Purāṇadutiyikaṃ āgacchantiṃ aññaṃ vā na abhinandati cittaena na sampāṭicchati. Tameva **pakkamantiṃ na socati. Saṅgā saṅgāmajim muttanti** pañcavidhāpi saṅgato muttaṃ saṅgāmajim bhikkhum.

Bahvetthāti bahu ettha **nhāyati jano**, na tena so suddho nāma hotīti adhippāyo.

Jātibalāṃ nisedhanti jātibalassa nisedhakaṃ. **Sahāyā vatāti** samathavipassanābhāvanāya saha ayanavasena sahāyā vata. Kālena kālaṃ sappāyadhammassa savanavasena cirarattaṃ sameti samāgamo etesanti **cirarattasametika. Sithilamārabbhāti** sithilāṃ vīriyaṃ katvā.

105. **Tatra kho bhikkhave ko visesoti** Satthu sāvakassa ca pañcasveva upādānakkhandhesu nibbidādayoti pubbabhāgapaṭipattiyāṃ anupādāvimuttiyañca heṭṭhā upari ca visesābhāvaṃ dasseti. Vuttañhetāṃ “natthi vimuttiyā nānattan”ti¹. Tattha visesābhāvaṃ paccāmasati “tatra ko viseso”ti. **Adhippayāsoti** adhikapayogo. **Nānākaraṇanti** visesoyeva vutto.

Ayaṃ kho bhikkhave visesoti bhikkhave yadipi sāvakassa Satthu ca vimuttiyaṃ viseso natthi, sayambhuññaṇena pana savāsanasabbakilese khepetvā sammāsambodhiṃ abhisambujjhivā anuppannassa ariyamaggassa parasantāne uppādanādisakalasabbaññuḡaṇasamāyogo. Ayaṃ Sammāsambuddhassa paññāvimmuttato visesoti. Tattha **anuppannassāti** avattamānassa. Ariyamaggañhi Kassapasammāsambuddho uppādesi. Antarā añño sathā uppādetā nāma nāhosi, tasmā ayaṃ Bhagavā anuppannassa **maggassa uppādetā** nāma. **Asañjātassāti** tasseva vevacanaṃ. **Anakkhātassāti** akathitassa. Maggaṃ jānātīti **maggaññū**. Maggaṃ viditaṃ pākaṭaṃ akāsīti **maggavidū**. Magge ca amagge ca kovidoti **maggakovido**². **Maggānugāti** maggaṃ anugacchantā. **Pacchāsamannāgatāti** ahaṃ paṭhamāṃ samannāgato, sāvakā pacchā samannāgatā.

1. Am 2. 28; Abhi 4. 176 piṭṭhesu atthato samānaṃ.

2. Maggāmaggakovido (Sī, Ka)

106. “Nīce kule paccājāto”ti-ādinā¹ tamena yuttoti **tamo**. Kāyaduccaritādīhi puna nirayatamupagamanato **tamaparāyaṇo**. Iti ubhayenapi khandhatamova kathito hoti. “Aḍḍhe kule paccājāto”ti-ādinā² jotinā yuttoti **joti**, ālokabhūtoti vuttaṃ hoti. Kāyasucaritādīhi puna saggūpapattibhavūpagamanato **jotiparāyaṇo**. Iminā nayena itarepi dve veditabbā.

Na taṃ dalhaṃ bandhanamāhu dhīrāti ettha **dhīrāti** Buddhādayo paṇḍitapurisā. Yaṃ saṅkhalikasaṅkhātāṃ ayena nibbattaṃ **āyasam** addubandhanasaṅkhātāṃ dārumayaṅca pabbajatiṇehi rajjuṃ katvā katarajjubandhanaṅca, taṃ asi-ādīhi chindituṃ sakkuṇeyyatāya “thiran”ti na vadantīti attho. **Sārattarattāti** rattā hutvā rattā, balavarāgarattāti attho. **Maṇikuṇḍalesūti** maṇīsu ca kuṇḍalesu ca, maṇicittesu vā uṇḍalesu. **Etam dalhanti** ye maṇikuṇḍalesu sārattarattā, tesu yo rāgo, yā ca puttadāresu apekkhā taṅhā, etaṃ kilesamayam bandhanam paṇḍitapurisā “dalhan”ti vadanti.

Ohārinanti ākaḍḍhitvā catūsu apāyesu pātanato avaharati heṭṭhā haratīti ohārinam. **Sithilanti** bandhanaṭṭhāne chavi-ādīni akopetvā bandhanabhāvampi ajānāpetvā jalapathathalapathādīsu kammaṃ kātum detīti sithilam. **Duppamuñcanti** lobhavasena hi ekavārampi uppannam kilesabandhanam daṭṭhaṭṭhānato kacchapo viya dummocayam hotīti duppamuñcam. **Etampi chātvānāti** etaṃ dalhampi kilesabandhanam ṇāṇakhaggena chinditvā **anapekkhino** hutvā **kāmasukham pahāya paribbajanti** pakkamanti pabbajanti cāti attho.

107. **Cetetīti** akusalacetanāvasena ceteti. **Pakappetīti** tameva akusalacetanam kāyavacīkammabhāvam pāpanavasena kappeti. **Anusetīti** rāgādi-anusayova santāne appahīnabhāvena anuseti. **Ārammaṇametaṃ hoti viññāṇassa ṭhitiyāti** yadetaṃ cetanam pakappanam anusayanaṅca, etaṃ abhisāṅkhāraviññāṇassa ṭhitiyā pavattiyā paccayo hotīti attho. **Ārammaṇe sati patiṭṭhā viññāṇassa hotīti** yathāvuttapaccaye sati abhisāṅkhāraviññāṇassa

1. Am 1. 397; Abhi 3. 159 piṭṭhesu.

2. Am 1. 398; Abhi 3. 160 piṭṭhesu.

kammaṃ javāpetvā paṭisandhi-ākaddhanasamatthatāsampādanato paṭiṭṭhā hoti. **Āyatim punabbhavābhiniḅḅatti hoti**ti āyatim punabbhavasāṅkhātā viññāṇādīnaṃ abhiniḅḅatti hoti.

“**No ce bhikkhave ceteti**”ti-ādinā akusalakammameva paṭipakkhipati. Ayañhettha saṅkhepattho, yadipi kadāci yonisomanasikārā akusalacetanā nappavattati, anusayā pana appahīnāti¹, te kusalassa abhisāṅkhāraviññāṇassa paṭiṭṭhā hontiyevāti. Sati ca abhisāṅkhāraviññāṇe āyatim punabbhavābhiniḅḅatti hoti vattum vaṭṭatiyeva. Tatiyavāro vuttapaṭipakkhanayena veditabbo.

108. “**Neso bhikkhave ariyassa vinaye samuddā**”ti-ādi yadi duppūraṇaṭṭhena saṃsīdanaṭṭhena duratikkamanaṭṭhena sāgaro “samuddo”ti vucceyya, tato satabhāgenapi saḥassabhāgenapi cakkhu-ādīsveva ayaṃ nayo labbhatīti dassetum vuttam. Tenāha “**cakkhu² bhikkhave purisassa samuddo, tassa rūpamayo vego**”ti, rūpesu sattānaṃ āviñchanato rūpāyatanaṃveva vego cakkhussa vegoti attho.

Yo taṃ rūpamayaṃ vegaṃ sahatīti yo bhikkhu saha visayena cakkhum aniccato dukkhato anattato sammasanto tattha ca nibbindanto virajjanto tappaṭibaddhato kilesajālato vimuccanto abhibhavati. **Ayaṃ vuccati bhikkhave atari cakkhusamuddanti** ayaṃ bhikkhu cakkhusāṅkhātāṃ samuddaṃ tiṇṇoti vuccati.

Aparo nayo—cakkhu bhikkhave ariyassa vinaye samuddoti yadipi duppūraṇaṭṭhena yadi vā samudanaṭṭhena samuddo, cakkhumeva samuddo. Tassa hi pathavito yāva Akaniṭṭhabrahmalokā nīlādi-ārammaṇaṃ samosarantaṃ paripuṇṇabhāvaṃ kātum na sakkoti. Evaṃ duppūraṇaṭṭhenaṃ samuddo. Cakkhu ca tesu tesu nīlādi-ārammaṇesu samudeti asarivutaṃ hutvā osaramānaṃ kilesupattiyā kāraṇabhāvena sadosabhāvena gacchatīti samudanaṭṭhenaṃ samuddo. Tathā cakkhum taṇhāsotādīnaṃ uppattidvārāyā tehi santānassa samudanaṭṭhena temanaṭṭhena samuddo. **Tassa rūpamayo vegoti** samuddassa appamāṇo ūmimayo vego

1. Appahīnāti (Sī)

2. Cakkhum (Ka)

viya tassāpi cakkhusamuddassa samosarantassa¹ nīlādibhedassa ārammaṇassa vasena appameyyo rūpamayo vego veditabbo. **Yo taṃ rūpamayaṃ vegam sahatīti** yo taṃ cakkhusamudde samosarantaṃ rūpamayaṃ vegam manāpe rūpe rāgam, amanāpe dosam, asamapekkhane mohanti evaṃ rāgādikilese anuppādentō upekkhakabhāvena sahati.

Sa-ūminti-ādīsu kilesa-ūmīhi sa-ūmim. Kilesavaṭṭehi **sāvaṭṭam.** Kilesagahehi **sagham.** Kilesarakkhaschi **sarakkhasam.** Kodhupāyāsassa vā vasena **sa-ūmim.** Kāmaguṇavasena **sāvaṭṭam.** Mātugāmasasena **sagham sarakkhasam.** Vuttañhetam “ūmibhayanti kho bhikkhave kodhupāyāsassetam adhivacanam². Tathā āvaṭṭanti³ kho bhikkhave pañcannetaṃ kāmaguṇānam adhivacanam⁴. Gaharakkhasoti kho bhikkhave mātugāmassetaṃ adhivacanam”ti⁴. Sesadvāresupi eseva nayo.

Sa-ūmibhayaṃ duttaram accatarīti aniccatādi-ūmibhayena sabhayaṃ duratikkamaṃ atikkami. **Lokantagūti** saṃsāralokassa antaṃ gato. **Pāragatoti vuccatīti** nibbānaṃ gatoti kathīyati.

Baḷisāti sattānaṃ anattahetutāya baḷisā viya baḷisā. **Anayāyāti** anattāya. **Byābādhāyāti** dukkhāya. **Iṭṭhāti** pariyiṭṭhā vā apariyiṭṭhā vā sukhārammaṇatāya iṭṭhā. Kāmanīyaṭṭhena **kantā.** Manassa vadḍhanaṭṭhena **manāpā.** Piyasabhāvatāya **piyarūpā.** Kilesakāmasahitattā **kāmūpasamhitā.** Rāgajananaṭṭhena cittassa rañjanato **rajanīyā.** **Tañceti** taṃ rūpārammaṇaṃ, nīlādivasena anekabhedabhinnampi hi rūpāyatanam rūpārammaṇabhāvena cakkhuviññeyyabhāvena ca ekavidhataṃ nātivattatīti taṃsabhāvasāmaññaṃ gahetvā “tañce”ti vuttam. **Abhinandatīti** abhinandanabhūtāya sappītikataṇhāya abhimukho nandati. **Abhivadatīti** “aho sukham, aho sukhan”ti vadāpentiyā taṇhāyanavasena⁵ abhivadati. **Ajjhosāya tiṭṭhatīti** gilitvā pariniṭṭhapetvā tiṭṭhati. **Ayam vuccati bhikkhave bhikkhu gilitabaḷiso mārasātīti** ayam bhikkhu kilesamārassa baḷisabhūtaṃ rūpaṇhaṃ gilitvā ṭhitoti vuccati. Sesavāresupi iminā

1. Samavasaraṇantassa (sabbattha) 2. Khu 1. 271; Ma 2. 123; Am 1. 439 piṭṭhesu.
3. Āvaṭṭagāho (Sī), āvaṭṭabhayaṃ (Ma 2. 124; Am 1. 440 piṭṭhe.)
4. Khu 1. 271 piṭṭhe. 5. Taṇhāya vasena (Sī)

nayena attho veditabbo. **Abhedīti** bhindi. **Paribhedīti** sabbabhāgena bhindi. Sesaṃ uttānameva.

109. **Ayaṃ loko santāpajātoti** ayaṃ sattaloko jātasantāpo ñāti byasanādivasena uppannasokasantāpo ca rāgādivasena uppannapariḷāhasantāpo cāti attho. **Phassaparetoti** anekehi dukkhaphassehi¹ abhibhūto. **Rodaṃ² vadati attatoti** taṃ taṃ attanā phuṭṭhaṃ dukkhaṃ abhāvitakāyatāya adhvāsetuṃ assakkonto “aho dukkhaṃ, īdisaṃ dukkhaṃ mayhaṃ sattunopi³ mā hotū”ti-ādinā vilapanto vadati. Kasmā? **Yena yena hi maññanti, tato taṃ hoti aññathā**, yasmā ete sattā yena yena pakārena attano dukkhassa paṭikāraṃ maññanti āsīanti⁴, taṃ dukkaṃ tato aññena pakārena tikicchitabbaṃ hoti. Yena vā pakārena attano vaḍḍhiṃ maññanti, tato aññathā avaḍḍhi eva pana hoti. Evaṃ aññathābhāvitāṃ icchāvighātāṃ eva pāpuṇāti. Ayaṃ **bhavasatto** kāmādibhavesu satto sattaloko, tathāpi **bhavamevābhinandati**, na tattha nibbindati. **Yadabhinandati taṃ bhayanti** yaṃ kāmādibhavaṃ abhinandati, taṃ jarāmaraṇādi-anekabyasanānubandhattā ativiya bhayānakaṭṭhena **bhayaṃ**. **Yassa bhāyatīti** yato jarāmaraṇādito bhāyati, **taṃ** dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato dukkhadukkhataṃ dukkhanti.

Bhavavippahānāyāti bhavassa pajahanatthāya. **Khoti** avadhāraṇatthe nipāto. Idaṃ vuttaṃ hoti—ekanteneva kāmādibhavassa samudayappahānena pahānatthaṃ idaṃ mayā adhigataṃ magga**brahmacariyaṃ vussatīti**.

Evaṃ ariyassa maggassa⁵ ekamseneva niyyānikabhāvaṃ dassetvā idāni aññamaggassa niyyānikabhāvaṃ paṭikkhipanto “**ye hi kecī**”ti-ādimāha. Tattha **bhavenāti** rūpabhavena vā arūpabhavena vā. **Bhavassāti** saṃsārassa. **Vippamokkhanti** bhavato vimuttiṃ, saṃsārasuddhanti attho. Kiñcāpi te samaṇabrāhmaṇā tattha nibbānasaññino, bhavagāmikammaṃ pana

1. Dukkhasamphassehi (Sī)

2. Rogāṃ (Ka)

3. Sattunopi (ka)

4. Āsimsanti (Sī)

5. Ariyamaggassa (Sī)

rūpārūpajjhānena, taṁnibbattena ca upapattibhavana bhavavisuddhiṁ vadantā bhavena bhavavippamokkhaṁ vadanti nāma. Tenāha “**sabbe te avippamuttā bhavasmāti vadāmi**”ti. Atha vā **bhavenāti** bhavadiṭṭhiyā, bhavati tiṭṭhati sassatanti hi pavattanato sassatadiṭṭhi “bhavadiṭṭhī”ti vuccati. Bhavadiṭṭhi eva uttarapadalopena “bhavo”ti vuttā bhāvataṇhāti-ādīsu viya. Bhavadiṭṭhivasena hi idhekacce bhāvavisesaṁyeva bhavavippamokkhaṁ maññanti. Yathā taṁ **bako brahmā** āha “idaṁ niccaṁ idaṁ dhuvāṁ idaṁ sassataṁ idaṁ avipariṇāmadhammaṁ”ti¹. **Vibhavenāti** ucchedadiṭṭhiyā. Vibhavati vinassati ucchijjatīti hi pavattanato ucchedadiṭṭhi vuttanayena “vibhavo”ti vuccati. **Bhavassa nissaraṇamāhaṁsūti** saṁsārasuddhiṁ vadimsu. Ucchedadiṭṭhivasena hi idhekacce saṁsārasuddhiṁ vadanti. Tathā hi vuttaṁ—

“Yato kho bho ayaṁ attā rūpī cātumahābhūṭiko -pa-
nevasaññānāsaññāyatanāṁ upasampajja viharati. Ettāvatā kho bho ayaṁ
attā sammā samucchinnō hotī”ti².

Anissaṭṭhāti anikkhantā. Tattha kāraṇamāha “**upadhiṁ hi paṭicca dukkhamidaṁ sambhotī**”ti. Tattha **upadhinti** khandhādi-upadhiṁ. Kiṁ vuttaṁ hoti? Yattha ime diṭṭhigatikā nibbānasaññino, tattha khandhūpadhikilesūpadhi-abhisāṅkhārūpadhayo adhigatā nātā. Kuto tassa dukkhanissaraṇatāti. Yaṁ³ pana paramatthato dukkhanissaraṇaṁ, taṁ dassetuṁ “**sabbupādānakkhayaṁ natthi dukkhassa sambhavo**”ti vuttaṁ.

Lokamimaṁ passāti Bhagavā attano cittaṁ ālapati. **Puthūti** visuṁ visuṁ. **Avijjāya paretanti** mohena abhibhūtaṁ. **Bhūṭanti** khandhapañcakaṁ. **Bhūtaratanti** itthī purise, puriso itthiyāti evaṁ aññamaññaṁ sattesu rataṁ, tato eva **bhavā aparimuttā**. **Ye hi keci bhavāti** ittarakhaṇā vā dīghāyukā vā sātavanto vā asātavanto vā bhavā. **Sabbadhīti** uddhaṁ adho tiriyanti sabbattha. **Sabbatthatāyāti** sabbabhāvena. **Sabbe te bhavāti**-ādīsu “sabbepi bhavā anicca”ti-ādinaṁ vipassanāsahitāya maggapaññāya aviparītaṁ **passato bhavataṇhāpi pahīyati** nirujjhati, **vibhavaṁ** ucchedampi **nābhinandati** na pattheti, tassa

1. Ma 1. 401; Saṁ 1. 44 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 33 piṭṭhe.

3. Yāya (Ka)

sabbataṅhānaṃ anavasesato maggena nirujjhanato **nibbānaṃ** nibbuti hoti. **Tassa** evaṃ **nibbutassa bhikkhuno anupādā** kilesābhisaṅkhārānaṃ anupādānato aggahaṇato **punabbhavo na hoti**. Evambhūtena ca **abhibhūto** pañcavidhopi **māro** vijito assa anena mārena saṅgāmo, sabbepi bhava samatikkanto iṭṭhāniṭṭhādīsu tādīlakkaṇappattoti.

Anusotagāmī andhaputhujjano **paṭisotagāmī** kalyāṇaputhujjano. **Ṭhitatto** sekkho. Itaro asekkho.

110. **Abhijātikoti** jātiyo. **Kaṇhābhijātikoti** kaṇhe nīce kule jāto. **Kaṇhaṃ dhammaṃ abhijāyatīti** kāḷakaṃ dasavidhaṃ dussīladhammaṃ pasavati karoti, so taṃ abhijāyitvā niraye nibbattati. **Sukkaṃ dhammanti** “ahaṃ pubbepi puññānaṃ akatattā nīce kule nibbatto, idāni puññānaṃ karissāmī”ti puññasaṅkhātānaṃ sukkaṃ paṇḍaraṃ dhammaṃ abhijāyati, so tena sagge nibbattati. **Akaṇhaṃ asukkaṃ nibbānanti** nibbānañhi sace kaṇhaṃ bhavyeyya, kaṇhavipākaṃ dadeyya. Sukkaṃ, sukkavipākaṃ dadeyya. Dvinnampi appadānato pana “akaṇhaṃ asukkaṃ”ti vuttaṃ. **Nibbānanti** cettha arahattaṃ adhippetānaṃ. Taṅhi kilesanibbānante jātattā nibbānaṃ nāma. Taṃ esa abhijāyati pasavati karoti. **Sukkābhijātikoti** sukke ucce kule jāto. Sesānaṃ vuttanayeneva vedītabbaṃ. “**Kaṇhaṃ kaṇhavipākaṃ**”ti-ādīkassa kammacatukkassa attho heṭṭhā hārasampātavāre vibhatto eva.

111. **Mānusattanti** manussabhāvaṃ, manussayoninti attho. **Dveti** kiccaṃ akiccameva cāti dve. Kiccāni tveva kattabbāni, na cākiccaṃ kiñci kattabbanti dasseti. **Sukiccanti**-ādi “kiccaṃ”ti vuttānaṃ tesānaṃ sarūpadassanaṃ.

Padhānānīti uttamāni viṣiṭṭhāni. Purimasmim **pabbajitesūti** visaye bhuttaṃ. Dutiye adhikaraṇe. Tattha **nibbānanti** arahattaṃ adhippetānaṃ. Kasmā panettha āmisapariccāgo arahattena samadhuro niddiṭṭhoti? Dakkhiṇeyyesu dakkhiṇāya mahapphalabhāvadassanattamaṃ. **Yena yena vā pana vatthunāti** ucchedādivatthunā. **Ajjhositāti** bhavataṅhādivasena ajjhositā. Dutiye **yena yena vā pana vatthunāti** amarāvikkhepavatthu-ādinā.

Iminā asubhena kammavipākenāti asubhassa kāyaduccaritādikammasa vipākattā asubhena asivena kammavipākena. **Idaṃ bālalakkhaṇaṃ nibbattatī**ti purimasmiṃ bhava duccaritasamaṅgitāya bālo ayaṃ bhavatīti upalakkhaṇaṃ jāyati. **Idaṃ saṅkilesabhāgiyaṃ suttanti** idaṃ evaṃ pavattaṃ saṅkilesabhāgiyaṃ nāma suttaṃ.

Iminā subhenāti ettha vuttanayānusārena attho veditabbo. Tattha **mahāpurisalakkhaṇanti** paṇḍitalakkhaṇaṃ. **Kilesabhūmihīti** kilesaṭṭhānehi kilesāvattāhi vā. **Sānusayassa pariyoṭṭhānaṃ jāyatīti** appahīnānusayassa paccayasamāyoge rāgādayo pariyoṭṭhānavasena pavattanti. **Pariyoṭṭhito saṃyujjati**ti yo rāgādīhi pariyoṭṭhitacitto, so kāmarāgādīhi saṃyujjati nāma. **Saṃyujjanto upādiyatīti** yo kāmarāgasamyojanādīhi saṃyutto, so kāmupādānādīni akusalakammāni ca upādiyati. Sesāṃ sabbattha uttānameva.

112. Evaṃ soḷasavidhena sāsanaṭṭhānaṃ nānāsuttehi udāharaṇavasena vibhajitvā idāni aṭṭhavīsatividhena sāsanaṭṭhānaṃ dassentena yasmā ayampi ṭṭhānavibhāgo mūlapadehi saṅgahito, na imassāpi tehi asaṅgahito padeso atthi, tasmā mūlapadaṃ vibhajitabbatañca dassetuṃ “**tattha katame aṭṭhārassa mūlapadā**”ti pucchāya vasena mūlapadāni uddharitvā “**lokiyaṃ lokuttaraṃ**”ti-ādinā nava tikā, thavo cāti aṭṭhavīsatividhaṃ sāsanaṭṭhānaṃ uddiṭṭhaṃ. Tattha **lokiyanti** loke niyutto, loke vā vidito lokiyo. Idha pana lokiyo attho yasmim sutte vutto, taṃ suttaṃ lokiyaṃ. Tathā **lokuttaraṃ**. Yasmim pana sutte “padesena lokiyo, padesena lokuttaro vutto, taṃ **lokiyañca lokuttarañca**. Yañca satte adhiṭṭhāya sattapaññattimukhena desitaṃ, taṃ **sattādhīṭṭhānaṃ**. Dhammavaseneva desitaṃ **dhammādhīṭṭhānaṃ**. Ubhayavasena desitaṃ **sattādhīṭṭhānañca dhammādhīṭṭhānañca**. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. Buddhādīnaṃ pana guṇābhithavanavasena pavattaṃ suttaṃ **thavo** nāma.

Tattha **sajjukhīranti** taṅkhaṇāmyeva dhenuyā thanehi nikkhantaṃ abbhūṇhakhīraṃ. **Muccatīti** pariṇamati. Idaṃ hoti—yathā dhenuyā thanato nikkhantaṃ

khīraṃ taṅkhaṇaṃyeva **na muccati** na pariṇamati na dadhibhāvaṃ gacchati, takkādi-ambilasamāyogato pana parato kālantarena pakatiṃ jahati dadhibhāvaṃ pāpuṇāti, evamevaṃ pāpakammampi kiriyakkhaṇeṃyeva na vipaccati. Yadi vipacceyya, nānāgatīnaṃ sahāvaṭṭhānaṃ siyā, na koci pāpakammaṃ kātuṃ visaheyya. Yāva pana kusalābhiniḥḍattakkhandhā dharanti, tāva taṃ te rakkhanti, tesam bhedaṃ apāyesu nibbattāpanavasena vipaccati. Vipaccamānaṃca **ḍahantaṃ bālamaṇveti**, kiṃ viya?

Bhasmacchannova pāvako. Yathā hi chārikāya paṭicchanno vītaccitaṅgāro akkantopi chārikāya paṭicchannattā na tāva ḍahati, chārikaṃ pana tāpetvā cammādīni ḍahanavasena yāva matthaluṅgā ḍahanto gacchati, evamevaṃ pāpakammampi yena kataṃ, taṃ bālaṃ dutiye vā tatiye vā attabhāve niraḍḍisu nibbattaṃ ḍahantaṃ anugacchatīti.

Passindriyānīti tatthāyaṃ saṅkhepattho—yassa bhikkhuno chekena sārathinā sudantā assā viya cha **indriyāni samathaṃ** dantabhāvaṃ nibbisevanabhāvaṃ **gatāni**, tassa navavidhaṃ mānaṃ pahāya ṭhitattā **pahīnamānassa** catunnaṃ āsavānaṃ abhāvena **anāsavassa** tāḍibhāve ṭhitassa tathārūpassa **devāpi pihayanti**, manussāpi dassanaṃca āgamanaṃca patthenti yevāti. **Āhāre satīti** āhārapaṭibaddhe chandarāge appahīne sati.

113. **Sabbā disā anuparigamma cetasāti** parito dasapi disā cittena anugantvā. **Nevajjhagāti** neva adhigaccheyya. **Piyataranti** atisayena piyaṃ. **Attanāti** attato. **Evaṃ piyo puthu attā paresanti** evaṃ kassacipi attanā piyatarassa anupalabbhanavasena visuṃ visuṃ paresaṃ sattānaṃ attā piyo. Yasmā ca etadeva, tasmā **na hiṃse paraṃ attakāmo** attano sukhakāmoti.

Bhūtāti jātā nibbattā. **Bhavissantīti** nibbattissantīti. **Bhūtāti** vā khīṇāsavā. Te hi pahīnabhavattā bhūtā eva. **Gamissantīti** paralokaṃ gamissantīti. Khīṇāsavā pana anupādisesaṃ nibbānaṃ.

Piyo ca hotīti suparisuddhāya silasampattiyā, suparisuddhāya ca diṭṭhisampattiyā samannāgato piyo piyāyitabbo hoti. Vuttañhetam—

“Siladassanasampannaṃ, dhammaṭṭhaṃ saccavādināṃ.
Attano kammakubbānaṃ, taṃ jano kurute piyaṃ”¹.

Pāsāṇacchattaṃ viya garukātabbatāya **garu**.

Uttarimanussadhamavasena sambhāvetabbatāya **bhāvanīyo**. Silaguṇena vā piyagaru-ādibhāvā veditabbā. Tathā hi vuttaṃ “ākaṅkheyya ce bhikkhave bhikkhu ‘sabrahmacārīnaṃ piyo ca assaṃ manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā’^{ti}, sīlesvevassa paripūrakārī”².

Vattāti “kālena vakkhāmi”^{ti}-ādīpañcadhamme attani upaṭṭhāpetvā sabrahmacārīnaṃ ullumpanabhāve ṭhatvā vattā. **Vacanakkhamoti** sabrahmacārīhi yena kenaci vuccamāno subbaco hutvā padakkhiṇaggāhitāya tesāṃ vacanaṃ khamatīti vacanakkhamo. **Vattāti** vā dhammakathāvasena vacanasīlo. **Vacanakkhamoti** dhammaṃ saṃvaṇṇento parehi asaṃhīro hutvā tesāṃ pucchāvacanakkhamatāya vacanakkhamo. **Gambhīraṇca kathaṃ kattāti** saccapaṭṭicasamuppādādiṃ, aññaṃ vā gambhīrakathaṃ kattā. **Na caṭṭhāne niyojakoti** dhammavinayādiṃ adhammavinayādivasena avatvā dhammavinayādivaseneva dīpanato na ca aṭṭhāne niyojako.

Mātaraṃ pitaraṃ hantvāti ettha “taṇhā janeti purisaṃ”³ vacanato tīsu bhavesu sattānaṃ jananato taṇhā **mātā** nāma. “Ahaṃ asukassa nāma rañño, rājamahāmattassa vā putto”^{ti} pitaraṃ nissāya asmimānassa uppajjanato asmimāno **pitā** nāma. Loko viya rājānaṃ yasmā sabbadiṭṭhigatāni dve sassatucchedadiṭṭhiyo bhajanti, tasmā sassatucchedadiṭṭhiyo dve khattiyā **rājāno** nāma. Dvādasāyatanāni vitthataṭṭhena raṭṭhasadisattā **raṭṭhaṃ** nāma. Āyasādhako āyuttakapuriso viya taṃnissito nandirāgo **anucaro** nāma.

Anīghoti niddukkho. **Brāhmaṇoti** khīṇāsavo. Etena hi taṇhādayo arahattamaggañāṇāsinaṃ hatā bāhitā. **Yātīti** so brāhmaṇo niddukkho hutvā yātīti.

Kāyeti karajakāye. **Cittanti** pādakajjhānacittaṃ. **Samodahatīti** pakkhipati. Yadā dissamānena kāyena gantukāmo hoti, tadā

1. Khu 1. 45 piṭṭhe Dhammapade. 2. Ma 1. 39 piṭṭhe. 3. Saṃ 1. 34, 35 piṭṭhesu.

kāyagatikam pādakajjhānacittam adhiṭṭhahatīti attho. **Cittepi kāyam samodahatīti** yadā sīgham gantukāmo hoti, tadā pādakajjhānacitte kāyam pakkhipati, cittagatikam kāyam adhiṭṭhahatīti attho. **Kāye sukhasaññañca lahusaññañca okkamitvāti** “seyyāthāpi nāma balavā puriso samiñjitam¹ vā bāham pasāreyya, pasāritam vā bāham samiñjeyyā”ti vuttanayena² iddhimā kāye sukhasaññañca lahusaññañca okkamitvā paresam dissamānena kāyena āramarāmaṇeyyakādīni pekkhamāno cittakkhaṇeneva icchitaṭṭhānam gacchati.

114. **Yam tam lokuttaram nīṇanti** sabbam lokam uttarivā abhibhavivā ṭhitattā vuttam, na pana lokuttarabhūmikattā. **Sabbakāle pavattatīti** āvajjanapaṭibaddhavuttittā vuttam, na satatam samitam pavattatīti. Na hi sabbaññutaññānam Bhagavato sabbasmiṃyeva kāle uppajjatīti sakkā vattuntī.

Kittayissāmi te santinti sabbakilesavūpasamahetutāya santim nibbānam dassessāmi. **Diṭṭhe dhammeti diṭṭhe dukkhādidhamme**, imasmim eva vā attabhāve. **Anītihanti** itihāsāti evam na iti kirāya pavattam, attapaccakkhanti attho. **Yam viditvā sato caranti** “sabbe saṅkhārā aniccā”ti-ādinā³ nayena sato hutvā caranto ariyamaggena yam santim viditvā. **Tare loke visattikanti**⁴ saṅkhāraloke visappanato⁴ visattikasaṅkhātam taṇham tare tareyya samatikkameyyāti attho.

Tañcāham abhinandāmīti tam vuttappakāram santijotakam tumhākam vacanam aham patthayāmi, tam eva vā **santim uttamam** abhinandāmīti dhotako vadati. **Uddham adho tiriyañcāpi majjheti** ettha **uddhanti** anāgatam upari ca. **Adhoti** atītam heṭṭhā ca. **Tiriyañcāpi majjheti** paccuppannam parito ca. **Etam viditvā saṅgotīti** etam anāgatādim saṅgajananatṭhānanti ñatvā. **Bhavābhavāyāti** khuddakānañceva mahantānañca bhavānam atthāya, sassatucchedāya vā.

1. Sammañchitam (Sī)

2. Vi 3. 6, 143; Dī 2. 31; Ma 1. 224; Ma 2. 292; Saṃ 1. 139 piṭṭhādīsu.

3. Khu 1. 53; Khu 2. 317; Khu 10. 7, 53 piṭṭhesu. 4-4. Saṃsāraloke visibbanato (Ka)

Ariyasaccānanti ariyabhāvakarānaṃ saccānaṃ. **Ananubodhāti** abujjhanena ajānanena. **Appaṭivedhāti** appaṭivijjhanena. **Sandhāvitanti** bhavato bhavassa gamanena sandhāvitāṃ. **Saṃsaritanti** punappunaṃ gamanavasena saṃsaritāṃ. **Mamañceva tumhākañcāti** mayā ceva tumhehi ca. Atha vā **sandhāvitāṃ saṃsaritanti** sandhāvanaṃ saṃsaraṇaṃ mamañceva tumhākañca ahoṣīti attho. **Bhavanettīti** bhavābhavaṃ nayanasaṃmatthā taṇhārajjū. **Saṃsitanti** saṃsaritāṃ. **Samūhatāti** suṭṭhu hatā chinnā appavattikatā.

Sabbe saṅkhārā aniccāti paccayehi saṅkharīyantīti “saṅkhārā”ti laddhanāmā pañcakkhandhā. Ādi-antavantato aniccantikato tāvakālikato khaṇaparittato ca na niccāti **aniccā**. **Yadā paññāya passatīti** yadā vipassanāpaññāya passatīti. **Atha** imasmim vaṭṭadukkhe **nibbindati**, nibbindanto dukkhaṇarijānanādivasena saccāni paṭivijjhati. **Esa maggo visuddhiyāti** yvāyaṃ vuttanayena saccappaṭivedho, esa visuddhatthāya maggo. **Sabbe saṅkhārā dukkhāti** sabbe saṅkhārā abhiṇhasamapaṭipīḷanaṭṭhena khayaṭṭhena ca dukkhāti. Sesāṃ vuttanayameva. **Sabbe dhammā anattāti** sabbepi tebhūmakadhammā parato tucchato suññato asārato avasavattanato ca anattāti. Sesāṃ purimasadisameva.

Seyyoti viṣiṭṭho uttamo. **Sadisoti** samāno. **Hīnoti** lāmake. Omānopi hi attano avamkaraṇamukhenapi saṃpaggaṇhanavaseneva pavattati. Tena vuttaṃ “hīnohamasmī”ti. **Kimaññatra yathābhūtaṃ adassanāti** sarasapabhaṅgutāya ekanteneva anavaṭṭhitasabhāvehi rūpadhammehi seyyādivasena attano ukkhipanassa ()¹ tesāṃ yathābhūtaṃ adassanaṃ aññāṇaṃ vinā kiṃ aññāṇaṃ kāraṇaṃ siyā, aññāṇaṃ kiñci kāraṇaṃ tassa natthīti attho. **Vedanādīsipi** eseva nayo. Vuttavipariyāyena sukkapakkho vedītabbo.

115. **Ye ariyasaccāni vibhāvayantīti** dukkhādīni ariyasaccāni paññā-obhāseṇa saccappaṭicchādakakilesandhakāraṃ vidhametvā attano pakāsāni pākāṭāni karonti. **Gambhīrapaññenāti** appameyyapaññatāya sadevakassapi lokassa ñāṇena alabbhaneyyapaṭiṭṭhapaññena sabbaññunāti

1. (Avamkaraṇaṃ) (Ka)

vuttaṃ hoti. **Sudesitānī**ti saṅkhepavittthārādīhi tehi tehi nayehi suṭṭhu desitāni. **Kiñcāpi te honti bhusaṃ pamattā**¹ti te vibhāvita-ariyasaccā puggalā kāmaṃ devarajjacakkavattirajjādīpamādaṭṭhānaṃ āgamma bhusaṃ pamattā honti, tathāpi sotāpattimaggañāṇena abhisāṅkhāraviññāṇassa nirodhena ṭhapetvā satta bhava anamatagge saṃsāre ye uppajjeyyūṃ nāmañca rūpañca, tesāṃ niruddhattā **na aṭṭhamāṃ bhavaṃ ādiyanti**, sattamabhaveyeva pana vipassanaṃ ārabhitvā arahattaṃ pāpuṇantīti attho.

Yathindakhīloti ettha **yathāti** upamāvacaṇaṃ. **Indakhīloti** nāgaradvārathirakaraṇatthaṃ ummārabbhantare aṭṭha vā dasa vā hatthe pathaviṃ khaṇitvā ākoṭitassa sārādārumayassa thambhassetāṃ adhivacaṇaṃ. **Pathavissito siyāti** gambhīranemitāya anto pavisitvā bhūminissito siyā bhaveyya. **Catubbhi vātehi**ti catūhi disāhi āgatavātehi. **Asampakampiyoti** kampetum vā cāletum vā asakkuṇeyyo. **Tathūpamaṃ -pa- passatīti** yo cattāri ariyasaccāni paññāya ajjhogāhetvā passati, taṃ sappurisaṃ uttamapurisaṃ tathā dassanato sabbatitthiyavādavātehi asampakampiyatāya tathūpamaṃ yathāvutta-indakhīlūpamaṃ vadāmīti attho.

Sotāpattiyaṅgehīti ariyasotāpajjanassa aṅgabhūtehi. **Ariyasāvako**ti ariyassa Buddhassa Bhagavato saddhammassavanante jātattā ariyasāvako. **Khīṇanirayomhīti** khīṇanirayo amhi. **Khīṇāpāyaduggativinipātoti** idaṃ nirayādīnaṃyeva vevacaṇavasena vuttaṃ. Nirayādayo hi vaḍḍhisāṅkhātato ayato apetattā apāyā. Dukkhasa gati paṭisaraṇanti **duggatiyo**. Dukkāṭakārino vivasā ettha nipatantīti **vinipātā**. Sotaṃ ariyamaggaṃ ādito patto adhigatoti **sotāpanno**. Akuppadhammatāya maggaphalānaṃ puthujjanabhāvasāṅkhāte virūpe na nipatanasabhāvoti **avinipātadhammo**. Tato eva dhammaniyāmena niyatatāya **niyato**. Uparimaggattayasaṅkhātā sambodhi avassaṃ pattabbatāya assa param ayaṇaṃ gati paṭisaraṇanti **sambodhiparāyaṇo**.

Nivittthāti-ādīni padāni aññamaññavevacanāneva. **Sahadhammiyāti** sabrahmacārino. **Ariyakantehīti** ariyānaṃ kantehi piyehi manāpeti. Pañca

1. Bhusappamattā (Sī)

sīlāni hi ariyasāvakaṇaṃ kantāni honti, bhavantarepi avijahanato. Tāni sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sabbopi panettha saṃvaro labbhatiyeva.

Sotāpannohamasmīti idaṃ desanāsīsameva. Sakadāgāmi-ādayopi “sakadāgāmīhamasmī”ti-ādinā nayena byākarontiyeva. Yato sabbesampi sikkhāpadāvirodhena yuttaṭṭhāne byākaraṇaṃ anuññātamevāti.

Yassindriyānīti yassa ariyapuggalassa saddhādīni indriyāni.

Subhāvitānīti ariyamaggabhāvanāvasena suṭṭhu bhāvitāni. **Ajjhattaṃ bahiddhā cāti** orambhāgiyānaṃ uddhambhāgiyanaṃ saṃyojanānaṃ pajahanavasena. Tenāha “**sabbaloke**”ti. **Nibbijjhāti** nibbijjhivā paṭivijjhivā.

Dhammapadānīti dhammakotṭhāsāni. **Anabhijjhā dhammapadaṃ** nāma alobho vā alobhasīsenā adhigatajhānavipassanāmaggaḥalanibbānāni vā dasa asubhavasena vā adhigatajhānādīni anabhijjhā dhammapadaṃ. Catubrahmavihāravasena adhigatāni **abyāpādo dhammapadaṃ**. Dasānussati-āhārepaṭikkūlasaṅgānāvasena adhigatāni **sammāsati dhammapadaṃ**. Dasakasiṇa-ānāpānavasena adhigatāni **sammāsamādhi dhammapadaṃ**.

Pañca chindeti heṭṭhā apāyupapattisaṃvattanikāni pañca orambhāgiyasāmyojanāni pāde baddharajjūṃ viya puriso satthena heṭṭhā maggattayena chindeyya. **Pañca jaheti** uparidevalokasampāpakāni pañca uddhambhāgiyasāmyojanāni puriso gīvāya baddharajjūṃ viya arahattamaggena jaheyya chindeyyevāti attho. **Pañca cuttari bhāvayeti** uddhambhāgiyasāmyojanānaṃ pahānatthāya saddhādīni pañcindriyāni uttari bhāveyya. **Pañca saṅgātigoti** evaṃ sante pañcannaṃ rāgadosamohamānadiṭṭhisāṅgānaṃ atikkamanena pañcasaṅgātigo hutvā **bhikkhu “oghatiṇṇo”ti vuccati**, nittiṇṇacaturhoti vuccatīti attho.

Anaṅgātaṃ appaṭividdhaṃ catusaccadhammaṃ, amatapadaṃyeva vā ñassāmi jānissāmīti paṭipannassa paṭhamamaggaṭṭhassa indriyanti **anaṅgātaṅgāñassāmīti indriyaṃ**. Paṭhamamaggaṅgāñāhi taṃpubbabhāgavasena evaṃ vuttaṃ. Ājānāti paṭhamamaggena ñātamariyādaṃ anātikkamitvā jānātīti añño, tassa indriyanti **aññindriyaṃ**, heṭṭhā tīsu phalesu, upari tīsu maggesu ca ñāṇassetāṃ adhvacaṇaṃ. Aññātāvino catūsu saccesu niṭṭhitakiccassa

arahato indriyanti **aññātāvindriyaṃ**, aggaphalañāṇassetam adhivacanam. **Anabhisametassāti** appaṭividdhassa. **Abhisamayāyāti** paṭivedhāya.

116. **Bālalakkhaṇānīti** bālassa upalakkhaṇakārāṇāni. **Bālanimittānīti** “bālo ayan”ti gahetum nimittāni kāraṇāni. **Bālāpadānānīti** bālassa porāṇāni viruḥhāni kammāni. “**Duccantitacintī**”ti-ādīsu duccintitam abhijjham byāpādam micchādassanañca cintetīti **duccintitacintī**. Dubbhāsitam musāvādādim bhāsatīti **dubbhāsitabhāsī**. Dukkaṭam paṇātipātādikammaṃ karotīti **dukkaṭakammakārī**. Vuttavipariyāyena sukkaṭakammaṃ vedītabbo.

Bhiyyoti uparūpari. **Pakujjheyanti** virujjheyum. “Pakuppeyyun”tipi pāṭho. **Bhusenāti** dalhena. **Daṇḍenāti** daṇḍadānena¹. **Dhīroti** paṇḍito sappaññajātiko². **Nisedhayeti** paṭibāheyya, puna kiñci katum vattum vā asamattham kareyyāti attho.

Paranti paccatthikam. **Yo sato upasammatīti** yo satimā hutvā upasammati, tassa upasamaṃyevāham bālassa paṭisedhanam maññamīti attho.

Vajjanti dosam. **Yadā nam maññatīti** yasmā nam maññati. **Ajjhāruhatīti** ajjhottharati. **Gova bhiyyo palāyanti** yathā goyūthe tāvadeva dve gāvo yujjhante gogaṇo olokento tiṭṭhati yāva na eko palāyati, yadā pana palāyati, atha tam palāyīnam sabbo gogaṇo bhiyyo ajjhottharati, evam **dummedho** khamantam bhiyyo ajjhottharatīti attho.

Sadatthaparamāti sakatthaparamā. **Khantiyā bhiyyo na vijjatīti** tesu sakatthaparamesu atthesu khantito uttaritaro añño attho na vijjati. **Tamāhu paramam khantinti** yo balavā titikkhati, tassa tam khantiṃ paramam āhu. **Bālabalam** nāma aññābalam. **Tam yassa balam, abalameva** tam, na tam balanti **āhu** kathenti dīpentī. **Dhammaguttassāti** dhammena rakkhitassa, dhammam vā rakkhantassa. **Paṭivattāti** paṭippharivā vattā, paṭipparitvā³ vā yaṃ vā tam vā vadeyyāsi. Dhammaṭṭham pana cāletum samattho nāma natthi. **Tasseva tena pāpiyoti** tena kodhena tasseva puggalassa pāpam hoti.

1. Daṇḍanena (Sī)

2. Sampajaññajātiko (Ka)

3. Paṭippharivā (Sī)

Katarassāti? **Yo kuddham paṭikujjhati**, tassa. Tattha **kuddhanti** sampadāne upayogavacanam, kuddhassāti attho. **Tikicchantānanti** ekavacane bahuvacanam, tikicchantanti attho. **Janā maññantīti** evarūpaṃ **attano ca parassa cāti ubhinnam** attham tikicchantaṃ nipphādentam puggalam “**bālo ayan**”ti andhabālaputhujjanā evaṃ maññanti. **Ye dhammassa akovidāti** ye catusaccadhamme akovidā accekā, te evaṃ maññantīti attho.

117. **Pattanti** adhigatam etarahi anubhuyyamānam kāmūpakaraṇam **pattabbanti** tadeva anāgate adhigantabbaṃ anubhavitabbaṃ, **ubhayametam rajānukiṇṇanti** tadubhayampi rāgarajādīhi avakiṇṇam. **Āturassāti** rāgādikilesāturassa. **Anusikkhatoti** kilesabahulapuggale anusikkhato. **Ye ca sikkhāsārāti** ye yathāsamādinnaṃ sīlavatādisaṅkhātam sikkham sārato gahetvā ṭhitā. Tenāha “**sīlam vatam jīvitam brahmacariyan**”ti. Tattha yaṃ “**na karomī**”ti oramati, tam **sīlam**. Yaṃ vesabhojanakiccacaraṇādi, tam **vatam**. **Jīvanti** ājīvo. **Brahmacariyanti** methunavirati. **Upaṭṭhānasārāti** etesaṃ sīlādīnaṃ anuṭṭhānasārā. Etehi eva saṃsārasuddhīti tāni sārato gahetvā ṭhitāti attho.

Iccete ubho antāti iti sīlabbataparāmāsamukhena attakilamathānuyogo, kāmesu anavajjasaññitāmukhena kāmasukhallikānuyogo cāti ete ubho antā. Te ca kho yathākkamaṃ āyatim pattabbe, etarahi patte ca rāgarajādi-okiṇṇe kāmaguṇe allīnehi kilesāturānam anusikkhantehi, sayañca kilesātureheva paṭipajjitabbā, tato eva ca te **kaṭasivaddhanā** aparāparaṃ jarāmaṇehi sivathikāya vaḍḍhanasīlā ekanteneva kaṭasim vaḍḍhenti, sayam vaḍḍhantā pare ca antadvaye samādapentā vaḍḍhāpenti cāti attho.

Ubho ante anabhiññayāti yathāvutte ubho ante ajānitvā. **Olīyanti eketi** “**sassato attā ca loko cā**”ti olīyanataṅṅhābhīnivesavasena avalīyanti ekacce. **Atidhāvanti eteti** ekacce “**ucchijjati vinassati attā ca loko cā**”ti atidhāvanābhīnivesavasena atikkamanti.

Na **amaññīmsu** tesañca taṇhādimaññānānaṃ pahīnattā. Tato eva anupādāparinibbānato tividhampi **vaṭṭaṃ tesaṃ paññāpanāya natthīti**.

Jaññāti jāneyya. **Samyujeti** samyojeyya. **Mānusanti** manussānaṃ idanti mānusaṃ, manussabhavapariyāpanaṃ. **Kim hi tassa sakaṃ hotīti** tassa maccumukhaṃ pavisantassa sattassa kim aññaṃ sakaṃ nāma aññaṭṭa kalyāṇakammato. Kammassakā hi sattā. Tenāha “**tasmā kareyya kalyāṇaṃ**”ti-ādi. Tattha **samparāyikanti** samparāyaphalanibbattakaṃ.

118. **Ime dhammāti** ime kusalā vā akusalā vā dhammā. **Evam gahitāti** evaṃ samādinnaṃ uppāditā. **Idaṃ phalanti** idaṃ iṭṭhavipākaṃ aniṭṭhavipākañca phalaṃ. **Ayamattthoti** ayam vuddhi, ayam hānīti attho. **Aññaṃpi evaṃ jātiyanti** ekaṃsabyākaraṇīyaṃ vadati.

Ākaṅkhato na jāneyyunti³ tattha yena hetunā Bhagavato yā ākaṅkhā, sā aññesaṃ avisayoti āha “**kintaṃ Bhagavā ākaṅkhatīti. Idaṃ avisajjanīyaṃ**”ti.

Ettakoti etaparimāṇo. **Sīlakkhandheti** sīlakkhandhahetu. “Sīlakkhandhenā”tipi pāṭho. Sesapadesupi eseva nayo. **Iriyāyanti** kāyavacīsamācāre. **Pabhāveti** ānubhāve. **Hitesitāyanti** mettāya. **Iddhiyanti** iddhividhāya. Ettakā Buddhaguṇā, te ca paccekaṃ evaṃpabhāvā. Tathā maggaphalanibbānāni evamānubhāvāni. Ariyasaṅgho evaṃvidhaguṇehi yuttoti.

Tiṇṇaṃ ratanānaṃ mahānubhāvātā na sabbathā aññesaṃ visayo, Bhagavato eva visayoti āha “**Buddhavisayo avisajjanīyo**”ti tena yo aññopi attho Buddhavisayo, so avisajjanīyoti dasseti. Vuttañhetamā Bhagavatā “Buddhavisayo acinteyyo na cintetabbo, yaṃ cinto ummādassa vighātassa bhāgī assā”ti². **Katamā pubbā koṭīti avisajjanīyanti** “katamā pubbā koṭī”ti kenaci kataṃ pucchanaṃ avisajjanīyaṃ. Kasmā? Saṃsārassa purimāya koṭiyā abhāvato. Tenevāha “purimā bhikkhave koṭi na paññayati”ti³. Tattha na

1. Jaññāti (Ka)

2. Am 1. 392 piṭṭhe.

3. Am 3. 346 piṭṭhe.

paññāyatīti na dissati, na upalabbhatīti attho. Na paññāyatīti aññassa ñāṇavisayo na hotīti pana atthaṃ sandhāya “**na paññāyatīti sāvakanāṃ ñāṇavekallenā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **attūpanāyikā**ti attā upanetabbo etissāti atthūpanāyikā. **Natthi Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ avijānanā**ti etena purimāya koṭiyā abhāvato eva na paññāyati, na tattha ñāṇassa paṭighātoti dasseti.

Yaṃ pana atthi, taṃ aññesaṃ appameyyampi Bhagavato na appameyyanti Bhagavato sabbattha appaṭihataññāṇataṃ dassetuṃ “**yathā Bhagavā Kokālikā bhikkhū ārabbhā**”ti-ādimāha. Tattha **aññataraṃ bhikkhū**ti nāmagottena apākaṭaṃ. “Kīva dīghaṃ nu kho bhante padume niraye āyuppaṃāṇaṃ”ti pañhaṃ pucchitvā nisinnaṃ ekaṃ bhikkhū evamāhāti. Etthāyaṃ pāṭhaseso—dīghaṃ kho bhikkhū padume niraye āyuppaṃāṇaṃ, taṃ na sukaraṃ saṅkhātūṃ “**ettakāni vassāni**”ti vā “**ettakāni vassasatāni**”ti vā “**ettakāni vassasahasāni**”ti vā “**ettakāni vassasatasahasāni**”ti vāti. Sakkā pana bhante upamā kātunti. “**Sakkā bhikkhū**”ti Bhagavā avoca. Seyyathāpi bhikkhū vīsatickhāriko Kosalako tilavāho. Tato puriso vassasatassa vassasatassa accayena ekamekaṃ tilaṃ uddhareyya. Khippataraṃ kho so bhikkhū vīsatickhāriko Kosalako tilavāho iminā upakkamena arikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyya, na tveva eko abbudo nirayo. Seyyathāpi bhikkhū vīsati abbudā nirayā evameko nirabbudo nirayoti-ādi¹.

Tattha **vīsatickhārikoti** māgadhakena patthena cattāro patthā Kosalaraṭṭhe eko pattho hoti. Tena patthena cattāro patthā āḷhakaṃ, cattāri āḷhākāni doṇaṃ, catudoṇā mānikā, catumānikā khārī. Tāya khāriyā vīsatickhāriko tilavāho. **Tilavāhoti** tilasakaṭaṃ. **Abbudo nirayoti** abbudo nāma eko paccekānirayo natthi, Avīcimhi eva pana abbudagaṇānāya paccanokāso “**abbudo nirayo**”ti vutto. Esa nayo **nirabbudā**disupi.

Tattha vassagaṇānāpi evaṃ veditabbā—yathā hi satamaṣasahasāni **koṭi** hoti. Evaṃ satamaṣasahasakoṭiyo **pakoṭi** nāma.

1. Saṃ 1. 152; Aṃ 3. 394; Khu 1. 380 piṭṭhesu.

Sataṃsatasahassapakoṭiyo **koṭipakoṭi** nāma. Sataṃsatasahassakoṭipakoṭiyo **nahutaṃ**. Sataṃsatasahassanahutāni **ninnahutaṃ**. Sataṃsatasahassāni ninnahutāni eko **abbudo**. Tato vīsatiḡuṇo **nirabbudo**. Esa nayo sabbattha. Ayaṅca gaṇanā aparicitānaṃ dukkarāti vuttaṃ “taṃ na sukaraṃ saṅkhātun”ti. Keci pana “tattha tattha paridevanānattena kammakāraṇanānattenapi imāni nāmāni laddhānī”ti vadanti. Apare “sītanarakā ete”ti. **Cittaṃ āghātetvā**ti cittaṃ padūsetvā¹.

119. **Kathaṃ jinoti** pakārapucchā. **Kena jinoti** kāraṇapucchā. Kena kāraṇena kena hetunā kāya paṭipattiyā jinoti pucchati. **Kathanti** pana kena pakārena kiṃ atītānaṃ, udāhu anāgatānaṃ paccuppannānaṃ kilesānaṃ pahānena jinoti pucchati, tasmā taṃ **visajjanīyan**”ti vuttaṃ. **Katamo jinoti** kiṃ rūpaṃ jino, udāhu vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ jino. Rūpādivinimutto vā añño jino, yo “attā”ti vuccatīti imamatthaṃ sandhāyāha “**avisajjanīyan**”ti. **Kittakoti** pamāṇato kiṃ parimāṇo.

Atthi Tathāgatoti atthi satto. Yvāyamāyasmā “evaṃnāmo evaṃgotto”ti pañcakkhandhe upādāya paññapīyati, tassa puggalassa adhippetattā vuttaṃ “**visajjanīyan**”ti. **Rūpaṃ Tathāgatoti** rūpaṃ attāti sakkāyadiṭṭhivasena pucchatiṭi katvā vuttaṃ “**avisajjanīyan**”ti. Iminā nayena sabbapadesu attho veditaḡbo.

120. **Bālaṃ pīṭhasamāruḡhanti**-ādīni sāmi-atthe upayogavacanāni **kāyena duccharitānī**ti kāyena duṭṭhu katāni. **Olambantī**ti avalambanti avatthariyanti. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanaṃ. Olambanādi-ākārena hi tāni upaṭṭhahanti, tasmā evaṃ vuttaṃ. **Mahatanti** mahantānaṃ. **Pathaviyaṃ olambantī**ti pathavitale pattharanti. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanaṃ. Pattharaṇākāroyeva hesa. **Tatra bhikkhave bālassā**ti tasmim upaṭṭhahanākāre bālassa evaṃ hoti.

1. Padosetvā (Ka)

Lābhā vo bhikkhaveli bhikkhave ye ime tumhehi paṭiladdhā manussattasaddhāpaṭilābhādayo, lābhā vo tumhākaṃ lābhā eva. **Suladdhanti** yampidaṃ pabbajitvā catupārisuddhisilādisampādanam laddham, tampi suladdham. **Khaṇo vo paṭiladdhoti** aṭṭha-akkhaṇavajjito navamoyam khaṇo paṭiladdho maggabrahmacariyavāsāya. “**Diṭṭhā mayā**”ti-ādinā ekadesanidassanena aṭṭha akkhaṇe vibhāveti.

121. **Yahim yahinti** yaṃ yaṃ duggatiṃ yo **gacchati**. **So nam adhammoti** yo adhammo tena **carito**, so nam adhammacāriṃ puggalam. **Hanāti**ti bādhati.

Appesakkhātāti appānubhāvatā. **Dubbaṇṇatā**ti virūpatā bībhacchatā¹. **Duppaññatā**ti nippaññatā ahetukapaṭisandhivasena eḷamūgatā.

122. **Vācānurakkhī**ti catunnam vacīduccaritānam parivajjanena vācānurakkhī. Abhihādīnam anuppādanena manasā suṭṭhu **saṃvuto**. Pāṇātipātādayo pajahanto **kāyena ca akusalam na kayirā**, ete **tayo kammapathe visodhaye**. Evaṃ visodhento hi silakkhandhādīnam esakehi Buddhādīhi isihi **paveditam** ariyam aṭṭhaṅgikam **maggam** ārādheyyāti. **Dukkaṭanti kāyena vācāya manasā** ca dukkaṭam sāvajjam dukkhudrayam duggatisaṃvattaniyam kammam **yassa natthi**. **Saṃvutam tīhi ṭhānehī**ti etehi tīhi kāraṇehi kāyaduccaritādīnam pavesanivāraṇato pihitam, **taṃ aham** “**brāhmaṇan**”ti vadāmīti.

Accantadussilyanti ekantadussīlabhāvo. Gihī vāpi jātito paṭṭhāya dasa akusalakammapathe karonto, pabbajito vāpi upasampannadivasato paṭṭhāya garukāpattim āpajjamāno accantadussīlo nāma. Idha pana yo dvīsu tīsu attabhāvesu dussīlo, tassa gatiyā āgataṃ dussīlabhāvaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Dussīlabhāvoti cettha dussīlassa cha dvārāni nissāya uppannā taṇhā veditabbā. **Māluvā sālami otthanti** yassa puggalassa taṃ taṇhāsāṅkhātam dussīyam. Yathā nāma māluvā sālami otthataṃ deve vassante pattehi udakam paṭicchitvā sambhañjanavasena sabbatthakameva pariyanandhati, evam attabhāvaṃ otthataṃ pariyanandhitvā

1. Vigacchatā (Ka)

ṭhitaṃ so māluvāya sambhañjitvā bhūmiyaṃ pātiyamāno rukkho viya tāya dussīlyasaṅkhātāya taṅhāya sambhañjitvā apāyesu pātiyamāno, **yathā naṃ** anattakāmo **diso icchati, tathā attānaṃ karoti** nāmāti attho.

“**Attanā hi katan**”ti gāthāya ayaṃ saṅkhepattho—yathā pāsāṇamayaṃ pāsāṇasambhavaṃ **vajiraṃ** tameva **asmamayaṃ maṇiṃ** attano uṭṭhānaṭṭhānaṃsaṅkhātāṃ pāsāṇamaṇiṃ khāyitvā chiddāchiddaṃ khaṇḍākhaṇḍaṃ¹ katvā aparibhogāṃ karoti, evamevaṃ **attanā katan** attani jātāṃ **attasambhavaṃ pāpaṃ dummedhaṃ** nippaññaṃ puggalaṃ catūsu apāyesu **abhimatthati** kantati viddhaṃ seṭṭhi.

Nisevīyāti katvā. **Garahāti** gārayhā. **Bālamatīti** mandabuddhino. **Khayā ca kammassāti** kammakkhaya karaṇāṇena kammassa khepanato. **Vimuttacetasoti** samucchavedavimuttiyā paṭippassaddhivimuttiyā ca vimuttacitto. **Nibbanti te jotirivindhanakkhayāti** yathā nāma anupādāno jātavedo nibbāyati, evamevaṃ abhisāṅkhārassa viññāṇassa² anavasesakkhayā nibbāyati.

123. “**Yathāpi bhamaro**”ti gāthāyaṃ **bhamaroti** yā kāci madhukarajāti. **Pupphanti** pupphārāme caranto pupphaṅca tassa **vaṇṇaṅca gandhaṅca aheṭṭhayaṃ** aheṭṭhayanto avināsento caratīti attho. Evaṃ caritvā ca **paleti rasamādāyāti** yāvadatthaṃ rasaṃ pivitvā aparampi madhukaraṇatthāya rasaṃ gahetvā ḍeti. So ekaṃ vanagahaṇaṃ ajjhogāhetvā rukkhasusirādīsu taṃ rajamissakaṃ rasaṃ ṭhapetvā anupubbena madhurarasaṃ madhuṃ karoti, na tassa pupphārāme caritapaccayā pupphaṃ vā tassa vaṇṇo vā gandho vā vinassati, atha kho pupphaṃ pākātikameva hoti. **Evaṃ gāme Munī careti** evaṃ sekkho asekkho vā anagāriyamuni kulapaṭipāṭiyā gāme bhikkhaṃ gaṇhanto careyyāti attho. Na hi tassa gāme caraṇapaccayā saddhāhāni vā bhogaḥāni vā hoti, saddhāpi bhogaḥāni pākātikāva honti. Evaṃ caritvā ca pana gāmato nikkhamitvā bahigāme udakaphāsukaṭṭhāne saṅghāṭiṃ paññapetvā nisinno akkhabhañjana³ vaṇalepanaputtamaṃsūpama⁴ vasena

1. Chiddaṃ chiddaṃ khaṇḍaṃ khaṇḍaṃ (Ka)

3. Khu 11. 349 piṭṭhe.

2. Abhisāṅkhārupalakaviññāṇassa (Ka)

4. Saṃ 1. 323; Khu 11. 349 piṭṭhesu.

paccavekkhanto piṇḍapātāṃ paribhuñjitvā tathārūpaṃ vanasaṇḍaṃ
anupavisitvā ajjhattikakammaṭṭhānaṃ sammasanto maggaphalāni
hatthagatāneva karoti. Asekkhamuni pana
diṭṭhadhammasukhavihāraṃ anuyuñjati. Ayamassa bhamarena madhukarena
sarikkhatā. Khīṇāsavo panettha adhippetoti.

Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharatīti yo naṃ pāti rakkhati, taṃ
mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti pātimokkho. So eva
kāyikavācasikassa vītikamassa saṃvaraṇato pidahanato saṃvaro. Tena
pātimokkhasaṃvarena saṃvuto samannāgato hutvā sabbiriyāpathesu carati.
Ācāragocarasaṃpannoti ācārena ca gocarena ca saṃpanno. **Aṇumattesūti**
appamattakesu. **Vajjesūti** akusaladhammesu. **Bhayadassāvīti** bhayaṃ dassī.
Samādāya sikkhati sikkhāpadesūti sikkhāpadesu yaṃ kiñci sikkhitabbaṃ,
taṃ sabbaṃ sammā ādiyitvā sikkhati.

Kāyakammavacīkammena samannāgato, kusalena parisuddhājīvoti
ettha ācāragocaraggahaṇeneva kusale kāyakamme vacīkamme ca gahitepi
yasmā idaṃ ājīvapārisuddhisīlaṃ na ākāśādīsu uppajjati, kāyavacīdvāresu
eva pana uppajjati, tasmā tassa uppattidvāradassanattamaṃ
“kāyavacīkammena samannāgato, kusalenā”ti vuttaṃ. Yasmā pana tena
samannāgato, tasmā parisuddhājīvo ājīvapārisuddhipi silamevāti
dassanattamaṃ etaṃ vuttaṃ. Vuttañhetamaṃ “katameca thapati kusalā sīlā”
Kusalaṃ kāyakammaṃ kusalaṃ vacīkammaṃ, parisuddhaṃ ājīvampi kho
ahaṃ thapati sīlasmiṃ vadāmi”¹. **Āraddhavīriyoti** yassa kāyikaṃ
cetasikaṃ vīriyaṃ āraddhaṃ hoti, so “āraddhavīriyo”ti vuccati. Tattha yo
gaṇasaṅgaṇikaṃ vinodetvā catūsu iriyāpathesu aṭṭha-ārambhavattthuvaseṇa
ekako hoti, tassa kāyikaṃ vīriyaṃ āraddhaṃ nāma hoti. Yo cittasaṅgaṇikaṃ
vinodetvā aṭṭhasamāpattivasena ekako hoti, gamanādīsu uppannakilesaṃ
uppannaṭṭhāneyeva niggaṇhitvā jhānaṃ nibbatteti, tassa cetasikaṃ vīriyaṃ
āraddhaṃ nāma hoti. Evaṃ āraddhavīriyo. **Thāmaṃvāti** ṭhitimā.
Daḷhaparakkamoti thiraparakkamo. **Anikkhattadhuro -pa-** sacchikiriyāyāti
saṃkilesadhammānaṃ pahānatthamaṃ, vodānadhammānaṃ

1. Ma 2. 218 piṭṭhe.

sampādanatthaṃ, paccakkhakarapaṭṭhañca dhuraṃ anikkhipitvā vīriyaṃ ussukkāpento viharati. **Paññavāti** pañcannaṃ khandhānaṃ udayabbayapariggāhikāya paññāya samannāgato. Tenāha “**udayatthagāminiyā**”ti.

Natthi puttasaṃmaṃ pemaṃti mātāpitaro virūpepi attano puttake suvaṇṇabimbakaṃ viya maññanti mālāguḷe viya sīsādīsu katvā pariharamānā. Tehi uhaditāpi omuttitāpi gandhavilepanaṃ paṭicchantā viya somanassaṃ āpajjanti. Tenāha “natthi puttasaṃmaṃ pemaṃ”ti. Puttapemena samaṃ pemaṃ nāma natthīti vuttaṃ hoti. **Gosamitanti** gohi samaṃ godhanasadisāṃ aññaṃ **dhanam** nāma **natthi**. **Sūriyasamā ābhāti** sūriyābhāya samā añña **ābhā** nāma **natthi**. **Samuddaparamāti** ye keci aññe sarā nāma, sabbe te samuddaparamā. Samuddo tesāṃ uttamo, samuddasadisāṃ aññaṃ udakaṃ nidānaṃ nāma natthi Bhagavā vadati.

Yasmā pana attapemena samaṃ pemaṃ natthi. Mātāpitaro hi chaḍḍetvāpi puttadhītaro aposetvā attānameva posenti. Dhaññaṃ ca **samaṃ dhanam** nāma **natthi**. Tathārūpe hi kāle hiraññasuvaṇṇādīnīpi gomahimsādīnīpi dhaññaṃaggahaṇatthaṃ dhaññasāmikānameva santikaṃ gahetvā gacchanti. Paññāya ca **samā ābhā** nāma **natthi**. Sūriyādayo hi ekadesaṃyeva obhāsenti, paccuppannameva ca tamaṃ vinodenti, paññā pana dasasahassimpī lokadhātuṃ ekapajjotaṃ kātuṃ sakkoti, atītaṃsādipaṭicchādakañca tamaṃ vidhamati. Meghavuṭṭhiyā ca samo saro nāma natthi. Nadī vā hi hotu taḷākādīni vā, vuṭṭhisamo saro nāma natthi. Meghavuṭṭhiyā hi pacchinnāya manāsamudde aṅgulipabbatemanamattampi udakaṃ na hoti, vuṭṭhiyā pana pavattamānāya yāva ābhassarabhavanāpi ekodakaṃ hoti. Tasmā Bhagavā devatāvacaṇaṃ paṭikkhipanavasena paṭigāthaṃ vadanto “**natthi attasaṃmaṃ pemaṃ**”ti-ādimāha.

124. **Kimsūdhā bhītāti** kim nu bhītā. **Maggo ca’nekāyatano pavuttoti** aṭṭhatimsārammaṇavasena anekehi kāraṇehi maggo kathito, evaṃ sante kissa bhītā hutvā ayaṃ janatā dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo aggahesīti vadati. **Bhūripaññāti** bahupañña ussannaṃpañña. **Paralokaṃ na bhāyati** imasmā lokā paralokaṃ gacchanto na bhāyeyya.

Paṇidhāyāti ṭhapetvā. **Gharamāvasantoti** Anāthapiṇḍikādayo viya bahvannapāne ghare vasanto. **Saṁvibhāgīti** accharāya gahitampi nakhena phāletvā parassa datvāva bhuñjanasilo. **Vadaññūti** yācakānaṁ yācanavasena vuttavacanaññū, vacanīyo vā. Ettha ca **vācanti** cattāri vacīsucaritāni gahitāni. **Mananti** tīṇi manosucaritāni. **Kāyenāti** tīṇi kāyasucaritāni. Ime dasa kusalakammāpathā pubbasuddhi-aṅgaṁ nāma¹. **“Bahvannapānaṁ gharamāvasanto”**ti iminā yañña-upakkharo gahito. **Saddhoti** ekaṁ aṅgaṁ, **mudūti** ekaṁ, **saṁvibhāgīti** ekaṁ, **vadaññūti** ekanti imāni cattāri aṅgāni sandhāya **“etesu dhammesu ṭhito catūsū”**ti āha.

Aparo nayo—“vācan”ti-ādīni tīṇi aṅgāni, “bahvannapānan”ti iminā yañña-upakkharova gahito, “saddho mudu saṁvibhāgī vadaññū”ti ekaṁ aṅgaṁ.

Aparo dukanayo nāma hoti—“vācaṁ manañcā”ti ekaṁ aṅgaṁ, “kāyena pāpāni akubbamāno bahvannapānaṁ gharamāvasanto”ti ekaṁ, “saddho mudū”ti ekaṁ, “saṁvibhāgī vadaññū”ti ekanti etesu catūsū dhammesu ṭhito dhamme ṭhito nāma hoti. So ito **paralokaṁ** gacchanto **na** bhāyati.

Kāyasamācārampīti-ādi pātimokkhasaṁvaradassanaṁ. Tattha **duvidhenāti** dvividhena, dvīhi koṭṭhāschīti attho. **Jaññāti** jāneyya. Sīlakathā ca nāmesā kammāpathavasena vā paṇṇattivasena vā kathetabbā. Tattha kammāpathavasena tāva kathentena asevitabbakāyasamācāro pāṇātipātādinnādānamicchācārehi kathetabbo. Paṇṇattivasena kāyadvāre paññattasikkhāpadavītikkamavasena. Sevittabbakāyasamācāro pāṇātipātādiveramaṇīhi ceva kāyadvāre paññattasikkhāpada-avītikkamena ca kathetabbo.

Asevitabbavacīsamācāro musāvādādivacīduccaritena ceva vacīdvāre paññattasikkhāpadavītikkamena ca kathetabbo. Sevittabbavacīsamācāro musāvādādiveramaṇīhi ceva vacīdvāre paññattasikkhāpada-avītikkamena ca kathetabbo.

1. Pabbabhāgasuddhi-aṅgaṁ nāma (Sī)

Pariyesanā pana kāyavācāhi pariyesanā eva, sā kāyavacīsamācāraggahaṇena gahitāpi yasmā ājīvaṭṭhamakasīlam nāma etasmimīyeva dvāradvaye uppajjati, na ākāse, tasmā ājīvaṭṭhamakasīladassanattamaṃ visumaṃ vuttā. Tattha nasevitabbapariyesanā anariyapariyesanāya kathetabbā, sevitabbapariyesanā ariyapariyesanāya. Vuttañhetamaṃ “katamā ca bhikkhave anariyapariyesanā? Idha bhikkhave ekacco attanā jātidhammo samāno jātidhammaṃyeva pariyesatī”ti-ādi¹. Tathā “katamā ca bhikkhave ariyapariyesanā? Idha bhikkhave ekacco attanā jātidhammo samāno jātidhamme ādīnavamaṃ veditvā ajātaṃ anuttamaṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesatī”ti-ādi².

170. **Maggānaṭṭhaṅgikoti** jaṅghamaggādayo vā hontu dvāsaṭṭhidiṭṭhigatamaggā vā, sabbesampi maggānaṃ sammādiṭṭhi-ādīhi aṭṭhahi aṅgehi micchādiṭṭhi-ādīnaṃ aṭṭhannaṃ pāpadhammaṇaṃ pahānakaro nirodhaṃ ārammaṇaṃ katvā catūsūpi saccesu dukkhaṃarijānaṃādikkiccam sādhaṃyamaṇo aṭṭhaṅgiko maggo **seṭṭho** uttamo. **Saccānaṃ caturo padāti** “saccaṃ bhaṇe na kujjheyyā”ti³ āgataṃ vacīsaccaṃ vā hotu, “sacco brāhmaṇo, sacco khattiyō”ti-ādibhedamaṃ sammutisaccaṃ vā, “idameva saccamaṃ moghamaññaṃ”ti⁴ diṭṭhisaccaṃ vā, “ekamaṃ hi saccamaṃ na dutiyamatthī”ti⁵ vuttamaṃ paramatthasaccaṃ vā hotu. Sabbesampi imesamaṃ saccānaṃ parijānitabbaṭṭhena pahātabbaṭṭhena sacchikātabbaṭṭhena bhāvetabbaṭṭhena ekapaṭivedhaṭṭhena tathapaṭivedhaṭṭhena ca “dukkhamaṃ ariyasaccaṃ”ti-ādayo⁶ caturo padā seṭṭhā nāma. **Virāgo seṭṭho dhammānanti** “yāvataṃ bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesamaṃ dhammānaṃ aggamakkhāyati”ti⁷ vacanato nibbānaṃsaṅkhāto virāgo sabbadhammaṇaṃ seṭṭho. **Dvipadānaṃ cakkhumāti** sabbesampi devamanussādibhedānaṃ dvipadānaṃ pañcahi cakkhūhi cakkhumā Bhagavāva seṭṭhoti.

Aggānīti uttamāni. **Yāvatāti** yattakā. **Apadāti** nippadā ahimacchādayo. **Dvipadāti** manussapakkhijātādayo. **Catuppadāti**

1. Ma 1. 217 piṭṭhe. 2. Ma 1. 218 piṭṭhe. 3. Khu 1. 46 piṭṭhe.

4. Ma 3. 278; Khu 1. 158; Khu 7. 57 piṭṭhādīsu.

5. Khu 1. 416; Khu 7. 226 piṭṭhesu. 6. Vi 3. 14; Dī 2. 243; Ma 1. 28 piṭṭhādīsu.

7. Am 1. 343; Am 2. 29; Khu 1. 254 piṭṭhādīsu.

hatthi-assādayo. **Bahuppadā**ti satapadi-ādayo. **Rūpinoti** kāmāvacararūpāvacarasattā. **Asaññinoti** asaññībhave nibbattasattā. **Nevasaññīnāsaññinoti** bhavagge nibbattasattā. **Aggamakkhāyatī** guṇehi aggo uttamo seṭṭho akkhāyati.

Asaṅkhatānanti nibbānameva vuttaṃ. **Virāgoti**-ādīni ca nibbānasseva nāmāni. Tañhi āgamma sabbe kilesā virajjanti, sabbe rāgamadādayo madā nimmadā honti abhāvaṃ gacchanti, sabbā pipāsā vinayaṃ upenti, sabbe ālayā samugghātāṃ gacchanti, vaṭṭāni upacchijjanti, taṇhā khīyati, sabbapariḷāhā vūpasammanti, vaṭṭadukkaṃ nirujjhati nibbāyati. Tasmā taṃ etāni nāmāni labhatīti.

Dhammo ca kusalakkhatoti tassa Satthuno dhammo ca kusalo anavajjo, anavajjattā eva paṭipakkhehi rāgādīhi kilesehi sabbatitthiyavādehi ca aparikkhato. **Tāni tīni visissareti** etāni tīni ratanāni loke sabbaratanehi visissanti guṇavasena sabbalokaṃ atisentīti attho.

Samaṇapadumasañcayo gaṇoti padumasadisānaṃ ariyasamaṇānaṃ samūhasaṅkhāto gaṇo. Padumanti hi paripuṇṇasatapatassa saroruhassa nāmaṃ. Ariyapuggalā ca sabbathāpi paripuṇṇaguṇāti padumasadisā vuttā. **Vidūnaṃ sakkatoti** vidūhi paṇḍitehi sakkato. **Naravaradamakoti** naravaro ca purisānaṃ damako¹ nāyako² cāti attho. **Lokassa uttarīti** lokassa upari ṭhitāni, sabbaloke uttamānīti attho.

Nirūpadāhoti rāgapariḷāhādīhi anupadāho. **Saccanāmoti** avitathanāmo yathābhuccaguṇehi āgatanāmo. **Sabbābhībhūti** sabbalokaṃ attano guṇehi abhībhavitvā ṭhito. **Saccadhammoti** vaṭṭato ekantanissaraṇabhāvena avitatho saha pariyaṭṭiyā navavidhopi lokuttaradhammo, tato eva **natthañño tassa uttarīti** tassa uttari adhikaguṇo añño ca dhammo natthīti attho. **Ariyasamghova niccaṃ** sabbakālaṃ vidūhi sabbapaṇḍitehi **pūjito**.

1. Purisadamako(Sī)

2. Vināyako (Sī)

“**Ekāyanan**”ti gāthāya **ekāyananti** ekaṃ maggaṃ. Maggassa hi—

“Maggo pantho patho pajjo, añjasam vaṭumā’yanam.

Nāvā uttarasetu ca, kullo ca bhisi saṅgamo”ti ¹—

bahūni nāmāni, svāyaṃ idha ayananāmena vutto. Tasmā ekāyananti ekamaggaṃ, na dvedhāpathabhūtanti attho. Atha vā ekena ayitabbanti **ekāyanam**. Gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya vivekaṭṭhena pavivittena paṭipajjitabbanti attho. Ayanti vā etenāti ayano, saṃsārato nibbānam gacchantīti attho. Ekassa vā sabbasattaseṭṭhassa Bhagavato ayanoti ekāyano. Kiñcāpi hi tena aññepi ayanti, tathāpi Bhagavatova so ayano, tena uppāditattā. Yathāha “so hi brāhmaṇa Bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā”ti-ādi². Ayatīti vā ayano, gacchati pavattatīti attho. Ekasmiṃ imasmiṃyeva dhammavinaye ayano, na aññatthāti ekāyano. Yathāha imasmiṃ kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhatī”ti³. Api ca pubbabhāge nānāmukhabhāvanāya pavattopi aparabhāge ekaṃ nibbānameva ayati gacchatīti ekāyano, taṃ ekāyanam.

Jātikhayantadassīti jātiyā khayasaṅkhāto anto jātikhayanto. Jātiyā accantakhayanto nibbānam, taṃ passīti jātikhayantadassī. “Maggaṃ pajānāti ⁴ hitānukampī”tipi pāṭho. Tassattho—vuttappakāram⁴ ekāyanasaṅkhātam maggaṃ sayasambhuññena Bhagavā pajānāti, jānanto ca tena tena hitena satte anukampatīti. Idāni tassa maggassa ekāyanabhāvam, tīsupi kālesu ekantaniyyānatañca vibhāvetum “**etena maggena tarimsu pubbe, tarissanti ye ca taranti oghan**”ti āha. Tassattho—ye atītamaddhānam kāmoghādicatubbidham ogham tarimsu, ye ca taṃ anāgatamaddhānam tarissanti, etarahi ca taranti, te sabbe eteneva maggena, na aññenāti. **Visuddhipekkhāti** caturaghanittharaṇena accantavisuddhiṃ nibbānam apekkhantā, parinibbāyitukāmāti attho.

1. Khu 8. 201 piṭṭhe.

2. Ma 3. 59 piṭṭhe.

3. Dī 2. 125 piṭṭhe.

4-4. Hitānukampīti vuttapakāram (Sī)

Evam duvidhampi sāsanaṭṭhānaṃ nānāsuttapadāni udāharantena vibhajitvā idāni saṃkilesabhāgiyādīhi saṃsanditvā dassetuṃ puna “**lokiyaṃ suttan**”ti-ādi āradham. Tattha **dassanabhāgiyena ca bhāvanābhāgiyena cāti nibbedhabhāgiyena**. Nibbedhabhāgiyameva hi dassanabhāgiyaṃ bhāvanābhāgiyanti dvidhā bhinditvā dassitaṃ. **Lokiyaṃ ca lokuttaraṃcāti** lokiyaṃ lokuttaraṃcāti suttam, saṃkilesabhāgiyādīhi dassanabhāgiyādīhi cāti ubhayehi niddisitaṃ adhippāyo. **Yasmim sutteti-ādi** niddisanākāradassanaṃ. Tattha **saṃkilesabhāgiyanti** saṃkilesakoṭṭhāsasahitaṃ, saṃkilesatthadīpananti attho. Esa nayo sesesupi.

Evam lokiyattikassa saṃkilesabhāgiyādīhi catūhi padehi saṃsandanaṃ dassetvā iminā nayena sesatikānaṃ sesapadānaṃcā saṃsandanaṃ suviññeyyanti taṃ anuddharitvā saṃkilesabhāgiyādīnaṃ samatikkamaṃ dassetuṃ “**vāsanābhāgiyaṃ suttan**”ti-ādi vuttam. Tattha yadipi saṃkilesabhāgiyaṃ suttam, vāsanābhāgiyaṃcāti suttam lokiyameva. Tathāpi lokuttarasuttāni viya lokiyasuttānaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttam saṃkilesabhāgiyassa samatikkamāya hotīti imamattham dassetuṃ “**vāsanābhāgiyaṃ suttam saṃkilesabhāgiyassa suttassa nigghātāyā**”ti vuttam. Tattha **nigghātāyāti** pahānāya. Suttasīsenā cettha suttattho gahitoti daṭṭhabbam. Yasmā ca vodānadhammā viya saṃkilesadhammānaṃ dassanabhūmisamatikkamaṃcāti bhāvanābhūmi adhigantabbā, tasmā “**bhāvanābhāgiyaṃ suttam dassanabhāgiyassa suttassa paṭinissaggāyā**”ti vuttam. Yasmā pana asekkhadhammesu uppannesu maggabhāvanākkiccam nāma natthi. Jhānabhāvanāpi diṭṭhadhammasukhavihāratthā eva hoti, tasmā “**asekkhabhāgiyaṃ suttam bhāvanābhāgiyassa suttassa paṭinissaggāyā, asekkhabhāgiyaṃ suttam diṭṭhadhammasukhavihāratthā**”ti ca vuttam.

Idāni tikapadeheva saṃsanditvā dassetuṃ “**lokuttaran**”ti-ādi vuttam. **Ekabījīnāti-ādīsu** yo sotāpanno hutvā ekameva attabhāvaṃ janetvā arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ **ekabījī** nāma. Yathāha—

“Katamo ca puggalo ekabījī? Idhekacco puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti

avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo. So ekaṃyeva mānusakaṃ bhavaṃ nibbattetvā dukkhassantaṃ karoti. Ayaṃ vuccati puggalo ekabījī”ti¹.

Yo pana dve vā tīṇi vā kulāni sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ **kolamkolo** nāma. Yathāha—

“Katamo ca puggalo kolamkolo? Idhekacco puggalo tiṇṇaṃ -pa-parāyaṇo. So dve vā tīṇi vā kulāni sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ vuccati puggalo kolamkolo”ti².

Tattha **kulānī**ti bhave. **Dve vā tīṇi vā**ti idamettha desanāmattameva. Yāva chaṭṭhabhavā saṃsarantopi kolamkolo hoti eva.

Yo pana satta bhave saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ **sattakkhattuparamo** nāma. Yathāha—

“Katamo ca puggalo sattakkhattuparamo? Idhekacco -pa-parāyaṇo. So sattakkhattuṃ deve ceva mānuse ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ vuccati puggalo sattakkhattuparamo”ti².

Ko pana tesāṃ etaṃ pabhedaṃ niyametīti? Keci tāva “pubbahetu niyametī”ti vadanti. Keci “paṭhamamaggo”, keci “upari tayo maggo”. Keci “tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā”ti. Tattha pubbahetu niyametīti vāde paṭhamamaggassa upanissayo kato nāma hoti. Upari tayo maggā nirupanissayā uppannāti āpajjati. Paṭhamamaggo niyametīti vāde upari tiṇṇaṃ maggānaṃ niratthakatā āpajjati. Upari tayo maggā niyamentīti vāde “paṭhamamagge anuppanne eva upari tayo maggā uppannā”ti āpajjati. Vipassanā niyametīti vādo pana yujjati. Sace hi upari tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā balavatī hoti, ekabījī nāma hoti. Tato mandatarā kolamkolo. Tato mandatarā sattakkhattuparamoti. Ettha ca yo manussesu eva sattakkhattuṃ saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, yo

1. Abhi 3. 119 piṭṭhe.

2. Abhi 3. 118 piṭṭhe.

ca devesuyeva sattakkhattum saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, ime na idhādhippetā. Yo pana kālena devesu, kālena manussesūti vomissakanayena saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, so idhādhippeto. Tasmā “sattakkhattuparamo”ti idaṃ idhaṭṭhakavokiṇṇavaṭṭajjhāsayaṃ vasena veditabbaṃ. Vaṭṭajjhāsayaṃ hi ādito paṭṭhāya cha devaloke sodhetvā akaniṭṭhe ṭhatvā parinibbāyissati.

Tattha yo saddhaṃ dhuraṃ katvā sotāpattimaggam nibbatteti, so maggakkhaṇe **saddhānusārī** nāma hoti. Phalakkhaṇe pana saddhāvimutto nāma hutvā vuttanayena ekabīji-ādibhedo hoti. Yo pana paññaṃ dhuraṃ katvā sotāpattimaggam nibbatteti, so maggakkhaṇe **dhammānusārī** nāma. Phalakkhaṇe pana diṭṭhippatto nāma hutvā ekabīji-ādibhedo hoti. Idañca aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ alābhino vasena vuttaṃ. Lābhī pana phalakkhaṇe kāyasakkhī nāma hoti. Tattha ye saddhāvimuttadiṭṭhippattakāya sakkhināmakā tayo sotāpannā, te ekabīji-ādīhi tīheva saṅgahetvā vuttaṃ “**pañcahi puggalehi niddisitabbaṃ ekabījinā -pa- dhammānusārinā**”ti, evaṃ pañcahi.

Dvādasahi puggalehīti sakadāgāmimaggaṭṭho, sakadāgāmī, anāgāmimaggaṭṭho, abhedena anāgāmī, antarāparinibbāyi-ādayo pañca, saddhāvimuttadiṭṭhippattakāyasakkhino tayoti bhedena aṭṭhāti, evaṃ dvādasahi. Tattha hi yo avihādīsu tattha tattha āyuvemajjhaṃ appatvā parinibbāyati, ayaṃ **antarāparinibbāyī**. Yo pana āyuvemajjhaṃ atikkamitvā arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ **upahaccaparinibbāyī**. Tathā avihādīsu upapanno asaṅkhārena appayogena arahattaṃ adhigacchati, ayaṃ **asaṅkhāraparinibbāyī**. Yo pana asaṅkhārena sappayogena arahattaṃ adhigacchati, ayaṃ **sasaṅkhāraparinibbāyī**. Uddhaṃ uparūpari brahmaloke upapattisoto ekassāti **uddhaṃsoto**. Paṭisandhivasena akaniṭṭhe gacchatīti **akaniṭṭhagāmī**.

Tattha atthi uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī, atthi uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmī, atthi na uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī, atthi na uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmīti. Tattha yo idha anāgāmiphalaṃ patvā avihādīsu

nibbatto tattha yāvatāyukam̐ ṭhatvā uparūpari nibbattitvā akaniṭṭham̐ pāpuṇāti, ayam̐ **uddham̐soto akaniṭṭhagāmī** nāma. Yo pana avihādīsu nibbatto tattheva aparinibbāyitvā akaniṭṭhampi appatvā uparūpari brahmaloke parinibbāyati, ayam̐ **uddham̐soto na akaniṭṭhagāmī** nāma. Yo ito cavitvā akaniṭṭheyeva nibbattati, ayam̐ **na uddham̐soto akaniṭṭhagāmī** nāma. Yo pana avihādīsu catūsu aññatarasmim̐ nibbattitvā tattheva parinibbāyati, ayam̐ **na uddham̐soto na akaniṭṭhagāmī** nāma. Saddhāvimuttādayo vuttavibhāgāyeva.

Navahi puggalehīti ettha aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ alābhī arahā **paññāvimutto** nāma. Tesam̐ pana lābhī vikkhambhanasamucchedavimokkhavasena ubhohi bhāgehi rūpakāyanāmakāyasaṅkhātato ubhato bhāgato vimuttattā **ubhatobhāgavimutto** nāma. **Samasīsīnāti** ettha tividho samasīsī iriyāpathasamasīsī rogasamasīsī jīvitasamasīsīti.

Tatra yo ṭhānādīsu iriyāpathesu yeneva iriyāpathena samannāgato hutvā vipassanaṃ ārabhati, teneva iriyāpathena arahattaṃ patvā parinibbāyati, ayam̐ **iriyāpathasamasīsī** nāma. Yo pana ekaṃ rogaṃ patvā antoroge eva vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā teneva rogena parinibbāyati, ayam̐ **rogasamasīsī** nāma. Palibodhasīsaṃ taṇhā, bandhanasīsaṃ māno, parāmāsasīsaṃ diṭṭhi, vikkhepasīsaṃ uddhaccaṃ, kilesasīsaṃ avijjā, adhimokkhasīsaṃ saddhā, paggahasīsaṃ vīriyaṃ, upaṭṭhānasīsaṃ sati, avikkhepasīsaṃ samādhi, dassanasīsaṃ paññā, pavattasīsaṃ¹ jīvitindriyaṃ, gocarasīsaṃ vimokkho, saṅkhārasīsaṃ nirodhoti terasasu sīsesu kilesasīsaṃ avijjaṃ arahattamaggo pariyādiyati, pavattasīsaṃ jīvitindriyaṃ cuticcitaṃ pariyādiyati. Tattha avijjāpariyādāyakaṃ cittaṃ jīvitindriyaṃ pariyādātum̐ na sakkoti. Jīvitindriyapariyādāyakaṃ avijjaṃ pariyādātum̐ na sakkoti. Aññaṃ avijjāpariyādāyakaṃ cittaṃ, aññaṃ jīvitindriyapariyādāyakaṃ. Yassa cetam̐ sīsadvayaṃ samaṃ pariyādānaṃ gacchati, so **jīvitasamasīsī** nāma.

1. Pavattisīsaṃ (Sī) Khu 9. 99 piṭṭhe passitabbaṃ.

Katham panidam samam hoti? Vārasamatāya. Yasmiñhi vāre maggavuṭṭhānam hoti, sotāpattimagge pañca paccavekkhaṇāni, sakadāgāmimagge pañca, anāgāmimagge pañca, arahattamagge cattārīti ekūnavīsatime paccavekkhaṇāṇaṇe patiṭṭhāya bhavaṅgam otaritvā parinibbāyato imāya vārasamatāya idam ubhayasīsapariyādānampi samam hoti nāma. Tenāyam puggalo “jīvitasamasīsī”ti vuccati, ayameva idhādhippeto. Evam suññatavimuttādayo tayo saddhāvimutto paññāvimutto ubhatobhāgavimutto samasīsīti satta sāvakā arahanto, Paccekabuddho, Sammāsambuddhoti imehi navahi puggalehi asekkhabhāgiyam suttaṃ niddisitabbanā.

Rāgacaritoti rāgasahitam caritam etassāti rāgacarito. Rāgena vā carito pavattito rāgacarito, rāgajjhāsayo rāgādhikoti attho. Esa nayo sesesupi. **Rāgamukhe** ṭhitoti rāgapariyuṭṭhāne ṭhito, pariyuṭṭhitarāgoti attho. Sesapadesupi eseva nayo.

Vāsanābhāgiyam suttanti lokiyam sattādhiṭṭhānam vāsanābhāgiyam suttaṃ. Lokiyam sattādhiṭṭhānam saṃkilesabhāgiyañhi suttaṃ rāgacaritehi puggalehi niddiṭṭham. Tattha “lokियam, sattādhiṭṭhānan”ti padadvayam anuvattamānam. Katvā vuttam “**vāsanābhāgiyam**”ti. **Sīlavantehīti** sīlavantādīhi puggalehi. **Pakatisīlanti**-ādi yehi samannāgatā, te puggalā. Tesam dassanena puggalānam upalakkhaṇam. Atha vā dhammādhiṭṭhānam pakatisīlādivasena, sattādhiṭṭhānam pakatisīlavantādivasena veditabbanti imassa nayassa dassanattham “sīlavantehi niddisitabban”ti vatvā “pakatisīlan”ti-ādi vuttam. Tam pakatisīlādīnam pañcannaṃ eva gahaṇam nidassanamattam, pattidāna-abbhanumodanadhammassavanadesanā-dīṭṭhijukammādīnampi cettha sambhavato. Tesampi vā ettheva saṅgahetvā dassanattham “**pañcā**”ti vuttam.

Tattha **pakatisīlanti** sampattaviratisīlam. **Cittappasādoti** kammaphalasaddhā ratanattayasaddhā ca. **Ñānam paññāya** niddisitabbanti yasmim sutte paññā āgatā, tam suttaṃ ñāṇanti niddisitabbanā. Na kevalam paññāpariyāyeneva, atha kho paññīndriyādi-pariyāyēnapi yattha paññā āgatā, tam suttaṃ ñāṇanti niddisitabbanti dassetum “**paññīndriyēnā**”ti-ādi vuttam. Tassattho heṭṭhā vutto eva. **Yam vā panāti**-ādīsu yam vā aññaṃ kiñci paññāya adhivacanam. Sabbam tam yattha katthaci sutte āgatam, tam suttaṃ ñāṇanti niddisitabbanti attho.

Ajjhattikabāhirehīti yasmim̐ sutte ajjhattikāni āyatanāni, bāhirāni ca āyatanāni āgatāni, tam̐ suttam̐ tehi āyatanehi nāṇam̐ **ñeyyanti niddisitabbam̐. Paññāya ārammaṇabhūtā ñeyyanti** ñeyyato visum̐ katvā paññā vuttā. Tathā hi paññā nāṇantarassa ārammaṇanti katthaci sutte ñeyyābhāvenapi vuccati. **Yam̐ kiñci ārammaṇabhūtanti** yam̐ kiñci nāṇassa visayabhūtam̐ rūpādi. **Ajjhattikam̐ vā bāhiram̐ vāti vā-saddena** oḷārikādim̐ saṅgaṇhāti. **Sabbam̐ tam̐ saṅkhatena asaṅkhatena cāti** sabbam̐ tam̐ yathāsambhavam̐ saṅkhatabhāvena asaṅkhatabhāvena ca ñeyyanti niddisitabbam̐. Ñeyyadhammavasena hi ñeyyasuttam̐ ñeyyanti vuccatīti.

Yam̐ vā pana kiñci Bhagavā aññataravacanam̐ bhāsātīti lokiyalokuttarādisuttesu ekasmim̐ sutte dve. Tesu yam̐ vā pana kiñci aññataravacanam̐ ekasseva kathanam̐ bhāsati niddisati. **Sabbam̐ tam̐ yathāniddiṭṭham̐ dhārayitabbanti** tam̐ yathā sabbam̐ suttam̐ lokiyādīsu yadi aññataravasena, atha ubhayavasena yathā yathā niddiṭṭham̐, tathā tathā gahetabbam̐, tam̐ tam̐ padhānabhāvena niddisitabbanti attho.

Kilesasahitaññeva kammam̐ vipākassa hetu, na itaranti vuttam̐ “**duvidho hetu yañca kammam̐ ye ca kilesā**”ti. **Samudayo kilesāti** ettha “samudayo”ti etena samudayapakkhiyā vuttā. “Kilesā”ti ca kilesavanto, saṅkiliṭṭhāti attho. **Yam̐ dissatīti** yam̐ yam̐ dissati. **Tāsu tāsu bhūmīsūti** puthujjanabhūmi-ādīsu. **Kappiyānulomenāti** kappiyena ca kappiyānulomena ca. Tattha kappiyam̐ Pāḷiyam̐ sarūpato vuttam̐, kappiyānulomam̐ mahāpadesavasena nayato dassitam̐. **Paṭikkhittakāraṇenāti** yena kāraṇena Bhagavatā yam̐ paṭikkhittam̐, tena kāraṇena tam̐ niddisitabbam̐. Ekantena sarāgādisamvattanameva hi Bhagavatā paṭikkhittam̐, tam̐ sarāgāya samvattanādikāraṇena niddisitabbam̐. **Dhammassāti** asaṅkhatadhammassa. **Ariyadhammānanti** maggaphaladhammānam̐. Sesam̐ suviññeyyameva.

Ettha ca yathā saṅkilesabhāgiyādīnam̐ aññamaññam̐ saṃsaggato anekavidho paṭṭhānabhedo icchito, evam̐ lokiyasattādhiṭṭhānādisaṃsaggatopi anekavidho paṭṭhānabhedo sambhavati. Pāḷiyam̐ pana ubhayatthāpi ekadesadassanavasena āgatattā nayadassananti veditabbam̐. Sakkā hi

iminā nayena viññunā te niddhāretunti. Yathā ca saṁkilesabhāgiyādīnaṁ lokiyādīnañca visum visum saṁsaggabhedavasena ayam paṭṭhānabhedo anekavidho labbhati, evaṁ ubhayesampi saṁsaggavasena ayam nayo yathārahaṁ labbhateva. Labbhati hi lokiyam suttam kiñci saṁkilesabhāgiyam, kiñci vāsanābhāgiyam. Tathā lokuttaram suttam kiñci nibbedhabhāgiyam, kiñci asekkhabhāgiyanti. Sesesupi eseva nayo.

Evaṁ soḷasavidhe paṭṭhāne aṭṭhavīsatividham paṭṭhānam pakkhipitvā, aṭṭhavīsatividhe ca paṭṭhāne soḷasavidham pakkhipitvā yathārahaṁ dukatikādibhedena sambhavato paṭṭhānavibhāgo veditabbo, so ca kho tisu piṭakesu labbhamānassa suttapadassa vasena. Yasmā pana tāni tāni suttapadāni udāharaṇavasena niddhāretvā imasmim atthe vitthāriyamāne atipapañco hoti, atibhāriyā ca nettisaṁvaṇṇanā, sakkā ca iminā nayena viññunā ayamatto viññātum, tasmā na taṁ vitthārayimha. Teneva hi Pāḷiyam aññamaññasaṁsaggavasena paṭṭhānavibhāgo ekadeseneva dassito, na nippadesatoti.

Sāsanapaṭṭhānavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Ettāvata ca—

Hāre naye ca paṭṭhāne, suvisuddhavinicchayam¹.
Vibhajanto navaṅgassa, sāsanassatthavaṇṇanam.

Nettipakaraṇam dhīro, gambhīram nipuṇaṅca yam.
Adesayi mahāthero, **Mahākaccāyano** vasī.

Saddhammāvatarapaṭṭhāne², paṭṭane nāgasavhaye.
Dhammāsokamahārāja-vihāre vasatā mayā.

Ciraṭṭhitattham yā tassa, āradhā **atthavaṇṇanā**.
Udāharaṇasuttānam, lakkhaṇaṅca sabbaso.

1. Suvidūnam vicchayam (Sī)

2. Saddhammotaraṇapaṭṭhāne (Sī)

Atthaṃ pakāsayantī sā, anākulavinicchayā.

Samattā sattavīsāya, Pāḷiyā bhāṇavārato.

Iti taṃ saṅkharontena, yaṃ taṃ adhigataṃ mayā.

Puññaṃ tassānubhāvena, Lokanāthassa sāsanaṃ.

Ogāhetvā visuddhāya, sīlādipaṭṭipattiyā.

Sabbepi dehino hontu, vimuttirasabhāgino.

Ciraṃ tiṭṭhatu lokasmiṃ, Sammāsambuddhasāsanaṃ.

Tasmiṃ sagāravā niccaṃ, hontu sabbepi pāṇino.

Sammā vassatu kālena, devopi jagatīpati.

Saddhammanirato lokaṃ, dhammeneva pasāsātūti.

Iti Badaratitthavihāravāsina Ācariyadhammapālena katā

Nettipakaraṇassa atthasaṃvaṇṇanā samattāti.

Netti-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Netti-aṭṭhakathāya

Samvaṇṇitapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akaṇha-asukkavipākaṃ	166	Ajjhattiko	137
Akataṃ	120	Ajjhācāro	108
Akaniṭṭhagāmī	271	Ajjhāpanno	116
Akaraṇaṃ	107	Ajjhāruhati	256
Akācaṃ	120	Ajjhāsayaṃ	201
Akāpurisasevito	151	Ajjhosānaṃ	105
Akiñcanaṃ	120	Ajjhosāya	245
Akissavaṃ	226	Aññamaññehi	85
Akusalamūlaṃ	132	Aññāṇena	105
Akusalāni	18	Aññātabbaṃ	83
Akusale	29	Aññātāvindriyaṃ	256
Akkhamā	135	Aññātuñchena	233
Akkharaṃ	31	Aññindriyaṃ	255
Akhile	231	Aṭṭhamakassa	113
Agatiṃ	221	Aṭṭhiti	150
Agatigamaṇāni	221	Aṇumattesu	263
Aṅkuso	18	Atanditaṃ	240
Aṅgamaṅgānusārino	130	Atikkantaṃanusakaṃ	172
Acarimaṃ	160	Atiṇṇapubbaṃ	238
Accantadussīlyaṃ	261	Atidhāvanti	257
Acchariyaṃ	119	Atidhonacāriṇaṃ	223
Acchariyā	203	Ativattati	221
Ajajjaraṃ	119	Atītassa	108
Ajātaṃ	120	Atītādhivacanakusalo	100
Ajjhagā	250	Atulaṃ	123
Ajjhattarato	123	Attakāmo	250

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Attakilamathānuyogaṃ	193	Anantaṃ	119
Attaññūtā	93	Anabhiññāya	257
Attanomati	82	Anabhisamayo	131
Attasambhavaṃ	123	Anabhisametassa	256
Attānudiṭṭhim	45	Anayāya	245
Attūpanāyikā	259	Anariya	227
Atthakusalo	100	Anavasesādhigamo	155
Atthanipphattiṭṭhapaṭipālānā	117	Anādi-anidhanappavattaṃ	196
Atthasandhi	102	Anāvilatā	93
Atthassa	58	Anāsavaṃ	119
Attho	11	Aniccā	253
Adassanaṃ	131	Anidassanaṃ	119
Adhicittaṃ	207	Animittavihārissa	88
Adhicittasikkhāya	154	Aniyyānikā	157
Adhiṭṭhānāni	203	Anissaṭā	247
Adhiṭṭhāno	16	Anīgho	251
Adhipaññāsikkhāya	169	Anītikaṃ	120
Adhippayāso	242	Anītikadhammaṃ	120
Adho	109	Anītihaṃ	252
Adhogamā	130	Anukampā	236
Adhogāmī	109	Anugijjhati	43
Anakkhātassa	242	Anugīti	17, 62
Anagāriyupetassa	238	Anucaro	251
Anaggikaṃ	137	Anutappati	225
Anaṅgaṇaṃ	120, 148	Anuttaraṃ	57
Anaññātāññassāmīndriyaṃ	255	Anuddayā	236
Anattā	45	Anupaṭṭhitassati	161
Ananubodhā	253	Anupaddavaṃ	120
Ananubodho	131	Anuparigamma	250
		Anuparisakkeyya	109

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Anupalakkhaṇaṁ	131	Apacayagāminī	147
Anupaviṭṭhā	201	Apaccakkhakammaṁ	132
Anupasaggaṁ	120	Apaccupalakkhaṇaṁ	131
Anupasaggadhammaṁ	120	Apadā	266
Anupādisesāya	65	Aparanto	131
Anupubbi	12	Aparāpariyavedaniyaṁ	167
Anuppanna	242	Apariññātattho	137
Anubandhimsu	228	Apalokitaṁ	119
Anubandho	101	Apāpakaṁ	227
Anubrūhaye	240	Apāyaṁ	173
Anuminitabbā	221	Apilāpanaṁ	93
Anuyutto	227	Apuññasaṅkhārā	162
Anulomappahānaṁ	88	Apunabbhavāya	238
Anusayasahagatā	201	Apubbaṁ	160
Anusayattho	137	Appaṭivibhattaṁ	230
Anusayo	170	Appaṭivemā	253
Anusiṭṭho	156	Appaṭivedho	131
Anuseti	243	Appaṭisamaṁ	120
Anusotagāmī	248	Appattaṁ	240
Anussarati	170	Appamaññā	204
Anussāvanena	158	Appamāṇaṁ	120
Anekadhātu	164	Appamādāya	229
Anekavihitaṁ	170	Appahāya	161
Anodhiso	161	Appesakkhatā	261
Antaradhāyati	150	Abalā	44
Antarāparinibbāyī	271	Abahi	31
Antarāyikā	156	Abudhajanasevitāya	197
Antarāyā	225	Abbuddo	259
Anvāyikā	195	Abbhutaṁ	120
Anveti	181	Abbhutā	203

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Abbhokāso	229	Araṇo	134
Abyattena	225	Ariyakantehi	254
Abhijappāti	65	Ariyadhammānaṃ	274
Abhijātiko	248	Ariyamaggasampādanato	5
Abhijjhāya	200	Ariyasaccāni	253
Abhiññābhinihāro	150	Ariyasāvako	112
Abhinandati	245	Ariyānaṃ	173
Abhinandanā	86	Ariyo	151
Abhinandāmi	252	Arūpadhātu	164
Abhinighātapaññatti	122	Arūpīsu	105
Abhinibbidāpaññatti	124	Avamsirā	239
Abhinibbidhā	166	Avajātakaputta	227
Abhiniropeti	100	Avatṭanattamaṃ	197
Abhindi	123	Avadaññū	227
Abhipatthiyanā	93	Avassaji	123
Abhilapitaṃ	85	Avijjā	18
Abhilitto	65	Avijjānusayo	132
Abhilimpati	65	Avijjāpakkhena	193
Abhivadati	245	Avijjāpariyuṭṭhānaṃ	132
Abhisamayāya	256	Avijjāyogo	132
Abhūtaṃ	120	Avijjālaṅgī	132
Abhedi	246	Avijjāvirāgā	52
Amataṃ	119	Avijjāsamyuttā	193
Amamesu	232	Avijjogho	132
Amittena	225	Avitathaṃ	30
Amutrāsiraṃ	171	Avinipātadhammo	254
Amoho	133	Avipakkaṃ	166
Ayasā	223	Avekkhassu	45
Arakkhitena	142	Aveccapasādena	227
Araṇaṃ	120	Aveccapasādo	93

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A - Ā]	
Avero	134	Ahīnagāmīsu	232
Asaṁkuppam	240	Aheṭṭhayaṁ	262
Asaṁhīram	240	Ākārachaṭṭhavaṇaṁ	32
Asaṁkhataṁ	119	Ākāsakasiṇaṁ	153
Asaṁkhāro	135	Ākiṇṇamanussaṁ	227
Asaññāsamāpatti	133	Ākirasi	227
Asaññino	267	Āgāḷhapaṭipadā	135
Asamaṁ	120	Āghātetvā	260
Asamate	166	Ācāragocarasampanno	263
Asamāhitassa	66	Ājāniyo	134
Asamugghātattho	137	Āṇatti	22, 45
Asampakampiyo	254	Ātappaṁ	240
Asampajaññaṁ	132	Ātāpino	233
Asambodho	131	Ātāpī	96
Asallakkhaṇaṁ	131	Ādikalyāṇaṁ	42
Asādhāraṇo	137	Ādīnavaṁ	106
Asubhasaññā	18	Ādīnavo	43
Asubhā	92	Ādhipateyyatṭhena	119
Asurayoni	129	Āneṇjappattaṁ	149
Asekkhabhāgiyaṁ	219	Āyantim	242
Asekkhāvimutti	126	Āyasaṁ	243
Asokaṁ	120	Ārañjitaṁ	60
Assakhalunko	134	Āraññaṁ	233
Assādaṁ	106	Āraddhavīriyo	263
Assādato	106	Ārabbha	27
Assādamanasikāro	93	Ārambhatha	104
Assādo	92	Ālokapharaṇatā	152
Assāso	130	Āloko	123
Assirī	125	Āvaṭṭati	26
Assumukho	225	Āvaṭṭo	16

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]		[I]	
Āsatti	220	Indriyehi	30
Āsattibahulassa	65	Iriyati	224
Āsayo	169	Iriyāpathasamasīsī	272
Āsavanti	201	Iriyāyaṃ	258
Āsā	86, 117	Isipatanam	57
Āsāṭikānam	122	Isiṃghanisevitam	239
Āhacca	201	[U]	
Āhaṭanāpaññatti	122	Ukkaṇṭhā	150
Āhāro	122	Ukkhipiya	31
Āhu	30	Ugghaṭiyanto	60
[I]		Ugghaṭeti	60
Icchā	86	Ugghātanigghātam	194
Icchāvacarānam	149	Ucchedavādino	195
Iñjanā	150	Uṭṭhātā	235
Iṭṭhā	245	Uttamaṅgopasobhanam	120
Iti	24	Uttaram	120
Iddham	227	Uttānīkammaṃ	33
Indhanakkhayā	262	Udakorohakā	109
Iddhiyaṃ	258	Udattho	51
Iddhividhā	241	Udayabbayaṃ	146
Idhāgati	127	Uddesena	157
Indakhīlo	254	Uddham	252
Indriyaparopariyatta-		Uddhamṣoto	271
vemattatāññānam	170	Uddhaṅgamā	130
Indriyabhūmi	19	Uddhāro	120
Indriyavavattānam	93	Upakkilese	161
Indriyaloko	63	Upacitam	166
Indriyādhiṭṭhānam	206	Upaṭṭhānasārā	257
Indriyāni	169	Upaṭṭhitam	60

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[U - Ū]	
Upatthaddhaṃ	202	Ummujja	109
Upadhim	247	Ummujjanimujjāni	194
Upadhi	93	Uyyāpenti	109
Upadhīsu	224	Ussadā	241
Upanayanapaññatti	126	Ussāhanā	53
Upanikkhipitabbāni	81	Ussukkaṃ	93
Upanisā	39, 94	Ūhacca	45
Upanissayo	138	[E - O]	
Upapajjamāne	172	Ekamsabhavito	135
Upapajjavedaniyaṃ	167	Ekattatāya	28, 135
Upapannā	174	Ekadhammassa	26
Upaparikkhā	53, 132	Ekanālikā	37
Upaparikkhitabbā	198	Ekalakkhaṇā	25
Upariṭṭhaṃ	232	Ekāyanaṃ	268
Upavādakā	173	Ekodibhāvādhigato	151
Upasamasukhappatti	194	Etaṃ	6
Upasampadā	107	Ettikā	33
Upādānapaññatti	124	Evaṃ	109
Upāyo	22, 45	Evaṃgotto	171
Upekkhāsukhasahagatā	89	Evaṃnāmo	171
Upekkhāsatiṭṭhāpārisuddhi- sahagatā	89	Evaṃvaṇṇo	171
Upecca	224	Evaṃsukhadukkhappaṭi- saṃvedī	171
Upeti	127	Evaṃāyupariyanto	171
Uppatitaṃ	234	Evaṃāhāro	171
Uppādapaññatti	122	Esikā	120
Uppādiyati	64	Essati	241
Uplava	109	Okappanaṃ	92
Ubhatobhāgavimutto	272	Okāraṃ	106
Ubhayamsabhāvito	135	Okāsapaññatti	122

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[O]		[Ka]	
Okkamma	228	Kathamkathāsallam	89
Okkā	231	Kantā	245
Okkāmenti	109	Kappiyānulomena	274
Ogham	44	Kabaḷikāro	121
Otaṇṇo	16	Kammaṇ	33
Otarati	27	Kammaniyaṇ	148
Otaranti	138	Kammasamādānaṇ	165
Otārayitabbāni	81	Kammena	157
Otiṇṇo	83	Karivā	65
Odahanam	93	Karoti	181
Opaccayikaṇ	93	Kaliṇ	226
Opaccayikanibbatti-		Kalī	226, 227
lakkhaṇam	93	Kallatāparicitaṇ	89
Opavayhā	229	Kasiṇāyatanāni	153
Obhāso	150	Kāmaṇ	42
Omaṭṭho	234	Kāmaṇḍalukā	109
Olambanti	260	Kāmataṇhāsankhāramūlako	87
Oliyanti	257	Kāmadhātu	164
Oloketvā	31	Kāmandhā	100
Ovadito	156	Kāmayamānassa	42
Ohāriṇam	243	Kāmayānassa	43
[Ka]		Kāmasukhallikānuyogaṇ	193
Kaṅkham	231	Kāmānaṇ	106
Kaṭasivaḍḍhanā	257	Kāmāni	44
Kaṭukaṇ	224	Kāmūpasamhitā	245
Kaṭukapphalam	225	Kāyaduccaritena	172
Kaṇham	165	Kāyassa	173
Kaṇhavipākaṇ	165	Kāyānupassī	95
Kaṇhasuttaṇ	165	Kāyikā	127
Kaṇhasukkavipākaṇ	165	Kāye	95
Kati	83		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Kha]	
Kāyena	265	Khaṇo	261
Kālavādissa	116	Khantya	256
Kiccato	98	Khamā	135
Kittayissāmi	252	Khayaṃ	233
Kittitā	19	Khāyati	125
Kibbisakārī	227	Khippādhigamo	155
Kilamatho	86	Khu	31
Kilesapuñje	198	Khettaṃ	43
Kilesabhūmi	19, 249	Khemaṃ	119
Kilesaloko	63	Kho	19
Kilese	30	[Ga]	
Kukkuṭajhāyī	168	Gaṇḍapaṭipīlitā	194
Kucchisayā	130	Gatā	18
Kuṭhārī	226	Gati	127
Kutūhalamaṅgalena	158	Ganthati	200
Kuddhaṃ	257	Ganthitā	200
Kusalamūlehi	29	Gambhīraṃ	120
Kusalavīmaṃsāya	114	Gambhīro	127
Kusalā	147	Gayhūpagam	130
Kusalāni	18	Garahā	262
Kusale	29	Garu	251
Kuhako	160	Garuṭṭhānīyo	53
Kevalaparipuṇṇaṃ	42	Gavāssaṃ	43
Kesā	129	Gādhati	241
Koṭi	193	Gāmaṇī	109
Koṭṭhāsaya	130	Gārayhā	116
Kodhamakkhagaru	224	Gilitabaḷiso	245
Kopaneyye	241	Gunnaṃ	224
Kosallaṃ	132	Gocaro	24

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga - Gha]		[Cha]	
Gosamitaṃ	264	Chandajātassa	43
Gharamāvasanto	265	Chandā	107
Ghosā	55	Chando	87
[Ca]		Chaḷaṅgasamannāgato	151
Cakkaṃ	222	Chindati	226
Cakkhu	123	Chetvā	233
Cakkhumā	266	[Ja]	
Catukkamaggaṃ	197	Janako	137
Catuppadā	266	Janapadaniruttāni	100
Catubyūho	16	Janapadaniruttiyo	100
Caturassā	37	Janayanti	28
Caranti	225	Jantu	44
Caritaṃ	50	Jantuno	43
Calitaṃ	126	Nappābhilepanaṃ	64
Cavamāne	172	Jahe	146
Cārikaṃ	228	Jātiṃ	170
Cittaṃ	177	Jātikhayantadassī	268
Cittappasādo	273	Jātijarāmaṇaṃ	122
Cittavikkhepaṭisaṃharaṇaṃ	92	Jātibalaṃ	242
Cintā	132	Jālasañchannā	100
Cintāmayī	54	Jimhaṃ	224
Cirarattasametikā	242	Jirīyati	130
Cutūpapātato	98	Jivitaṃ	257
Cutūpapāto	126	Jivitasamasīsī	272
Cetasā	224	Jeṭṭhaṃ	120
Cetasikā	127	Jotanāpaññatti	126
Ceto	52, 224	Joti	243
Cetopharaṇatā	152	Jotiparāyaṇo	243
Cetovimuttiyā	52		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Jha - Ña]		[Ta]	
Jhāyato	233	Taṇhāvipallāso	143
Jhāyī	102, 134	Tathaṃ	30
Ñatvāna	146	Tathāgato	260
Ñāṇaṃ	55	Tadabhiññā	194
Ñāṇadassanassa	92	Tamaparāyaṇo	243
Ñāṇavajiraṃ	196	Tamo	243
Ñāṇassa	88	Taramānānaṃ	224
Ñāyanti	103	Tare	44
Ñeyyaṃ	6	Tāṇaṃ	120
Ñeyyaṭṭhānaṃ	105	Tikicchantānaṃ	257
[Tha]		Tikkhatā	109
Ṭhānaṃ	156	Titthaññutā	93
Ṭhānāṭṭhānagatā	161	Tipukkhalo	17
Ṭhānaso	161	Tiracchānayani	129
Ṭhitaṃ	149	Tiriyaṃ	252
Ṭhitattā	238	Tilavāho	259
Ṭhitatto	248	Tividhakalyāṇavibhāgato	5
Ṭhitipaññatti	124	Tulaṃ	123
[Ta]		Tulanā	53
Takkarassa	156	[Tha]	
Taṇhakkhayo	119	Thalaṃ	109
Taṇhā	18	Thavo	249
Taṇhācarito	50	Thāmavā	263
Taṇhāchadanachādītā	100	Thinaṃ	145
Taṇhānighātako	231	Thinamiddhābhībhū	146
Taṇhānissayo	126	Thinamiddhābhībhūtena	142, 145
Taṇhāpakkhena	193	Thiyo	43
Taṇhāya	127	Thūpaṃ	158

